
alternatif politika

Cilt 13, Sayı 2, Haziran 2021

MAKALELER

Tea Farming Industry in Turkey and Social Economic History 1920-1960
Rahşan İNAL

Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler ve COVID-19 Pandemi Döneminde Türkiye’de
Kültür ve Sanat Sektörlerinin Durumu
Zeynep ÖZARSLAN

Küresel Salgın (COVID-19) Sürecinde Evde Yaşam Tatmini
Rıfat BİLGİN & Hülya DİĞER

Türkiye’de Termik Santral Karşıtı Hareket: Çırpılar Örneği
İlke TAŞDEMİR, Marella BODUR ÜN & Sevgi BALKAN ŞAHİN

Sosyalist Devrimden Önce “Zorunlu Uğrak”: Milli Demokratik Devrim
Hareketinin Aşamalı Devrim Stratejisinde Kemalizm ve Ordu
Süleyman Çağrı GÜZEL

Weimar Cumhuriyeti’nde Almanya Sosyal Demokrat Partisi – Almanya Komünist Partisi
İkililiğinin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin Yükselişindeki Rolü
Ufuk S. YÜKSEL

Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları:
İran ve Venezuela Örneği
Furkan YAŞAR

*alternatif
politika*

Cilt 13, Sayı 2, Haziran 2021

*alternative
politics*

Volume 13, Issue 2, June 2021

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editör:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Yardımcı Editörler:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

F. Orçun KEÇECİ

İngilizce Dil Editörü:

İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniv.)
Prof.Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç.Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç.Dr. Marie Vogel (École Normale Supérieure de Lyon)
Doç.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç.Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr.Öğr.Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof.Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Üniv.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniv.)
Prof.Dr. Maria T. Grasso (The University of Sheffield)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof.Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniv.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi:
alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).

alternatif politika

Cilt 13, Sayı 2, Haziran 2021

MAKALELER

Tea Farming Industry in Turkey and Social Economic History 1920-1960, Rahşan İNAL, 351-370.

Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler ve COVID-19 Pandemi Döneminde Türkiye’de Kültür ve Sanat Sektörlerinin Durumu, Zeynep ÖZARSLAN, 371-408.

Küresel Salgın (COVID-19) Sürecinde Evde Yaşam Tatmini, Rıfat BİLGİN & Hülya DİĞER, 409-438.

Türkiye’de Termik Santral Karşıtı Hareket: Çırpılar Örneği, İlke TAŞDEMİR, Marella BODUR ÜN & Sevgi BALKAN ŞAHİN, 439-471.

Sosyalist Devrimden Önce “Zorunlu Uğrak”: Milli Demokratik Devrim Hareketinin Aşamalı Devrim Stratejisinde Kemalizm ve Ordu, Süleyman Çağrı GÜZEL, 472-497.

Weimar Cumhuriyeti’nde SPD-KPD İkililiğinin NSDAP’nin Yükselişindeki Rolü, Ufuk S. YÜKSEL, 498-532.

Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları: İran ve Venezuela Örneği, Furkan YAŞAR, 533-555.

alternatif politika

Volume 13, Issue 2, June 2021

ARTICLES

Tea Farming Industry in Turkey and Social Economic History 1920-1960, Rahşan İNAL, 351-370.

Creative and Cultural Industries and the State of Art of the Arts and Culture Sectors in Turkey During COVID-19 Pandemic, Zeynep ÖZARSLAN, 371-408.

Home Life Satisfaction During the Global Outbreak (COVID-19), Rıfat BİLGİN & Hülya DİĞER, 409-438.

Anti-Coal Movements in Turkey: The Case of Çırpılar, İlke TAŞDEMİR, Marella BODUR ÜN & Sevgi BALKAN ŞAHİN, 439-471.

“Compulsory Moment” Before Socialist Revolution: Kemalism and Military in the Gradual Revolution Strategy of the National Democratic Revolution Movement, Süleyman Çağrı GÜZEL, 472-497.

The Role of the SPD-KPD Duality in the Rise of the NSDAP in the Weimar Republic, Ufuk S. YÜKSEL, 498-532.

Economic Sanction Implementations as a Foreign Policy Tool by the Trump Administration: The Cases of Iran and Venezuela, Furkan YAŞAR, 533-555.

**TEA FARMING INDUSTRY IN TURKEY AND SOCIAL
ECONOMIC HISTORY 1920-1960**

**TÜRKİYE'DE ÇAY TARIMI SANAYİSİNİN EKONOMİK
VE TOPLUMSAL TARİHİ 1920-1960***

Rahşan İNAL**

ABSTRACT

This study aims to present the economic and social history of the tea farming industry in Turkey between 1920-1960. In Turkey, the “domestic tea” farming industry was initiated and continued under an initiative led by the nation-state at all stages. The present study investigates the historical process between 1920 and 1960 based on news reports from the central and local press, agricultural journals of the time, and parliamentary records, using also local, and regional historical resources. The state-led initiative is considered both an intervention that regulated social and economic structure in rural areas and a policy to encourage “domestic” tea consumption. The reasons underlying this intervention are addressed in two periods. In the first period, the primary goal was to overcome social and economic problems specific to Rize, the central city of tea cultivation, and the Eastern Black Sea Region, of which Rize is a part. In the second period of the state-led tea farming initiative, the goal was to complete the goals of the preceding period, and to satisfy the domestic demand for tea consumption through “national self-

* This article is part of Rahsan Inal's PhD dissertation “The Construction of Nationalism via Relations of Production: Tea Agriculture-Industry, State and Society” was research conducted at Ankara University, Turkey.

** Asst. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences, rahsan.inal@erzincan.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4461-0989>.

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 17.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 26.02.2021

sufficiency” policies, and to start tea exports in the years to come. As a consequence of these efforts, not only tea has become a drink easily accessible by all social classes in Turkey today, but also the social structure in the tea-producing rural areas has been transformed.

Keywords: Tea, Rize, Nation-State, Social Structure, Economy.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de çay tarım sanayisinin 1920 ve 1960 yılları arasındaki ekonomik ve toplumsal tarihini sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de “yerli çay” tarım sanayinin bütün aşamaları ulusal devletin planlı bir müdahalesiyle başlamış ve yürütülmüştür. Araştırmada bu tarihsel süreç, merkezi ve yerel yazılı basın, dönemin ziraat dergileri, parlamento kayıtları, yerel ve bölgesel tarih kaynaklarından yararlanılarak incelenmektedir. Araştırmada devletin bu girişimi, hem kırsal alanda toplumsal ve ekonomik yapıyı düzenleyen bir müdahale hem de “yerli” çay tüketimini teşvik politikaları olarak değerlendirilerek müdahalenin temel nedenleri iki dönemde ele alınmaktadır. Birinci dönemde, çay tarımının merkez kenti Rize ve Rize’nin içinde olduğu bölge Doğu Karadeniz Bölgesi’ne özgün toplumsal ve ekonomik sorunları çözmeye hedefi öne çıkmaktadır. Çay tarımında devlet müdahalesinin ikinci döneminde ise bir önceki dönemin hedeflerini tamamlamak ve “ulusal kendi kendine yeterlilik” politikalarıyla ülke içi çay tüketimini karşılamak ve gelecek yıllarda çay ihracatı yapmaktır. Bu çalışmalar neticesinde, günümüz Türkiye’sinde çay tüm toplumsal sınıfların kolayca ulaşabildiği bir içecek olurken, çay tarım sanayinin kurulduğu kırsal alanda toplumsal yapı da değişime uğramıştır.

Anahtar Kelimeler: Çay, Rize, Ulus-Devlet, Toplumsal Yapı, Ekonomi.

INTRODUCTION

Tea is a beverage that made its way through the globe from East, i.e., China, Japan, and India, to West (Ellis et al., 2010; Besky, 2014; Rappaport, 2017; Du,

2018). These countries are all tea producing, consuming and trading countries today (Fao, 2018). They have their own tea culture in terms of preparation and service of tea, with authentic items for tea service, and traditional teatimes (Joliffe, 2003; Gürsoy, 2005; Standage, 2005; Schivelbusch, 2000; Reimertz, 2003; Saberi, 2010; Roth, 2015). When tea first reached the West, the first tea consumers were nobles (Standage, 2005; Reimertz, 2003). Tea also brought about its own culture in the countries where it was imported and became a favorite beverage. For example, Schivelbusch (2000: 80-84) states that, in England, which was the biggest consumer of coffee in Europe in the 1700s, tea would replace coffee half a century later. According to Standage (2005: 203), in early eighteenth century, when the East India Company established trade posts in China and started importing tea directly, the supply of tea increased, its price fell, and it became a product available to large groups.

In Turkey, tea is the most commonly consumed beverage. Although varieties of hot tea, ice tea, green tea and white tea are also produced, black tea is at the top of the list with 90.1% (Ulusoy and Şeker, 2013: 23). Turkey ranks the first in the world in terms of tea consumption per capita (FAO, 2018: 7).

According to the researchers, tea drinking started in the 19th century during the Ottoman period, rather than the Republican period when tea cultivation was started (Gürsoy, 2005; Duman, 2008; Birsnel, 2009; Kuzucu, 2012). Even, public places such as Çayhane (teashop) and Çayevi (teahouse) were opened in Istanbul and became quite popular (Duman, 2008: 129; Birsnel, 2009: 97-117). It was also in this period when several attempts were made for the production of tea which was only imported until then, but these attempts failed as the geographical regions suitable for growing tea were not accurately determined (Tekeli, 1962: 101; Quataert, 2008: 116- 256; Saklı, 2008: 43; Kaçar, 2010: 3; Duman, 2012: 79-82). The most significant effort for tea cultivation was when Ali Rıza Erten Bey, a teacher at Halkalı Agricultural School, scientifically proved the similarities in climate conditions between Batum and Eastern Black Sea (Arer, 1969: 59-60; Tekeli, 1976: 16; Kaçar, 1993: 4; Saklı, 2008: 55).

Tea gained wider acceptance in Anatolia after the 1950s with the increase in the number of tea factories in line with the development of tea farming. The nation-state founded after the fall of the empire attached particular importance to tea farming industry and executed a specific program and planning at all stages. After long-term efforts, tea-cultivation is now conducted in Eastern Black Sea region, and the city of Rize is the center of tea production (Çaykur, 2018: 17,18).¹

¹ There are no vast tea plantations in Turkey. Tea farming is generally done in small family orchards which are called “tea gardens” or “tea patches” as of 2018, there are 197,169 farmers in

In Turkey, the importance given by the state to tea farming is driven by political, social and economic goals (Hann and Hann, 2001, 2012). The aim of this study is, therefore, to explicate the underlying reasons for the state involvement in tea production through an analysis of the economic and social history of tea in Turkey between 1920 and 1960. As there emerged, in the course of modern Turkish history, some changes in methods of intervention in tea production, I will divide my analysis into two periods: between 1920 and 1935 and between 1935 and 1960. The primary reasons for state intervention are studied in detail in these two periods based on the examination of enacted laws and field studies conducted by agricultural experts. While in the first period the primary goal was to solve the social and economic problems specific to Rize, the central city of tea cultivation, and the Eastern Black Sea Region, of which Rize is a part, in the second period the goal was to complete the goals of the preceding period and to satisfy domestic demand for tea consumption through “national self-sufficiency” policies by rendering tea a “national” drink available to all social classes and to start tea exports.

1. THE FIRST PERIOD IN TEA FARMING INDUSTRY: THE FIRST LAW

Zihni Derin is one of the leading figures in the projects initiated by the team of agronomists and economists who were among the founding cadres of the nation-state and had influence on agricultural policies. Derin, renowned as the “father” of tea farming, arrived in Ankara after the end of World War I. He became the first general director of agriculture in the Ankara Government formed after the opening of the First Grand National Assembly in 1920. Derin coordinated the performance of soil and climate analyses in different Anatolian provinces for agricultural development. In a report by Hulusi Karadeniz, the President of Rize Chamber of Agriculture, it was stated that some families grew tea saplings brought from Batum in their gardens, the coastal land was too narrow and the inhabitants were extremely poor, and it was suggested that tea farming could be introduced for the development of the region (Aripınar, 1966: 34; Tuncer, 1958: 24-149).² Upon this information, the Ministry of Economy sent an agriculturalist to Batum in 1921 to inspect tea farming practices. The first trials with the tea seeds brought were carried out by Hulusi Karadeniz in Rize (Rıza, 1932). It was verified that Rize was suitable for growing oranges, lemons,

the Eastern Black Sea region growing tea in 781.334 decares. 67.32% of the tea gardens owned by 63.51% of the farmers are located in Rize (Çaykur, 2018: 17, 18).

² Some villagers in Rize are known to have met the tea plant long before tea farming was introduced by the state (Aripınar, 1966: 34; Hatipoğlu, 1939: 11; Cumhuriyet Gazetesi, 1954). Villagers from the Black Sea region who went to Batum and Chakvi (north of Batum) to work in tea harvesting brought saplings with them and planted them in their gardens (Öztürk, 2005:257-258). Nurik (1983:8) states that a tea plant assumedly 75 years old and 5-6 meter high was found by the tea master Hamza Kartal in the garden of Enez Sarı, a villager in Rize’s Pazarköy in 1949, while Kazmaz (2001: 43) mentions the name of Mustafa Asım among those who first grew tea in Rize.

tangerines and tea, whereupon a tea plantation was founded (TBMM, 1340a: 425; TBMM, 1340b: 567; TBMM, 1940a: 70). A draft law was prepared in consultation with Zihni Derin, officials from the Chambers of Commerce and Agriculture in Rize, administrative councils, local people and Rize MPs (TBMM, 1340b: 568).

2. WHY RIZE?

As the parliamentary negotiations pertaining to the law on the cultivation of tea suggest, the reason underlying the importance attached to tea farming by the nation-state in the early republican period was mainly the objective to solve social and economic problems in Rize that emerged in the late imperial period and persisted until the first years of the republic. Known as the Lazistan Sanjak during the Ottoman Empire, Rize had a dense population compared to its land area (Karpat, 2010: 429-430; TVS, 1901/2008: 429). The geography was mainly mountainous, with limited arable land (TBMM, 1340a: 423-424). Transportation and shipments to the remote Lazistan (Rize) Sanjak were only possible through the sea. In early twentieth century, there was only a wooden pier. But manufacturing industry did not exist (TVS, 1902:165-169). The only source of income other than agricultural produce was the manufacture of Rize cloth (*feretiko*), a fabric woven on hand looms in houses (Hut 2012:2-10). The fabrics produced in Rize and its villages were exported via Trabzon to Erzurum, Baghdad, Arabia and Istanbul (TVS, 1869/1993: 185). However, in the late Ottoman era, the revenues of Rize weavers had drastically fallen (Quartern, 2011: 116). Therefore, income from the manufacture of *feretiko* was insufficient. As a natural consequence of the geographical location and the limited sources of income, people were forced to seek “work away from the hometown, which resulted in some sort of seasonal employment” (Karpat, 1976: 54). The labor force in the region migrated seasonally to Russia, the Caucasus, Bulgaria, Romania, and other cities of the empire, where they lived with income from various jobs they could find (TVS, 1902: 547- 563).

The local community had close relations with Russia. Even sometimes, the people in Lazistan (Rize) Sanjak used the Russian currency in shopping and those who worked in Russia calculated their debts in ruble (Marr, 1910/2016: 90; Erkan, 2010: 64). However, following the Soviet Revolution in Russia in 1917, people in Rize had difficulty in crossing the border and travelling to these regions. As Saklı (2008) stated, the closure of the border gate was a radical change and an important turning point for the people of the Eastern Black Sea Region. In fact, the “income channels” of the people of the region were closed, triggering deep poverty.

In 1922, the deputy of Lazistan (Rize) Osman Bey who addressed the Parliament said the peasants ground a mixture of pine barks and corn, and ate corncobs (TBMM, 1338: 104). These adverse conditions sparked migration from

the region. In particular, those who returned to Rize after the revolution in the USSR could not find a job to earn income (Çetiner, 1968: 44-46). In addition to economic problems in the region, crime rates also climbed, making social security difficult to maintain (TBMM, 1340a: 423-427). In the parliamentary archives, the two options, which are summarized below, were offered for a solution:

The first is to provide people with tools in their city so that they can earn the same amount of money that they used to earn in Russia. The second is to make the people living here move to and settle in other wealthier provinces. We must choose the first option as we aim to improve the conditions for these people and increase the population of this province which has utmost political and social importance in our Eastern Front. (...) Otherwise, these people will migrate. This is an important province. There is no point in denying the importance of this place. A huge social revolution is taking place east of us and we have to pay special attention to this city to ensure that its inhabitants have a comfortable life (TBMM, 1340b: 568-578).

With “east of us” the deputy refers to the USSR. On each side of the border, “new” but completely different economic, ideological and social orders were being built. It was particularly considered that the success in the construction of USSR on the other side of the border could adversely affect the construction of a new nation-state, nationalist ideology and production relationships in Turkey.

In the first parliamentary term, the speeches of MPs during the parliamentary negotiations primarily focused on regulation of the economic and social structure to prevent people from migrating. However, it was clear from the speeches in the parliament that the MPs adopted the Russian model in tea farming practices. They knew that tea factories would be needed after the development of tea cultivation, and they considered to export tea after satisfying domestic demand (TBMM, 1340a: 432-433; 1340b: 577-586).

3. THE FIRST LEGAL SUPPORT OF THE STATE IN THE FIRST PERIOD³

The 1924 law also covered other agricultural products considered to be income-generating for villagers. Shrubs and alder trees would be removed to grow tea, and economically useful saplings such as hazelnuts, oranges, lemons, tangerines, tea, would be planted according to soil structure. The state would establish a tea and tangerine plantation in the most convenient place of Rize, the saplings would be distributed to the public free of charge, the necessary inspections would be conducted by the government within six months from the date of the law, the locations of plantations would be determined and notified to the owners,

³ The name of the law in full is “Law on Growing Hazelnut, Orange, Lemon, Tangerine and Tea in the Borçka District and Rize Province.” However, the parliamentary talks focused predominantly on Rize and tea.

who would then prepare their land accordingly. Tea farming would take place within three years, and no land tax would be imposed for ten years on farms where tea saplings were planted in due course. In addition, Borçka, a district close to Batum, was also included in the scope of the law (TBMM, 6 Şubat 1340c).

Following the adoption of the law, Zihni Derin went to Rize, and hired 200 workers to for the establishment of a laboratory and a nursery on the plot of land which is today known as “Rize Central Nursery” (Arıpınar, 1966: 35). He then visited Batum to inspect tea and citrus gardens and factories. New tea seeds brought to Rize were planted in the nursery and distributed to the public (Hatipoğlu, 1939: 16). People of Rize planted tea saplings that were distributed free of charge, and learned simple tea drying methods. But no progress was seen in tea farming. According to Muhlis Erkmen, Minister of Agriculture, (TBMM, 1940b: 9) this was normal because people did not know anything about the economic income they would earn from cultivating tea. There were no buyers for the hand-processed tea in Rize. Tea sales needed to be regulated (Rıza, 1932).

4. THE SECOND PERIOD IN TEA FARMING INDUSTRY: NATIONAL SELF-SUFFICIENCY

No remarkable development in tea farming was observed between 1927 and 1935. After the Great Depression in 1929, agricultural policies changed in Turkey. In the context of “self-sufficiency policies”, agricultural economists discussed diversification of agricultural products, cultivation of products not yet raised in the country to meet domestic demand, and giving weight to industrial agricultural products in particular (Hatipoğlu, 1933: 1-6).

After an exploratory visit by the Ministry of Agriculture to observe the economic development and improvement of the Black Sea Region in 1935, tea-farming industry was reconsidered as a local and special economic issue in Rize. Steps to be taken were indicated in detail in the report “Tea Industry in Turkey” prepared by Hatipoğlu. The primary step, according to this report, was to teach villagers the methods and rules of tea cultivation by means of courses and practical training. The report also highlighted the necessity of sending young people to Russia to learn about and specialize in tea farming, to prepare books and brochures about tea, transforming tea farming industry into an institutionalized and organized enterprise, establishing organizations that would coordinate the interaction of central authorities and local institutions, introducing exemplary tea gardens to the public and launching workshops first and then factories for production. On an economic scale, proposals were made such as offering long-term, low interest loans, free seeds and seedlings to tea producers, reorganizing import and customs policies to protect domestic tea against foreign tea, even placing a ban on imported tea, encouraging consumption of and selling domestic

tea to the domestic market (Hatipoğlu, 1939: 5-132). In this period, tea was the most discussed issue among all agricultural products recently cultivated in Turkey (Tekeli ve İlkin, 1988: 71).

5. LOCAL PRACTICES IN TEA FARMING IN THE SECOND PERIOD

Following the centrally-coordinated initiatives, tea-farming activities were re-launched in Rize. In 1936, lists were sent to the central quarters and districts of Rize for the distribution of citrus and tea saplings (Rize Gazetesi, 1936a). The local press continually announced the significant role that tea would play in the country's economy; issued articles describing technical aspects of tea, heralding that Turkish tea would be known worldwide in the future (Yılmazoğlu, 1936a, 1936b, 1936c). The inhabitants of Rize were granted long-term loans by public banks to prepare tea gardens (Rize Gazetesi, 1936b). As Chief Consultant of General Directorate of Agricultural Affairs and Tea Organizer, Zihni Derin went to Rize in 1937 " to monitor the works on-site (Koyuncu, 2014: 33). Between 1937 and 1940, 82 tons of tea seed were imported from Batum (Kaçar, 1987: 7). Agricultural engineers set up exemplary gardens which villagers could see and visit every day, and held meetings in public, travel to remote villages and meet villagers face-to-face, tell them that tea leaf was a product that would bring large profits and economic prosperity (Zihnioğlu, 1998: 32, 33). The tea seeds brought from Batum to Rize were welcomed enthusiastically by big crowds (Koyuncu, 2014: 29). Hayrat Tea Nursery (1937) and Fener Tea Nursery (1938) were set up for planting the imported seeds (Aktan, 1946: 63). To encourage tea farming further, the governorship rewarded those who had tea gardens better than others (Rize Gazetesi, 1938a). While average teacher salaries ranged from 16 to 20 lira in 1938, peasants' green tea leaves were 40-60 kurush a kilo; if dry tea would be produced using the methods taught, it would be purchased for 200-250 kurush (Rize Gazetesi, 1938b, 1938c). These figures were substantial financial incentives under the economic conditions of the Second World War. In fact, although meager amounts of products were harvested from young teagardens, amounts of tea as small as 100 grams or even 50 grams were purchased for incentive purposes (Zihnioğlu, 1998: 34).

When tea cultivation areas reached 1,547 decares in 1939, it was no longer possible to process the amount of green tea leaves manually. For this reason, the first Tea Processing Workshop was established in the Rize Central Nursery and 2000 kg of green tea leaves were processed daily (Kaçar, 1993: 5; Aktan, 1946: 77-79). To encourage villagers to establish tea gardens, they were given interest-free cash advance by the state. The villagers repaid the debt upon delivery of green tea or two years after the delivery in installments. When some other people from Rize working in other cities heard of this opportunity, they returned to Rize taking their annual leaves early, and established tea gardens (Zihnioğlu, 1998: 8-9). On the

other hand, a Tea Festival “tradition” was also conceived, and the first Tea Festival was celebrated on May 21, 1939 (Cumhuriyet Gazetesi, 1939).

The agricultural staff extended the boundaries of the "First Degree" tea farming areas in the Eastern Black Sea region. Promotion campaigns continued as green tea was processed in the workshop and turned into dry tea. Hand-made Rize tea was also sent to President İsmet İnönü, MPs and newspaper editors (Koyuncu, 2014: 31, 32).

There was news in both the local and national press that factories would be established in Rize and a law was being prepared to this end. (Rize Gazetesi, 1938d, 1938e, 1939). Owing to the efforts of Hulusi Alataş, the Minister of Health, who visited Rize and saw the works on site and tasted Rize tea, the Tea Law of 1940, which was on the agenda of the parliament, was quickly enacted (Arıpınar, 1966: 36-37; Tunçer, 1958: 26; Kasapoğlu, 1966: 12).

6. THE SECOND WORLD WAR AND “TEA, THE GIFT OF THE REPUBLICAN GOVERNMENT”: 1940

The preparations for the Tea Law coincided with rumors of the impending war. and its adoption and implementation coincided with World War II; the years 1940-1945 when a “Wartime Economy” was pursued (Ecevit, 1999; Boratav, 1974: 12). Even though Turkey did not actually participate in the Second World War, it received its share of the damage of the war, and certain actions were taken that led to discontent among all segments of the public (Çavdar, 2004: 16-17). In this context, the state-imposed obligations on the public, such as compulsory work, monetary taxation and seizure of agricultural products. Undoubtedly, the most severe action was the seizure of a part of harvested products either through compulsory sales at prices far below the market or through tax-in-kind (Pamuk, 1988: 100-101).

The grounds for the Tea Law, which was unanimously adopted on 27 March 1940 during wartime, involved introducing state incentives and a plan to meet domestic demand with domestic supply to improve the economic welfare of villagers through tea farming (TBMM, 1940a: 70). The most explanatory statement in this regard was made by Muhlis Erkmén, the Minister of Agriculture: "Tea farming industry is a good source of income for the Rize region and a precious gift of the Republican government" (TBMM, 1940b: 13). The law involved the obligation of the state to purchase green tea grown by the villagers, eight years of land tax exemption effective from the establishment of tea gardens, and criminal sanctions for those who would not comply with the rules in the establishment of tea gardens. Heavy fines were introduced for those who attempted to uproot tea plants in the gardens established with state incentives

without permission from the officers of the Ministry of Agriculture. In addition to simplifying red tape concerning title deed transactions of tea gardens, farmers who wanted to grow tea would be granted public land free of charge (not exceeding 5 decares), with priority being given to those who had little or no farmland. Tea gardens developed in this way would also be transferred to farmers or their inheritors free of charge and without fees (TBMM, 1940c; Resmi Gazete, 1940). Thus, the state would provide the villagers with a means of livelihood through tea, and while doing so, it would enable villagers to own “the means of production” since the product would be purchased directly by the state without the producers having to deliver their product to the “market.”

7. “THE MEANING OF PROSPEROUS LIFE: THE RIZE TEA”

The law did not only satisfy villagers’ expectations, but also helped agriculturalists technically in setting up tea gardens. Since it was not easy for villagers to come to the city, administrative procedures were simplified for them by bank representatives, notaries and civil servants responsible for tea farming who visited remote villages (Aktan, 1946: 61). 43,500 orange, lemon, tangerine saplings were distributed in and around Rize, also 486,500 tea saplings were planted by the inhabitants, and 130 kilos of processed tea were yielded as the first bulk product (Rize Gazetesi, 1940a). Because it was war time, instead of tea saplings, villagers preferred to plant corn which they used for making bread (Işıkdemir, 1941). Planting corn in the fields was also permitted in 1943 (Çakmur, 1943a: 16-22). During the Second World War when the state confiscated cereal products, the inhabitants of Rize who completed harvesting of tea leaves did not demand cash, but corn, whose price had climbed after the outbreak of war. These demands were also met. 100 kilos of corn were delivered to those who had set up an acre of tea (Zihnioğlu, 1998: 10-11). Afterwards, the second and third tea processing plants were opened (Aktan, 1946: 78-79). Tea Festivals were continued (Rize Gazetesi, 1940b). During festivals, people were instructed how to pick green tea leaves and how to process tea step by step in practice; cash prizes were also given as in the previous years (Rize Gazetesi, 1941). Import and sale of all kinds of tea and coffee in Turkey were monopolized with a new law as a central move to consolidate the monopoly on tea.⁴

A team of agriculturalists from Ankara trained “Tea Masters,” who were elected from among villagers in Rize and would be taught tea farming in courses. These people also helped other villagers set up their tea gardens and taught them tea farming (Çakmur, 1943a: 17, 18; Aktan, 1946: 87-88). While the state sent teams of agriculturalists to the villages, academic agriculturalists from Ankara

⁴ The first law on this subject was enacted in 1932 and the second in 1942 (Resmi Gazete, 1932, 1942).

Higher Agricultural Institute also lent full support to the initiative (Çakmur, 1943b; Çakmur, 1943a: 21). As of 1940, Ankara High Agricultural Institute and Directorate of Agricultural Arts Directorate began to supervise the quality of Rize tea (Aktan, 1946: 82). Analyses were carried out regularly, and by 1945, 78% of Turkey's demand for tea was grown domestically (Tekeli ve Gökçe, 1942: 7; Tekeli, 1946: 347-351). Tea grown in Rize was covered in local newspapers as follows: “The symbol of a region of this country, of its own natural asset. The token of prosperity and development, born out of an ideal. The fruit of a rural dream, an endless labor and effort that will lead to happiness and affluence” (Ekmen, 1941).

The presence of nationwide demand for tea was visible in the “Tea Parties” at a time when tea was produced in workshops. In the 1945s, “Tea gatherings, tea parties” were organized in waterfront mansions on the Bosphorus owned by some wealthy people living in Istanbul, and at Istanbul University, a leading university of the time offered, the Rector offered “domestic and cheap Rize tea” sent by the National Economy and Saving Society and the Ministry of Agriculture to the students. (Güzel, 1996: 146; Hisar, 2006: 43; Cumhuriyet Gazetesi, 1940).

8. TEA FARMING IN THE RURAL AREAS AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF TEA FACTORIES

The arrival of machines for tea factories was delayed for three years due to the Second World War. At the opening ceremony of the first tea factory on June 16, 1946, the leading tea agriculturalists were welcomed by the public (Tekeli, 1946: 385; Tekeli, 1976: 206). The factory started operations in 1947 (Çaykur, 1973: 12). After this date, tea-producing villagers also started working in these factories and became “workers” in the labor market. In the 1950 elections, the ruling party changed, but the tea-agriculture industry policies remained intact. People demanded more loans for tea farming and expected the number of tea factories to be increased (Salkaya, 1952: 13). These demands were met and between the years 1950-1960, the amount of loans allocated to tea farmers was increased (Resmi Gazete, 1951, 1953, 1956). Moreover, between 1950 and 1960, 10 more tea factories were established in central Rize and settlements close to the center (Çaykur, 2014: 130).

As is the case today, the smallest agricultural enterprises in Turkey were found in Rize in the 1950s (Açıl, 1957: 3-25). In the 1950s when the “value” of tea was set according to other consumer goods, the price of green tea bought by the state from the farmers was high. For the public, tea was synonymous with wealth (Suyabatmaz, 1950). Tea leaves were therefore called “green gold” (Koyuncu ve Arıman, 2013: 19). Satisfied with the income earned from tea gardens, villagers planted more tea saplings. As a result, between 1950 and 1960, the size of tea-

farming areas increased from 26,423 decares to 134,880 decares, while dry tea production rose from 207 tons to 5,815 tons. The number of tea-producing villagers also climbed from 11,976 to 63,497 (Keskin, 1989: 31). Naturally, it was in these years that tea was available to all segments of the society in Turkey at reasonable prices.

These years also coincided with urban development and change in Rize. Road construction projects were accelerated, and upcountry roads were built (Alemdar, 1952; Zümrüt Rize Gazetesi, 1953a, 1953b; Erkan, 1958). While Rize downtown resembled a small town rather than a city during the pre-nation-state and foundation years, those who visited the city in 1956 indicated that the downtown was spectacularly beautiful, the fate of Rize had changed, tea farming generated higher revenue for Rize, reduced migration from the city and contributed to population growth (Selçuk, 1956: 16). The people had difficulties in finding enough corn bread to eat in the 1940s, but after 1950s, they began to consume wheat bread which was regarded as “food only the rich could afford” (Arer, 1969: 47). As a matter of course, the highest population growth rate in the city center occurred between 1955 and 1960 (Zaman and Coşkun, 2008: 267). The reason for the population growth rate in this period is attributed to the effect of the employment created by the tea-farming industry and it is assumed that the expansion of tea farming into Rize and the Eastern Black Sea Region caused migration to other places to slow down to some extent (Yıldırım, 2010: 429). As their problems of food shortage and malnutrition diminished and their income from tea increased, the inhabitants of Rize began to invest in different sectors, especially construction in large cities (Zihnioğlu, 1998: 25). The 1950s and 1960s were the decades that saw increased migration from rural areas to big cities in Turkey. In Rize, however, there was internal migration from the villages to the city center where the factories were located; There were also others who returned “home” to benefit from state incentives and supports for tea (Taş, 2014). The state paid an incredibly high price to green leaves in the 50s and 60s compared to not only the products grown in the region but also the products grown all over the country (Hann and Hann, 2012: 81). The connection of the people of Rize with the Anatolian hinterland was reinforced in the 1960s. Particularly, Istanbul became the most popular city for a social life. The migration of the tea producers from Rize to Istanbul was not driven by hunger and unemployment which was the case forty years ago, but a desire brought by the welfare they achieved without leaving their land and job (Çetiner, 1968: 29-52). The world of values underwent a change as a natural result of the change in the material production process, and Rize, the capital of tea farming industry, was in the heart of this change.

9. CONCLUSION

The first serious attempts in the tea farming industry were made by the founding cadres of the Republic of Turkey. Owing to the long-term efforts of the national state that established tea farming industry, tea became a “traditional” beverage available to all social classes today. The state control on domestic tea production and sales and the state monopoly on import of tea, sugar and coffee both “protected” tea farmers and made it easier for a large segment of the society to access tea in the domestic market.

The public was instructed on how to grow tea in the border region, and at the same time, they were employed in tea factories, which helped them achieve economic prosperity. One of the common consequences for the two periods of economic and social history of tea farming industry between 1920-1960 in Turkey was the “regulation” of the social sphere by the state. The establishment of tea farming industry in rural areas and the introduction of tea as a consumer good in the domestic market by means of protection under state monopoly was also an intervention in the social structure.

BIBLIOGRAPHY

Açıl, Fethi (1957), *Türkiye Çay İşletmeleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi).

Aktan, Reşat (1946), *Rize’de Çay* (Ankara: Çankaya Matbaası).

Alemdar, Rasim (1952), “Bir Güneycelinin Mektubu”, *Zümrüt Rize Gazetesi*, 14 Şubat 1952, s.1-2.

Arer, Rahmi (1969), *Türkiye’de Çaycılık ve Turistik Sosyal Kültürel Ekonomik Rize* (Rize: Çoker Matbaası).

Arıpınar, Erdoğan (1966), “Türkiye’de Çay Tarımı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 11: 34-37.

Besky, Sarah (2014), *The Darjeeling Distinction* (London: University of California Press).

Birsel, Salah (2009), *Kahveler Kitabı* (İstanbul: Sel Yayıncılık).

Boratav, Korkut (1974), *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik* (İstanbul: Gerçek).

Cumhuriyet Gazetesi (1939), “Rize’de Çay Bayramı”, 31 Mayıs 1939, p. 4.

- Cumhuriyet Gazetesi (1940), “Bin dokun bin ah dinle”, 9 Şubat 1940, p. 1, 6.
- Cumhuriyet Gazetesi (1954), “Türkiye’nin Çay Ambarı Rize Turizm ve Rize Çayı”, 11 Eylül 1954, p. 5.
- Çakmur, Enver (1943a), “Rize Çaycılığı Üzerindeki Tetkiklerim”, Ziraat Dergisi, IV43: 16-22.
- Çakmur, Enver (1943b), “Rize Mıntıkasındaki Etütlerim”, Ziraat Dergisi, 44-45: 88-93.
- Çavdar, Tevfik (2004), Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze (Ankara: Imge Yayınları).
- Çaykur (1973), Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Çayı ve Çaycılığımız (Rize: Çay Kurumu Yayınları).
- Çaykur (2014), Çayın 90 Yılı, Çaykur (İstanbul: Kesişim Yayıncılık ve Tasarım Hizmetleri&Bersay İletişim Grubu).
- Çaykur (2018), Çaykur 2018 Çay Sektörü Raporu, <http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/442.docx> (19.04.2020).
- Çetiner, Yılmaz (1968), Bir Yudum Çay İçin (İstanbul: Özdemir Basımevi).
- Duman, Mustafa (2008), Çay Kitabı (İstanbul: Kitabevi).
- Duman, Mustafa (2012), Bahçeden İncebel Bardağa Türk Çayı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- Du, Dan (2018), “Green Gold and Paper Gold: Seeking Independence through the Chinese-American Tea Trade, 1784–1815”, *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal*, 16 (1): 151–191.
- Ecevit, Mustafa (1999), Kırsal Türkiye’nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi (Ankara: Kültür Bakanlığı) (Çev. Çiğdem Çidamlı).
- Ekmen, Rasim (1941), “Rize Çayı”, Rize Gazetesi, 29 1 inci Kânun 1941, s.1.
- Ellis, Markman, Richard Coulton, Ben Dew and Matthew Mauger (2010), *Tea and Tea-table In Eighteenth-Century England* (London: Pickering & Chatto).
- Erkan, Mehmet (1958), “Sayın Nazım Üner’e Açık Mektup”, Zümrüt Rize Gazetesi, 6 Eylül 1958, p. 1.

Erkan, Ümit (2010), Rize Şer'iyye Sicilleri I 1509 No'lu Sicil Metin ve Tahlil (İstanbul: Dergâh Yayınları).

Fao (2018), "Committee on Commodity Problems". <http://www.fao.org/3/MW522EN/mw522en.pdf> (02.04.2020).

Gürsoy, Deniz (2005), Demlikten Süzülen Kültür Çay (İstanbul: Oğlak Yayınları).

Güzel, M. Şehmus (1996), Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984 (İstanbul:Kaynak Yayınları).

Hann, Chris and İldikó Bellér Hann (2001), "Mazlum Olan Kim? Rize'deki Çay Üreticileri Örneği", Toplum ve Bilim, 88: 55-68.

Hann, İldikó Bellér and Chris Hann (2012), İki Buçuk Yaprak Çay Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Pınar Öztamur).

Hatipoğlu, Şevket Raşit (1933), "Cihan İktisadiyatının Temayülleri ve Türkiye Ziraatı", Dönüm, 15: 1-6.

Hatipoğlu, Şevket Raşit (1939), Türkiye'de Çay İktisadiyatı (Ankara: T.C. Ziraat Vekaleti Yayını).

Hisar, Abdülhak Şinasi (2006), Boğaziçi Yalılarını (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).

Hut, Davut (2012), "Doğu Karadeniz'de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi Feretiko ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", Kara, İsmail (Ed.), Rize Defteri 1 (İstanbul: Dergâh Yayınları): 9-26.

Işıkdemir, Ziya (1941), Rize'de Çay Ziraatı ve Meyvacılık, Rize Gazetesi, 8 Şubat 1941, p. 1.

Joliffe, Lee (2003), "The lure of tea: history, traditions and attractions", Hall, C. Michael, Liz Sharples, Richard Mitchell, Niki Macionis, and Brock Cambourne (Eds.), Food Tourism Around the World (London: Routhledge): 121-136.

Kaçar, Burhan (1987), Çayın Biyokimyası ve İşleme Teknolojisi (Rize: Çay-Kur Yayını).

Kaçar, Burhan (1993), Yapraktan Bardağa Çay (Ankara: T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları).

Kaçar, Burhan (2010), Çay, Çay Bitkisi Biyokimyası Gübrenmesi İşleme Teknolojisi (Ankara: Nobel Yayıncılık).

Karpat, Kemal H. (1976), *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization* (London: Cambridge University Press).

Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (Ankara: Güneş Matbaacılık).

Kazmaz, Süleyman (2001), *Rize Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları II Küçük Sanat Hayatı* (Ankara: TAKAV-Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları).

Keskin, Arife Sema (1989), *Türkiye’de Çay Politikası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

Koyuncu, Recep (2014), *Bildiğini Okuyan İmam Zihni* (Rize: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları).

Koyuncu, Recep and Nazif Arıman (2013), *Çayın Anadolu Serüveni* (Rize: Rize Ticaret Borsası Yayını).

Kuzucu, Kemal (2012), *Bin Yılın Çayı Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü* (İstanbul: Kapı Yayınları).

Marr, Nikolay (2016), *Lazistan’a Yolculuk* (İstanbul: Aras Yayıncılık) (Çev. Yulva Muhurcişi).

Nurik, Hızır (1983), *Çay Bitkisi ve Özellikleri* (İstanbul: Çay Kurumu Genel Müdürlüğü).

Öztürk, Özhan (2005), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük Cilt 1* (İstanbul: Heyamola Yayınları): 257-260.

Pamuk, Şevket (1988), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, Pamuk, Şevket and Zafer Toprak (Ed.), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar* (İstanbul: Yurt Yayınevi): 91- 108.

Rappaport, Erika (2017), *A Thirst for Empire How Tea Shaped the Modern World* (Princeton: NJ, Princeton University Press).

Reimertz, Stephan (2003), *Çayın Kültür Tarihi* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları) (Çev. Mustafa Tüzel).

Resmi Gazete (1932), *Çay Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun*, 6 Temmuz 1932, Sayı: 2143, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2143.pdf> (02.04.2020).

Resmi Gazete (1940), Çay Kanunu, 2 Nisan 1940, Sayı: 4474, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4474.pdf> (02.04.2020).

Resmi Gazete (1942), Kahve ve Çay İnhisarı Kanunu, 25 Mayıs 1942, Sayı: 5114, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5114.pdf> (02.04.2020).

Resmi Gazete (1951), Çay Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun. 2 Mart 1951, Sayı:7748, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7748.pdf> (02.04.2020).

Resmi Gazete (1953), Çay Kanununa Ek Kanun, 15 Temmuz 1953, Sayı: 8458, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8458.pdf> (02.04.2020).

Resmi Gazete (1956), 3788 Sayılı Çay Kanununun 5748 Sayılı Kanunla Muadde 4 ncü Maddesinin B fıkrası ile Çay Kanununa Ek 6133 Sayılı Kanunun Birinci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun, 30 Haziran 1956, Sayı: 9346, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9346.pdf> (02.04.2020).

Rıza, Nevin (1932), “Bizde Çay Yetişmez mi?”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kanunisanı 1932, p. 4.

Rize Gazetesi (1936a), “Narinciye ve Çay Fidanları”, 14 Mart 1936, p. 5.

Rize Gazetesi (1936b), “Çay Ziraatı Hakkında İlbaylığımızın Tamimi”, 19 Eylül 1936, p. 4.

Rize Gazetesi (1938a), “İyi Çay Yetiştirenlere Para Mükâfatı Verildi, 4 Haziran 1938, p. 1.

Rize Gazetesi (1938b), “Vilayet Haberleri. Terfi Eden Öğretmenlerimiz”, 26 Mart 1938, p. 2.

Rize Gazetesi (1938c), “Rize’de Bu Sene de Çay Satın Alınacaktır”, 13 Ağustos 1938, p. 2.

Rize Gazetesi (1938d), “Vilayet Haberleri: Terfi Eden Öğretmenlerimiz”, 26 Mart 1938, p. 2.

Rize Gazetesi (1938e), “Vilayet haberleri: Sayın umumi müfettişimiz Rize’de”, 25 Haziran 1938, p. 1.

Rize Gazetesi (1939), “İçtiğimiz Çayı Memlekette Yetiştireceğiz”, 18 Şubat 1939, p. 1-4.

Rize Gazetesi (1940a), “Vilayetimizin Yıllık Faaliyetleri Ziraat İşleri”, 19. 1 inci Teşrin 1940, p. 2.

Rize Gazetesi (1940b), “Rize’de Çay Bayramı”, 1 Mayıs 1940, p. 2.

Rize Gazetesi (1941), “Çay Bayramında İyi Çay Bahçesi Sahiplerine Nakdi İkramiyeler Verildi”, 14 Haziran 1941, pp. 1-4.

Roth, Rodris (2015), *Tea Drinking in 18th-Century America: Its Etiquette and Equipage* (CreateSpace Independent Publishing Platform).

Quataert, Donald (2008), *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan).

Quataert, Donald (2011), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (İstanbul: İletişim) (Çev. Tansel Güney).

Schivelbusch, Wolfgang (2000), *Keyif Verici Maddelerin Tarihi* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları) (Çev. Zehra Aksu Yılmaz).

Standage, Tom (2005), *Altı Bardakta Dünya Tarihi* (İstanbul: Merkez Kitaplar) (Çev. Ahmet Fethi).

Saberi, Helen (2010), *Tea: A Global History* (London: Reaktion Books).

Saklı, Ali Rıza (2008), *Türk Çayının Dünü ve Bugünü Çayın Bölge Tarihindeki Yeri ve Çaykur’un Üreticiye Devri İçin Bir Model Çalışması* (İstanbul: Kaknüs).

Salkaya, Mustafa (1952), “Sayın Bakanımızın Kuzey Doğu Anadolu Gezisine Ait Seyahat Notları III”, *Tarım Dergisi*, 6: 6-14.

Selçuk, Cevdet (1956), “Karadeniz Kıyılarında Faydalı Bir Gezi”, *Karınca Dergisi*, 22: 229, 12-16.

Suyabatmaz, Arif (1950), “Çay Ziraati İçin Temennimiz”, *Zümrüt Rize Gazetesi*, 4 Ağustos 1950, p. 1.

Taş, İlker (2014), “Çay olmasa biz de olmazdık”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cay-olmasa-biz-de-olmazdik> (02.04.2020).

TBMM (1338), Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, cilt:2, içtima:2, inikat: 156. celse: 3, 7 Şubat 1338, 1922, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz0102156.pdf> (02.04.2020).

TBMM (1340a), Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, cilt:5, 91. içtima, 28 Kânunusani 1340, Pazartesi,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c005/tbmm02005091.pdf> (02.04.2020).

TBMM (1340b), Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, cilt:5, 95. İçtima, 4 Şubat 1340 Pazartesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c005/tbmm02005095.pdf> (02.04.2020).

TBMM (1340c), Rize Vilâyetiyle Borçka Kazâsında Fındık Portakal, Limon, Mandarina ve Çay Yetiştirilmesi Hakkında Kânun, 6 Şubat 1340, 407 Sayı: 59, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200407.pdf. (02.04.2020).

TBMM (1940a), Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima:1, cilt:9, 28. İnikad, 18.03.1940 Pazartesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c009/tbmm06009028.pdf> (02.04.2020).

TBMM (1940b), Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima:1, cilt:9, 29. İnikad, 20.03.1940, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c009/tbmm06009029.pdf> (02.04.2020).

TBMM (1940c), Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima:1, cilt:9, 32. İnikad, 27.03.1940, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c009/tbmm06009032.pdf> (02.04.2020).

Tekeli, İlhan and Selim İlkin (1988), “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları Modernleşme Çabaları”, Pamuk, Şevket and Zafer Toprak (Ed.), Türkiye’de Tarımsal Yapılar (İstanbul: Yurt Yayınevi): 37-89.

Tekeli, Sait Tahsin (1946), “Rize’de Çay Yetiştirilmesi ve Rize Çayları Üzerine Araştırmalar”, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, 5, 210: 347-387.

Tekeli, Sait Tahsin (1962), Çay Teknolojisi (Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları).

Tekeli, Sait Tahsin (1976), Çay Yetiştirme İşleme Pazarlama (Ankara: Dönüm Yayınları).

Tekeli, Sait Tahsin and Kemal Gökçe (1942), “Rize Çayları Üzerine Teknik Araştırmalar II”, Ziraat Dergisi, 35, 7-15.

Tunçer, Hadiye (1958), Kırk Yıllık Meslekdaşlarımız (Ankara: Ayyıldız Matbaası/Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Yayınları).

TVS (1869/1993), Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869 Cilt 1 (Trabzon: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı) (Haz. Kudret Emiroğlu).

TVS (1901/2008), Trabzon Vilayeti Salnamesi 1901 Cilt 19 (Trabzon: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı) (Haz. Kudret Emiroğlu).

TVS (1902/2008), Trabzon Vilayeti Salnamesi 1902 Cilt 20 (Trabzon: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı) (Haz. Kudret Emiroğlu).

Ulusoy, Ahmet and Murat Şeker (2013), Türkiye’de Değişen Çay Tüketim Alışkanlıkları Araştırması (Trabzon: Trabzon Ticaret Borsası).

Yıldırım, Sinan (2010), “Kente Yönelen Köylüler Kırsal Yapının Dönüşümü Göç ve Gecekondu”, Şen, Besime and Ali Ekber Doğan (Ed.), Tarih Sınıflar ve Kent (Ankara: Dipnot): 398-464.

Yılmazoğlu, Salih (1936a), “Türkiye’de Çay Tarımı”, Rize Gazetesi, 18 Nisan 1936, p. 6.

Yılmazoğlu, Salih (1936b), “Türkiye’de Çay Tarımı 2”, Rize Gazetesi, 25 Nisan 1936, pp. 6-7.

Yılmazoğlu, Salih. (1936c), “Türkiye’de Çay Tarımı 3”, Rize Gazetesi, 2 Mayıs 1936, p. 6.

Zaman, Serhat and Ogün Coşkun (2008), “Rize İlinin Nüfus Coğrafyası Özellikleri ve Bunları Etkileyen Etmenler Üzerine Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (2): 263-283.

Zihnioğlu, Asım (1998), Bir Yeşilin Peşinde (Ankara: TÜBİTAK).

Zümrüt Rize Gazetesi (1953a), “3 Yıl 27 Yılı Gölgede Bıraktı”, 15 Aralık 1953, pp. 1-3.

Zümrüt Rize Gazetesi (1953b), “Asırların Acısı Üç Yılda Yok Ediliverdi”, 17 Aralık 1953, p. 1.

YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLER VE COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KÜLTÜR VE SANAT SEKTÖRLERİNİN DURUMU

CREATIVE AND CULTURAL INDUSTRIES AND THE STATE OF ART OF THE ARTS AND CULTURE SECTORS IN TURKEY DURING COVID-19 PANDEMIC

Zeynep ÖZARSLAN*

ÖZ

COVID-19 pandemisi yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bazı alt sektörlerinin faaliyetlerinde ciddi kısıtlamalar yaşanmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de pandemi sürecinde yaratıcı endüstrilerin parçası olan kültür ve sanat sektörleri için durum değerlendirmesi yapmaktır. Çalışma kapsamında, Mart-Eylül 2020 tarihleri arasında Türkiye'de kültür-sanat sektörüne, merkezi ve yerel yönetimlerin sağladığı kamusal destekler ve de meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının destekleri, nitel araştırmalarda kullanılan veri analiz tekniklerinden biri olan doküman analizi tekniği ile incelenmektedir. Sinema, televizyon, tiyatro, müzik, gösteri ve performans sanatları kategorileri altında ele alınan kültür-sanat sektörüne sağlanan destekler; finansal destek, vergi indirim veya erteleme, dijital arşiv desteği, erken bilet rezervasyonu, sanatsal performansın icrası için gereken çevrimdışı veya çevrimiçi ortamların sağlanması, yaşanan sorunlara ilişkin yapısal çözüm önerileri geliştirilmesi temalarına göre değerlendirilmektedir. Araştırma neticesinde pandemi döneminde Türkiye'de kültürel ve sanatsal

* Doç. Dr., Çukurova Üniv., İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, zozarslan@cu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8278-3237>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 22.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 23.02.2021

faaliyetlerin merkezi yönetim tarafından yeterince desteklenmediği, yerel yönetimler tarafından kısmen desteklendiği ve de meslek birliklerinin ve sendikaların bazı destekler sağladığı ancak politika yapıcılarının karar mekanizmalarına yeteri kadar etki edemediği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler, Sürdürülebilir Gelişme, COVID-19 Pandemisi, Türkiye’de Kültür ve Sanat, Medya.

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has caused serious restrictions on the activities of some of the sub-sectors of the creative and cultural industries. The aim of this study is to examine the state of art of the arts and culture sectors, which are sub-sectors of creative and cultural industries, during the pandemic in Turkey. In this study, the public supports provided by the government and metropolitan municipalities and the supports of the professional associations, trade unions and civil society organizations to the arts and culture sectors, between March-September 2020, are examined through document analysis technique. The supports offered to the arts and culture sectors under the categories of cinema, television, theater, music and performative arts are analyzed regarding the following themes: Financial support, tax reduction or deferral, digital archive support, early ticket reservation, providing offline or online stages required for the artistic performance, proposing structural solution for the problems encountered during the pandemic. The findings of the research reveal that the arts and culture sector are not adequately supported by the government, while partly supported by the local authorities, professional associations and unions during the pandemic. However, they are not sufficient to influence the policymakers to provide adequate support.

Keywords: Creative and Cultural Industries, Sustainable Development, COVID-19 Pandemic, Culture and Arts, Media.

GİRİŞ

Çeşitli uluslararası ve ulusal kuruluşlar tarafından farklı isimlerle nitelendirilmesine rağmen genellikle yaratıcı ve kültürel endüstriler olarak adlandırılan sektörlerin, sürdürülebilir ekonomik ve insani kalkınma üzerinde olumlu etkileri vardır. Bu çalışmada, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin tanım ve kapsamı sunulduktan sonra, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin Türkiye'deki kurumsal tarihi ve ekonomik rolü, çeşitli uluslararası ve ulusal kuruluşların istatistiksel verilerine dayanılarak değerlendirilmiştir.

2020 yılı başlarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınından, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin farklı alt-sektörleri farklı şekillerde etkilenmiştir. Bazı alt-sektörler çok olumsuz etkilenirken, bazıları da pandemi döneminde güçlenmiştir. Ancak kültür ve sanat sektörü salgından en olumsuz etkilenen sektörlerdendir. Türkiye'de yayımlanan genelgeler ile 15 Mart-1 Temmuz 2020 tarihleri arasında faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan kültür-sanat sektörü pandemi döneminde desteğe ihtiyaç duymuştur.

Buna göre, çalışmanın amacı COVID-19 pandemisinin yaratıcı ve kültürel endüstriler üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve spesifik olarak da Türkiye'deki kültür ve sanat sektörleri üzerindeki etkilerini doküman analizi yöntemi kullanarak değerlendirmektir. Araştırma kapsamında Türkiye'de COVID-19 pandemisinde kültür ve sanat sektörlerine verilen merkezi ve yerel yönetimlerin sağladığı kamusal destekler ve de bu alandaki meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının destekleri, nitel araştırmalarda kullanılan veri analiz tekniklerinden biri olan doküman analizi tekniği ile, elektronik materyaller üzerinden incelenmiştir.

Bu çalışmanın yazarı, araştırması neticesinde, Eylül 2020 itibarı ile, Türkiye'de yaratıcı ve kültürel endüstrilere sunulan kamusal desteklere dair, kamu kurumları tarafından hazırlanan bütüncül, kapsayıcı bir rapor olmadığını tespit etmiştir. Bu nedenle araştırmada analiz edilecek olan dokümanlar, araştırma konusu olan COVID-19 pandemisinde kültür-sanat sektörüne sağlanan destekleri ortaya koymaya imkân veren dokümanlar arasından seçilmiştir. Buna göre, pandemi döneminde ilgili bakanlıkların yayımlamış oldukları genelgeler ve yönetmelikler, yerel yönetimlerin, meslek birliklerinin ve sendikaların web sayfalarında yayımlanan araştırma konusuyla ilgili duyurular, sivil toplum ve araştırma kuruluşları tarafından yayımlanan raporlar ve de destek ve dayanışma pratiklerini içeren çeşitli medya içerikleri araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

COVID-19 pandemisinin yaşandığı Mart-Eylül 2020 tarihleri arasında Türkiye'de kültür-sanat sektörüne verilen destekleri analiz etmeyi hedefleyen bu

araştırma için, yukarıda belirtilen dokümanlarda, içerik analizi için temalar belirlenmiştir. Buna göre, kültür-sanat sektörünün alanları; sinema, televizyon, tiyatro, müzik, gösteri ve performans sanatları olarak ele alınmıştır. Bu alanlara sağlanan destekler ise, nakit maddi yardım olarak finansal destek, vergi indirimi veya ertelenmesi, dijital arşiv desteği, erken bilet rezervasyonu, sanatsal performansın icrası için gereken çevrimdışı veya çevrimiçi ortamların sağlanması, yaşanan sorunlara ilişkin yapısal çözüm önerileri geliştirilmesidir. İncelenen dokümanlarda hangi kuruluşların, hangi alanlara, nasıl destekler sağladıkları belirlenen temalar çerçevesinde ortaya konmaktadır. Araştırma bulguları, Türkiye'deki yaratıcı ve kültürel endüstrilerdeki istihdam koşulları ile bağlantılandırılarak ve kültür sanat sektörünün durumu karşılaştırmalı olarak analiz edilerek verilmektedir.

1. YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLER: TANIMLAR VE KAPSAM

Yaratıcılığın, kültürün ve bilginin ekonomideki rolü gelişmiş ülkelerde uzun yıllar önce kabul edilmiş ve konuyla ilgili çeşitli kamusal düzenlemeler yapılmıştır. Birleşik Krallık Hükümeti Kültür, Medya ve Spor Departmanı (DCMS), Hükümetin 2001 Yaratıcı Endüstriler Planı başlıklı belgesinde yaratıcı endüstrileri şöyle tanımlar: “Bireysel yaratıcılık, beceri ve yetenekle temellenen ve zenginlik potansiyeline sahip olan endüstriler”dir (Department for Digital, Culture, Media & Sport, 2001: 5). Öte yandan, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) yaratıcı endüstrilere kültür boyutunu ekler ve yaratıcı ve kültürel endüstrileri, “ana amacı kültürel, sanatsal ve kültürel miras ile ilgili bir özü olan malların, hizmetlerin ve faaliyetlerin üretim ve yeniden üretim, tanıtım, dağıtım veya ticarileşme faaliyetleri” olarak tanımlar (UNESCO, 2015: 11). Bunlara ek olarak, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) yaratıcı ekonomi ile ilgili benzer bir yolu izler ve yaratıcı ekonomiyi, “imgeler, sesler, metinler ve sembollerin egemen olduğu çağdaş dünyadaki yaratıcılık, kültür, ekonomi ve teknoloji ile ilişkili gelişen/yükselen bir konsept” olarak tanımlar. Ayrıca UNCTAD, yaratıcı ekonomilerdeki fikri mülkiyet haklarına da vurgu yapar. “Yaratıcı endüstriler, sanat, kültür, iş dünyası ve teknolojinin kesişiminde yer alan endüstrilerdir. Bunlar yoğun yaratıcı beceri içeren faaliyetlerdir ve ticaret ve fikri mülkiyet hakları vasıtasıyla gelir üretimine olanak verir” (UNCTAD, t.y.) Benzer şekilde, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) de yaratıcı endüstriler tanımında fikri mülkiyet haklarının korunmasına vurgu yapar. WIPO'ya (2017: 8) göre “yaratıcı endüstriler çeşitli faaliyetleri içerir, bu faaliyetler az ya da çok özgün işe ve fikri mülkiyet haklarının korunmasına dayanır.” Ayrıca yaratıcı endüstrilerin, sanatsal ve kültürel mirasla bağlantılı unsurlarının artan bilgi ve içeriğin dijital transferi etrafında örgütlenen yapısına da dikkat çeker.

Her ne kadar tanımlar arasında farklılıklar olsa da tüm tanımlarda ortak olan nokta ekonomidir. Yaratıcı ve kültürel ürünlerin ve hizmetlerin ulusal, bölgesel ve küresel ticaret akışıyla birlikte, yaratıcı endüstriler kavramı da evrilmektedir. Artık genellikle yaratıcı ve kültürel endüstriler (*Creative and Cultural Industries*–CCIs) olarak kullanılmaktadır. Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin küresel ekonomi üzerinde önemli pozitif etkileri vardır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına (SDGF) göre yaratıcı ve kültürel endüstriler, ekonominin ana itici güçlerindedir ve dünya genelinde 29,5 milyon iş/meslek yaratmakta ve 2,250 milyar US dolarlık bir ekonomiyi oluşturmaktadır (Sustainable Development Goals Fund, 2020). Söz konusu Amaçlara göre, yaratıcı endüstriler sadece ekonomik bir etki yaratmakla kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir insani kalkınmaya da katkıda bulunur. Benzer şekilde UNESCO 2005 yılında, Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesinde kalkınma için kültürün önemini tanıır ve ulusal kültür politikalarını desteklemeye başlar (UNESCO, 2020b). Kültür, 2015 yılında, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin 36. maddesinde, sürdürülebilir insani gelişim için bir faktör olarak değerlendirilir (UNESCO, 2020a: 13). Yine SDGF (2020) de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin sürdürülebilir gelişme açısından potansiyelini önemser.

UNCTAD Yaratıcı Ekonomi ve Ülke Profilleri Raporuna göre, Türkiye en iyi performans gösteren ilk 10 gelişmekte olan ülke arasında yer almaktadır ve küresel yaratıcı ekonomiye artan bir şekilde katkıda bulunmaktadır (UNCTAD, 2018: 9). Türkiye 2015 yılında, el sanatları ihracatında %7,7 pazar payı ile dünyada Çin'den sonra ikinci sıradadır (UNCTAD, 2018: 26). Her ne kadar Türkiye yaratıcı ve kültürel endüstriler ekosisteminde önemli bir konuma sahip olsa da daha etkin ulusal kültürel politikalara sahip olması gerektiği değerlendirilmektedir.

2. TÜRKİYE'DE KÜLTÜR POLİTİKALARI VE YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERİN KURUMSAL TARİHİ

Türkiye'de kültür politikaları tarihi, Cumhuriyet'in ilk yılları, çok partili dönem ve neoliberal politikaların hâkim olduğu küreselleşme dönemindeki politikalar olarak üç ana başlık altında ele alınabilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün önderliğinde, kültürün ve eğitimin örgütlenmesini sağlamak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası, 1924) çıkarılmıştır ve Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu (1932) kurulmuştur. Ayrıca Halkevleri (1932) ve Köy Enstitüleri (1940) kurulmuştur. Çok partili dönemde Devlet Planlama Teşkilatı (1960) ve Kültür Bakanlığı'nın (1971) oluşturulması ile birlikte kültürün devlet tarafından düzenlenmesine yeni katkılar yapılmıştır. Neoliberal politikaların egemen olduğu 1980'li yıllardan itibaren ise, Milli Kültür Şuraları

toplanmıştır. İlki 1982’de, ikincisi 1989’da ve üçüncüsü de 2017’de düzenlenmiştir. Türkiye’deki kültür politikalarını Milli Kültür Şuraları sonuç raporları üzerinden değerlendiren Sünter Sayın’a (2019: 95) göre, 1980 darbesinden sonra gerçekleştirilen Birinci Milli Kültür Şurası ile, 15 Temmuz 2016’daki darbe girişiminden sonra 2017’de gerçekleştirilen Üçüncü Milli Kültür Şurasında, “milli kültür bir milli güvenlik meselesi olarak ele alınmaktadır,” “ikinci Şura ise bunlardan bağımsız olarak dünya nezdinde ele alınmıştır.” Şuralarda toplanan komisyonların aldıkları kararlar tavsiye niteliğinde olsa da Türkiye’de kültür politikalarının değerlendirilmesi anlamında önemli veriler sunmaktadır. Sünter Sayın’ın aktardığı gibi, Birinci Milli Kültür Şurası Türk milli kültürünün daha derin araştırılması ve böylece milli şuurun güçlenmesi (Sayın, 2019: 23), İkinci Şura, Türk milletinin sahip olduğu kültür ve medeniyet varlıklarının korunması ve güçlendirilmesi (Sayın, 2019: 24) ve Üçüncü Şura, “milli kültürün ihyası, zenginleştirilmesi ve çağın gereklerine uygun yeni kültür politikalarının üretilmesi” (Sayın, 2019: 25) amaçlarıyla gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Türkiye’de bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan üç Milli Kültür Şurasında, kültürün korunma ve güçlendirilme ve de milli bilincin oluşturulması bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu açıdan, şuralarla birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de kültür politikalarında kültürün korunması meselesinde UNESCO’nun yaklaşımının benimsediği görülmektedir. Ayrıca her ne kadar Üçüncü Şurada “Kültür Diplomasisi” ve “Kültür ekonomisi” başlıklı komisyonlar olsa da aşağıda ayrıntılı olarak incelendiği gibi, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, henüz Türkiye’de kültür diplomasisi ve ekonomisi alanlarında somut adımlar atılmamış olduğu da gözlemlenmektedir.

Milli Kültür Şuraları dışında Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstrilerle ilgili ilk çalışmaların, 2010’larda başladığı görülmektedir. İstanbul’un 2010 Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesi ile birlikte, 2007 yılında bu konuda hazırlıklar yapılabilmesi amacıyla 5706 sayılı kanun ile Avrupa Kültür Başkenti Ajansı kurulmuştur. Ajans, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile birlikte İstanbul’un kültürel değer envanterini ortaya koyan İstanbul Kültürel Miras ve Ekonomisi Envanteri çalışmasını yürütmüştür (TÜBA, 2011). Daha sonra üniversite destekleri ile birlikte 2012’de İzmir’de ve Ankara’da benzer projeler yürütülür. Dokuz Eylül Üniversitesi iş birliği ile İzmir Kalkınma Ajansı, “İzmir 2012 Kültür Ekonomisi ve Kültür Altyapısı Envanteri ve İzmir Kültür Ekonomisi Gelişme Stratejisi” hazırlamıştır (Tekeli, 2016). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi, “Ankara Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri Projesi”ni yürütmüştür (Ankara Kültür Mirası, 2012). Kısacası Türkiye’deki yaratıcı endüstrilere dair ilk çalışmalar aslında “yaratıcı şehirler” ve “kültürel miras” etrafında örgütlenen UNESCO’nun yaklaşımını takip etmektedir. Konu

ile ilgili erken dönemli çalışmalarda, yaratıcı endüstriler, Avrupa Birliği ülkelerindeki gibi sektör ve ekonomi temelli olarak ele alınmamıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra, üniversiteler de Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. UNCTAD ile birlikte Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul’un Avrupa Kültür Başkenti olması etkinlikleri kapsamında, 2010 yılında “21. Yüzyılda Yaratıcı Şehirler ve Endüstriler Sempozyumu” düzenlemiştir (UNCTAD, 2010). Yine 2010 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi, kültür politikaları ve yönetimi konusunda “araştırma, destekleme, bağlantılar kurma, kapasite ve politika önerisi geliştirme ve eğitim” amacıyla Sanat ve Kültür Yönetimi Programı ile Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezini kurmuştur (Bilgi Üniversitesi, t.y.). 2016’da Başkent Üniversitesinde Yaratıcı Kültürel Endüstriler Araştırma ve Uygulama Merkezi açılmıştır (Başkent Üniversitesi, t.y.). Merkez, “ulusal ve uluslararası açılardan kültürel ve yaratıcı endüstrilerin ve bağlantılı alanların sorunlarını tespit etmek ve bu sorunların çözüm yollarını geliştirmek” amacı yanında, Avrupa Birliği ile iş birliğinin geliştirilmesi, “kamu yararını esas alarak kamu kurum ve kuruluşlarıyla ortak projeler” yürütülmesi, alandaki gelişmeleri ve güncel tartışmaları takip etmek gibi bazı başka amaçlar da taşımaktadır (Başkent Üniversitesi, t.y.). Son yıllarda diğer üniversitelerde de benzer amaçlarla faaliyet yürütmeyi hedefleyen araştırma merkezleri kurulmuştur. Buna göre, üniversitelerde açılan araştırma merkezlerinin güncel gelişmeleri takip ederek çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği içerisinde politika geliştirilmesine katkıda bulunmak gibi hedeflerle alana bilimsel katkı yaptıkları tespit edilmiştir.

Üniversiteler dışında çeşitli sivil toplum kuruluşları ve dernekler de Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişimine ve ulusal politikalar üretilmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin 2012’de “ülkemizde yaratıcılığın lobisini yapmak, yaratıcı endüstrileri bir araya getirmek, yaratıcılığın değer-eder ilişkisini kurmak, kamu-bürokrasi nezdinde pozitif ayrımcılık yapılması için girişimlerde bulunmak üzere vakıf ve birliklerin katıldığı bir üst dernek olarak” Yaratıcı Endüstriler Konseyi Derneği (YEKON) kurulmuştur (YEKON, t.y.). Ayrıca 2015’te İstanbul Kalkınma Ajansının desteği ile İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV) içerisinde tasarım, mimarlık, sanat, müzik, sinema gibi yaratıcı endüstrilerin gelişimi için bilgi-belge ve etkinlik merkezi işlevi görecek Yenilikçilik Merkezi açılmıştır (İKSV, t.y.). Son olarak, 2017’de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) bünyesinde, sektörü temsil etmesi amacıyla, Kreatif Endüstriler Meclisi kurulmuştur (TOBB, 2017). Meclis, “Türkiye’de kreatif sektörler için toplumsal bilincin oluşturulması, ilginin yükseltilmesi ve alt sektörlerin gelişiminin hızlanması” yönünde çalışmalar yapmaktadır. Ek olarak, Telif

Hakları, Mevzuat ve Vergi ile Teşvik ve Destekler Alt Komiteleri kurarak alandaki çalışmalara hukuki destek sağlayacağını ortaya koymaktadır. Buna göre, sivil toplum kuruluşları kendi uzmanlıklarına göre yaratıcı ve kültürel politikalar geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bütün bu merkezlere, oluşumlara bakıldığında Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstriler alanına son yıllarda kurumsal ilginin arttığı görülmektedir. Ancak farklı kuruluşların farklı kavramlar kullandığı da tespit edilmiştir, örneğin bazıları yaratıcı endüstri, bazıları yaratıcı ve kültürel endüstriler ve bazıları da kreatif endüstriler olarak kullanmaktadır. Kavram üzerinde ortaklaşamamış olmasının muhtemel en önemli nedeninin yaratıcı ve kültürel endüstrilerle ilgili kamu kurumları tarafından yazılan az sayıda rapor olması ve Üçüncü Milli Kültür Şurasında alınan tavsiye kararlarının henüz bütüncül bir devlet politikası olarak uygulamaya geçirilmemiş olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Milli Kültür Şuraları dışında Türkiye’de bugüne kadar kültür konusunda hazırlanmış en kapsamlı rapor 2013 yılında hazırlanan ve Avrupa Konseyi’ne iletilen “Kültür Politikaları Ulusal Raporu”dur. Kültür politikalarına dair yasal ve kuramsal çerçeve, kültürel miras, kültür ekonomisi, sanat ve kültürü destekleme, kültür alanındaki gelişmeler, 2000-2012 yılları arasında kültür alanındaki gelişmeler olmak üzere yedi ana başlıktan oluşan rapor, Türkiye’deki kültür varlıklarını ve kültürel gelişmeleri, başarı hikayelerini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Kültür ekonomisi bölümünde kültürel endüstriler başlığı altında edebiyat ve yayın, sinema ve film (televizyon dizileri), müzik, performans sanatları (opera ve bale, tiyatro), görsel sanatlar, festival ve fuarlar, tasarım, reklamcılık alt başlıkları vardır. Yine aynı bölümde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı birimler başlığı altında kültürel merkezler, güzel sanatlar galerileri ve resim/heykel müzeleri, müzeler, kütüphaneler (edebiyat müzesi kütüphanesi), orkestra, koro ve topluluklar alt başlıkları yer almaktadır (Cultural Policy, 2013). Kültür ekonomisi bölümünde Türkiye’de yukarıdaki başlıklarda yer alan alanlardaki ulusal ve uluslararası başarılar sıralanmakta, bu alanlara yönelik istatistiki bilgiler tablolar eşliğinde sunulmaktadır. Bu bölümde kültür ekonomisi “sürdürülebilir insani gelişme” ile açık bir şekilde ilişkilendirilmemiştir. Ancak raporun “kültür alanındaki gelişmeler” başlıklı altıncı bölümünde kültür ve “sürdürülebilir gelişme” ilişkilendirilmiş ve Türkiye’de kültür endüstrisinin son on yılda geliştiği belirtilmiştir (2013: 85). Ayrıca raporda Türkiye’nin, Avrupa Birliği politikalarını ve UNSECO ile Avrupa Konseyi’ni takip ettiği vurgulanmaktadır (2013: 10).

Buna ek olarak, Üçüncü Milli Kültür Şurasının (2017: 10-11) sonuç raporunda yer alan “Kültür Ekonomisi Komisyonu Raporu”nda kültürel ve

yaratıcı ekonomi faaliyetlerinin görüşüldüğü ve “sanal ortamda envanter.gov.tr adresinde yayımlanacak bir kültür envanteri çalışmasının yürütülmesin[in] ve istatistiklerinin düzenli olarak toplanmasının” önemli olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye’nin yaratıcı ekonomideki payını “iki katına çıkarma” hedeflenmiş, sponsorluk ve finansörlük uygulamaları önerilmiş, “kültür girişimciliği ve markalaşmanın önemi vurgulanmış”, markalaşma için yol haritası tavsiye edilmiş ve “uygulanabilir hukuki altyapı”nın önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, “yaratıcı ekonomi parkları” gibi diğer bazı başka önerilerde bulunulmuştur. Raporla “yetenek sahibi insanların ve girişimcilerin teşvik edilmesi” ifadesi dışında “sürdürülebilir insani gelişme” ile kültür politikaları arasındaki ilişkiye dair bir ifade kullanılmamıştır.

Sonuç olarak, Türkiye’de bugüne kadarki kültür politikaları değerlendirildiğinde, kültürün genel olarak milli güvenlik meselesi bağlamında ele alındığı ve toplumda kültür konusunda milli kültür bilincinin geliştirilmesine yönelik hedefler belirlendiği görülmektedir. Son on yıllık dönemdeki raporlara ve atılan somut adımlara bakıldığında ise Avrupa Konseyine sunulan Ulusal Rapor hariç kültürün ve kültür ekonomisinin diğer ülkelerde olduğu gibi sürdürülebilir insani kalkınma ile birlikte ele alınmadığı görülmektedir. Kültür konusunda daha ziyade kültürel mirasın ve varlıkların korunmasına yönelik UNESCO yaklaşımı benimseniyor gibi görünse de mevcut uygulamaların (Hasankeyf’in sular altında kalması, Kaz Dağları’nda maden aramaya izin verilmesi, Galata Kulesi’ndeki renovasyon çalışmaları, Ayasofya’nın müze statüsünün kaldırılarak cami statüsüne alınması, vb.), bu amaca da pek hizmet etmediği görülmektedir. Türkiye’nin küresel ölçekte yaratıcı ve kültürel endüstriler konusunda politika yapıcı aktörlerden biri haline gelebilmesi için kültürü sadece ekonomik katkıları anlamında değil, sürdürülebilir insani gelişme açısından da ele alan politikalar geliştirmesi ve bu politikaları uluslararası kuruluşların politikalarına uygun şekilde uygulayabilmesi önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki uygulamaların ve uluslararası kuruluşların çalışmaları değerlendirildiğinde, yaratıcı ve kültürel endüstriler alanında ilerlemenin, tüm paydaşlarla birlikte alınacak kararlarla mümkün olduğu, ekonomi temelli kararların kültürel ve sanatsal ilerlemeye sınırlı katkı verebileceği düşünülmektedir. Özellikle pandemi dönemiyle birlikte kültür ve sanatın insanların ve toplumların gelişmesindeki rolü ve iyileştirici, birleştirici gücü daha iyi anlaşılmıştır. Buna göre, sektörde faaliyet yürüten tüm aktörlerin yaratıcı emek üzerine temellenen, kültürel mirasın korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını göz ardı etmeden, sürdürülebilir insani gelişmeye katkı sunan bir perspektiften kültür ve yaratıcı ekonomi politikası geliştirmesi önem taşımaktadır.

3. YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERİN EKONOMİDEKİ ROLÜ

COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'deki yaratıcı ve kültürel endüstrilerin durumunu ortaya koymadan önce, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin Türkiye ekonomisindeki rolünü dünya ekonomisi üzerinden değerlendirmek faydalı olacaktır. UNCTAD Raporuna (2018: 415) göre, Türkiye'deki yaratıcı ürün ihracatı 2005-2014 yılları arasında üçe katlanmış, 3,3 milyon dolardan 9,9 milyon dolara yükselmiştir. Benzer şekilde Eurostats'a (2019b) göre, 2018'de toplam ihracat içerisinde kültürel ürünlerin ihracatı, Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça yüksektir. 2013'te %2,7 iken, 2018'de 2.8'e çıkmıştır. Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran ortalama %2'dir. 2014 yılında Türkiye'nin ana ihracat pazarları, %56 ile Asya, %29 ile Avrupa ve %9 ile Afrika'dır. Ancak 2014 yılında Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran ve Suudi Arabistan ile de artan oranda ihracat trafiğimiz oluşmaya başlamıştır. Yaratıcı hizmetler açısından, Türkiye'deki yaratıcı hizmetler ihracatı, büyük oranda telekomünikasyon, bilgisayar ve bilişim hizmetleri ihracatı olarak 18 milyon dolardır (UNCTAD, 2018: 416). Eurostat Raporuna (Eurostat, 2019a: 115) göre 2017'de, Türkiye'deki yaratıcı endüstrilerdeki ihracatın %84,8'ini mücevher oluşturmaktadır. UNCTAD Raporuna (UNCTAD, 2018: 415) göre ise, yaratıcı ürün kategorisinde en iyi performans gösteren kategori el sanatları ve tasarım kategorisidir. Buna karşın Türkiye yurt dışından en çok işitsel-görsel, yeni medya ve basın-yayın ürünleri satın almaktadır. Ancak 2012-2017 yılları arasında kültürel ürünlerin toplam ihracattaki payı, aynı kategorideki ithalat ile kıyaslandığında oldukça düşüktür, %0,5'in altındadır (Eurostat, 2019a: 113). Avrupa Birliği ülkelerinde ithalat yaklaşık %1'dir.

Yaratıcı endüstrilerdeki istihdam incelendiğinde ise, Eurostat Raporuna (2019c) göre, 2018'de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin toplam istihdama oranı Avrupa Birliği ülkelerinde ortalama %4,5 iken, Türkiye'de %2,3'tür. Ancak ilginç olan nokta, Türkiye'de %2,3'lük istihdam ile %2,8'lik bir ihracat yapıyor olmasıdır. Buna ek olarak Eurostats 2018 verilerine göre (2019a: 73), Avrupa Birliği ülkelerinde yaratıcı ve kültürel endüstrilerde çalışanların yarısı bağımsız çalışandır (*self-employed*). Bu oran Türkiye'de %40'tır. Buna göre Türkiye'de yaratıcı ve kültürel endüstrilere daha fazla devlet desteği verilmesi bu endüstrilerin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Eurostat (2019a: 47) kültürel istihdam ve kültürle ilişkili alanlarda eğitim alma arasındaki ilişkiyi analiz etmemize olanak veren çeşitli istatistikler de sunar. Buna göre, 2017'de Avrupa Birliği ülkelerinde kültürle ilgili bir alanda eğitim alan üniversite öğrencilerinin sayısı yaklaşık 3 milyondur, buna karşın Türkiye'de bu sayı 974 bindir. Türkiye'deki öğrencilerin 680 bini, sanat, gazetecilik, mimari ve

şehir planlama yerine dil ve toplum bilimleri ile ilgili alanlarda eğitim almaktadır. Bir başka ilginç nokta ise, 2018 verilerine göre Türkiye’de yaratıcı sektörde çalışanların büyük bir kısmının orta-okul/lise ve altı okullardan mezun olmasıdır. AB ülkelerinde ise bu sektörlerde çalışanların %60’tan fazlası yaratıcı endüstrilerle ilgili bölümlerden üniversite diplomasına sahiptir (Eurostat, 2019a: 68). Buna göre, ilgili alanda üniversite derecesine sahip olunmasa da yaratıcı endüstrilerdeki istihdamın Türkiye ekonomisine önemli katkıları olduğu görülmektedir. İstihdam edilenlerin alanla ilgili eğitim almasının hem ekonomiye hem de sürdürülebilir insani gelişmeye daha çok katkı yapacağı düşünülmektedir.

Uluslararası kuruluşların raporlarına ek olarak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve de Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri de Türkiye’deki yaratıcı ve kültürel endüstrilere dair daha detaylı analiz yapılmasına olanak sağlar. TÜİK 2018 yılını içeren verilere göre (TÜİK, 2020a), toplam ihracatın %4,2’sini kültürel ürünlerin ihracatı oluşturmaktadır ve bunun %73,5’lik bölümü el sanatları ve tasarım sektöründendir. Kültür ürünlerinin toplam ithalat içindeki oranı ise %2,2’dir ve bunun %48,4’ünü görsel-işitsel medya sektörü oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre (TÜİK, 2020a) kültürel sektörlerde 2018 yılı katma değer katkısının dağılımı şöyledir: “%23’ü sinema filmi, video ve televizyon programları yapımcılığı ile ses kaydı ve müzik yayımlama, %20,7’si programcılık, yayıncılık ve haber ajanslarının faaliyetleri, %20,6’sı mimarlık, %18,6’sı yayımcılık, %11,5’i yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence, %5,6’sı diğer kültürel sektörler.” Ek olarak, TÜİK 2018 yılı verilerine göre (TÜİK, 2020b) kültürel istihdamda olanların “%44,6’sı el sanatları çalışanları, %14’ü mimar, planlamacı ve tasarımcılar olarak, %10’u ise yaratıcı sanatçılar ve sahne sanatçıları olarak” çalışmaktadır.

Türkiye’de kültürel istihdamda olanların eğitim durumu konusunda uluslararası raporlarda sunulan veriler ile TÜİK verileri benzerdir. TÜİK 2018 yılı verilerine göre (TÜİK, 2020b) “kültürel istihdamda olanların %45,5’ini lise altı eğitimliler, %32,1’ini yükseköğretim, %22,4’ünü ise lise ve dengi meslek okulu mezunu olanlar” oluşturmaktadır. Ayrıca yine uluslararası raporlardaki ücretli çalışan ve bağımsız çalışan oranları da TÜİK verileri ile örtüşmektedir. TÜİK’e göre (TÜİK, 2020b) “kültürel istihdamda olanların, %59’u ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışırken, %41’i işveren, kendi hesabına veya ücretsiz aile işçisi olarak” çalışmaktadır.

Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin hangi sektörleri kapsadığına dair farklı kuruluşların ve ülkelerin farklı sınıflandırmalar yaptığı görülmektedir (Özarlan, 2019: 156-157). Burada farklı kuruluşların kategorilerine ayrıntılı olarak değinilmeyecektir. Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstriler için, bu başlık

altında bütüncül veriler sunan bir devlet kurumu yoktur. Ancak yaratıcı ve kültürel endüstriler kapsamında değerlendirilen sektörlerdeki meslekler için Avrupa Birliği NACE kodlama protokolüne göre oluşturulan Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri, Türkiye'deki yaratıcı ve kültürel endüstrilerdeki istihdamı daha net anlamamıza olanak verir. SGK 2018 yılı istihdam istatistiklerine göre (SGK, 2020) en fazla istihdamın olduğu şehir olarak İstanbul'daki ve genel olarak Türkiye'deki işyeri sayısı, sigortalı sayısı ve günlük kazanç verileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo.1: SGK verilerine göre 2018 yılı için Türkiye'deki yaratıcı ve kültürel endüstrilerdeki istihdam istatistikleri (SGK, 2020)

NACE Rev2 Kodu	Yaratıcı Endüstri alanları	İstanbul		Türkiye		Türkiye		
		İşyeri sayısı	Sigortalı sayısı	İşyeri sayısı	Sigortalı sayısı	Günlük Kazanç (TL) (Erkek)	Günlük Kazanç (TL) (Kadın)	Günlük kazanç (TL)
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	3.521	24.350	7.589	49.287	106,94	93,61	103,77
58	Yayıncılık faaliyetleri	1.024	12.028	2.675	24.079	141	134,49	138,53
59	Sinema filmi ve ses kaydı yayıncılığı	1.575	12.976	2.142	17.407	125,45	122,11	124,26
62	Bilgisayar programlama ve danışmanlık faaliyetleri	4.778	51.100	9.426	84.635	236,31	191,59	221,79
63	Bilgi hizmet faaliyetleri	600	12.047	1.857	42.855	168,43	125,01	144,54
72	Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri	264	2.416	939	13.120	276,53	217,98	256,36
73	Reklamcılık ve Pazar araştırması	3.645	39.558	7.377	59.224	123,15	116,26	120,19
74	Diğer mesleki bilim ve teknik faaliyetler	3.204	21.754	9.025	48.795	109,85	100,33	106,08
90	Yaratıcı sanatlar, görsel sanatlar ve eğlence faaliyetleri	852	6.241	1.461	12.131	126,19	119,81	123,80
91	Kütüphane, arşiv ve müzeler	98	1.185	520	3587	140,10	117,74	131,35

Yukarıdaki tabloda el sanatları başlığı altında ayrı bir kategori olmadığı görülmektedir. Bu durum, NACE REV2 kodlama protokolünde el sanatları için bir kod belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar diğer imalatlar kategorisini belirtmek için kullanılan 32 numaralı kod altında el sanatları yer alsa da aynı kod altında tıbbi cihazların üretimi, spor malzemelerinin üretimi gibi alt kategoriler de vardır. Ancak SGK verisi alt kodlar için ayrı bir veri seti sunmadığı için, aynı veri seti içerisinde el sanatları kategorisini ayırmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle yukarıdaki tabloda el sanatlarını temsil eden bir veri sunulamamıştır.

Yukarıdaki tabloda da sunulduğu gibi, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin Türkiye ekonomisinde önemli rollere sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çeşitli devlet kurumları tarafından planlama yapıldığı da tespit edilmiştir. Örneğin T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013) tarafından hazırlanan Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Türkiye'deki yaratıcı ve kültürel endüstrilerin alt sektörlerine ilişkin politika ve strateji geliştirilmesi konularını da kapsamaktadır. Planın kültür ve sanat bölümünde, Türk film endüstrisi, kültür ve sanat faaliyetleri, yeni açılan tiyatro sahneleri ve müzeler, envanter çalışmaları, kültürel miras alanları ele alınmış ve kentsel dönüşüm projelerinde kültürel kimliğe uygunluğun gözetilmesi planlanmıştır. Ayrıca, yine tıpkı Milli Kültür Şuralarında olduğu gibi, burada hedef “kültürel zenginlik ve çeşitliliğin korunup geliştirilerek gelecek nesillere aktarılması, kültür ve sanat faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ile milli kültür ve ortak değerler etrafında toplumsal bütünlüğün ve dayanışmanın güçlendirilmesi”dir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 44-45). Kültür ve sanata dair politikalar bağlamında, görsel, işitsel ve sahne sanatlarının rolünü arttırmak, “Türk film endüstrisinde kültürümüzün temel unsurları ve değerlerinin işlenmesine yönelik teşvik mekanizması oluşturmak”, Türkçe'nin doğru ve etkin kullanımının sağlanması gibi bazı başka hedefler de belirlenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 45-56). Bilgi ve iletişim teknolojileri bölümünde dijital oyun, mobil uygulamalar ve bilgi teknolojileri hizmetlerinin desteklenmesi, isteğe bağlı yayıncılık ve yeni yayın ortamlarının (sayısal yayıncılık) gelişimine uygun düzenlemeler yapılması hedeflenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 97). Eğitim bölümünde, okullaşma oranları ve yükseköğretimde kontenjanların artırıldığı bilgisi sunulmuştur. “Milli kültürü özümsemiş”, “sanat ve estetik duyguları güçlü” “girişimcilik ve yenilikçilik özelliklerine sahip”, “bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi ve becerilerle donanmış” vb., bireyler yetiştirmek gibi hedefler belirlenmiştir. Buna göre, planda milli kültüre atıf yapılmasına rağmen, yaratıcı endüstriler alanındaki ihtiyaçlara yönelik eğitim verilmesi bağlamında herhangi somut bir plan yapılmadığı tespit edilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 30-33).

Sonuç olarak, Onuncu Kalkınma Planı yaratıcı ve kültürel endüstrilerin mimari, dijital oyun, radyo, televizyon, sinema, tiyatro ve müze alanlarını kapsamaktadır. Planda tasarım alanı “tüketime yönelik ihraç ürünlerinde özgün tasarım faaliyetleri özendirilecek, nitelikli tasarımcı yetiştirilmesi” (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 67) ve tekstil sektöründe “tasarım, koleksiyon ve marka yaratabilen, yenilikçi” bir yapı benimsenmesi (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 91) olarak ele alınmıştır. Buna göre, tasarım sadece tekstil, imalat sanayi ve mimari tasarım bağlamında ele alınmış, grafik tasarım bağlamında değerlendirilmemiştir. Benzer şekilde el sanatları adı altında bir kategori yoktur, onun yerine bazen “geleneksel sanatlar” ifadesi kullanılmıştır. Planda çeşitli başlıklar altında marka yaratılması hedefi belirlenmiştir, bu hedef her ne kadar reklamcılık olarak değerlendirilebilirse de reklamcılığın ve reklam ajanslarının ayrı bir başlık altında ele alınmadığı görülmüştür. Ayrıca, yayıncılık faaliyetleri radyo ve televizyon yayıncılığı olarak ele alınmış, kitap, gazete, dergi yayıncılığı olarak Plana dahil edilmemiştir. Performans sanatları olarak tiyatroya kısaca değinilse de dans, opera ve bale gibi sanatlara hiç değinilmemiştir. Benzer şekilde müzik endüstrisine veya canlı müzik icrasına dair de hiçbir planlama yoktur. Buna göre Kalkınma Planlarında tüm alt sektörleri kapsayan sürdürülebilir devlet politika ve stratejileri ile bu endüstrilerin gelişiminin desteklenmesi, Türkiye’deki sürdürülebilir ekonomik ve insani gelişime de katkı sağlayacaktır.

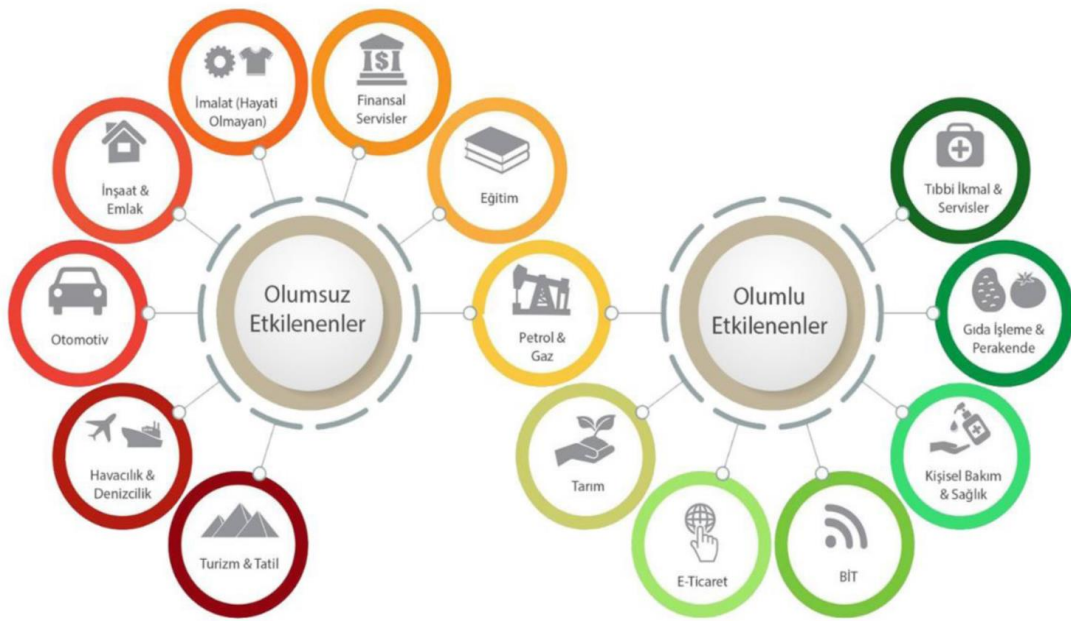
4. COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLER

Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerinde ciddi sonuçları oldu. Barua (2020) geçici süreyle de olsa ülkelerin sınırlarını kapatmak zorunda kalması ve de malların, sermayenin ve insanların normal akışının engellenmesi nedeniyle pandemiyi tersine küreselleşme (*de-globalization*) olarak niteler, makroekonomik düzeyde sorunlar yaşandığını ileri sürer. Uluslararası Para Fonu (IMF) Şubat 2020’de Çin’in ekonomik büyümesinin %0,4 ve küresel büyümenin de %0,1 yavaşlayacağını öngörmüştür. Buna karşın OECD Mart 2020’de küresel ekonomik büyümenin %2,4’e düşeceğini öngörmüştür (Fernandes, 2020: 3). Benzer şekilde birçok ekonomi uzmanı henüz pandeminin başındayken, küresel ekonomik büyümenin %3,0’dan %2,4’e düşeceğini öngörmektedir (Statista, 2020). Küresel düzeyde olduğu gibi Türkiye ekonomisi de pandemiden olumsuz etkilenmiştir. Voyvoda ve Yeldan (2020: 3) pandeminin Türkiye ekonomisinin %5 daralmasına neden olacağını ve enflasyon oranının %12’ye yükseleceğini öngörmektedir. Yazarlara göre, pandeminin Türkiye ekonomisi üzerinde; talep daralması, üretim ve istihdam kaybı, işgücü üretkenliği kayıpları ve de yurtdışı finansal sermaye girişlerinin durması ve çıkışlarının artması gibi sonuçları olacaktır (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 5). Ayrıca, ekonomi uzmanları pandeminin

ekonomik zararlarının 2020 sonu değerlendirmelerinde çok daha yüksek olacağını öngörmektedirler.

COVID-19 pandemisi tüm sektörleri aynı şekilde etkilememiştir, bazı sektörler ekonomik zorluklar yaşarken bazı sektörler de yeni fırsatlar kazanmış ve gelişmiştir. Pandeminin ekonomik yansımaları, potansiyel kazanan ve kaybeden sektörler üzerinde aşağıda görselleştirilmiştir (TÜBA, 2020: 83).

Görsel.1: COVID-19 Pandemisinin Ekonomik Yansımaları: Kısa Vadede Ekonomik Olarak Kazanan ve Kaybeden Sektörler

Kaynak: Dcode Economic & Financial Consulting (<https://dcodeefc.com/infographics>).
Görsel Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından Türkçeleştirilmiştir.

Yukarıdaki görselle göre, yaratıcı ve kültürel endüstrilerden turizm sektörü pandemiden olumsuz etkilenirken, Bilgi İletişim Teknolojileri gibi dijitalle dayalı sektörler pandemiden olumlu etkilenmiştir. Konuyla ilgili bazı başka çalışmalar da yaratıcı ve kültürel endüstrilerin olumsuz etkileneceği tespitinde bulunmaktadır. Örneğin Florida ve Seman'ın (2020) 1 Nisan-31 Temmuz tarihleri arasındaki analizlerine göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu endüstrilerdeki mal ve hizmetlerin satışında 150 milyar dolarlık bir kayıp olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle güzel sanatlar ve performans sanatları alanında büyük zorluklar yaşandığını ifade eden yazarlar bu alandaki kaybın 42,5 milyar dolar olacağını ve sektör çalışanlarının yarısının iş kaybı yaşayacağını tahmin etmektedir. Comunian ve England (2020) ise araştırmaları sonucunda pandeminin yaratıcı endüstriler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu, ancak bu olumsuzlukların pandemi ile sınırlı olmadığını, zaten varolan yapısal sorunlar

olduğunu ortaya koymaktadırlar. Yazarlara göre, acil bazı önlemler alınmalıdır ancak asıl önemli olan yapısal çözümler geliştirilmesidir.

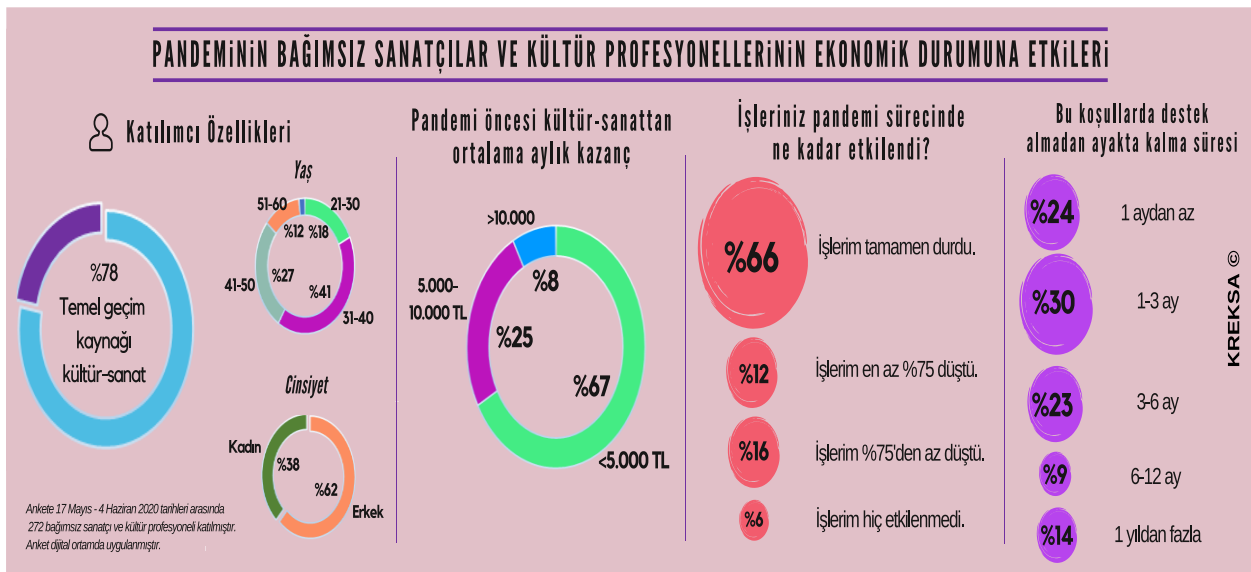
Yukarıdaki raporlar ve analizlerden de görüleceği gibi, COVID-19 pandemisinin dünya genelinde ekonomi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurması, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin birçok sektörünün de pandemi döneminden olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Türkiye’de de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bazı sektörlerinin pandemiden olumsuz etkilenmesinin en önemli nedenlerinden biri, COVID-19 salgınının önlenmesi kapsamında hükümetin almak zorunda kaldığı bazı önlemlerdir. T.C. İçişleri Bakanlığı’nın Mart 2020’de yayımladığı, 81 ilin valiliklerine gönderilen genelge ile “15-18 Mart tarihleri arasında ülke genelinde 149.382 iş yeri geçici süreliğine faaliyetlerine ara” vermiştir. Yine aynı genelgeye göre;

Gece kulüpleri, bar, pavyon, diskotek, tiyatro, sinema, gösteri merkezi, konser salonu, nişan/düğün salonu, çalgılı/müzikli lokanta/kafe, gazino, birahane, taverna, kahvehane, kıraathane, kafeterya, kır bahçesi, nargile salonu, nargile kafe, internet salonu, internet kafe, her türlü oyun salonları, her türlü kapalı çocuk oyun alanları (AVM ve lokanta içindekiler dahil), çay bahçesi, dernek lokalleri, lunapark, yüzme havuzu, hamam, sauna, kaplıca, masaj salonu, SPA ve spor merkezleri faaliyetleri geçici süreliğine durduruldu (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020).

T.C. İçişleri Bakanlığı Genelgesinde, faaliyetlerine ara veren iş yerlerinin sektörlere göre dağılımı da sunulmuştur, buna göre sinema, tiyatro, konser salonu gibi kültür-sanat sektörleri ile ilişkili faaliyetlerine ara veren iş yerlerinden bazılarının sayıları şöyledir: 109 gösteri merkezi, 62 konser salonu, 444 sinema, 95 tiyatro. Seyircilerin de hem yayımlanan genelge dönemi için hem de daha sonrasında salgın yüzünden söz konusu merkezlere, salonlara gitmemeleri nedeniyle, iş yerleri daha uzun süre faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış ve hatta personelini işten çıkarmak veya ücretsiz izne çıkarmak, kısmi zamanlı çalıştırmak gibi birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Ayrıca, yukarıda Tablo 1’de sunulan iş yeri sayıları ile söz konusu genelge kapsamında geçici süre ile faaliyetleri durdurulan iş yeri sayıları karşılaştırıldığında Türkiye’de kültür-sanat sektörlerinin pandemiden olumsuz etkilendiğini ileri sürmek mümkündür. Faaliyetlere ara verme durumu Haziran ayı sonlarına dek devam etmiştir. Haziran ayının sonlarında ülke genelinde kontrollü normalleşmeye geçilmesi ile birlikte T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 23 Haziran 2020’de yayımlanan “Kültür ve Sanat Tesislerinde Kontrollü Normalleşme Süreci Genelgesi” ile faaliyete geçecek olan kültür ve sanat tesislerinde alınması gereken önlemler ayrıntılı olarak açıklanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020a). Kültür ve sanat alanında faaliyet yürüten işletmelerin açılış tarihi 1 Temmuz 2020 olarak

duyurulmuştur. Buna göre, Mart-Temmuz arasında kültür ve sanatla ilgili iş yerleri ve sektör çalışanları faaliyetlerini çevrimiçi ortamlarda yürütmek durumunda kalmış ve ekonomik olarak ciddi zorluklar yaşamışlardır. Benzer şekilde, pandeminin Türkiye’deki yaratıcı ve kültürel endüstriler üzerindeki etkisini analiz eden Kreksa’nın (Kreksa, t.y.) raporuna göre de pandemi sürecinde, araştırmaya katılan, bağımsız sanatçı ve kültür profesyonellerinin %66’sının işleri tamamen durmuştur.

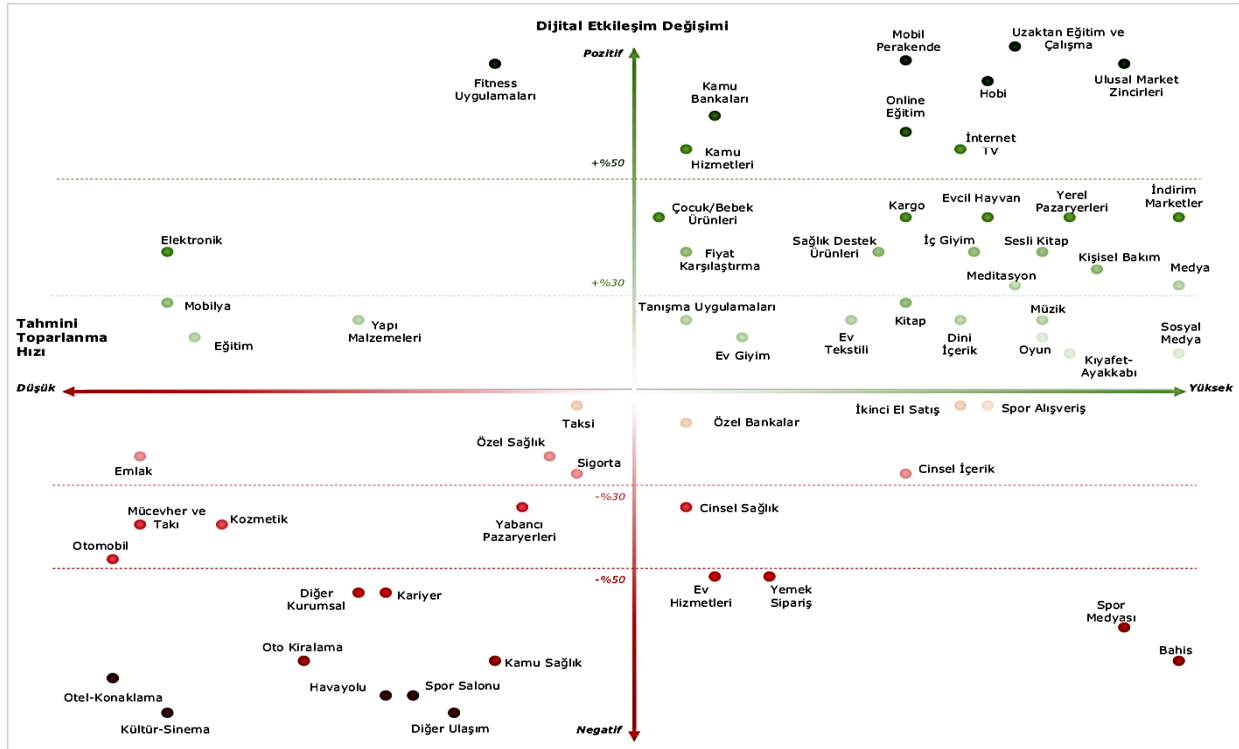
Görsel.2: Pandeminin Bağımsız Sanatçıların Ekonomik Durumuna Etkileri – infografik (Kreksa, T.Y.)

İKSV’nin Nisan 2020’de, “Pandemi Sırasında Kültür Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları” raporuna göre de kültür-sanat alanı zor bir dönemden geçmektedir (İKSV, 2020).

Benzer şekilde Mayıs 2020’de Deloitte tarafından yayımlanan “Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri” başlıklı rapora göre yaratıcı ve kültürel endüstrilerden özellikle dijital etkileşime olanak veren sektörler pandemiden olumlu etkilenirken, kültür ve sanat alanındaki bazı sektörler en yüksek negatif etkilenen sektörler kategorisinde yer almaktadır (Deloitte, 2020).

Görsel.3: Türkiye’de Covid-19 Salgını Sonrası İncelenen Kategorilerin Dijital Etkileşim Değişimi ve Tahmini Toparlanma Hızları, Nisan 2020 (Deloitte, 2020: 2).

Deloitte’un (2020: 6) analizine göre, yukarıdaki bölümlerde ifade edildiği gibi Türkiye’nin yaratıcı ve kültürel endüstriler ihracatında en önemli sektör olan mücevher ve takı sektörü %50, kültür ve sinema sektörü %95 olumsuz etkilenmiştir. Buna karşın internet TV %70, sesli kitap %40, medya sektörü %30, müzik %20, kitap %25 ve sosyal medya %10 olumlu etkilenmiştir (2020: 6). Rapora göre, özellikle kültür-sinema kategorisindeki toplu etkinliklerden uzaklaşılması nedeniyle, insanlar internet TV platformlarına yönelmiştir ve bu durumun sınırlamalar ortadan kalktıktan sonra da devam edeceği öngörülmektedir (2020: 7). Benzer şekilde eğlence sektöründeki sert düşüş nedeniyle dijital müzik platformlarına olan talep artmıştır (2020: 9). Ayrıca e-ticaret siteleri aracılığıyla lüks mücevher kategorisinden ziyade daha düşük fiyatlı takı ürünlerine yönelmenin başladığı da belirtilmektedir (2020: 12). Raporda belirtildiği gibi, sinema, konser ve tiyatro gibi alanları içeren kültür-sinema kategorisindeki sert düşüşün yaz dönemi boyunca da devam edeceği ve bu sektörün toparlanmasının uzun vadeye yayılacağı öngörülmektedir (2020: 13).

Buna göre, COVID-19 pandemisi yaratıcı ve kültürel endüstrilerin farklı sektörlerini farklı şekillerde ve oranlarda etkilemektedir. Yukarıdaki çalışmalarda da ortaya konduğu gibi henüz pandemi dönemi sona ermediği için bu etkiler

eldeki mevcut verilere göre ölçülmektedir. Yıl sonu ekonomik veriler alındığında ve pandemi dönemi sona erdiğinde, daha net çıkarımlar yapılabileceği de ileri sürülmektedir. Ancak mevcut verilere göre, yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bazı sektörleri için durum pek umut verici değildir.

5. COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE SANAT SEKTÖRÜNE SUNULAN DESTEKLER VE DAYANIŞMA PRATİKLERİ

Bu bölümde COVID-19 pandemisinin yaşandığı Mart-Eylül 2020 tarihleri arasında Türkiye’de kültür-sanat sektörüne verilen destekler, merkezi ve yerel yönetim olmak üzere kamusal destekler ve de meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının sağladığı destekler olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Araştırma kapsamında incelenen alanlar, sinema, televizyon, tiyatro, müzik, gösteri ve performans sanatlarıdır. Araştırmada elektronik kaynaklar, doküman analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve elde edilen bulgular şu temalara göre sınıflandırılmıştır: Nakit maddi yardım olarak finansal destek, vergi indirimini veya erteleme, dijital arşiv desteği, erken bilet rezervasyonu, sanatsal performansın icrası için gereken çevrimdışı veya çevrimiçi ortamların sağlanması, yaşanan sorunlara ilişkin yapısal çözüm önerileri geliştirilmesi.

Kamusal Destekler – Merkezi Yönetim

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından Türkiye’de ilk koronavirüs vakasının 11 Mart 2020 tarihinde tespit edildiğinin açıklanmasının (TRT Haber, 2020) ardından, 18 Mart’ta 100 milyar liralık “Ekonomik İstikrar Kalkanı” başlıklı tedbir paketi açıklanmıştır (İstanbul Valiliği, 2020). Paket ile birlikte, sinema-tiyatro ve etkinlik-organizasyon sektörleri için “Muhtasar ve KDV tevkifatı ile SGK primleri Nisan, Mayıs ve Haziran ödemeleri 6’şar ay ertelendi” (İstanbul Valiliği, 2020).

Buna ek olarak Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, 4 Nisan 2020 tarihinde kişisel Twitter hesabından turizm, kültür ve sanata yönelik bazı başka desteklere dair paylaşım yapmıştır (Ersoy, 2020). Ersoy, özel tiyatroların devlet desteğinden faydalanmasının sağlandığını, yeni dönemde yardım yapılacak özel tiyatro sayısının arttırıldığını açıklamıştır. Ersoy’un (2020) tweetinde yer alan desteklerden bazıları şöyledir:

Bakanlığa bağlı Devlet Tiyatroları, Devlet Opera Balesi, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüklerinde 3000’den fazla yevmiyeli çalışan sanatçımızı 2020 Ocak ayı itibarıyla; yıllık sözleşme kapsamına aldık.

Müzik, Sinema, İlim - Edebiyat, Güzel Sanatlar ve Radyo - Televizyon sektörlerinde; eser sahipleri ile yapımcı ve yayınevlerinden oluşan 27 meslek birliğinin 2020 yılı destek tutarları %50 oranında artırıldı.

“Sinemaya Gitmeyen Çocuk Kalmasın” etkinliği kapsamında, 1 milyon öğrenci için sunulan ücretsiz film hediyesi kapasitesi 2 milyon öğrenciye çıkarıldı. Bu sayede Anadolu’daki sinemalarımızın da desteklenmesi sağlandı.

Etkin Kütüphane Evinizde, Kütüphanem Cepte, E-Kitap Mobil Uygulaması ve Konuşan Kitaplık hizmetleri dijital ortamda sizlerle!

Gidemediğiniz müzeleri sanalmuze.gov.tr adresi üzerinden gezebilir, nitelikli vakit geçirmek istediğiniz her an, Youtube kanalımız üzerinden Bakanlık arşivine ulaşabilirsiniz. Ayrıca çocukların da keyifli vakit geçirmesi için Youtube kanalımızı ziyaret ederek çocuk oyunlarına kolayca erişebilirsiniz.

Ayrıca TRT 2 “*Sanat heyecanı evimizde*” adıyla 24 Mart – 1 Mayıs tarihleri arasında tiyatro oyunları, senfoni ve opera konserlerini yayınlamıştır (Kültür Servisi, 2020).

Özel tiyatrolara ilişkin destek içeren bazı başka düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin 05/05/2020 tarih ve 31118 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Özel Tiyatroların Projelerine Yapılacak Yardımlara İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” Madde 5’te “amatör tiyatrolar için yıllık 18.000 TL’ ibaresi yürürlükten kaldırılmış, ‘%50’sine’ ibaresi ‘%70’ine’ olarak, ‘80.000 TL’ ibaresi ‘150.000 TL’ olarak ve ‘15.000 TL’ ibaresi ‘30.000 TL’ olarak değiştirilmiştir” ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca aynı yönetmelikte “olağanüstü durum” başlığı altında eklenen geçici madde 2 ile özel tiyatrolar için asgari sergileme sayısının 11 Mart 2020 tarihine kadar projeyi sergiledikleri sayı olarak kabul edileceği de karara bağlanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020b).

Bunların yanı sıra T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Haziran 2020’de, çeşitli meslek birliği ve sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla “Kültür Sanat STK’ları Çalıştayı” düzenlemiş, o tarihe kadar kültür sanata sunulan kamu desteklerine ve Türkiye’deki sanatseverlerin bu etkinliklere olan ilgisine değinmiştir (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020c). Çalıştayda ayrıca gelecekte yapılacak olan çeşitli yasal düzenlemelere dair paylaşımlar da yapılmıştır. Buna göre özel tiyatrolardaki kurumsallaşmayı arttırmak için sosyal güvencesi olmayan personel çalıştırılmaması yönünde bazı planlamalar yapıldığı belirtilmiştir. Ek olarak,

çocuklar için tiyatro oyunlarının sergilenmesi için “*kamyon tiyatrosu*” projesinin başlayacağı da duyurulmuştur (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020c).

Buna göre, Mart-Eylül 2020 tarihleri arasında kültür-sanat sektörüne merkezi yönetimin sağladığı kamusal destekler, sinema, televizyon, tiyatro, müzik, gösteri ve performans sanatlarını kapsamaktadır. Bu alanlardaki meslek birliklerinin destek oranları arttırılmış, ancak tiyatro hariç, diğer alanlardaki bağımsız sanatçıların desteklenmesine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sinema ve tiyatro için vergi ertelenmesi yapılmıştır. Meslek birliklerine ve sanatçılara nakit maddi yardım, finansal destek verilmemiştir. Dijital arşivler sanatseverlerin erişimine açılmıştır, ancak bunlar devlet sanatçılarının performanslarını içeren eserlerdir. Bağımsız sanatçılar için özel bir dijital arşiv desteği yapılmamıştır. Erken bilet rezervasyonu desteği ise, sadece “Anadolu’daki sinema salonlarını” desteklemeye yöneliktir.

Bu bağlamda, 15 Mart – 1 Temmuz arasında faaliyetlerini yürütemeyen kültür ve sanat işletmelerine sunulan kamu desteğinin, dünyadaki gelişmiş ülkelerde sunulan desteklerle¹ karşılaştırıldığında yeterli olmadığı, özellikle özel işletmelerin ve bağımsız sanatçıların kendi imkanları ile baş başa bırakıldığı ve de merkezi yönetimin desteği dışında çeşitli kuruluşların ve sanatseverlerin desteğine ihtiyacı olduğu görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi sektör çalışanların önemli bir kısmının bağımsız çalışan olduğu ve Tablo 1’de sunulan kültür ve sanat emekçilerinin günlük kazançları ile Kreksa’nın (t.y.) araştırmasının bulguları birlikte değerlendirildiğinde, sektörün ve de sektör emekçilerinin büyük bölümünün destek almadan ayakta kalma şansının oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Ayrıca kamu desteklerinin niteliğinin, sektörün acil ihtiyaçlarından öte, sanatseverlerin kültür ve sanatla buluşmasına olanak verecek şekilde tasarlandığı da tespit edilmiştir. Buna göre, kültür ve sanat sektörünün geleceği açısından, bağımsız sanatçıların ve işletmelerin de merkezi yönetim tarafından başta finansal olmak üzere, başka birçok açıdan desteklenmesinin gerektiğine inanılmaktadır.

Türkiye’de merkezi yönetim desteklerini diğer ülkelerdeki devlet destekleri ile karşılaştırmak, yaratıcı ve kültürel endüstrilerdeki destek boyutlarını daha iyi anlamamıza olanak verecektir. UNESCO The Tracker raporlarına göre pandemi döneminde ülkeler kültür ve sanata farklı destekler vermişlerdir. Örneğin Vietnam ve Sudi Arabistan Krallığı “kültürel veri tabanı” oluşturulması, İsveç kültürel altyapının oluşturulması için büyük bir bütçe ayrılması, Şili eğitim bursu desteği, Fransa iyileşme Planı çerçevesinde 2 milyar Euro bütçe verilmesi, Azerbaycan

¹ Destekler için bakınız: İKSV (2020).

vergi indirimi, Yeni Zelanda yerel sanatçıların desteklenmesini sağlamıştır (UNESCO, 2020c). Ayrıca Güney Afrika yaratıcı ve kültürel endüstrilerdeki 30.000 işin güvence altına alınması, (UNESCO, 2020d), Mısır yaratıcı ekonominin desteklenmesi projesi, Avustralya canlı performans merkezlerinin yeniden faaliyete geçirilmesi, Endonezya e-ticarete olanak veren sanal kültürel market ile yerel sanatçıların desteklenmesi, Ukrayna kültür alanındaki projelere bedava danışmanlık hizmeti verilmesi, Trinidad ve Tobago pandemi döneminde sanatçılara 369 bin Dolar fon sağlaması (UNESCO, 2020e) gibi destekler sunmuşlardır. Son olarak, Birleşik Krallık Hükümeti New Deal kapsamında 1.57 milyar Pound değerinde bir yardım paketi açıklamış (BOP, 2020), Kore Yaratıcı İçerik Ajansı (KOCCA) ise 2021 bütçesini 440 milyon Dolara yükseltmiştir (Jangwon, 2021). Bunlara göre, birçok ülke kendi kültür politikalarına paralel bir şekilde pandemi döneminde kendi ülkelerindeki yaratıcı ve kültürel endüstrileri ve de endüstri profesyonellerini finansal olarak desteklemiş, alanla ilgili çeşitli hukuki ve eğitsel adımlar atmıştır².

Kamusal Destekler – Yerel Yönetimler

COVID-19 pandemisinde merkezi yönetimin kamusal desteklerine ek olarak çeşitli büyükşehir belediyeleri de imkanları dahilinde kültür ve sanatı desteklemek için bazı yaratıcı pratikler ortaya koymuştur. Yukarıda Tablo 1’de sunulduğu üzere, Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstriler alanında faaliyet yürüten işletmelerin büyük bölümünün İstanbul’da olduğu görülmektedir. Buna göre, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin (İBB) destekleri daha da önem kazanmaktadır. İBB, 1 Haziran 2020’de normalleşme sürecinin başlaması ile birlikte, sinema, tiyatro ve müzik alanı başta olmak üzere kültür ve sanatı destekleyici bazı adımlar atılacağını duyurmuştur (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020). İstanbul Yenikapı’da kurulacak olan dev ekran ve sahne sistemi ile açık hava tiyatrosu ve açık hava sinemasının faaliyete geçmesi, yaz boyunca İstanbulluların film ve tiyatro gösterimlerini arabalarından izleyebilmeleri, “özel tiyatroların mevcut arşivlerindeki oyunlarının açık hava veya dijital platformlardan yayınlanmasının sağlanması”, ayrıca özel tiyatrolara seyircisiz oynanacak oyunlar için ücretsiz sahne verilmesi bu oyunların çekimlerinin yapılması, ihtiyaç halinde çekimlerde İBB’nin destek olacağı bilgisi de paylaşılmıştır. Bunlara ek olarak, İstanbul’un farklı noktaları ile köy meydanları ve parklarda özel tiyatrolar ve özel-kamu işbirliği ile oyunlar sahnelenmesi de planlanmıştır. Birçok farklı sanat dalından konuk sanatçıların ve genç müzisyenlerin performanslarının İBB stüdyolarında kaydedilerek İBB’nin oluşturacağı dijital platform üzerinden yayımlanacağı da

² Bu çalışma kapsamında tüm ülkelerdeki desteklerin ayrıntılı olarak incelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için kaynakçada yer alan çeşitli uluslararası kuruluşların raporlarına bakılabilir.

duyurulmuştur (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020). İBB'nin “*sanat sizden mekân bizden*” sloganı ile başlattığı destek platformuna dair duyurular da yapılmıştır (Sanatokur, 2020).

Görsel.4: İstanbul Büyükşehir Belediyesi “Sanat Sizden Mekân Bizden” Sloganıyla Oluşturulan Sanatçı Destek Afişleri (Sanatokur, 2020).

Benzer şekilde Ankara Büyükşehir Belediyesi de kültür ve sanat sektörüne destek olmak amacıyla sanatı dijital ortama taşıyan belediyelerden biridir. Belediyenin Ankara Kadın Ressamlar Derneği iş birliğiyle hazırladığı “resim, ebru, keçe, çini, rölyef, seramik, heykel ve baskı sanatına ait 100’e yakın eserin sergilendiği” “Karma Sanal Sergi” Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin oluşturduğu web ortamı üzerinden Mayıs 2020’de sanatseverlere ulaştırılmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2020a). Ayrıca Belediye, Eylül 2020’den itibaren Başkent Tiyatrolarının oyunlarını, Kent Orkestrası dinletilerini ve Mehter Takımı gösterilerini her hafta Belediyenin kanalı ABB TV ve Büyükşehir Belediyesi sosyal medya hesapları üzerinden canlı olarak yayınlamaktadır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2020b). Ankara Büyükşehir Belediyesi Kent Konseyi bileşenleri, Temmuz 2020’de T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığını ziyaret ederek başkentte kültürel ve sanatsal etkinliklerin artırılmasına yönelik projelerini de dile getirmişlerdir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2020c).

İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin 21 Haziran 2020’de sanatçılar, akademisyenler, kültür kurumları ve sivil toplum kuruluşu temsilcileri ile birlikte gerçekleştirdiği İzmir Kültür Sanat Buluşmasında, “dirençli kültür sanat yapıları için finansal destek sağlanması amacıyla İzmir Kültür Sanat Destek Fonu’nun yaratılması, sürdürülebilir planlamaların yapılabilmesi için İzmir Kültür Sanat takviminin oluşturulması, sanat kurullarının veya Kent Sanat Konseyi’nin kurulması ve işleyişi konusunda görüşler ve öneriler” sunulmuştur (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020). Ayrıca “1 Temmuz’dan itibaren 100 Roman gence profesyonel dans eğitimi” verileceği, İzmir’in 2021’de Birleşmiş Kentler ve Yerel

Yönetimler (UCLG) Kültür Zirvesi'ne ev sahipliği yapacağı, böylelikle İzmir'in "tüm dünyanın kültür sanat üreticileri için bir buluşma platformu haline gelmesinin" hedeflendiği bilgileri de paylaşılmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020). Ek olarak, 1 Haziran 2020'den itibaren İzmir'in açık alan ve aktivite merkezlerinde farklı sanat dallarından 70 etkinlik planlanmıştır. Belediyenin etkinlik takviminde çeşitli dans türlerinin yanı sıra, masal ve şiir dinletileri, pandomim gösterileri, canlı heykel performansları, animasyon gösterileri ve ünlü sanatçıların yer aldığı etkinliklerle pandemi döneminde zorluklar yaşayan sanatçılara destek olunması ve de kentteki sanatseverlerle buluşması hedeflenmiştir (Egetelgraf, t.y). Ayrıca Belediye tarafından açık hava sineması etkinlikleri yapılmıştır (İzmirlist, 2020).

Antalya Büyükşehir Belediyesi, Eylül 2020 itibarı ile "Pandemi günlerinde tiyatro buluşmaları" etkinliği gerçekleştirmeye başlamıştır.

Antalya Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın katkılarıyla koronavirüs salgını sürecinde faaliyetlerini erteleyen özel tiyatrolara destek olmak ve sağlık çalışanlarına moral vermek amacıyla 'Pandemi Günlerinde Tiyatro Buluşmaları' düzenleniyor. Eylül ayı boyunca Antalya Açık hava Sahnesi'nde sahnelenecek altı farklı tiyatro oyununda 300'er koltuk, Büyükşehir Belediyesi tarafından satın alınarak sağlık çalışanlarına ve salgının önlenmesinde mücadele veren belediye bünyesindeki dezenfeksiyon emekçilerine hediye edilecek (Antalya Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Diğer büyükşehir belediyeleri de pandemi döneminde kültür ve sanata destek konusunda benzer pratikler geliştirmişlerdir. Örneğin Adana Büyükşehir Belediyesi 19 Ağustos 2020 itibarı ile haftada üç gün ücretsiz açık hava sineması etkinliği gerçekleştirmektedir (Adana Büyükşehir Belediyesi, 2020). Bazı başka büyükşehir belediyeleri de özellikle "arabada sinema" etkinlikleri gerçekleştirmektedir.

Buna göre, yaratıcı ve kültürel endüstrilerden kültür-sanat sektörünün yoğun olarak faaliyet yürüttüğü bazı büyükşehir belediyelerinin destekleri sinema, televizyon, tiyatro, müzik, gösteri ve performans sanatlarının tümünü kapsamaktadır. İlgili mevzuatlar gereği, yerel yönetimlerin desteklerinin, sanatsal performansın icrası için gereken çevrimdışı veya çevrimiçi ortamların sağlanması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Yerel yönetimler, kendi imkanları dahilinde kültürel ve sanatsal etkinlikleri sanatseverlerle buluşturmak ve bağımsız sanatçılara destek olmak için, açık hava ya da dijital platformlar üzerinden ücretsiz etkinlikler gerçekleştirilmesine olanak vermişlerdir. Ayrıca dijital arşiv desteği de sunulmuştur. Ek olarak, bazı belediyeler sanatsal etkinliklerin biletlerini satın alarak sağlık çalışanlarına hediye etmiş, böylece pandemi döneminden en

çok etkilenen kültür-sanat ve sağlık sektörlerine destek olmuşlardır. Ayrıca yaşanan sorunlara ilişkin yapısal çözüm önerileri geliştirilmesi yönünde de adımlar atılmış ve gelecekte söz konusu büyükşehirlerde kültürel ve sanatsal faaliyetlerin çoğaltılmasına yönelik projeler de geliştirilmiştir.

Meslek Birlikleri, Sendikalar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Sağladığı Destekler

COVID-19 pandemisinde kültür ve sanat sektörüne kamusal destekler dışında çeşitli meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları da kültür ve sanat emekçileri ile dayanışma pratikleri geliştirmişlerdir. Bu bölümde sinema, televizyon, tiyatro, müzik, gösteri ve performans sanatları alanında faaliyet yürüten meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının web sayfalarındaki duyurular, yayımladıkları raporlar ve konuyla ilgili diğer medya içerikleri belirlenen temalara göre analiz edilmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi merkezi yönetim veya yerel yönetimler tarafından kültür-sanat sektörüne herhangi bir nakit finansal destek verilmemiştir. Bu bağlamda, Sinema ve TV Sendikası ve İKSV'nin organizatörlüğü ile dijital medya platformu Netflix'in, zor durumda olan set çalışanları için oluşturduğu 150.000.000 dolarlık destek paketi oldukça dikkat çekicidir. Sinema ve TV Sendikası'nın belirttiği gibi, "büyük bir çoğunluğu haftalık ya da günlük yevmiye ücretlerle çalışan ve birikim yapmaları mümkün olmayan set emekçileri, gelinen noktada önemli ölçüde mağdur duruma düşmüşlerdir." Ek olarak, sektörün çalışma dinamikleri gereği, set işçilerinin büyük bir kısmı ilgili kurumların desteğinden de faydalanamamaktadır (Sinema ve TV Sendikası, t.y.). "COVID-19 Acil Yardım Desteği" olarak adlandırılan destek kapsamında Netflix'in sağladığı 4.000.000 TL maddi destek, "Sinema ve TV Sendikası ile İKSV'nin organizatörlüğünde adil ve şeffaf şekilde" çok sayıda Sinema TV Sektör çalışanına tek seferlik maddi destek olarak 2500 TL dağıtılması amaçlanmıştır (Sinema ve TV Sendikası, t.y.). Bunun dışında, sinema alanında faaliyet yürüten Sinema Emekçileri Sendikası (Sine-Sen) 1 Haziran 2020 itibarı ile kontrollü normalleşme sürecine geçilmesiyle, setlerde yıllardır çözülemeyen çalışma saatleri ve iş güvenliği sorunlarının pandemi ile birlikte daha da arttığını belirterek, setlerde set işçilerinin sağlığı ve güvenliği için alınması gereken önlemleri içeren görüşlerini T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na ve T.C. Sağlık Bakanlığı'na dilekçe ile bildirmişlerdir. Ayrıca hak ihlali yapan işverenlerin de SGK'ya bildirilmesine başlanmıştır (Sinema Emekçileri Sendikası, 2020).

Sivil Toplum için Destek Vakfı, Turkey Mozaik Foundation işbirliği ve İstanbul Kültür Sanat Vakfı Kültür Politikaları Çalışmaları bölümünün içerik

ortaklığında, bireysel ve kurumsal bağışçıların desteği ile COVID-19'dan olumsuz etkilenen “kültür-sanat kurumlarının ve kültür-sanat alanında faaliyet gösteren STK'ların kurumsal kapasitelerinin gelişimine ve projelerine destek” vermek amacıyla Kültür-Sanat Fonu oluşturmuştur (Sivil Toplum için Destek Vakfı, t.y.). Özellikle “salgın döneminin koşullarına uygun kurgulanan etkinlikler ve/veya formatlar” içeren, “kültür-sanat profesyonellerinin (sanatçılar, yöneticiler, aktivistler vb.) salgın döneminde üretim ve paylaşımlarını sürdürebilmeleri için gerekli fiziksel ve/veya teknolojik araçlara erişiminin sağlanması ve bu araçların kullanımına yönelik eğitim faaliyetleri”ni içeren veya “kültür-sanat alanında uzun dönemli etkileşim, ortak çalışma ve işbirliklerinin önünü açacak yerel, ulusal ve uluslararası ağların oluşturulması veya sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetler/projeler”in destekleneceği duyurulmuştur. Destek miktarının toplam 320.000 TL olacağı ve her bir STK'nın en fazla 80.000 TL talep edebileceği de açıklanmıştır (Sivil Toplum için Destek Vakfı, t.y.). Buna göre, vakfın destek fonu salgından olumsuz etkilenen sanatçıları ve sanat kurumlarını, işletmelerini kapsayan ve de bu paydaşların çözüm üretmesini teşvik eden bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Bu açıdan kültür-sanat sektörüne sağlanan bu destek, kısa, orta ve uzun vadeli olumlu sonuçlar sağlama potansiyeli taşıması bakımından oldukça anlamlıdır.

Bunların dışında pandemi döneminin başlarında yayımlanan genelgeler ile birlikte faaliyetlerine ara vermek veya kapatılmak zorunda kalan canlı müzik sektörü ve eğlence mekanlarında çalışanlar, pandemiden en olumsuz etkilenenlerin başında gelmektedir. Bu alanda faaliyet yürüten Türkiye Müzik Eseri Sahipleri Meslek Birliği (MESAM), Müzik Yorumcuları Meslek Birliği (MÜYOR 1), Müzik Eseri Sahipleri Grubu Meslek Birliği (MSG), Türkiye Canlı Müzik ve Eğlence Sektörü Derneği (TESDER) ve Müzik ve Sahne Sanatçıları Sendikası'nın (Müzik-Sen) pandemi döneminde sektör çalışanlarına destekleri de incelenmiştir. Ancak, yukarıdaki meslek birliği ve sendikanın sektör çalışanlarına ciddi bir destek sağlamadıkları tespit edilmiştir. MESAM, üyelerin mağduriyetini “bir nebze hafifletebilmek için” haziran ayında yapılması planlanan telif hak edişlerinin dağıtımını mayıs ayına çektiğini duyurmuştur (MESAM, 2020). Mirgün Cabas'ın “Nasıl Gidiyor Karantina?” adlı podcast yayın serisine konuk olan müzisyen Harun Tekin, MSG yönetim kurulu üyesi olarak, MSG'nin yaptığı destekleri dile getirmiştir (Simplecast, 2020). Tekin, MSG'nin 30 Mart 2020 tarihli telif dağıtımını aynı tarihte gerçekleştirebildiklerini, acil durum önlemleri ile ilgili ciddi çalışmalar yaptıklarını, yaklaşık 800 üyeye koli gönderildiğini, 900 üye için fon oluşturulmaya çalışıldığını dile getirmektedir. Ancak MSG ve MESAM üyelerinin genellikle müzik eseri sahipleri ve aranjörler olduğunu belirten Tekin, bunun dışında ilk etkilenenlerin sahne performansı üzerinden gelir kazananlar

olduğunu belirtmektedir. Bu kişiler için müzik sektörü içerisinde destek olmak adına bazı çabalar olduğunu, ama bu çabalardaki en büyük eksikliğin devlet desteği olduğunu ifade etmiştir. Podcast yayınının gerçekleştirildiği 5 Mayıs 2020'ye kadar, devlet kurumlarından müzisyenlere, meslek birlikleri vasıtasıyla ya da başka yollarla herhangi bir kaynak aktarılıp aktarılmadığına ilişkin soruya; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın meslek birliklerinin kendi harcamalarıyla ilgili yaptığı ufak bir yardım olduğunu ama pandemi dönemi için vergilerde yapılan düzenlemelerde bile müzisyen ve müzik emekçilerinin büyük kısmının vergi mükellefi olmadığı için bundan yararlanamadığını dile getirmektedir (Simplecast, 2020). Buna göre, müzik sektörü için devlet desteği sağlanmamış ama oldukça kısıtlı kabul edilebilecek bazı küçük meslek birliği destekleri sağlanmıştır. Bunların dışında yukarıda adı geçen meslek birlikleri ve sendikanın web sayfalarında pandemi döneminde sektör çalışanlarına destek olduklarına dair herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Pandemi döneminde sektör çalışanlarının ve sektörün yaşadığı zorlukları anlatan rapor, vb. de yayımlanmamış oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca sektör çalışanları da bu kuruluşlardan hiçbir destek alamadıklarına dair açıklamalar yapmışlardır (Soybaş, 2020).

Pandemiden en olumsuz etkilenen bir başka kültür sanat alanı da tiyatrolardır. Özellikle özel tiyatrolar ve bağımsız tiyatro oyuncuları bu süreçte ciddi maddi zorluklar yaşamaktadır. 26 Haziran 2019'da İstanbul'daki 32 özel tiyatronun bir araya gelmesiyle kurulan Tiyatro Kooperatifi ve Ağustos 2020'de tüm Türkiye'deki özel tiyatrolar ile dayanışma ve örgütlenmek için kurulan Özel Tiyatrolar Kooperatif Birliği (Bianet, 2020) pandemi sektör çalışanlarına destek olmak amacıyla bazı destek kampanyaları düzenlemiştir. Tiyatro Kooperatifi'nin Mayıs 2020'de başlattığı "*bizde yerin ayrı*" kampanyası ile 30 Haziran 2021'e kadar programda yer alan tiyatroların sahnelediği oyunlara rezervasyon yapılmasına imkân sağlanmaktadır ve bu sayede sanatseverlerin sahnede olamayan tiyatro oyuncularına destek olmasına olanak verilmiştir. Kampanyaya destek olan şirketlerden biri de Anadolu Efes'tir, kampanya kapsamında aldığı 1000 gösterim kartını tıp öğrencilerine hediye etmiştir (Kültürlimited, 2020). Ayrıca Türkiye'nin farklı illerindeki 200 özel tiyatronun önerilerini ve sektör bileşenlerinin paylaştığı fikirleri içeren öneri paketini T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na sunmuşlardır (Tiyatro Kooperatifi, t.y.). Ek olarak, tiyatro emekçileri tarafından başlatılan #tiyatromuzyaşasın kampanyası ile tiyatrocuların pandemi döneminde yaşadığı zorluklar ve ihtiyaçlar için bakanlıklara ve kamuoyuna çağrı yapılmıştır (tiyatromuzyasasin.com). Bunun dışında Oyuncular Sendikası'nın da oyunculara ve seslendirme sanatçılara destek olmak için gerçekleştirdiği bazı çalışmalar vardır. Sendika tarafından hazırlanan "COVID-19 Dosyası"na göre; set, sahne ve stüdyolarda alınması gereken önlemlere ilişkin ilgili bakanlıklarla görüşmeler

gerçekleştirilmiş, uluslararası oyuncu örgütleri ile iletişime geçilmiş, hukuki destek sağlanmış, tiyatro oyunlarından kaçının iptal olduğuna dair raporlama yapılmıştır. Salgın ilan edilen 11 Mart 2020'den itibaren çalışmaya devam eden setler için 17 Mart 2020 tarihinde “setleri durdurun” kampanyası yapılmış ve Bakanlık, Valilik ve İl Kültür Müdürlüklerine dilekçeler gönderilmiş, sosyal medya kampanyasının da desteği ile, bu sayede setlerin %70'i durdurulmuştur (Oyuncular Sendikası, t.y.).

Bunların dışında, İKSV tarafından hazırlanan “Pandemi sırasında kültür sanatın birleştirici gücü ve alanın ihtiyaçları” başlıklı raporun Türkiye’de pandemi döneminde kültür-sanatın durumunu en kapsamlı analiz eden raporlardan biri olduğu tespit edilmiştir. Raporda öncelikle tüm dünyadaki destekler kısaca özetlenmiş, ardından Türkiye’deki destekler de sıralanmıştır (IKSV, 2020). Buna göre, pandemi döneminde tüm dünyada hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının (STK), kültür kurumlarının ve filantropik kuruluşların yaratıcı endüstrilere ve kültür-sanat sektörüne ve de bağımsız sanatçı, tasarımcı ve kültür çalışanlarına destekleri kredi, fon ve tazminat olarak; sanatsal üretime yönelik destekler olarak; “kültür-sanat sektörü özelinde yürütülen bilgilendirme ve savunuculuk faaliyetleri” olarak farklı başlıklar altında sunulmuştur.

Buna göre, kültür-sanat alanındaki meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının sağladığı destekler, alanlara ve desteğin niteliğine göre kamusal desteklerden farklıdır. Araştırma kapsamında incelenen dokümanlar belirlenen temalara göre analiz edildiğinde, meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının nakit finansal destek, dijital arşiv desteği, erken bilet rezervasyonu, sanatsal performansın icrası için gereken çevrimdışı veya çevrimiçi ortamların sağlanması ve yaşanan sorunlara ilişkin yapısal çözüm önerileri geliştirilmesi olarak destekler sunulmuştur. En çok destek alanlar, sinema-TV sektöründe çalışanlardır. Özel tiyatrolar ve tiyatro sanatçıları için erken bilet rezervasyonu desteği yapılmıştır. Buna göre, tüm kültür-sanat sektöründe kamu ya da meslek birlikleri ve sendikalar tarafından hiç destek alamayan, adeta görmezden gelinenler canlı müzik ve eğlence sektöründe faaliyet yürüten sanatçılardır.

Yukarıdaki alanlarda faaliyet yürüten meslek birlikleri ve sendikalar, yaşanan sorunlara ilişkin yapısal çözüm önerileri geliştirilmesi anlamında da üyelerine destek olmuş, üyelerinin taleplerini ilgili bakanlıklara iletmıştır. Ancak Eylül 2020 itibarı ile ilgili bakanlıklarca, vergilerin ertelenmesi gibi bazı taleplere olumlu dönüş yapılması haricinde, iletilen taleplerin büyük bir kısmı henüz karşılanamamıştır. Özellikle acil finansal desteğe ihtiyacı olan müzik ve tiyatro sektörüne ilgili bakanlıklardan destek verilmesi veya devlet destekli kredi verilmesi

gibi talepler henüz gerçekleştirilememiştir (Kakı, 2020). Buna göre, kültür-sanat alanında faaliyet yürüten meslek birliği ve sendikaların merkezi yönetimdeki politika yapıcılar üzerinde yeterince etkili olamadıkları, ancak yerel yönetimlerle iyi bir iş birliği içerisinde olduklarını ileri sürmek mümkündür.

6. SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin sürdürülebilir ekonomik ve insani gelişmeye pozitif etkileri vardır. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında yaratıcı ekonomiye katkı sağlayan önemli ülkelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye’deki yaratıcı ve kültürel endüstrilerle ilgili kurumsal adımlar yakın bir geçmişte başlamış olmasına rağmen, son yıllarda alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır.

COVID-19 salgınından dünya ekonomisi olumsuz etkilemesine rağmen, bilgi ve iletişim teknolojileri gibi yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bazı sektörleri salgından olumlu etkilenmiştir. Ancak kültür ve sanat sektörü salgından en olumsuz etkilenen sektörlerdendir. Türkiye’de yayımlanan genelgeler ile 15 Mart-1 Temmuz 2020 tarihleri arasında faaliyetlerine ara verilen sektörler arasında yer alan kültür-sanat sektörü ve çalışanları pandemi döneminde desteğe ihtiyaç duymuştur. Özellikle bağımsız sanatçı ve kültür profesyonellerinin ve de bağımsız işletmelerin desteklenmesi, gelecekte Türkiye’de kültür-sanat alanının faaliyetlerine devam edebilmesi için hayati önem taşımaktadır.

Mart-Eylül 2020 tarihleri arasında Türkiye’de kültür-sanat sektörlerine sağlanan destekleri ortaya koyan bu araştırma kapsamında incelenen dokümanlara göre, merkezi ve yerel yönetimler ve meslek birliklerinin sağlamış oldukları destekler aşağıda bir tablo halinde özetlenmiştir.

	Vergi ertelemesi	Nakit finansal destek	Dijital arşiv	Erken bilet rezervasyonu	Sanatsal ve kültürel etkinlikler için çevrimdışı ve çevrimiçi ortam sağlanması
Sinema	•	♣		• (sınırlı)	♦
Televizyon		♣			♦
Tiyatro	•		•	♦ ♣	♦ ♣
Müzik	♣ (sınırlı)		•		♦
Gösteri ve Performans Sanatları			•		♦

Not: Tabloda devlet destekleri • sembolü ile, yerel yönetim destekleri ♦ sembolü ile ve meslek birlikleri ve sendikaların destekleri ♣ sembolü ile belirtilmiştir.

Yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, bağımsız sanatçı ve kültür profesyonellerine devlet kurumları veya ilgili bakanlıklar tarafından herhangi bir nakit finansal destek verilmemiştir. Sektör çalışanlarının büyük bir bölümünün gündelik ve yevmiyeli çalışan olması ve vergi mükellefi olmamaları nedeniyle bağımsız sanatçılar için vergi erteleme anlamlı bir destek sağlamamıştır. Araştırmanın sınırlılıkları çerçevesinde değerlendirildiğinde, pandemi döneminde kültür-sanat sektörüne yeterli kamusal desteğin verilmemiş olmasının sektörün sürdürülebilirliği açısından ciddi sorunlara yol açacağına inanılmaktadır.

İKSV tarafından hazırlanan raporda, pandemide pek çok kültür-sanat etkinliği iptal edildiği halde, sanatçı ve kültür profesyonellerinin yeni ve yaratıcı yöntemlerle pandeminin zorluklarının atlatılmasına katkı verdiği ve her şeye rağmen kültür ve sanatın birleştirici ve iyileştirici gücünün daha iyi anlaşıldığına vurgu yapılmaktadır (İKSV, 2020: 3). Ancak yaratıcı ve kültürel endüstrilerin turizm, reklamcılık, bilgi ve iletişim teknolojileri gibi diğer sektörlerinde ürün ve hizmetlerin ücretsiz paylaşılması söz konusu olmazken, tüm dünyada kültür ve sanat ürünleri, faaliyetleri çevrimiçi ortamlarda büyük oranda ücretsiz olarak erişime açılmıştır. Bu durum pandemi öncesinde sadece belirli toplumsal kesimler için erişilebilir olan kültür ve sanata, pandemi döneminde isteyen herkesin erişmesine olanak vermiştir, bu açıdan toplumlar üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Ancak COVID-19 pandemisinde olduğu gibi, olağanüstü koşullarda, kamu desteği olmadığında sektörün ayakta kalması oldukça güçtür. Türkiye’de kültür-sanat sektörüne yeterli kamu desteğinin verilmediği göz önünde bulundurulduğunda, uzun vadede sektörün sürdürülebilirliğini sağlamak için pandemi döneminde ve sonrasında acil kamusal desteğe, uygulanabilir politikalara ve yeni iş modellerine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında yaratıcı ve kültürel endüstrilerin yoğun olduğu büyükşehirlerde pandemi döneminde yerel yönetimlerin bağımsız sanatçı ve kültür profesyonellerini kapsayan çeşitli destekler sundukları tespit edilmiştir. Yerel yönetimler, sanatsal ve kültürel etkinliklerin çevrimiçi ve çevrimdışı ortamlarda sanatseverlerle buluşmasına olanak tanımışlar, kültür-sanat sektörünün sorunlarına yapısal çözüm önerileri geliştirilmesine katkı sunacak çalıştay gibi etkinlikler organize etmişler ve kültür-sanat faaliyetlerinin artırılması için geleceğe yönelik projeler geliştirilmesine katkı vermişlerdir. Bunlara ek olarak, araştırma kapsamında kültür-sanat alanındaki meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının, kültür-sanat sektörü çalışanlarına, ama büyük oranda sinema-TV sektörü çalışanlarına, nakit finansal destek verdiği tespit edilmiştir. Ancak ne merkezi yönetimden ne de meslek birlikleri ve sendikalar tarafından hiç destek verilmeyen sektör, canlı müzik ve eğlence sektörü çalışanlarıdır. 15 Mart-1

Temmuz arası faaliyetleri durdurulan eğlence mekanları ve bu mekanlarda sahne alan canlı müzik performansı yapan bağımsız sanatçıların desteklenmemesi bu sektörün uzun vadede ciddi sorunlar yaşamasına yol açacaktır.

Kültür-sanat alanında faaliyet yürüten meslek birlikleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları sektörün durumunu, ihtiyaçlarını ve taleplerini ilgili bakanlıklara ve devlet kurumlarına iletmiş, ancak Eylül 2020 itibarı ile henüz taleplerin büyük bir kısmı karşılanmamıştır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin bağımsız sanatçı ve kültür profesyonelleri ile iyi bir iş birliği içerisinde olduğu ancak meslek birliği ve sendikaların politika yapıcılar üzerinde yeterince etkili olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca COVID-19 pandemisi, kültür-sanat sektöründe zaten var olan birçok yapısal sorunu da açığa çıkarmıştır, tüm paydaşların sektöre destek olması sürdürülebilir kültür-sanat faaliyetleri için hayati önem taşımaktadır.

UNSECO, Ekim 2020’de yayımlanmış olduğu “Krizdeki Kültür” başlıklı politika rehberinde, pandemi döneminde kültür ve sanatın yaşadığı zorlukları değerlendirmekte ve dayanıklı, güçlü yaratıcı sektörler geliştirilmesi için sanatçı ve kültür profesyonellerine doğrudan destek verilmesi, sektöre destek verilmesi ve dijital teknolojilerle kültürel ürünlerin dolaşımının hızlanmasının yarattığı yeni tehditler ve fırsatları değerlendirip sektörün rekabetçiliğinin desteklenmesi için bazı pratik tavsiyelerde bulunmaktadır. Rehberde çeşitli ülkelerden örnekler verilerek politika yapıcılara pratik öneriler sunulmaktadır (UNESCO, 2020f). Rehber, Türkiye’de yaratıcı ve kültürel endüstriler için politika geliştirilmesi konusunda katkılar sunabilir.

Türkiye’deki kültür politikalarının yoğunluklu olarak “milli kültür” bağlamında ele alınması, Türkiye’nin küresel yaratıcı ekonomiye katkısının sadece ekonomik boyutuyla değerlendirilmesi, Türkiye’nin yaratıcı ve kültürel endüstrilerde ilerlemesi için yeterli değildir. Özellikle pandemi döneminde ciddi zorluklar yaşayan kültür ve sanat sektörüne ve bağımsız sanatçı ve kültür profesyonellerine acil finansal destek sağlanması, sektörün sürdürülebilirliği için dijital teknolojilerin dahil edildiği, yaratıcı içeriklerdeki telif haklarının korunduğu yeni iş modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Kültür politikalarının, yaratıcı ve kültürel endüstriler alanında faaliyet yürüten tüm aktörlerin katılımı ile oluşturulması sürdürülebilir insani gelişme için de büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- III. Milli Kültür Şurası Sonuç Raporu (2017).
<http://kultursurasi.kulturturizm.gov.tr/TR,176398/sura-sonuc-raporu.html> (28.01.2021)
- Adana Büyükşehir Belediyesi (2020), “Altın Koza’nın Ödüllü Filmleri Açık Hava Sinemasında”, <https://adana.bel.tr/haber/altin-koza-nin-odullu-filmleri-acik-hava-sinemasinda> (25.09.2020).
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2020a), “Sanatı Dijital Ortama Taşıyan Belediye”, <https://www.ankara.bel.tr/haberler/sanati-dijital-ortama-tasiyan-belediye/> (25.06.2020).
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2020b), “Başkent’te Canlı Yayınlarla Sanat Keyfi”, <https://www.ankara.bel.tr/haberler/baskentte-canli-yayinlarla-sanat-keyfi/> (25.09.2020).
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2020c), “Kent Konseyi Kültür ve Sanatın Başkenti için Çalışacak”, <https://www.ankara.bel.tr/haberler/kent-konseyi-kultur-ve-sanatin-baskenti-icin-calisacak/> (25.09.2020).
- Ankara Kültür Mirası (2012), “Ankara Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri Projesi”, http://www.envanter.gov.tr/files/kultur-ekonomisi/ake_old.pdf (29.05.2020).
- Antalya Büyükşehir Belediyesi (2020), “Büyükşehir’den Sanata ve Sağlık Çalışanlarına Destek”, <https://www.antalya.bel.tr/Haberler/HaberDetay/?Id=8281&CategoryName=K%C3%BCl%20Miras%C3%BCr/Sanat&NewsOnPage=8&PageID=> (20.09.2020).
- Barua, Suborna (2020), “Understanding Coronanomics: The Economic Implications of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic”, SSRN, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3566477> (02.09.2020).
- Başkent Üniversitesi (t.y.), “Başkent Üniversitesi Yaratıcı Kültür Endüstrileri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YAKEM)”, <http://yakem.baskent.edu.tr/> (30.05.2020).
- Bianet (2020, 20 Ağustos), “Özel Tiyatrolar Kooperatif Birliği Kuruluyor”, <http://m.bianet.org/bianet/sanat/229384-ozel-tiyatrolar-kooperatif-birligi-kuruluyor> (20.09.2020).

- Bilgi Üniversitesi (t.y.), “Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezi”, <https://kpy.bilgi.edu.tr/tr/sayfa/hakkimizda/2> (30.05.2020).
- BOP (2020, 30 Temmuz). “COVID-19: Government Support Packages for Culture and Creative Industries #2” <http://bop.co.uk/articles/covid-19-government-support-packages-for-cultural-and-creative-industries-2> (20.01.2021).
- Comunian, Roberta ve Lauren England (2020), “Creative and Cultural Work Without Filters: Covid-19 and Exposed Precarity in the Creative Economy”, Cultural Trends, DOI: 10.1080/09548963.2020.1770577.
- Cultural Policy in Turkey – National Report. (2013). <https://rm.coe.int/1680643ad2> (28.01.2021)
- Deloitte (2020), “Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri – II”, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html> (15.09.2020).
- Departments for Digital, Culture & Sport (2001), “Creative Industries Mapping Document”, www.gov.uk (29.05.2020).
- Egetelgraf (t.y.), “İzmir Pandemiye Sanatla Aşacak!”, <https://egetelgraf.com/izmir-pandemiye-sanatla-asacak/>(24.06.2020).
- Ersoy, Mehmet Nuri (2020, 04 Nisan), “Desteklerimizle Yanınızdayız #Kültür #Turizm #Sanat #EvdeKal” (MehmetNuriErsoy, Twitter iletisi), <https://twitter.com/MehmetNuriErsoy/status/1246393059383926786> (20.09.2020).
- Eurostat (2019a), Culture Statistics, doi:10.2785/118217.
- Eurostat (2019b), “Culture Statistics: Exports of Cultural Goods as a Share of Total Exports, 2013 and 2018”, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Culture_statistics (29.05.2020).
- Eurostat (2019c), “Culture Statistics: Cultural Employment”, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Culture_statistics (29.05.2020).
- Fernandes, Nuno (2020), “Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy”, SSRN <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3557504> (02.09.2020).

- Florida, Richard ve Michael Seman (2020), “Lost Art: Measuring COVID-19’s Devastating Impact on America’s Creative Economy. Metropolitan Policy Program”, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/08/20200810_Brookingsmetro_Covid19-and-creative-economy_Final.pdf (18.09.2020).
- İKSV (t.y.), “İstanbul Kültür Sanat Vakfı – Bilgi Belge Merkezi”, <https://www.iksv.org/tr/arsiv/iksv-bilgi-belge-merkezi> (10.09.2020).
- İKSV (2020), “Pandemi Sırasında Kültür Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları”, https://www.iksv.org/i/assets/iksv/documents/Pandemi_Sirasinda_Kultur_Sanatin_Birlestirici_Gucu_ve_Alanin_Ihtiyaclari.pdf (20.06.2020).
- İstanbul Valiliği (2020), “Cumhurbaşkanı Erdoğan ‘Ekonomik İstikrar Kalkanı’ Tedbir Paketini Açıkladı”, <http://istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi> (20.09.2020).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2020), “İBB’den Kültür Sanat Sektörüne Destek”, <https://www.ibb.istanbul/News/Detail/36937> (24.06.2020).
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020), “Başkan Soyer Kültür Üreticileriyle Bir Araya Geldi”, <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-soyer-kultur-ureticileriyle-bir-araya-geldi/43743/156> (24.06.2020).
- İzmirList (2020), “İzmir’den Arabalı Sinemaya Büyük İlgi: Kayıtlar 19 Saniyede Doldu!”, <https://izmirlist.com/izmirden-arabali-sinemaya-buyuk-ilgi-kayitlar-19-saniyede-doldu.html#more-8228> (24.06.2020).
- Jang-won, L. (2021, 25 Ocak), “Games and Music Sectors See Biggest KOCCA Budget Increase.” *The Korea Herald*. <http://www01.koreaherald.com/view.php?ud=20210125000937> (30.01.2021).
- Kakı, Begüm (2020, 16 Mayıs), “Özel Tiyatroların Bugünü ve Yarını İçin: Tiyatro Kooperatifi”, <https://www.artfulliving.com.tr> (20.09.2020).
- Kreksa (t.y.), “Pandeminin Bağımsız Sanatçıların Ekonomik Durumuna Etkileri – İnfografik”, <https://www.kreksa.com/yayinlarimiz> (19.07.2020).
- Kültürlimited (2020), “COVID-19 Döneminde Tiyatrolara Destekte İlk Adım Anadolu Efes’ten”, <https://kulturlimited.com/2020/05/15/covid-19-doneminde-tiyatrolara-destekte-ilk-adim-anadolu-efesten/> (20.09.2020).

- Kültür Servisi (2020), “Sanat Heyecanı Evimizde”, <https://www.kulturservisi.com/t/sanat-heyecani-evimizde/> (20.09.2020).
- MESAM (2020), “Mayıs 2020 Dijital Alan Dağıtımları Yapıldı”, <http://www.mesam.org.tr/Haberler/mayis-2020-dijital-alan-dagitimlari-yapildi> (20.09.2020).
- Oyuncular Sendikası (t.y.), “COVID-19 Dosyası”, <https://oyuncularsendikasi.org/calismalar/covid-19-dosyasi/> (20.09.2020).
- Özarıslan, Zeynep (2019), “Türkiye’de Lisans Düzeyindeki Yeni Medya Eğitimi ve Sektör Beklentileri Üzerine Bir Değerlendirme” Hacettepe Üniversitesi Moment Dergi. 6 (1): 150-175.
- Sanatokur (2020), “İBB’den Sanatçılara Büyük Destek”, <https://sanatokur.com/ibbden-sanatcilara-buyuk-destek/> (25.06.2020).
- SGK (2020), “İstatistik Yıllıkları, SGK 2018”, www.sgk.gov.tr (30.05.2020).
- Simplecast (Yapımcı) (2020, 5 Mayıs). “Nasıl Gidiyor Karantina? - Mirgün Cabas ve Harun Tekin” [Podcast], <https://nasil-gidiyor-karantina.simplecast.com/episodes/harun-tekin> (20.09.2020).
- Sinema Emekçileri Sendikası (2020), “Pandemi ve Yeni Normal Sürece İlişkin İlgili Bakanlıklara Dilekçe Yolladık”, <http://sinesen.org/2020/06/07/pandemi-ve-yeni-normal-surece-iliskin-iligili-bakanliklara-dilekce-yolladik/> (20.09.2020).
- Sinema ve TV Sendikası (t.y.), “COVID-19 Acil Desteği”, <http://www.sinematvsendikasi.org/covid-19/sts-covid-19-acil-destegi/> (25.09.2020).
- Sivil Toplum için Destek Vakfı (t.y.), “Kültür – Sanat Fonu”, <http://siviltoplumdestek.org/kultur-sanat-fonu/> (20.09.2020).
- Soybaş, Fulya (2020, 13 Ağustos), “Eğlence Sektörünün Emekçileri Müzisyenler Zorda”, <http://www.hurriyet.com.tr> (20.09.2020).
- Statista (2020), “Impact of the Coronavirus Pandemic on the Global Economy - Statistics & Facts”, https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy/#dossierSummary_chapter1 (25.09.2020).
- Sustainable Development Golas Fund (2020), “Creative Industries and Sustainable Development”, <http://www.sdgfund.org>. (29.05.2020).

- Sünter Sayın, Sinem (2019), Kültür Politikaları Bağlamında Milli Kültür Şuralarının Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- T. C. İçişleri Bakanlığı (2020), “Koronavirüs Tedbirleri Genelgesi Kapsamında 149.382 İş Yeri Geçici Süreliğine Faaliyetlerine Ara Verdi”, <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-tedbirleri-genelgesi-kapsaminda-149382-is-yeri-gecici-sureligine-faaliyetlerine-ara-verdi> (20.09.2020).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013), “Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018”, www.sbb.gov.tr. (29.05.2020).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020a), “Kültür ve Sanat Tesislerinde Kontrollü Normalleşme Süreci Genelgesi”, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/73194,kultur-genelge-12pdf.pdf?0> (20.09.2020).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020b), “Özel Tiyatroların Projelerine Yapılacak Yardımlara İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264705/ozel-tiyatrolarin-projelerine-yapilacak-yardimlara-ilis-.html> (20.09.2020).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020c), “Yeni Normalde Kriz Fırsata Dönüştürülebilir mi: Kültür Sanat STK’ları Çalıştayı”, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-268263/yeni-normalde-kriz-firsata-donusturulebilir-mi-kultur-s-.html> (20.09.2020).
- Tekeli, İlhan (2016), “İzmir Tarih Design Strategy Report”, <http://www.izmirtarih.com.tr/pdf/DesignStrategyReport.pdf> (30.05.2020).
- Tiyatro Kooperatifi (t.y.), “Tiyatro Kooperatifi Tüm Özel Tiyatrolar için Meseide”, <https://tiyatrokoooperatifi.org/assets/img/Tiyatro-Kooperatifi-YeniBirlik.jpg> (20.09.2020).
- TOBB (2017), “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Kreatif Endüstriler Meclisi, Sektörel Farkındalık Çalışmalarına Başlıyor”, <https://tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=7728&lst=Haberler> (10.05.2020).
- TRT Haber (11.03.2020), “Türkiye’de İlk Koronavirüs Vakası Tespit Edildi”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyede-ilk-koronavirus-vakasi-tespit-edildi-466216.html> (20.09.2020).

- TÜBA (2011), “The Cultural History of Istanbul Recorded”,
<http://www.tuba.gov.tr/en/news/about-academy/the-cultural-heritage-of-istanbul-recorded> (30.05.2020).
- TÜBA (2020), “COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu”, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No:34 (Ankara).
- TÜİK (2020a), “Kültür Ekonomisi 2018”,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30598> (29.09.2020).
- TÜİK (2020b), “Kültürel İstihdam İstatistikleri 2018”,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30590> (29.09.2020).
- UNESCO (2015), “Cultural Times: The First Global Map of Cultural and Creative Industries”, www.unesco.org (29.05.2020).
- UNESCO (2020a), “Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development”, www.unesco.org (29.05.2020).
- UNESCO (2020b), “The Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions”, www.unesco.org (29.05.2020).
- UNESCO (2020c), “The Tracker, Culture and Public Policy, Issue I”
<https://en.unesco.org/news/tracker-culture-public-policy-issue-1>
(05.01.2021).
- UNESCO (2020d), “The Tracker, Culture and Public Policy, Issue II”
<https://en.unesco.org/news/tracker-culture-public-policy-issue-2>
(05.01.2021).
- UNESCO (2020e), “The Tracker, Culture and Public Policy, Issue III”
<https://en.unesco.org/news/tracker-culture-public-policy-issue-3>
(05.01.2021).
- UNESCO (2020f). Culture in Crisis – Policy Guide for a Resilient Creative Sector.
<https://en.unesco.org/creativity/publications/culture-crisis-policy-guide-resilient-creative> (28.01.2021)
- UNCTAD (2010), “Symposium: Creative Cities and Industries in the 21st Century”, www.unctad.org (29.05.2020).
- UNCTAD (2018), “Creative Economy Outlook and Country Profiles: Trends in International Trade in Creative Industries”,
https://unctad.org/system/files/official-document/ditcted2018d3_en.pdf
(20.04.2020).

UNCTAD (t.y.), “Work on the Creative Economy”, www.unctad.org (20.05.2020).

Voyvoda, Ebru ve A. Erinç Yeldan (2020), “COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi”, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf (25.09.2020).

WIPO (2017), “How to Make a Living in the Creative Industries”, www.wipo.int (29.05.2020).

YEKON (t.y.), “Yaratıcı Endüstriler Konseyi Derneği”, <http://www.yekon.org/index.htm> (10.09.2020).

**KÜRESEL SALGIN (COVID-19) SÜRECİNDE EVDE
YAŞAM TATMİNİ¹**

**HOME LIFE SATISFACTION DURING THE GLOBAL
OUTBREAK (COVID-19)**

Rıfat BİLGİN* & Hülya DİĞER**

ÖZ

Bu çalışma, küresel salgın sürecinde bireylerin evde geçirdikleri süre zarfında yaşam tatmin düzeylerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın evreni 18 yaş üzeri, gönüllü ve cevap verebilecek akli yetiye sahip kişilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini çalışmaya katılmayı kabul eden 1254 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri online formlar aracılığıyla çeşitli sosyal medya araçları (instagram, whatsapp, google formlar vb.) ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimleyici analizlerin yanı sıra, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, belirtilen önlem unsurlarının (maske, sosyal mesafe, hijyen vb.) hayata entegre (uyum) edilmesinin yaşam tatmin düzeyi üzerinde önem arz ettiği tespit edilmiştir. Öte yandan kişilerin yaşam tatmin düzeyleri vasat ile yüksek düzey arasında farklılık göstermektedir. Bu bağlamda yaşam tatmininde yüksek düzeyde yer alan unsurların maske, sosyal mesafe, hijyen vb. önlemler olduğu belirlenirken, ölçekte yer alan diğer ifadelerin

¹ Bu araştırma için, Fırat Üniversitesi'nden 16.06.2020 tarihinde (Sayı: 97132852/302.14.06) etik kurul izni alınmıştır.

* Doç. Dr., Fırat Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, rifatbilgin@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1253-3851>.

** Doktora Öğrencisi, Fırat Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, hulyadiger@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1737-8195>.

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 03.10.2020

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 10.03.2021

vasat düzeyde yer aldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca ölçekte yer alan ifadeler içerisinde düşük düzeyde yer alan tek ifadenin günlük spor yapma olduğu elde edilen diğer sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Koronavirüs, Tatmin, Yaşam Tatmini.

ABSTRACT

This study aimed to determine the life satisfaction levels of individuals during the time they spend at home during the global epidemic process. In the population of the research, every individual over the age of 18 who was voluntary and had the mental ability to respond was included. The data of the research were obtained by various social media tools (Instagram, WhatsApp, Google Forms, etc.) through online forms. In this context, the sample of the study consisted of 1,254 people. The data obtained were analyzed via Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests as well as descriptive analysis. According to the results of the study, it was determined that the integration (adaptation) of the specified precautionary elements (mask, social distance, hygiene, etc.) to life was important in terms of the level of satisfaction with life. On the other hand, life satisfaction levels of people differed between average and high levels. In this context, it was observed that the factors that had a high-level part on life satisfaction were mask, social distance, hygiene, etc., while other expressions in the scale had a moderate level part. In addition, it is among the other results that the only expression that had a low-level part in the scale was daily exercise.

Keywords: Pandemic, Coronavirus, Satisfaction, Life Satisfaction.

GİRİŞ

Tarihsel anlamda insanoğlu ile var olan sağlık kavramı, zaman, mekân ve yaşanan çağa göre şekil alan birçok problem ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda en önemli rolü şüphesiz salgın hastalıklar üstlenmiştir. Öyle ki hastanelerin ilk tasarlandığı zamanlarda insanlar, salgın hastalıklar nedeniyle

evlerinde bakımı tercih etmiştir. Ancak ilerleyen süre zarfında sağlık alanında kullanılan ekipmanların niteliği ve salgın hastalıkların tedavisinin bulunması gibi sebepler ile mevcut problem ortadan kaldırılmış olup hastaneler tercih edilmeye başlanmıştır.

İnsanoğlu tarihin farklı dönemlerinde çok farklı salgın hastalıklarla karşılaşmış ve bu salgın hastalıklar sonucunda büyük insan kayıpları ve sonrasında çeşitli olumsuz sonuçlarla-organ kayıpları veya organ hasarları- karşılaşmıştır. Yakın dönemde ise aşılama ve diğer tedavi şekilleri ile salgınların üstesinden gelinmiş ve ardından tekrar farklı salgın hastalıklarla, çeşitli süre zarflarında tekrar karşılaşmıştır. Yakın zamanda görülen İspanyol gribi ya da İspanyol nezlesi, SARS (Ağır Akut Solunum Yolu Yetersizliği Sendromu), İnfluenza A (H1N1) Grip (Domuz Gribi), HIV (*Human Immunodeficiency Virus*/İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü) gibi salgınlar milyonlarca insanın hayatını olumsuz şekillerde (ekonomik krizler, evde kısıtlı kalma, büyük kitlesel ölümler, hastalığa yakalanma korkusuyla psikolojik sorunlar yaşama, hastalık sırasında ve sonrasında oluşan toplumsal hareketler sebebiyle iktidar ve güvenlik problemleri gibi) etkilemiştir. Günümüzde ise bir küresel salgın olarak ilan edilen ve birçok kişinin hayatını kaybetmesi, ekonomik ve sosyo-psikolojik problemlerle sonuçlanan COVID-19 virüsü küresel düzeyde etkiler oluşturmaktadır.

Her ne kadar tedavi sürecinde sağlık sistemi büyük oranda deneyimler, bilgilenmeler ve başa çıkma yollarını öğrenme ve yoğun bir şekilde aşı çalışmaları devam etse de virüs küresel düzeyde insan hayatında olumsuz şekillerde etki etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda koronavirüs sebebiyle alınan önlemler kişilerin yaşam şekillerinde büyük değişiklikler oluşturmuş ve zaman zaman aylarca süren evde kısıtlı kalma durumu zaruri bir hal almıştır. Kişilerin yetenekleri, becerileri, ilgi alanları, aktiviteleri, işleri vb. durumlarının hepsini “ev” kapsamında yerine getirememesi sebebiyle çeşitli sağlık, toplumsal (aile içi şiddet, boşanma), psikolojik (intihar, umutsuzluk, ölüm korkusu, uzun süre evde kalmanın oluşturduğu kapalı alanda kalmanın yarattığı psikolojik sıkıntılar, kırgınlık, tahammülsüzlük), ekonomik (işsizlik, temel ihtiyaçlarını karşılayamama, kazancını kaybetme) problemleri ve dolayısıyla negatif durumlar meydana gelmiştir. Obezite gibi sağlık sorunları ile mutsuzluk, kısıt öncesi yaşam tarzına özlem gibi duygu durumlarının, kişilerde yaşamdan tatmin ol(a)mama durumunu meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Söz konusu ol(a)mama durumu kişiler arasında belirli faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Yukarıda yapılan değerlendirme bağlamında bu çalışmada, küresel salgın sürecinde yaşanan kısıtlar nedeniyle evde yaşam tatmin düzeyi çeşitli açılardan değerlendirilecektir. Pandemi sürecinin ardından belirlenecek olan sağlığa ilişkin

planların, programların ve dolayısıyla politikaların kişilerin yaşam tatmin durumlarının göz önünde bulundurulması ile tasarlanmasına katkıda bulunabilmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan kişilerin yaşam tatmin düzeyleri yazarlar tarafından hazırlanan sosyo-demografik değişkenleri ölçen anket soruları ile tutum ölçeği kullanılarak ve çeşitli istatistikî analizlerle değerlendirilmiştir.

1. SALGIN HASTALIKLAR VE MEDİKAL SOSYOLOJİ

Nikiforuk'a (2013) göre, insanın tabiata müdahalesi arttıkça, tabiatın intikam melekleri olan mikroplar (virüsler ve bakteriler) derin bir hafızası, kaygısı olan haşarı bir ihtiyar gibi karşılık vermektedirler. Karşılıklı çatışma sonucunda insanoğlu toprağı kirlettikçe toprak ülser hastaları gibi iltihap sızdırıyor, sularımız iğrenç kokuyor ve nihayetinde insan eliyle yaratılış kirletildi, küçük görüldü ve göz ardı edildi. Böylece ölümün tetikçisi olan hastalık, bu dengesiz ve yaralı dünyadan davetkâr bir yer bulamazdı. İnsanoğlu tabiatın bütün alanlarında tarım yapmaya başlayınca tarım da her türlü virüsü, mantarı ve bakteriyi insanların bahçelerinde, evlerine daha yakın bir yere taşıdı. İnsan köpeği evcilleştirdiğinde kızamığı da davet etmiş oldu. İnek beraberinde difteri ile tüberkülozu getirdi. Rhinovirüsler (nezle virüsü) muhtemelen bir atın sırtında geldi. İnsanoğlunun kentler kurması ve bu alanlarda insanların üst üste yığılması sonucunda daha üst organizmaların serpilip gelişmesi için elverişli ortamlar yaratmıştır. Bir metropol, tanımı ve tasarımı gereği çöp yığınları yaratır, suya pislik karıştırır ve havayı kirletir. İnsanlar kendi çöplüklerinin fazlasıyla yakınında yaşamaya başladıklarında da, kaçınılmaz olarak üst organizmalara besin oldular ve cüzam, kolera, dizanteri dâhil olmak üzere pek çok cilt ve bağırsak hastalığı bu sebeple ortaya çıktı. Yani toprağın dünyanın en ücra köşelerinde bile sürülmesi ve ormanların yok edilmesiyle insanoğlu yeni parazitleri yaşam alanlarına kendisi davet etti. Vahşi toprakların yok edilmesi, fareleri, sıçanları, keneleri, pireleri ve sivrisinekleri insanlara daha yakın yaşamaya zorladı. Bu leş yiyiciler beraberlerinde veba, tularemi, tifüs ve sıtma gibi hastalıkları insanın yaşam alanlarına getirdi. Antik dönem Yunanlı salgın hastalık uzmanı, bu etkenlerin herhangi birindeki ani değişikliklerin salgınlara yol açtığına ilişkin düşüncelerini dile getiriyordu. Hipokrat, bir hekimin "Doğa'yı tanınması, insanın yiyecek ve içeceklerle, yaşadığı ortamla ilişkisini, bunların birbirleri üzerindeki etkilerini bilmeye çalışması" gerektiği sonucuna varıyordu. Çağdaşlarının çoğunun aksine, hastalıkların ancak insanın ya da toprağın sağlığında büyük değişiklikler olması halinde ortaya çıktığını ifade ediyordu. Belki üst organizmayı bilmiyordu, ama yaptıklarının neler olabileceğini tahmin ediyordu (bkz. Nikiforuk, 2013: 10-30). Organizmanın meydana getirdiği değişikliklerin –salgınların– yayılım durumları epidemiyoloji olarak adlandırılmıştır.

Epidemiyoloji, herhangi bir toplumda, toplulukta ve toplum kesiminde, sağlıkla ilgili olgu ve durumların ve bunların belirleyicilerinin nasıl dağıldığının incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmaların yapılmasının temel sebebi, sağlıkla ilgili sorunların kontrolünün sağlanmasıdır. Yani epidemiyolojik çalışmalarda hedef bir insan topluluğudur. Bu ilgili topluluk ve toplumun belirli kesiti, belli bir zamanda belli bir bölge veya ülkeden seçilmektedir. Bu çalışmalarda; yaş, cins, etnik özellikler gibi niteliklere göre alt gruplar belirlenebilir (Beaglehole vd., 1998: 5). DSÖ'ye üye ülkelerin ana hedefinin 2000 yılında insanların ekonomik ve sosyal olarak üretken bir hayatı yaşayabilmelerine imkân tanıyabilecek bir sağlık düzeyine ulaşma kararı olarak benimsemiştir. Bu çalışmalar bir toplum, topluluk ve toplum kesimlerinde zamansız, erken ölümlerin ve engelliliğin azaltılmasını sağlama sebebiyle ülkeler bağlamında, sağlık düzeyinin yükseltilmesinde önem kazanmaktadır (Beaglehole vd., 1998: 15) Çevresel etmenlerin hastalıklara neden olabileceği, belirli insan topluluklarında hastalıkların dağılımının ölçülmesi, toplumun hastalıklara nasıl cevap verdiği gibi konular sadece Epidemiyoloji biliminin değil sosyolojinin temel ilgi alanlarından birini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Salgın hastalıklar beklenmedik zaman süreçlerinde toplumlar ve ülkeler için korkunç ve tahrip edici sonuçlara yol açabilmektedir. Salgınlar sonucunda ülkelerde toplumsal fonksiyonları sağlayan kurumlar (aile, siyaset, ekonomi vb.) işlevsizleşmekte ve ülkelerde sosyal ve ekonomik gelişmeler yıllarca duraklayabilmekteydi. Salgın hastalıkların kontrol ve sebeplerini araştırmak medikal sosyolojinin doğuşuna zemin hazırladı. Nihayetinde bireylerin hastalık karşısındaki tutum ve davranışları içinde yaşadıkları toplumun değerleri, inanç sistemleri veya kısacası kültürünün bir yansımasıdır (Türkdoğan, 1991: 5). Salgın hastalıkların kalabalık aile biçimlerinde, dar ve sağlıksız fiziksel mekânlarda yaşayanlarda, alt sosyo-ekonomik kesimlerin insanların kitlesel halde çalıştığı işyerlerinde, ciddi sağlık okuryazarlığı bilgisine –virüsün var olmadığına veya benim sahip olduğum inanç sistemim beni virüse karşı korumaktadır, virüs bir komplodur ve toplumu ve dünyayı yeniden dizayn etmek isteyenlerin yalanlarıdır gibi- sahip olmayanlarda daha kolay bir biçimde yayıldığını söyleyebiliriz. Bütün bu değerlendirmeler göstermektedir ki, salgın hastalıkların bulaşması virüs ve bakterileri faktörlerinin yanında sosyal ve kültürel faktörlerle de bağlantılı olarak yayılmaktadır.

2. KÜRESEL SALGIN PANDEMİSİNİN (KORONAVİRÜS) GELİŞİM SÜRECİ

Koronavirüs ilk olarak 1930'lu yıllarda gözlemlenmiş ve tavuklarda ortaya çıkmıştır. İnsanlarda solunum yolu enfeksiyonları, hayatı kaybetme ile sonuçlanan

virüs, memeli hayvanlar ile kuşlarda yer almaktadır. Virüsün daha öldürücü düzeyde yer alan çeşitleri ise; MERS, SARS ile COVID-19 şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hayvanlardan insanlara geçen virüse ilişkin enfeksiyonu önleme ile doğrudan tedavi anlamında hali hazırda aşı ya da ilaçlar bulunmamaktadır (Sturman ve Holmes, 1983).

Çin'in Wuhan kentinde ilk olarak 2019 yılının sonlarında görülen ve hızla diğer ülkelere yayılması ile ortaya çıkan yeni koronavirüs, DSÖ tarafından "koronavirüs hastalığı" ve 2019'un kısaltması olarak "COVID-19" şeklinde adlandırılmıştır. Virüsün niteliği itibari ile SARS CoV'e yakınlığı sebebiyle "SARS-CoV-2" (şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs 2 virüsü) olarak isimlendirilmiştir (Rismanbaf, 2020; Muscogiuri vd., 2020). Virüs niteliği itibari ile insandan insana bulaşabilmekte (Borges do Nascimento vd., 2020) ateş, nefes almada zorluk, ishal, kusma, öksürük, karın ağrısı vb. semptomlar aracılığıyla kendini göstermektedir (Borges do Nascimento vd., 2020; Olivera vd., 2020).

Diğer bakımdan ise virüs özelliği itibari ile kişiler arasında eşitliğe ilişkin bir karaktere sahip değildir. Aksine dünyada yer alan sistemlere ilişkin her anlamda uyum sağlayabilen bir niteliğe sahiptir. Genetik yapısı itibari ile zayıf bünyelerde daha yüksek oranda tahrip oluşturmakta ve nihai son olarak ölüme sürüklemektedir. Tüm virüslerin yaptığı gibi koronavirüs de temelde bir hücreye girip akabinde tüm mekanizmaları ele geçirmektedir. Dolayısıyla virüslü hücre, kendi niteliğine uygun hücreden ziyade virüsün genetik özelliğine uygun materyaller üretmeye başlamaktadır (Huang & Wang & Li, 2020). Virüsün kuluçka süresi enfeksiyona maruz kalınmasının ardından 2 ile 14 gün arasında değişiklik göstermektedir (Hemida ve Ba Abdullah, 2020). Bu bağlamda virüs hücreleri sindirerek onları hâkimiyeti altına almaktadır. Bilhassa bağışıklık sistemi zayıf olan hastaların hücrelerinde zarara mahal vermek suretiyle ölüme neden olmaktadır. Dolayısıyla savunma sisteminde zayıflık meydana gelen kişiler, virüse karşı direnç gösterememeleri ve gösterme kabiliyetlerinin az olması nedeniyle hayatlarını kaybetmektedirler. Virüsün yayılımının bu kadar hızlı şekilde seyretmesi nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi (salgın) olarak ilan edilmiştir. (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020: 102).

Koronavirüsün 11 Mart 2020 tarihinde tüm dünyada yaygınlaşması üzerine Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Pandemi ilanında Dünya Sağlık Örgütü başkanı Dr. Tedros, virüse ilişkin bilhassa iki noktayı vurgulamıştır. Söz konusu iki nokta ilk olarak influenza dışında bir solunum virüsü sebebiyle pandeminin oluşması, diğeri ise aşısı ve tedavisi olmaması sebebiyle salgının yalnızca halk sağlığı tedbirleri çerçevesinde önlenebileceğidir. Dolayısıyla söz konusu önlemler kapsamında ülkemizde de uygulanan karantina,

izolasyon, sosyal, mesafe ve maske (Ergör, 2020: 100-101) kamu kurum ve kuruluşlarında, uzaktan ve dönüşümlü çalışma olarak isimlendirilen esnek çalışma yöntemleri gibi önlemler yer almıştır.

İzole olma durumu salgının bulaşmasını engellemeye katkıda bulunmasına karşın bireyler üzerinde negatif etki oluşturmuştur. İzolasyon sürecinin uygulandığı yerlerde yer alan nüfusun tamamının günlük yaşama ilişkin düzenlerinde bozulmalar meydana gelmiştir (Özdemir Deniz ve Evcı Kiraz, 2020: 148). Bu bağlamda yapılan çalışmalara göre, içerisinde bulunulan durumun kişiler üzerinde stres bozukluğu, öfke ve anksiyete gibi durumları tetikleyebileceğine vurgu yapılmıştır (Brooks vd., 2020). Öte yandan izole olma sonucu ortaya çıkan sedanter hayat düzeni²; kronik ile kardiyovasküler rahatsızlıkları da tetikleyebilmektedir (Litmann, 2020).

Alınan önlemler çerçevesinde, ilerleyen süre zarfında yurtdışından gelen tüm bireylere yönelik zorunlu 14 gün karantinaya ilişkin uygulama başlatılmıştır (Çobanoğlu, 2020: 37). Karantina, bireyin rutin olan hayat düzeninden uzaklaşmasına sebebiyet veren gerek duygu durumunda değişiklik gerekse de hareketsiz bir yaşam sürmesi ile sonuçlanan süre zarfıdır (Moynihan, 2015). Zamanında okulların kapatımı, kamu yararı göz önünde bulundurularak önlemlerin daha da sertleştirilmesi, toplu gerçekleştirilen faaliyetlerin (nişan, düğün, cenaze vb.) engellenmesi ile hastalık konusundaki yatkinlikleri sebebiyle riskin önemli bir grubunu oluşturan 65 yaş üstü kişilerin sokağa çıkmalarının yasaklanması alınan önlemler kapsamındadır (Çobanoğlu, 2020: 37).

Tarihsel süreçteki salgın durumlarına karşın koronavirüsüne ilişkin bu kadar sert önlemler alınmasının sebebi, şüphesiz hastalığın bulaşma niteliğinin çok yüksek düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan salgın, 60 yaş üzerindeki kişilerde artan her on yaşta artıcı şekilde seyretmektedir. Ayrıca dokuz yaşından küçük olan çocuklarda ölüm ile sonuçlanmadığı, daha büyük yaşlarda yer alan çocuklarda ise düşük mortalite (ölüm) oranları ile sonuçlandığı gözlemlenmektedir (Ergör, 2020: 100-101).

COVID-19 ile aynı virüs tipine sahip olan SARS ile Mers-Co virüslerinin yayılım sürecinde ölüm oranının daha yüksek düzeyde olmasına rağmen bu ilgili virüsün yayılım hızı daha düşük bir düzeyde seyrettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca söz konusu virüslerin yayılım sürecinde günümüzde yer alan önlemler kadar sert önlemler de alınmamıştır. Bu durumun sebebi olarak hastalık sürecinin daha ağır

² Düzensiz fiziksel aktivitenin çok az düzeyde olduğu ya da fiziksel aktivitenin hiç olmadığı, üşengeç, tembel kişilerin sahip olduğu yaşam tarzıdır.

düzeyde seyretmesi ile vakaların genel manada hastane kapsamında yatarak tedavi çerçevesinde yürütülmesi olduğu düşünülmektedir (Ergör, 2020: 100-101).

3. YAŞAM TATMINİ

Tarihsel süreçte yüzyıllar boyunca yaşam tatmini kavramı, insanlığın odaklandığı temel konulardan biri olarak yer almıştır. Bireyin beklentileri ile gerçek durumunun karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan olgu yaşam tatmini olarak ifade edilebilir. Genel anlamda yaşam tatmini, bireyin tüm yaşamı ile yaşam içerisindeki tüm boyutlarını kapsamaktadır. Yaşamdan tatmin durumu kişinin kendi yaşamına ilişkin kavramsal değerlendirmesi veya yargısını ifade etmektedir. Bu bakımdan yaşam tatmini, bir tutum olarak da değerlendirilebilir. Kısaca yaşam tatmini, bireyin kendi hayatına ilişkin hoşlandığı veya hoşlanmadığı yönlerini özet bir şekilde değerlendirilmesini ifade etmektedir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 7-8).

Yaşam kavramı, kişinin meşgul olduğu iş ile işi dışında yer alan zamanının bütünü şeklinde tanımlanabilmektedir (Dikmen, 1995: 117). Yaşam tatmini söz konusu olduğunda ise genel manada çalışmadan hariç olarak şekillenen yaşamda yer alan tatmin anlaşılabilir. Bu bağlamda yaşamın niteliği itibari ile dinamik bir süreç şeklinde yer alması, gereksinim, umut, beklenti gibi unsurların bireyden bireye farklılık arz etmesi durumları yaşam tatmini kavramının sadece anlaşılmasını değil aynı zamanda tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır (Keser, 2005: 80).

Niteliği itibari ile yaşam tatmini kavramını tam manasıyla tanımlamak genellikle güç olsa da, bireyin kendi hayatının kalite durumunu tamamıyla pozitif şekilde değerlendirmesindeki düzeyi olarak ifade edilebilir. Başka bir ifade ile bireyin kendi kendine yönlendirmesi ile şekil alan hayatından hoşlanma durumu, bireyin yaşamı hakkındaki olumlu duygularını içermektedir. Yaşam tatmini, yaşam içerisinde yer alan herhangi bir alandan tatmin (aile, okul, iş vb.) şeklinde değerlendirilebileceği gibi hayatın tamamı çerçevesinde de değerlendirilebilmektedir. Çünkü yaşam tatmini kavramı, yaşama ilişkin genel duyguların tamamını yansıtmasının yanı sıra duygusal mutluluk konusunda da bir ölçü şeklinde kabul görmektedir (Aşan ve Erenler, 2008: 206). Literatürde yaşam tatmini kavramı, iyi olma ve mutluluk gibi kavramlarla eş anlamlı şekilde kullanılabilir. Mutluluk kavramı ile kullanılmasından hareketle yaşam tatmini teriminin sübjektifliği vurguladığı belirtilebilir (Veenhoven, 1996: 6).

Gündelik yaşamda sıklıkla karşılaşılan mutluluk kavramını niteliği ve bünyesinde farklı anlamları barındırması itibari ile tanımlamak güçtür. Söz konusu sebepten hareketle genel manada psikologlar mutluluk yerine “öznel iyi

olma” veya “*yaşam tatmini*” kavramlarını kullanmaktadır. Literatür kapsamında yaşam tatminini etkileyen faktörler incelendiğinde dört alt kategori ile karşılaşılmaktadır. Bu kategoriler şu şekilde ifade edilebilir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 7-8):

- İş ile ilgili faktörler (işin niteliği, ücret, iş yükü, deneyim vb.)
- Kişisel faktörler (demografik özellikler, beklentiler vb.)
- Çevresel faktörler (alternatif iş imkânları)
- Toplumsal faktörler (sosyal ağ, organizasyon, aile-akraba ilişkileri vb.)

Yaşam tatmini üzerinde etki oluşturan faktörler ile ilgili diğer bir durum da kişiden kişiye farklılığı sebebiyle göstermiş olduğu eşsizlik ve biriciklik durumudur. Dolayısıyla bireyin yaşam kalitesi durumu, algılamaları ile yakın ilişki içerisinde yer almaktadır. Mutluluk kavramı, önceden belirlenen hedefe ulaşma ile ileride ulaşılması istenilen şeylere bağlıdır. Mutluluk kapsamında sürekli olarak geleceğe yönelik şekilde iyi hissetme durumu yer almaktadır. Bu bağlamda yaşam koşulları çok kötü seviyede yer alan kişinin yaşam tatmin düzeyi de düşük seviyede bulunabilir fakat ilerleyen süreçte güzel günler yaşayacağına dair inancı onu mutlu kılabilir (Dikmen, 1995: 119). Aynı şekilde yaşam kalitesi kavramı da kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Söz konusu husus her bireyin kendisini rahat ve huzurlu hisseceği faktörlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu hususta para unsurunun kimilerinde mutluluk oluşumunda yeterli iken, kimilerinde yeterli olmaması durumu örnek olarak verilebilir. Öznel iyi olma kavramı, daha ziyade fiziksel ve ruhsal yönden yer alan sağlık göstergelerine göre tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bireyin fiziksel ve ruhsal yönden kendini ne düzeyde iyi hissettiğini ifade etmektedir (Dikmen, 1995: 120). Dolayısıyla yaşam tatmini kişinin yaşamı ile amaçladığı hayat arasındaki algılanan fark olarak da tanımlanabilir (Özdevecioğlu ve Çakmak Doruk, 2009: 77-79).

Yaşam tatmini sahip olduğu özellikler sebebiyle birçok tanımlı bünyesinde barındırmaktadır. Yaşam tatmini kişinin yaşamına yönelik bilişsel anlamda değerlendirme şeklinde tanımlanabilir (Özyer vd., 2015: 263). Başka bir ifade ile bireyin genel hayatındaki olumlu değerlendirmesinin düzeyidir (Aşan ve Erenler, 2008: 206). Diğer bir tanıma göre ise yaşam tatmini, bireyin mutluluğu ile refahındaki öznel değerlendirme olarak ifade edilebilir. Bütün bu tanımlanma ve değerlendirmelerin ortak yönlerinden hareketle, yaşam tatminin bireyin genel yaşamını kapsadığı, beklentileri ile fiili durumlarındaki yargısına ilişkin olduğu söylemek mümkündür (Özyer vd., 2015: 264).

Yaşam tatmini sahip olunan güç, konum, pozisyon, statü, saygınlık, para, aile, cazibeli fiziksel nitelik tarafından sağlanabilir. Yaşam tatminin sadece sahip olunan bu faktörlerle sağlanamayacağını, güç ve çatışmalı –COVID-19 pandemisi gibi– durumlarda hayatın bir parçası olarak karşılaşılabileceğimiz bir durumdur. Bu çatışmalı durumu yönetmek de insana yaşam tatmini sağlayarak insanı güçlü kılabilmektedir (Thompson, 2016: 34-36). Kişinin daha geniş bir dünyada yerini araması veya oluşturması süreci, yaşamında kontrol edebilecekleri veya edemeyecekleri arasındaki sınırları fark etmesini ve ilk kategoriye girenlerin ikinci kategoriye sokulamamasının teminini içerir. Nihayetinde birey tinsellikle hayatında yön, anlam ve bağlar arama ve otantik olma ile de kendini kandırmaktan kaçınarak güçlü kalır. Ama bazen bireyler çatışma içeren durumlarda birey içindeki cevheri ortaya çıkarabilirler, bazen de anksiyete gibi bireyin güçlerini kullanabilmesinin önünde engeller oluşturabilmektedir. Bu nitelikler göz önünde bulundurulduğunda insanların yaşam tatminin çift boyutlu bir yapısı olduğunu söylemek mümkündür.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın amacı, küresel salgın sürecinde bireylerin evde geçirdikleri süre zarfında yaşam tatmin düzeylerini tespit etmektir. Araştırma küresel salgının zorunlu bir sonucu olarak ortaya sedanter hayat düzeni ve hastalık, ölüm, umutsuzluk, işsizlik gibi olumsuz faktörlerin bireyin yaşam tatmini ve kendisini mutlu hissetmesi üzerinde olumsuz etkileri beraberinde getirdiğini varsaymaktadır. Aynı zamanda çalışma küresel salgının beraberinde meydana getirdiği zorlukların ve olumsuzlukların bazı bireyleri daha güçlü kıldığı, aile bireyleri arasında dayanışma ve aidiyet bağlarını güçlü kıldığı, bireylerin bu durumlarda hayatlarında etkileşimde bulunduğu kişilere, tabiata ve kutsal veya mistik öğelere karşı bir anlam arayışına girdiğini de söyleyebiliriz.

Araştırma verileri, küresel salgın ve beraberinde getirdiği yaşam şekilleri (sosyal mesafe (sosyal etkinliklerin fiziksel olarak sınırlanması) karantina, sokağa çıkma yasağı vb.) nedeniyle online formlar aracılığıyla elde edilmiştir. Ayrıca söz konusu online formlar katılımcılara çeşitli sosyal medya araçları (instagram, whatsapp, google formlar vb.) ile iletilmiştir. Araştırmanın evrenini 18 yaş üzeri, gönüllü ve cevap verebilecek akli yetiye sahip bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme yöntemi basit tesadüfi örnekleme yöntemidir. Bu konuda araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 1254 kişiden örnekleme oluşturmaktadır.

Ayrıca ilgili ölçek, çalışmanın yazarları tarafından oluşturulmuş olup, pilot uygulaması 3-5 Mayıs 2020 tarihleri arasında 128 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Elde

edilen verilerden 7 tanesinin eksik ya da yanlış olması sebebiyle analiz sürecine dâhil edilmemiştir. 121 kişiden elde edilen verilerden hareketle ölçek; varyansın %65'ini açıklamakta olup, Alpha katsayısı 0,86'dır. Ayrıca ölçeğe ilişkin KMO değerinin de 0,81 olduğu belirlenmiştir. Mevcut sonuçlardan hareketle ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Daha sonra araştırma gerçekleştirmek için yukarıda ifade edilen sosyal medya platformlarından 1262 kişiden veriler elde edilmiş ve 8 anket eksik ya da yanlış olması sebebiyle analiz sürecine dâhil edilmemiştir. 1254 kişiden elde edilen veriler, SPSS 22.0 for Windows paket programı ile araştırma amaçları doğrultusunda çeşitli istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Elde edilen verilere ilk olarak betimleyici analizler uygulanmış ve akabinde normallik testi yapılmıştır. Normallik testi sonuçlarına göre verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşam tatmin düzeylerini demografik değişkenlere göre karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. İki bağımsız grup ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi, üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığı karşılaştırmak için ise Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın verilerininin 18 yaş ve üzeri bireylerden elde edilmesi çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilmektedir. Pandemi nedeniyle araştırma kapsamında görüşülmek istenen bireylere ulaşmanın insanlar arasında virüsün bulaşmasına sebebiyet verdiğinden dolayı verilerin çevrimiçi formlar aracılığıyla elde edilmesi de sınırlılık olarak kabul edilmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan ve analiz sürecine dâhil edilen 1254 kişiden elde edilen demografik veriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo.2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	F	%	Çocuk Durumu	F	%
Kadın	845	67,4	Var	699	55,7
Erkek	409	32,6	Yok	555	44,3
Yaş	F	%	Eğitim	F	%
16-25	313	25,0	İlkokul	267	21,3
26-35	405	32,3	Ortaokul	624	49,8
36-45	302	24,1	Lise	159	12,7
46-60	224	17,9	Ön Lisans	123	9,8
61 ve üzeri	10	,8	Lisans	48	3,8
			Lisansüstü	33	2,6

Medeni Durum	F	%	Aylık Gelir	F	%
Bekâr (Boşanmış olanlar dâhil)	744	59,3	0-2500	443	35,3
Evli	510	40,7	2501-5000	370	29,5
			5001-7000	252	20,1
			7001 ve üzeri	189	15,1
Yaşadığınız Yer	F	%	Toplam	F	%
İl	995	79,3	1254	1254	100
İlçe	187	14,9			
Köy	72	5,7			

Katılımcılardan elde edilen demografik bilgiler ile ilgili dikkat çekici özellikler şu şekilde özetlenebilir: Ankete katılan 1254 kişinin %67,4'ü kadın %32,6'sı erkek olup, %32,3'ü 26-35 yaş arasındadır. Katılımcıların %55,7'sinin çocuğunun olması, %49,8'inin ortaokul mezunu olması, %59,3'ünün bekâr olması, %35,3'ünün gelirinin 0-2500 arasında olması ile %79,3'ünün il merkezinde ikamet ediyor olması elde edilen diğer demografik bilgiler arasındadır.

Ölçekle elde edilen verilerin aritmetik ortalamaları alınmıştır. Düzey durumları ortalamalara göre belirlenmiş olup, düzey sıralaması şu şekilde değerlendirilmiştir: 1,25 < ortalama <= 2,50: düşük; 2,50 < ortalama <= 3,75: vasat; 3,75 < ortalama <= 5,00: yüksek.

Tablo.3: Ölçekte Yer Alan ifadelerin Frekans, Yüzde, Ortalama ve Standart Sapma Oranlarının Dağılımı

1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum	N: Kişi	1	2	3	4	5	Std. Sapma	Ortalama
1.Korona sürecinde beslenmeme özen gösterdim.	N	63	222	190	551	228	1,12	3,52
	%	5,0	17,7	15,2	43,9	18,2		
2.Korona sürecinde gün içerisinde bol su tükettim.	N	39	208	219	541	247	1,07	3,59
	%	3,1	16,6	17,5	43,1	19,7		
3.Korona sürecinde sağlığıma iyi geldiğini düşündüğüm ürünleri (bitki çayları, limon, meyve vb.)	N	73	301	168	507	205	1,17	3,37
	%	5,8	24,0	13,4	40,4	16,3		
4.Korona sürecinde günlük spor yaptım.	N	244	530	211	214	55	1,11	2,44
	%	19,5	42,3	16,8	17,0	4,4		
5.Korona sürecinde sıklıkla ellerimi yıkadım.	N	30	19	18	363	824	,80	4,54
	%	2,4	1,5	1,4	28,9	65,7		
6.Korona sürecinde farklı etkinlikler ve oyunlarla zamanımı keyifli hale getirdim.	N	66	265	228	502	193	1,13	3,39
	%	5,3	21,1	18,2	40,0	15,4		

7.Korona sürecinde çeşitli araçlar (kitap, enstrüman, oyun vb.) ile zamanımı değerlendirdim.	N	64	198	148	574	270	1,13	3,62
	%	5,1	15,8	11,8	45,7	21,5		
8.Korona sürecinde aile bireylerimle bugüne kadar olduğundan daha fazla sohbet etme, belirli konuları (siyasi, kültürel, dini, bilimsel, güncel) konuşma fırsatı elde ettim.	N	50	169	151	548	336	1,10	3,75
	%	4,0	13,5	12,0	43,7	26,8		
9.Korona sürecinde ilgim olan herhangi bir sanatla (resim, ebru, kaligrafi, hat, örgü vb.) vaktimi değerlendirdim.	N	197	522	161	257	117	1,22	2,66
	%	15,7	41,6	12,8	20,5	9,3		
10.Korona sürecinde film saatleri yaptım.	N	110	317	142	463	222	1,26	3,29
	%	8,8	25,3	11,3	36,9	17,7		
11.Korona sürecinde virüse yakalanma, yakalandıktan sonra acı çekme ve ölme durumundan korktum.	N	136	261	166	416	275	1,31	3,34
	%	10,8	20,8	13,2	33,2	21,9		
12.Korona sürecinde virüs sebebiyle sevdiğilerimi kaybetmekten korktum.	N	46	95	68	508	539	1,05	4,11
	%	3,7	7,6	5,4	40,4	42,9		
13.Korona sürecinde virüs sebebiyle işimi kaybetmekten korktum.	N	298	437	144	201	174	1,36	2,61
	%	23,8	34,8	11,5	16,0	13,9		
14.Korona sürecinde virüsün devam etmesi nedeniyle ileride parasızlık, yoksulluk, açlık sebebiyle saldırıların ve soygunların olmasından korktum.	N	162	313	171	368	240	1,34	3,16
	%	12,9	25,0	13,6	29,3	19,1		
15.Korona sürecinde dışarı çıkarken gerekli önlemlerimi (maske, sosyal mesafe, hijyen vb.) aldım.	N	18	12	16	371	837	,70	4,59
	%	1,4	1,0	1,3	29,6	66,7		
16.Korona sürecinde virüse ilişkin gündemi yakından takip ettim.	N	19	36	59	493	647	,82	4,36
	%	1,5	2,9	4,7	39,3	51,6		
17.Korona sürecinde virüs hakkındaki önerileri dikkate alıp, hayatıma uyguladım.	N	10	18	48	547	631	,70	4,41
	%	,8	1,4	3,8	43,6	50,3		
18.Korona sürecinde yakın çevremle önceki dönemlere kıyasla daha sık görüntülü iletişim kurdum.	N	36	141	96	487	494	1,08	4,00
	%	2,9	11,2	7,7	38,8	39,4		
19.Korona sürecinde uzun zamandır görüşmediğim yakınlarımı aradım.	N	92	296	230	425	211	1,20	3,29
	%	7,3	23,6	18,3	33,9	16,8		

20.Korona sürecinde sağlığım ile ilgili alanda uzman kişilerin (hekim, sağlık personeli vb.) tavsiyelerine uydum.	N	24	51	112	638	429	,86	4,11
	%	1,9	4,1	8,9	50,9	34,2		
21.Korona sürecinde dini inancıma dair gerekli sorumluluklarımı daha özenli bir şekilde yerine getirdim.	N	58	138	165	480	413	1,13	3,83
	%	4,6	11,0	13,2	38,3	32,9		
22.Korona sürecinde genel ihtiyaçlarımı karşılamada, tabiata ve çevreye karşı daha duyarlı olacağımı düşündüm.	N	23	50	97	650	434	,85	4,13
	%	1,8	4,0	7,7	51,8	34,6		
23.Korona sürecinde sosyal medyayı aktif şekilde kullandım.	N	41	91	80	505	537	1,03	4,12
	%	3,3	7,2	6,4	40,3	42,8		
Genel Cronbach α	0,837							
KMO	0,868							

Tablo 3'te katılımcıların ölçekte yer alan ifadelere verdikleri yanıtların frekans dağılımları yer almaktadır ve istatistiki veriler küresel salgın döneminde evde kalan bireylerin yaşam tatmin düzeyleri hakkında yorum yapılmasına imkân tanımaktadır. Cronbach Alpha katsayısı 0 ila 1 arasında bir değer almaktadır ve ilgili katsayının 0.70 üzerinde değer alması, ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu ifade etmektedir (Özdamar, 2015: 575). Güvenilirlik katsayısının 0,83 olması durumu, KMO değerinin de 0,86 olmasından hareketle ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir ve geçerli olduğu öngörülmektedir. Cronbach Alpha değerinin yüksek seviyede olması, ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu ifade etmesinin yanı sıra ilgili tutum ifadelerinin iç tutarlılığını da göstermektedir.

Sağlıklı olmak, mevcut sağlığı korumak ile yeterli ve dengeli beslenme arasında yakın bir ilişkinin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Mevcut küresel salgın sürecinde de beslenmenin önemi ve önemine dair gerekli bilgiler kişilere, sağlık meslek profesyonelleri, çeşitli iletişim araçları (televizyon, internet, sosyal medya vb.) tarafından sık sık tekrarlanmaktadır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen "Korona sürecinde beslenmeme özen gösterdim." sorusuna %62,1'i olumlu yanıt verirken, %15,2'si ise kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,52 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla küresel salgın sürecinde toplumunuzda beslenme konusuna gerekli önemin verildiği ve bu konudaki özenin vasat düzeyde olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Yetişkin ile çocuklarda farklılık gösterse de genel manada vücudumuzun 4/3'ü sudan oluşmaktadır. Öte yandan günlük en az 1,5-2 litre su tüketilmesi

gerekmektedir (Anadolu Sağlık, 2015). Her zaman olduğu gibi küresel salgın sürecinde de sağlık profesyonelleri, su tüketiminin önemine dikkat çekmektedir. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde gün içerisinde bol su tükettim.” sorusuna %62,8’i olumlu yanıt verirken, %17,5’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,59 olarak belirlenmiştir. Virüs sürecinde bireylerin daha fazla su tükettiği ve vasat düzeyde önemine dair farkındalık sahibi olduğu ortaya çıkmıştır.

Bireyler tıp bilimi öncülüğünde sağlığa ilişkin yürütülen tedavilere ek olarak, alternatif tıba da önem atfetmektedir. Tarihsel süreçte olduğu gibi virüs sürecinde de alternatif tıpa ilişkin uygulamalar yapan kişiler de harekete geçmiştir. Öyle ki virüsü farklı yöntemler aracılığıyla (fal, okunmuş besin ve nesnelere, çeşitli bitkiler, korunma metinleri vb.) uzaklaştırdığını iddia eden kişiler, kendi topluluk veya cemaatlerinde çok sayıda kişiye virüsün yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan durum ise, bireylerin “sağlık okuryazarlığı”³ ile ilgilidir. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde sağlığıma iyi geldiğini düşündüğüm ürünleri (bitki çayları, limon, meyve vb.) sıklıkla tükettim.” sorusuna %56,3’ü olumlu yanıt verirken, %13,4’ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,37 olarak belirlenmiştir. Türkiye toplumunda araştırmanın örnekleme bağlamında düşünüldüğünde bu hususta vasat düzeyde yer aldıkları ifade edilebilir. Dolayısıyla kişilerin çoğunlukla geleneksel, duyuma dayanan ve bilimsel açıklamalardan yoksun yaklaşımlar çerçevesinde sağlıklarını korumaya gayret gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca insanoğlu karmaşanın, kaosun, risklerin yoğun yaşandığı zaman süreçlerinde akıldışı, geçici çözüm yollarına başvurma eğiliminde olduğu ve bu durumdan dolayı da bireylerin yarıdan fazlasının böyle yöntemleri kullanma yoluna gittiklerini söyleyebiliriz.

Gündelik yaşamda düzenli şekilde yapılan egzersiz, biyolojik sağlık üzerinde olumlu yönde önemli rollere sahiptir (Çoruh, 2019: 73). Ayrıca biyolojik sağlığın yanı sıra sporun ruhsal ve toplumsal alan gibi farklı değişkenler üzerinde de (stres, adaptasyon, tükenme, sosyalleşme, bütünleşme vb.) pozitif etkisi bulunmaktadır. Sporun sağlık açısından mevcut katkılarının yanı sıra spor anlayışı kültürel bağlamda farklılık göstermektedir. Bu bakımdan Türkiye’de yaşayan halkın genel mânada spor yapma eğiliminin düşük düzeyde olduğu ve dolayısıyla bu duruma ilişkin sağlık problemlerinin sıklıkla görüldüğü bilinen bir durumdur. Günümüzde toplumsal düzeyde spor yapmaya yönelik çalışmalar (parklarda spor alanları, bisiklet yolları, spor yapma alanları vb.) yapılmakta ve kişiler spora teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Gündelik yaşamın yanı sıra pandemi sürecinde de

³ Kişilerin hastalık ile mevcut sağlığını korumaya yönelik bilgisi ve yeterliliğidir (Teleş, 2018:12).

sporun önemine dikkat çeken beyanlar sağlık profesyonelleri ve çeşitli kitle iletişim araçları tarafından çok sık gündemleştirilmektedir. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde günlük spor yaptım.” sorusuna %61,8’i olumsuz yanıt verirken, %16,8’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 2,44 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla öneminin vurgulanmasına rağmen küresel salgın sürecinde kişilerin spora yönelik faaliyette bulunmaları çok düşük bir düzeyde kalmaktadır. Dolayısıyla da toplumda spor yapma etkinliklerinin bireyler tarafından küresel salgın gibi kritik bir dönemde bile bu farkındalığın ve bilincin oluşmamasından dolayı söz konusu hususta düşük seviyede bir tutumun ve davranış şeklinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Sağlığı koruma, hastalıklardan korunma ve olası hastalık tehditlerine karşın önlemler alma konusundaki en önemli unsurlardan bir de hijyendir. Hijyen konusu gerek hasta gerekse de bakımından sorumlu olan kişi için önem arz etmekte ve sağlık kalite standartları kapsamında yer alan önemli bir olgusal durumdur. Söz konusu standartlar kapsamında evde mekân temizliği, enfeksiyonlara yönelik temizlik ile el hijyeni vurgulanmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2017: 34). Bu konuda katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde sıklıkla ellerimi yıkadım.” sorusuna %94,6’sı olumlu yanıt verirken, %1,4’ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 4,54 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla küresel salgın sürecinde hijyene ilişkin açıklamaların kişiler tarafından dikkate alınıp, hayata uygulanması durumunun yüksek düzeyde olduğu öngörülmektedir. Türkiye’de el yıkama alışkanlığının bireyler bazında ele alındığında bireyin içinde bulunduğu sosyo-kültürel değerler alanı ve dinsel ritüeller gereği, küresel salgın öncesi dönemde de, diğer toplumlara göre daha yüksek bir düzeyde olduğunu kolaylıkla söylemek mümkündür. Çünkü Müslüman olan toplumlarda el yıkama alışkanlığının temel kaynaklarından biri dini ritüeller ve sosyo-kültürel değerlerdir. Dolayısıyla da araştırma bulgularında tutum ve davranışın yüksek olmasının sebeplerini toplumsal olgunun oluştuğu kültürel yapılarda aramak daha doğru bir değerlendirme biçimi olacaktır.

Aynı mekânda uzun süreli kalma durumu bireylerde sıkıntı, stres, tükenme, umutsuzluk, hırçınlık, kızgınlık, tahammülsüzlük, saldırganlık vb. etkiler oluşturabilmektedir. Tarihsel anlamda geçmişten günümüze belirtilen durumun kişiler üzerindeki etkisinin aynı olduğu söylenebilir. Öyle ki eskiler söz konusu durumu ‘Tebdil-i mekânda ferahlık vardır’ – yer değiştirmek her zaman ferahlık ve rahatlık yanı sıra mutluluk getirebilir- gibi bir söz ile bu genel kanıyı dile getirmişlerdir. Ancak zorunluluk hâlini alan durumlarda ise, kişiler var oldukları mekânı çeşitli araçlarla güzelleştirerek, daha yaşanabilir bir hale getirerek farklı kılmaya çalışmalarına dair kültür ve değerlere de sahip bir toplumuz. Türkiye toplumunda ev; yuva, cennet, huzurun kaynağı, yağışlı ve soğuk zamanlarda

koruyuculuğun, mahremiyetin yaşandığı vb bir mekân olarak kabul görmektedir. Bu kültürel değerler ve tutum biçimi küresel salgın sürecinde de evde kalma durumu ve sokağa çıkma yasaklarının toplumsal manada daha az hasarla bitmesine yardımcı olabilir. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde farklı etkinlikler ve oyunlarla zamanımı keyifli hale getirdim.” sorusuna %55,4’si olumlu yanıt verirken, %18,2’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,39 olarak belirlenmiştir. Aynı konu bağlamında değerlendirilebilecek şekilde katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde çeşitli araçlar (kitap, enstrüman, oyun vb.) ile zamanımı değerlendirdim.” sorusuna %67,2’si olumlu yanıt verirken, %11,8’i kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,62 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla kişilerin ‘ev’ kapsamında zamanlarını daha eğlenceli hale getirdikleri ve bu sayede evde kalmanın olumsuz etkilerinden kurtulabilmek adına gayret gösterdikleri ve ifade edilen duruma dair tutumları vasat düzeyde yer aldıkları görülmektedir.

Virüs sürecinde önlemler kapsamında yer alan izolasyon ve belirli aralıklarla yapılan sokağa çıkma yasakları –ilk olarak 10 Nisan tarihinde 2 gün sokağa çıkma yasağı ilan edildi (İçişleri Bakanlığı, 2020)– sonucunda insanların yakın ve uzak çevrelerinde bulunan aile ve aile yakını bireylerle iletişim kurmak için fazla zaman elde edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu durum gerek aile içi gerekse de çeşitli iletişim araçları ile bireylerarası iletişim ve belirli konularda münazara⁴ ortamı oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Sosyal birlik ve sağlığın ilişkili olduğu düşüncesi bir asır öncesinde sosyolog E. Durkheim tarafından dile getirilmiştir. Durkheim toplumsal entegrasyonun az toplumlarda intihar oranlarının yüksek, birbirine kenetlenmenin yüksek olduğu toplumlarda ise bu olgusal oranın düşük olduğunu ortaya koymuştur. Sağlık düzeyi ile sosyal bağlar arasındaki ilişkilere dair bilimsel kanıtlar mevcuttur. Buna göre güçlü sosyal iletişim ağları olan insanların ölüm oranları sosyal bağları zayıf olanlara göre üçte biri kadardır. Hatta yaygın sosyal iletişim ağının kaygı, stres ve ruhsal problemlere karşı bireyi korumakta yararlı olduğu yapılan geniş çaplı araştırma sonuçlarında ortaya konulmuştur (Field, 2008: 81-82). Bu konuda katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde aile bireylerimle bugüne kadar olduğundan daha fazla sohbet etme, belirli konuları (siyasi, kültürel, dini, bilimsel, güncel) konuşma fırsatı elde ettim.” sorusuna %70,5’i olumlu yanıt verirken %12,0’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,75 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde yakın çevremle önceki dönemlere kıyasla daha sık görüntülü iletişim kurdum.” sorusuna %78,2’i olumlu yanıt verirken, %7,7’si kararsız oldukları, yanıtların ortalamasının ise 4,00

⁴ Belirli bir konuda karşıt düşüncelere sahip grupların oluşturduğu tartışma platformu.

olduğu; “Korona sürecinde uzun zamandır görüşmediğim yakınlarımı aradım.” sorusuna %50,7’si olumlu yanıt verirken, %18,3’ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,29 olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak artan sosyal iletişim ağının ve bireylerin kendi yakın ve uzak aile bireyleriyle iletişimlerinin ve fikir paylaşımı konusunda izolasyon sürecinin olumlu etki oluşturduğu ve söz konusu etkinin genel manada yüksek düzeyde yer aldığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Bu veriler Türkiye toplumunun sosyal iletişim ağlarının daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Putman bu durumu bir sosyal sermaye olarak kabul etmekte ve bu durumun sağlıkla doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Sosyal iletişim ağları; stresi azaltmakta ve yakınlar arasında maddi yardımın sağlanmasına katkıda bulunmakta, sağlıkla ilgili normların uygulanmasına yardım etmekte ve böylece tıbbi hizmet için etkili faaliyetlere sebep olmakta, son olarak sosyal iletişim ağlarının yüksek olması vücudun bağışıklık sistemini hareket geçirebilmektedir (Field, 2008: 82).

Ev kapsamında geçirilen süre zarfında bireyler zamanlarını farklı şekillerde (aktivite, kitap, internet vb.) değerlendirmektedir. Belirtilen süre zarfında sosyal medya kullanımına dair yapılan araştırmada ortalama 3 saat olan kullanım süresinin küresel salgın sürecinde 5 saati geçtiği sonucuna ulaşılmıştır (Habertürk, 05 Haziran 2020). İletişim araçlarının kullanımına ek olarak herhangi bir sanata ilgisi/becerisi olan kişilerin sanatına yönelmesinin yanı sıra yeni sanatların öğrenmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda online kurslar aracılığıyla kişiler çeşitli aktivitelere yöneltilmeye çalışılmıştır. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde ilgilim olan herhangi bir sanatla (resim, ebru, kaligrafi, hat, örgü vb.) vaktimi değerlendirdim.” sorusuna %57,3’ü olumsuz yanıt verirken, %12,8’i kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 2,66 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde sosyal medyayı aktif şekilde kullandım.” sorusuna %83,1’i olumlu yanıt verirken, %6,4’ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 4,12 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışmada kişilerin zamanlarının çoğunu sanatsal faaliyetler yerine sosyal medya kullanımına harcadıkları ve kendilerince yaşam tatmini sağladıklarına inanmaktadırlar. Böylece yaşam tatminlerinde sanatın vasat düzeyde yer aldığı; sosyal medya kullanımının ise yaşam tatmini üzerinde yüksek düzeyde pozitif etki oluşturduğu söylenebilir.

İzolasyon sürecinin olumsuz etkilerini olumluya dönüştürebilme konusunda yer alan unsurlardan biri de hiç şüphesiz filmlerdir. Küresel salgın sürecinde film izlemeye ayrılan süre artış göstermiştir. Öyle ki bireyler, izlenen filmleri

tamamlamanın ardından çeşitli sosyal medya araçları ile arkadaşlarından film tavsiyelerine şahit olmaktadır. Bu duruma istatistiki açıdan bakıldığında ise, küresel salgın sürecinde Netflix'in paylaştığı izlenme rekorları ifade edilen durumu destekler niteliktedir. Karantina sürecinde Netflix 15,7 milyon yeni kullanıcıya ulaşmış ve mevcut süreçte yayınlanan bir filmin kısa sürede 85 milyon izleyiciye ulaştığı ifade edilmiştir (Hersko, 2020). Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde film saatleri yaptım.” sorusuna %54,6’sı olumlu yanıt verirken, %11,3’ü kararsız olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte soruya verilen yanıtların ortalaması 3,29 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla genel manada çok yüksek seviyede olmasa da film izlemeye vakit ayrıldığı katılımcılar tarafından ifade edilmiş ve film unsurunun yaşam tatmininde vasat düzeyde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Korku; gerçek bir tehlikenin veya tanımlanamayan, görünmeyen bir tehlike durumunun insanda uyandırdığı endişe duygusudur. Birey tehlike ve belirsizlik durumlarında etrafındaki insanlardan ve kurumlardan güven bekleme ihtiyacı hisseder. Bu güven beklentisi kendi yakın çevresindeki bireyler ve içinde yaşadığı toplumun oluşturduğu aile, akraba, devlet, din, sağlık, eğitim, ekonomi, siyaset gibi kurumlar da olabilir. Küresel salgın sürecinde ortaya çıkan virüse karşı tedavi edici ilaçların ve önleyici aşının daha bulunamamış olması insanlarda bir belirsizlik ve korku oluşturmaktadır. Virüsün bireyler üzerinde oluşturduğu negatif etkilerden biri “*korku*” faktörüdür. Hastalığın çok kısa sürede yayılımı, küresel çapta yer alması, tedavi edecek ilacın ve önleyecek aşının bulunmaması gibi sebepler kişilerde korku seviyesinin artmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda 1500 kişinin katılımıyla “Korku Salgını Araştırması” yapılmıştır. Araştırmada salgının kişilerin %59’unda hastalıktan korkma düzeyinde artış oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sabah.com.tr, 18 Mart 2020). Bu konuda katılımcılara yöneltilen “korona sürecinde virüse yakalanma, yakalandıktan sonra acı çekme ve ölme durumundan korktum” sorusuna %55,1’i olumlu yanıt verirken, %13,2’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,34 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “korona sürecinde virüs sebebiyle sevdiğilerimi kaybetmekten korktum” sorusuna ise %83,3’ü olumlu yanıt verirken, %5,4’ü kararsız olduklarını ifade etmiştir. İfade edilen soruya verilen yanıtların ortalaması 4,11 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlardan hareketle küresel salgın sürecinde kişilerin kendilerinden ziyade sevdiğilerini kaybetme konusunda daha fazla korku içinde yer aldıkları söylenebilir. Bununla birlikte kendilerine dair korkularının yaşam tatmin düzeyleri üzerinde vasat düzeyde negatif etki ettiğini ancak, sevdiğilerine yönelik korkularının ise daha yüksek düzeyde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

TÜİK verilerine göre Mart 2020 döneminde işsizlik oranı azalmış ve toplam istihdam edilenlerin sayısının 26 milyon 133 bin olduğu ifade edilmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 10 Haziran 2020). Öte yandan 2020 yılı Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından açıklanan verilere göre ülkemizde kamu personeli sayısı 4 milyon 698 bin 941'dir (Memurlar.net, 13 Mayıs 2020). Dolayısıyla özel sektörde istihdam edilenlerin sayısı 21 milyon 434 bin 59'dur. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “korona sürecinde virüs sebebiyle işimi kaybetmekten korktum” sorusuna %58,6'sı olumsuz yanıt verirken %11,5'i kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan sorusuya verilen yanıtların ortalaması 2,61 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde virüsün devam etmesi nedeniyle ileride parasızlık, yoksulluk, açlık sebebiyle saldırıların ve soygunların olmasından korktum.” sorusuna %48,3'ü olumlu yanıt verirken, %13,6'sı kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,16 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla maddiyat unsurunun küresel salgın sürecinde yaşam tatmini üzerinde vasat düzeyde yer aldığı, yanı sıra genel manada olumsuz etkide bulunmadığı elde edilen sonuçlar arasındadır. Söz konusu durumun kamu-özel sektör iş farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kamu personelleri için küresel salgın sürecinde de devam eden gelir seviyesini aynı şekilde özel sektör içinde söyleyebilmek güçtür. Bu bağlamda özel sektör işverenleri ve işyerlerine yönelik destek programları –İŞKUR, Küresel Salgın Sosyal Destek Programı vb.– bulunmasına rağmen kamu personeli ile kıyaslanamayacağı ve dolayısıyla çalışma kapsamında elde edilen bu sonuçtan hareketle katılımcıların çoğunlukla kamu personeli olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

COVID-19 küresel salgını, mevcut özellikleri nedeniyle tıbbi tedavi unsurlarından ziyade halk sağlığı önlemleri ile engellenebilecek bir salgın türüdür. Söz konusu niteliği nedeniyle Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen 14 gün kuralı aracılığıyla virüsün önlenmesi hedeflenmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Belirlenen kurallar hakkında farkındalık oluşturabilmek amacıyla gerek bölgesel gerekse de il bazında çeşitli araçlar ile (kamu spotları, afişler, reklamlar, televizyon, sosyal medya vb.) söz konusu kuralların önemine vurgu yapılmıştır. Öyle ki vaka sayısına göre farklılık gösteren iller bazında zaman zaman maske takımı zorunlu ilan edilmiştir. 1 Temmuz'da belirlenen duruma göre 56 il kapsamında maske takılması zorunludur (Hürriyet, 02 Temmuz 2020). Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde dışarı çıkarken gerekli önlemlerimi (maske, sosyal mesafe, hijyen vb.) aldım.” sorusuna %96,3'ü olumlu yanıt verirken, %1,3'ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 4,59 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde virüs hakkındaki önerileri dikkate alıp, hayatıma uyguladım.” sorusuna %83,9'u olumlu yanıt verirken, %3,8'i kararsız olduklarını

belirtmiştir. Belirtilen soruya verilen yanıtların ortalaması 4,41 olarak belirlenmiştir. Yine bu kapsamda değerlendirilebilecek diğer bir ifade olan “Korona sürecinde sağlığım ile ilgili alanda uzman kişilerin (hekim, sağlık personeli vb.) tavsiyelerine uydum.” sorusuna %85,1’i olumlu yanıt verirken, %9,1’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 4,11 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla altı çizilen önlemlerin kişiler tarafından gündelik hayatta tatbik edildiği, bu ilgili tutumları süreklilik kazanmaya başladı ve bu sebeple de ilgili konularda yaşam tatmin düzeylerinde yüksek düzeyde rol oynadığı sonucuna ulaşıldığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Küresel salgın sürecinin sonuçları olarak değerlendirilebilecek farklılıklardan olan iletişim araçlarının kullanımındaki artışa yukarıda sosyal medya bağlamında değinilmiştir. Sosyal medyanın yanı sıra virüsün ülkemizde ortaya çıktığı Mart 2020 tarihi itibarıyla diğer iletişim araçlarında da kullanım oranları artış göstermiştir. Öyle ki televizyon izlenme oranları %23 oranında artış göstermiş ve bilhassa haber kanallarının daha çok izlendiği yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir (CNN, 02 Mayıs 2020). Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde virüse ilişkin gündemi yakından takip ettim.” sorusuna %90,9’u olumlu yanıt verirken, %4,7’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 4,36 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla virüse ilişkin gündemin katılımcılar tarafından yakından takip edildiği, söz konusu durumun ise kişilerin yaşam tatmini üzerinde yüksek düzeyde rol oynadığı söylenebilir.

Kişilerin salgın ile karşı karşıya kalması, onları manevi arayışlara yönetilip yönetilmediği konusu sosyal bilim alanında önemli tartışma konularında biridir. Maneviyat, bireyin hayatına anlam ve gaye kazandırmadır. Anlam ve gaye armağanı birey için çok değerlidir. Bazen bunların her ikisinden mahrum görünen çok sayıda insanı bu durumda görebiliriz. Burada birey için bu anlam ve gayeyi kazanma sonucunda kendisine mühim hedeflere sahip olduğunda oluşmaktadır. İnsanlar bunu müzik, oyunculuk, sportif beceriler, felsefi ve politik bağlılıklar, dini yaşantılar, ebeveynler, çocuklar aracılığıyla kendilerini tanımlama, anlam kazanma ve kim olduklarına dair bir yeteneğe sahip olurlar. Öyleyse bizi sabahtan yataktan çıkararak ve günün geri kalan kısmında da davranışlarımızı yönlendiren şey maneviyattır (Mathevs, 2017: 25-26). Böylece birey maneviyat arayışı vasıtasıyla hayata bağlanmakta, gayret ederek hayata karşı olumlu gayeler kazanarak gayret etmeye başlamaktadır. Koronavirüs gibi küresel bir salgın döneminde yaşanan belirsizlik bireylerde bir anlam arayışına sebep olmaktadır.

Bu bağlamda 3 bin 703 kişinin katılımıyla yapılan araştırma sonuçlarına göre, kişilerin salgınla baş edebilme amacıyla, dua, zikir ve ibadete yöneldiği gerek Türkiye gerekse de Dünya’da yer alan Müslümanlar arasında yardım ile dayanışmanın arttığı tespit edilmiştir (Incekaya, 2020). Öte yandan aynı şekilde virüs sürecinde dini inanca dair bir öğretim üyesi tarafından araştırılıp yazılan blog yazısına göre, mevcut salgının insanların doğayı kötü kullanımı yanı sıra Dünya çapında yer alan bazı topluluklar sebebiyle salgının Allah tarafından bir ceza olarak gönderildiği düşüncesi dile getirilmektedir (Acar, 2020: 4). Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde dini inancıma dair gerekli sorumluluklarımı daha özenli bir şekilde yerine getirdim.” sorusuna %71,2’si olumlu yanıt verirken, %13,2’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,83 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Korona sürecinde genel ihtiyaçlarımı karşılamada, tabiata ve çevreye karşı daha duyarlı olacağımı düşündüm.” sorusuna %86,4’ü olumlu yanıt verirken, %7,7’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 4,13 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla genel manada küresel salgının yarattığı belirsizlik, hastalığın ölümcül ve hasta olanların yaşadığı ıstırap deneyimleri, hızlı bulaşma özelliği insanlarda bir manevi arayış içine girmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz. Böylece katılımcılar tarafından dini yaşam pratiklerini gerçekleştirmenin önem arz ettiği, hayata uygulandığı ve bu durumun yaşam tatmin düzeyi üzerinde yüksek düzeyde yer aldığı elde edilen sonuçlar arasındadır.

Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Analizi

Betimleyici analizlerin ardından katılımcıların yaşam tatmin düzeylerini demografik değişkenlere göre karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi ile Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. Yaşam tatminine ilişkin ortalamaların demografik niteliklere göre karşılaştırılması Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo.4: Yaşam Tatmin Ortalamalarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Değişken	Özellik	F (N=200)	Mean Rank	Fark
Cinsiyet	Kadın	845	653,83	p = ,000
	Erkek	409	573,11	
Yaş	18-25	313	608,08	p = ,009
	26-35	405	663,78	
	36-45	302	629,58	
	46-60	224	594,82	
	61 ve üzeri	10	435,35	

Medeni Durum	Bekâr (Boşanmış olanlar dâhil)	744	627,57	p = ,992
	Evli	510	627,40	
Eğitim Durumu	İlkokul	267	604,59	p = ,066
	Ortaokul	624	621,66	
	Lise	159	616,72	
	Ön Lisans	123	672,18	
	Lisans	48	729,81	
	Lisansüstü	33	659,91	
Çocuk Durumu	Var	699	628,25	p= ,922
	Yok	555	626,56	
Aylık Gelir	0-2500	443	626,10	p = ,004
	2501-5000	370	670,94	
	5001-7000	252	597,12	
	7001 ve üzeri	189	586,25	
Yaşadığınız Yer	İl	995	630,04	p = ,743
	İlçe	187	611,75	
	Köy	72	633,23	

Tablo 3'te katılımcıların yaşam tatmin düzeyleri demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Elde edilen verilere göre,

Cinsiyet değişkeni açısından; kadınların, erkeklere göre yaşam tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. (K=653,88; E=573,11). Bununla birlikte belirlenen fark istatistiksel açıdan anlamlıdır. (p=0,000<0,05). Gruplar arasındaki farklılığın ve istatistiki bakımdan anlamlı olmasının evde vakit geçirme durumu ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Kadınlar, erkeklere kıyasla gündelik yaşamda evde daha fazla vakit geçirmektedir. Öte yandan kültürel bağlamda kadının ev kapsamındaki yeri de erkeğe göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla üstlendiği roller sebebiyle kadın, çalış(ma)sa dahi sadece mutfakta geçirdiği zaman bile düşünüldüğünde, ev kapsamında daha fazla vakit geçirdiği söylenebilir. Bu bağlamda tespit edilen verinin, cinsiyetler arasındaki statülerin, rollerin, görev dağılımı, ödevlerin ve toplumsal cinsiyet konumunun farklılığı dolayısıyla kültürel bağlamın gereklerini destekler nitelikte olduğunu kanıtlamaktadır.

Yaş değişkeni açısından; yaşam tatmin düzeyi değerlendirildiğinde gruplar arasında farklılık tespit edilmiş ve söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlıdır. (p=0,009<0,05). Ayrıca gruplar arasında en yüksek tatmin seviyesine sahip olanların "26-35" yaş grubu olduğu tespit edilmiştir. (18-25=608,08; 26-35=663,78; 36-45=629,58; 46-60=594,82; 61 ve üzeri=435,35). Yaş değişkeni bakımından elde edilen anlamlı verinin genel manada artan düzeydeki eğitim

seviyesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Günümüz dünyasının gereklerinden olan artan eğitim anlayışı bilhassa 26-35 arasındaki grubu çeşitli sebeplerle (işsizlik vb.) farklı eğitim arayışlarına (lisansüstü, uzmanlık, farklı bölüm vb.) yöneltmiştir. Eğitimin gerekleri bağlamında ise, genel manada ev kapsamında (sınav hazırlıkları, makale, tez vb.) çalışmalar yürütülmektedir. Dolayısıyla belirtilen sebeplerden hareketle küresel salgın sürecinde izolasyon durumunun 26-35 yaş üzerinde negatif etki oluşturmadığı ve sonuç olarak yaşam tatmin düzeylerinin yüksek düzeyde yer aldığı öngörülmektedir. Ayrıca genç kuşakların sosyal medya kullanımı, film izleme oranlarının yüksekliği ve bu mecralarda normal dönemlerde de fazla oranda zaman geçirme deneyimlerinin olması da evde kalma durumlarında yaşam tatminleri pozitif düzeyde kalmasına sebep olmaktadır.

Medeni durum değişkeni açısından; gruplar arasında çok az seviyede bir farklılık (0,17) belirlenmiş olup, bekârların evlilere kıyasla yaşam tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. (B=627,57; E=627,40). Fakat söz konusu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. ($p=,992>0,05$).

Eğitim durumu değişkeni açısından; gruplar arasında yaşam tatmin seviyeleri bakımından farklılık tespit edilmiştir. Ancak belirlenen farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=,066>0,05$). Ayrıca gruplar arasında en yüksek yaşam tatmin düzeyine sahip olan kişilerin lisans grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (İlkokul=604,59; Ortaokul=621,66; Lise=616,72; Ön Lisans=672,18; Lisans=729,81; Lisansüstü=659,91).

Çocuk durumu değişkeni bakımından; çocuğu olan kişilerin olmayanlara kıyasla yaşam tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (V=628,25; Y=626,56). Elde edilen veri, istatistiksel açıdan anlamlı değildir. ($p=,922>0,05$). Çocuğu olan kişilerin olmayanlara kıyasla yaşam tatmin düzeylerinin yüksek olmasının sevgi ve bağlılık ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çocuğu olan ebeveynler, evde onlarla birlikte daha keyifli ve eğlenceli vakit geçirebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu süreç yaşam tatmin düzeyi üzerinde pozitif etki oluşturmaktadır.

Aylık gelir değişkeni açısından; gruplar arasında farklılık olduğu tespit edilmiş ve en yüksek yaşam tatmin düzeyine sahip olanların 2501-5000 arasında yer alan bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (0-2500=626,10; 2501-5000=670,94; 5001-7000=597,12; 7001 ve üzeri=586,25). Tespit edilen farklılık istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p=0,004<0,05$). Orta gelir grubu olarak değerlendirilebilecek olan 2501-5000 arasında yer alan kişilerin yaşam tatmin düzeylerinin yüksek oluşunun yer aldıkları grup ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen gelire bağılı olarak kişiler, ne en alt ne de en üst gelir seviyesinde yer almaktadır. Dolayısıyla bulunulan grup itibari ile diğer gruplara kıyasla bir kanaat durumu söz konusudur. Söz konusu durum ise, salgın döneminde olumlu gelişmelerde bulunmuş olup, ifade edilen grubun yaşam tatmin düzeyinin yüksek çıkmasına katkıda bulunduğu öngörülmektedir.

Yaşanılan yer değişkeni açısından; gruplar arasında farklılık belirlenmiştir. Ancak söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=,743>0,05$). Öte yandan gruplar arasında en yüksek yaşam tatmin düzeyine sahip olanların köy grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İl=630,04; İlçe=611,75; Köy=633,23). Köy grubunda yer alan kişilerin yaşam tatmin düzeylerinin yüksek oluşunun bulunulan konum ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Mevcut salgın döneminde bilhassa sokağa çıkma yasakları yanı sıra evde karantina durumu gibi önlemlerin asgari etkilendiği yerlerin köy oldukları öngörülmektedir. Dolayısıyla bireylerin köyünde doğa ile iç içe olması, onların yaşam tatminleri üzerinde negatif etkilerin oluşmasını engellemiştir. Ayrıca alışılan yaşamın salgın döneminde değişiklik göstermemiş olmasının da elde edilen sonuç hakkında katkı oluşturduğu öngörülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel salgın sürecinde bireylerin yaşam tatmin düzeylerini konu edinen bu çalışma, kişilerin yaşam tatmin düzeylerini çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Bu çalışma online formlar aracılığıyla 1254 kişinin katılımıyla oluşturulan veri setinin çeşitli metotlarla analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların küresel salgın sürecinde yaşam tatmin düzeylerinin vasat ile yüksek düzey arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte yaşam tatmin düzeyi üzerinde düşük seviyede yer alan tek ifadenin 'Korona sürecinde günlük spor yaptım' sorusu olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır.

Ölçekte yer alan ifadeler kapsamında %96,3'lük katılım ile en yüksek oranı "Korona sürecinde dışarı çıkarken gerekli önlemlerimi (maske, sosyal mesafe, hijyen vb.) aldım." sorusu almıştır. Bununla birlikte ifade edilen sorunun ortalaması ölçekte yer alan ifadeler arasında 4,59 ile en yüksek şekilde yer almıştır. Bu hususta bireylerin Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen ve bilhassa vurgulanan konulara gerekli önemi vermeleri ile yaşam tatmin düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Diğer yandan ise ölçekte yer alan ifadeler arasında en az katılımı %61,8'lik olumsuz katılım ile "Korona sürecinde günlük spor yaptım." sorusu almıştır. Gerekli önlemlere dair ifadenin ölçekte yer alan ifadeler arasında en yüksek katılımı almasının pandemiye dair ilk günden beri yapılan

bilgilendirmeler olduğu düşünülmektedir. Söz konusu hususta Sağlık Bakanlığının açıklamaları, 14 gün kuralı gibi önlemler konusunda kişilerin bilgi seviyeleri artırılmıştır. Dolayısıyla virüs hakkında sahip olunan sağlık okuryazarlığı seviyesi artış göstermiştir. Elde edilen veriler arasındaki yüksek katılımında söz konusu durumlar ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Öte yandan sportif faaliyetlere yönelik eğilimler düşük seviyede görülmektedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde de evde geçirilen zamanda spora nispeten farklı aktivitelerin yaşam tatmini üzerinde pozitif anlamda önemli rol oynadığı öngörülmektedir.

Cinsiyet değişkeni açısından yaşam tatmin düzeyi değerlendirildiğinde, kadınların daha yüksek yaşam tatmin düzeyi içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. İfade edilen yüksekliğin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların ev kapsamında daha yüksek yaşam tatmin düzeyine sahip olmalarının toplumsal cinsiyet algısı ile ilgili olduğu ve yanı sıra alışkanlık, deneyim, tecrübe gibi kavramlarla ilişkili olduğu öngörülmektedir.

Yaş değişkeni bakımından yaşam tatmin düzeyi değerlendirildiğinde, “26-35” grubunda yer alan kişilerin en yüksek yaşam tatmin düzeyi kapsamında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Belirtilen yüksekliğin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu grubun anlamlı çıkmasının eğitim ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Günümüzde kişiler herhangi istihdam kapsamında yer alsa dahi çeşitli sebeplerle eğitimine devam etmektedir. Eğitimin gerekleri olan unsurları hazırlamada (ödev, proje, tez, makale vb.) genel manada bilgisayar/kitap başında vakit geçirilmektedir. Dolayısıyla izolasyon döneminde de ev kapsamında geçirilen zamanın ifade edilen yaşam tatmin düzeyi üzerinde negatif etki oluşturmadığı düşünülmektedir.

Bütün bu sonuçlardan hareketle, virüs süreci ve sonrasında sağlık durumunun etkili yönetiminde bireylere düşen görevin öneminin vurgulanması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan hareketle bir rota belirlenerek Türkiye profili oluşturulmasının ve bundan sonraki süreçte belirlenen profil öncülüğünde faaliyetlerinin (toplumsal konularda bilgi, beceri, bilinç ve farkındalık sahibi olma, sağlık yönetimi, politikalarının belirlenmesi vb.) gerçekleştirilmesinin -hem bireylerin gündelik yaşamlarında hem de sağlık işgörenlerinin sağlık hizmeti verdikleri kişileri için-toplumdaki tüm bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmeleri üzerinde pozitif etki oluşturacağı düşünülmektedir. Öte yandan maske, sosyal mesafe gibi unsurların yer aldığı ve ısrarla tüm platformlarda vurgulanan 14 gün kuralı kişiler üzerinde olumlu etki oluşturmuştur. Dolayısıyla salgın süreci ve sonrası içinde önem arz eden hususların aynı şekilde çeşitli iletişim araçları (kamu spotları, sosyal medya,

afişler, broşürler vb.) ile ısrarla vurgulanması, sağlığın ve dolayısıyla sağlık yönetiminin etkili, verimli bir şekilde sergilenmesine katkı oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Rahim (2020), Koronavirüs Salgını ve Dinî İnançlar (İstanbul: İLEM).
- Alpago, Hasan ve Derya Oduncu Alpago (2020), “Koronavirüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları”, İBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 8: 99-114.
- Anadolu Sağlık (2015), “Sağlıklı Su Tüketimi”, <https://www.anadolusaglik.org/blog/saglikli-su-tuketimi> (01.07.2020).
- Aşan, Öznur ve Esra Erenler (2008), “İş Tatmini ve Yaşam Tatmini ilişkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2): 203-216.
- Beaglehole, Robert, Ruth Bonita ve Tord Kjellström (1997), Temel Epidemiyoloji, Dünya Sağlık Örgütü Yayını (Bursa: Nobel ve Güneş Tıp Kitapevi) (Çev. Nazan Bilgel).
- Borges do Nascimento, Israel Junior, Nensi Cacic, Hebatullah M. Abdulazeem, Thilo Caspar von Groote, Umesh Jayarajah, Ishanka Weerasekara vd. (2020), “Novel Coronavirus Infection (COVID-19) in Humans: A Scoping Review and Meta-Analysis”, J Clin Med., 9 (4): 941.
- Brooks, Samantha K., Rebecca K. Webster, Louise E. Smith, Lisa Woodland, Simon Wessely ve Neil Greenberg (2020), “The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It Rapid Review of the Evidence”, The Lancet, 395 (10227): 912–920.
- CNN (2020, 02 Mayıs), “Koronavirüs Etkisiyle Televizyon İzleme Oranı Yüzde 23 Arttı”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/koronavirus-etkisiyle-televizyon-izleme-orani-yuzde-23-artti> (03.07.2020).
- Çobanoğlu, Nesrin (2020), “Bireysel, Profesyonel, Toplumsal, Bilimsel ve Siyasal Etiği Yeniden Sorgulatan COVID-19 Pandemisi”, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25 (1): 36-42.
- Çoruh, Yaşar (2019), “Stres ve Sağlık Üzerine Boş Zamanlarda Yapılan Sporun Etkisi”, Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 21 (3): 73-78.

Deutsche Welle Türkçe (10 Haziran 2020), “TÜİK: Mart döneminde işsizlik azaldı”, <https://p.dw.com/p/3dYWI> (03.07.2020).

Dikmen, Ahmet Alpay (1995), “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu ilişkisi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 50 (3-4): 115-140.

Ergör, Gül (2020), “Koronavirus Pandemisinin Düşündürdükleri”, Turk J Public Health, 18 (1): 99-102.

Field, John (2008), Sosyal Sermaye (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Bayram Şen ve Bahar Bilgen).

Habertürk (2020, 05 Haziran), “Korona virüs sürecinde sosyal medya kullanımı araştırıldı”, <https://www.haberturk.com/konya-haberleri/78473848-korona-virus-surecinde-sosyal-medya-kullanimi-arastirildi> (03.07.2020).

Hemida, Maged G. ve Mohammed Ba Abdulllah (2020), “The SARS-CoV-2 Outbreak From a One Health Perspective”, One Health, 10: 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2020.100127>.

Hersko, Tyler (2020), “Netflix Added Over 15 Million Subscribers in Q1 Earnings, Doubling Expectations”, <http://indiewire.com/2020/04/netflix-q1-2020-earnings-report-1202226495/> (03.07.2020)

Hürriyet (2020, 02 Temmuz), “Maske Takma Zorunluluğu Olan İller Hangileri?”, <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-hangi-illerde-maske-takmak-zorunlu-oldu-il-sayisi-artti-iste-maske-takma-zorunlulugu-getirilen-iller-41555150> (01.09.2020).

Ian, Mathevs (2017), Sosyal Hizmet ve Maneviyat (İstanbul: Bilge Kültür) (Çev. Nebile Özmen).

İçişleri Bakanlığı (2020), “03.04.2020 tarih ve 6235 sayılı genelge”, Sokağa Çıkma Yasağı, Sayı: 89780865.

İncekaya, Gülsüm (2020, 11 Haziran), “Salgın sürecinde dini duygular yoğunlaştı”, <https://aa.com.tr/tr/yasam/salgin-surecinde-dini-duygular-yogunlasti/1873268> (03.07.2020).

Keser, Aşkın (2005), “İş Tatmini ve Yaşam Tatmini ilişkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama”, Çalışma ve Toplum, 4: 77-96.

Litman, Todd (2020), Pandemic-Resilient Community Planning (Canada: Victoria Transport Policy Institute).

Memurlar.net (13 Mayıs 2020), “2020 Yılı Kamu Personel Sayıları Açıklandı”, <https://www.memurlar.net/haber/905038/2020-yili-kamu-personel-sayilari-aciklandi.html> (03.07.2020).

Moynihan, Andrew B., Wijnand A. P. van Tilburg, Eric R. Igou, Arnaud Wisman, Alan E. Donnelly ve Jessie B. Mulcaire (2015), “Eaten up by Boredom: Consuming Food to Escape Awareness of the Bored Self”, *Front Psychol.*, 6: 369.

Muscogiuri, Giovanna, Luigi Barrea, Silvia Savastano ve Annamaria Colao (2020), “Nutritional Recommendations for COVID-19 Quarantine”, *Eur J Clin Nutr.*, 74: 850-851

Nikiforuk, Andrew (2013), *Mahşerin Dördüncü Atlısı* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Oliveira, Tatiana C., Monisa V. Abranches ve Raquel M. Lana (2020), “Food (in)security in Brazil in the Context of the SARS-CoV-2 Pandemic”, *Cad Saúde Pública*, 36 (4): 1-6.

Özdamar, Kazım (2015), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi* (Ankara: Nisan Kitapevi).

Özdemir Deniz, Pınar ve Emine D. Evcı Kiraz (2020), “COVID-19 Pandemi Sürecinde Şehir Sağlığı Çalışmaları”, *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1 (Özel Sayı): 147-151.

Özdevecioğlu, Mahmut ve Aylin Aktaş (2007), “Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28: 1-20.

Özdevecioğlu, Mahmut ve Nihal Çakmak Doruk (2009), “Organizasyonlarda İş-Aile ve Aile İş Çatışmalarının Çalışanların İş ve Yaşam Tatminleri Üzerindeki Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33: 66-99.

Özyer, Kubilay, Ersin İrk ve Serhat Anaç (2015), “İş Tatmini ve Yaşam Tatmini ilişkisinde İş Arkadaşlığının Aracılık Rolü”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1): 261-278.

Rismanbaf, Ali (2020), “Potential Treatments for COVID-19; a Narrative Literature Review”, *Arch. Acad. Emerg. Med.*, 8 (1): e29.

Sabah.com.tr (18 Mart 2020), “İlk Corona Virüsü anketinden çıkan son dakika sonuçları”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/03/18/ilk-corona-virusu-anketinden-cikan-son-dakika-sonuclari-insanligin-yuzde-72si> (03.07.2020)

Sağlık Bakanlığı (2017), Sağlıkta Kalite Standartları Evde Sağlık (Ankara: Sağlık Bakanlığı).

Sağlık Bakanlığı (2020), “14 Gün Kuralı”, <https://hasta.saglik.gov.tr/TR,64564/14-gun-kurali.html>, (Erişim tarihi: 03.07.2020).

Sturman, LS. & Holmes, KV. (1983). The molecular biology of coronaviruses. *Advances in Virus Research*, 28, 35–112.

Teleş, Mesut (2018), Sağlık Okuryazarlığının Belirleyicileri ve Hasta Sonuçlarına Etkisi: Kardiyoloji Polikliniğine Başvuran Hastalar Üzerinde Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi) (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Thompson, Neil (2016). Güç ve Güçlendirme (Ankara: Nika Yayınevi).

Türkdoğan, Orhan (1991), Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi: Doğu’da Bir Kasabanın Tıbbi Sosyoloji Açısından İncelenmesi (İstanbul: MEB).

Veenhoven, Rutt (1996), “The Study of Life Satisfaction”, Willem E. Saris, R. Veenhoven, A.C. Scherpenzeel ve B. Bunting (Der.), *A Comparative Study of Satisfaction With Life in Europe* (Budapest: Eötvös University Press): 1-37.

**TÜRKİYE’DE TERMİK SANTRAL KARŞITI HAREKET:
ÇIRPILAR ÖRNEĞİ¹**

**ANTI-COAL MOVEMENTS IN TURKEY: THE CASE OF
ÇIRPILAR**

İlke TAŞDEMİR*, Marella BODUR ÜN & Sevgi BALKAN
ŞAHİN*****

ÖZ

Termik santraller Türkiye’de, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, kalkınmanın hızlanması ya da ucuz elektrik üretiminin sağlanması gibi hegemonik söylemlerle toplumda rıza oluşturulmaya çalışılarak yaygınlaştırılmaktadır. Bu gelişme insan sağlığını, çevreyi ve yaşam alanlarını tehdit eden termik santrallere karşı mücadele eden çevre hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de enerji ihtiyacının karşılanması, kalkınmanın hızlandırılması ve istihdamın arttırılması söylemleriyle yürütülen neoliberal enerji politikalarına meydan okuyan termik santral karşıtı hareketlerden biri olan ve Çanakkale’nin Yenice ilçesinin Çırpılar Köyü’ne kurulması planlan termik santrale karşı ortaya çıkan “Çırpılar Hareketi” incelenmiştir. Nitel veri toplama ve

¹ Bu makale, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 9990 no.lu proje ile desteklemiş ve Doç. Dr. Marella Bodur Ün ve Dr. Öğretim Üyesi Sevgi Balkan Şahin’in danışmanlığında İlke Ulutaş tarafından 2019 yılında yazılan “Neo-Gramsşiyen Yaklaşım Çerçevesinde Türkiye’de Çevreci Hareketler: Akkuyu, Çırpılar, Fındıklı Örnekleri” başlıklı Yüksek Lisans tezinden revize edilerek hazırlanmıştır.

* Arş. Gör., Çağ Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilkeulutas@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7742-1001>

** Doç. Dr., Çukurova Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, marbodur@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-3690>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sevgibalkan@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7227-4359>

yapılandırılmamış mülakat yöntemleri kullanılan bu çalışmada, 2-5 Temmuz 2018 tarihleri arasında Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, Troya Çevre Derneği, İda Dayanışma Derneği, Çanakkale Ziraat Odası, TEMA Vakfı üyeleri ile Çanakkale Yenice köylüleri de dâhil olmak üzere toplam 22 kişi ve kurum ile görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında harekete katılanların amaçları, söylemleri ve eylemleri “insan sağlığı”, “çevre” ve “ekonomik etkinlik” olmak üzere üç tema altında değerlendirilip analiz edilmiştir. Çalışmada Gramşiyen bir perspektiften Çırpılar Hareketi’nin hegemonya karşıtı bir hareket olduğu ve bu mücadelenin aydınlar tarafından inşa edilen ve dillendirilen söylemlerle yürütüldüğü iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya-karşıtı Hareketler, Çevre Hareketleri, Neoliberalizm, Organik Entelektüeller, Çırpılar Hareketi.

ABSTRACT

Thanks to such hegemonic discourses as reducing dependence on foreign energy, accelerating economic development or ensuring cheap electricity production, which were employed to create consent in society, thermal power plants have become widespread in Turkey. Of late, environmental movements have emerged against these thermal power plants that threaten human health, the environment, living spaces, and nature. This study examines “the Çırpılar Movement” in Çanakkale, one of the anti-coal power plants movements that have emerged as a result of Turkey’s neoliberal energy policies. The data for this study is obtained through unstructured interviews and qualitative data collection method. Interviews were conducted with 22 interviewees from various environmental groups and organizations, including Kazdağı Natural and Cultural Assets Protection Association, Troy Environmental Association, İda Solidarity Association, Çanakkale Agricultural Chamber, TEMA Foundation and villagers from Yenice, Çanakkale between 2-5 July 2018. Based on the data retrieved from these interviews, the goals, strategies, and discourses of the participants are analyzed under three main themes: “human

health”, “environment” and “economic effectiveness”. Drawing on the works of Antonio Gramsci, this study argues that the Çırpılar anti-coal movement is a counter-hegemonic movement, supported and sustained by common consciousness, values and anti-hegemonic discourses articulated by organic intellectuals.

Keywords: Counter-Hegemonic Movements, Environmental Movements, Neoliberalism, Organic Intellectuals, Çırpılar Anti-coal Movement.

GİRİŞ

1980’li yıllarda İngiltere’de Margaret Thatcher, Amerika’da ise Ronald Reagan yönetimi ile başlayan yeni ekonomik düzen, neoliberal politikaların tüm dünyada uygulanmasını ve yayılmasını beraberinde getirmiştir (Balaam ve Dillman, 2015: 74). Türkiye de neoliberal dönüşüm sürecinin dışında kalmamış ve 24 Ocak 1980 Kararları ile neoliberal politikaları uygulamaya başlamıştır (Boratav, 2009: 147-148). Uygulamaya geçirilen neoliberal politikalar ekonomi, çevre, sağlık gibi birçok alan dâhil olmak üzere enerji alanında da kendini göstermiştir. 1980’li yıllardan itibaren çıkartılan yasa ve yönetmeliklerle enerji alanında yerli ve yabancı sermaye desteklenmiş, özelleştirmeler hızlandırılmış (Özen, 2018: 188) ve yabancı yatırım ortaklığı projelerine yönelik politikalara önem verilmiştir.

Türkiye’de enerji alanında neoliberal politikaların uygulanması ile birlikte termik santraller enerji ihtiyacı, ekonomik kalkınma, elektriğe kesintisiz erişim ve istihdam söylemleriyle yönetici sınıf² tarafından desteklenmiştir. Kendi kültürel değerlerini yönetilen gruplara benimsetmeye ve böylece hegemonyasını devam ettirmeye çalışan yönetici sınıf, termik santralin enerji ihtiyacını karşılayacağı, kalkınma sürecini hızlandıracağı ve yöre insanına iş olanağı sunulmasına imkân vereceği gibi söylemleri kullanarak toplumun bir kesiminin rızasını almaya çalışmaktadır. Ancak bu politikalar, çevre, insan sağlığı ve iklim değişikliği gibi konularda duyarlılığı arttırarak toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına ve çevre hareketlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Aygün ve Şakacı, 2013: 144).

² Bu makalede yönetici sınıf ile kastedilen, Leslie Sklair’in *The Transnational Capitalist Class* (2001) çalışmasında da belirtildiği gibi Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları ile etkileşim halinde olan iktidar partileri, piyasa odaklı siyasi partiler, küreselleşen bürokratlar, Türk Sanayicileri ve İşinsanları Derneği (TÜSİAD) ve Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi sermaye gruplarıdır.

Bu bağlamda Türkiye'nin farklı bölgelerinde nükleer, kömür, hidroelektrik santral (HES) ve altın madenciliği gibi alanlarda mücadele eden çevre hareketleri ortaya çıkmıştır (Adaman vd., 2019; Balkan Şahin ve Bodur Ün, 2021). Fındıklı ve Loç HES karşıtı hareketleri, Yeşil Yol Hareketi, Arhavi Direnişi, Bergama Direnişi bu hareketlere örnek olarak gösterilebilir. Karadeniz İsyandadır Platformu, Derelerin Kardeşliği Platformu, Su Platformu, Allianoİ Girişimi, Suyun Ticarileşmesine Hayır Platformu ve Türkiye Su Meclisi gibi çevreci örgütler de bu direnişlerde önemli rol oynamıştır (Hamsici, 2012: 35; Aksu, 2016). Söz konusu hareketler, uluslararası alanda öne çıkan çevre hareketleriyle benzer söylemleri kullanmaktadır. Fransa'da nükleer karşıtı hareket olarak bilinen *Sortir du Nucléaire* (Réseau Sortir du Nucléaire, 2021), Almanya'nın Sachsen ve Brandenburg eyaletlerinde kömür karşıtı faaliyetler yürüten *Ende Gelände* çevreci örgütü ve Brezilya'da hegemonya karşıtı mücadele sürdüren Topraksız Köylü Hareketi (*Brazilian Landless Movement*) (Karriem, 2009) bu hareketlere örnek olarak gösterilebilir.

Çırpılar Hareketi bünyesinde Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, İda Dayanışma Derneği gibi çevreci platform üyeleri, muhtarlar, köylüler, yazarlar, avukatlar ve milletvekilleri karşı hegemonik söylem oluşturmada önemli rol oynamışlardır. Çırpılar Hareketi hâkim söyleme karşı söylem oluştururken, 1980'lerden bu yana faaliyet gösteren Limak Enerji, Hattat Holding, Soma Holding, Ciner Enerji gibi sermaye gurupları ise termik santrallerin kurulmasını konusunda hegemonik söyleme destek vermiştir. Bu enerji guruplarının faaliyet gösterdiği Muğla, Amasra, Amasya, Afşin-Elbistan, Şırnak ve Aliağa'da termik santrallerin kurulmasıyla kömür karşıtı hareketler ivme kazanmıştır. Çanakkale'de kurulması planlanan Çırpılar Termik Santrali'ne karşı başlatılan Çırpılar Hareketi de bu hareketlerden biridir.

Termik santral karşıtı hareketleri inceleyen çalışmalar, bu hareketlerin yeni toplumsal hareketler olup olmadığını (Mermer, 2016), kömür karşıtı mücadelede sendikaların tutumunu (Ünlütürk, 2006), hareketleri motive eden saikleri (Akbulut, 2014) analiz etmiştir. Mevcut çalışmalarda bu hareketlerin ortak yaşam alanlarını koruma amacıyla ortaya çıktığı belirtilirken (Eryılmaz ve Akman, 2016), çevresel kaygıların yanı sıra neoliberal politikaların olumsuz etkilerine ve toplumsal hoşgörünün devlet tarafından zor yöntemleriyle bastırılmasına karşı duyulan tepkilere de değinilmiştir (Arsel vd., 2015). Kazdağları'nda ortaya çıkan çevre hareketlerini inceleyen çalışmalar ise altın madenciliğine karşı başlatılan direnişi analiz ederken ekolojik paylaşım konusuna ve söylemlere odaklanmıştır (Avcı, vd., 2010: 143-149). Özen (2018: 198-199) ise bu hareketlerin parlamenter temsiliyet eksikliği gibi nedenlerden dolayı karşı hegemonya oluşturamadıklarını öne sürmüştür.

Mevcut yazında termik santral karşıtı hareketler genellikle Yeni Toplumsal Hareketler teorisi kapsamında değerlendirilmiştir. Toplumsal hareketler, dayanışma temelli olup mevcut durumun sınırlarını aşmaya çalışan aktörlerden oluşan kolektif hareket ağları olarak tanımlanmaktadır (Bodur Ün ve Timur, 2016: 571-573). Klasik toplumsal hareketlerin sınıf temelli ve çıkar kaynaklı olması, 1960'lı yıllarda Kuzey Amerika ve Avrupa'da çevre, barış ve kadın hakları gibi konuları temel alarak ortaya çıkan hareketlerin "yeni" olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Touraine, 1985; Melucci, 1985, 1996; Offe, 1985; Castells, 1997; Çayır, 1999). Yeni toplumsal hareketler, sınıfsal ve ekonomik temelli olmamaları, çevre ve barış gibi temalara odaklanmaları, katılımcılarının eğitilmiş olmaları ve hiyerarşik ve bürokratik bir örgütlenme biçimini reddetmeleri nedeniyle klasik toplumsal hareketlerden ayrılmaktadır (Melucci, 1985; Offe, 1985). Bu yeni hareketler, farklı toplumsal gruplara ait kimlikleri ve değerleri savunarak egemen toplumsal değerleri, normları ve ilişkileri dönüştürmeye çalışırlar; dolayısıyla, bu hareketler siyasi boyutlarından ziyade kültürel yönlerine odaklanılarak değerlendirilmelidir (Melucci, 1996).

Yeni Toplumsal Hareketler teorisi, Çırpılar Hareketi'ni açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Bu teori, egemen sınıfa, bu sınıf tarafından uygulanan ekonomi politikalarına, bu politikaların hangi fikirlerle desteklendiğine, bilginin söylemle inşa edilip edilmediğine ya da bu hareketlerin ekonomik nedenlerle ortaya çıkıp çıkmadığına odaklanmamaktadır. Termik santral karşıtı hareketleri, hegemonya karşıtı hareketler olarak inceleyip, hareketlerin oluşmasında aydınların rolünü ön plana çıkaran araştırma sayısı ise sınırlıdır. Bu çalışmada Gramsci'nin hegemonya, karşı hegemonya, aydınlar, zor ve rıza kavramlarından faydalanılarak, Çırpılar Hareketi içinde yer alan aydınların bilgiyi, değerleri ve ortak bilinci söylem yoluyla inşa ettikleri vurgulanmıştır. Çanakkale Yenice'ye yapılması planlanan Çırpılar Termik Santrali ile ilgili araştırmalar ve söyleşiler olmasına ve aynı bölgede altın madenciliği ile ilgili akademik çalışmalar bulunmasına rağmen, bu çalışmada incelenen termik santral karşıtı hareket ile ilgili kaleme alınmış akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'de çevre ve termik santral karşıtı hareketler ile ilgili mevcut literatüre katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Bu çerçevede çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmada faydalanılan yöntemler açıklanmıştır. İkinci bölümde ise çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmak amacıyla Antonio Gramsci'nin hegemonya, karşı hegemonya, zor ve rıza kavramları ve organik entelektüellerin karşı hegemonya oluşturmadaki rolü incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise kömür karşıtlarının enerji politikalarını eleştirmeleri sebebiyle Türkiye'de uygulanan enerji politikalarına ve bu politikaların bağlı olduğu küresel ekonomik dönüşüme yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Çırpılar Hareketi'nin ortaya çıkış nedenlerine, gelişimine, amaçlarına, eylem biçimlerine, söylemlerine, hareketi oluşturmada aydınların rolüne ve kullandıkları hegemonya karşıtı söylemlere yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise Yenice'ye yapılması planlanan termik santrale insan sağlığı, yaşam alanlarının zarar görmesi ve ekonomik etkinlik gibi kaygılarla karşı çıkan hegemonya karşıtı hareketin ve hareket içinde yer alan aydınların rolünün analizi yapılmıştır.

1. METODOLOJİ

Bu çalışmada amaçlı örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacının değerlendirmeleri ve bilgileri ön plana çıkmakta, araştırmacı görüşmecilerin kültürel ve ekonomik özelliklerini göz önünde bulundurarak örnekleme dâhil edebilmektedir (Ural ve Kılıç, 2013: 43). Araştırma grubu belirlenirken, araştırma için bütün varlıkların dâhil olduğu evreni temsil ettiği varsayılan grup üzerinde inceleme yapılması amaçlanır (Sayım, 2019: 91; Yurdakul, 2011: 84). Bu çalışmada görüşme yapılan kişiler, Çırpılar Hareketi'nin içinde aktif olarak yer alan ve harekete yön verenler arasından seçilmiştir. Bu bağlamda 2-5 Temmuz 2018 tarihleri arasında Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, Troya Çevre Derneği, İda Dayanışma Derneği, Çanakkale Ziraat Odası, TEMA Vakfı üyeleri ile Çanakkale Yenice köylüleri de dâhil olmak üzere 22 kişi ile görüşme yapılmıştır. Yaşları 40-74 arasında olan görüşmecilerin 8'i kadın 14'ü erkektir. Görüşmeciler arasında eski milletvekilleri, ziraat mühendisleri, muhtarlar, çiftçiler ve Yenice köylüleri bulunmaktadır.

Verileri nitel veri toplama yöntemi ile elde edilen araştırmada, birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmış ve yapılandırılmamış mülakat yöntemi ile katılımcılara açık uçlu sorular yöneltilerek daha fazla veri ve bilgi toplanması amaçlanmıştır (Lamont, 2015: 103). Bu çerçevede görüşme yapılan kişilere hareketin nasıl ve ne zaman başladığı, harekete neden katıldıkları, hareketin ortaya çıkmasında kimlerin ön planda yer aldığı, neden santrallere karşı oldukları ve hareket hakkındaki güncel gelişmeler sorulmuştur. Bu soruların haricinde görüşme yapılan kişilerin konuyla ilgili hikâyeleri dinlenmiş, yapılması planlanan santral sahası incelenmiş ve böylelikle yapılan araştırma ile ilgili daha fazla veri toplanması amaçlanmıştır. Araştırmanın verileri, katılımcıların kendilerini rahat ifade edebileceği ortamlarda ve kendilerinin randevu verdikleri zaman dilimlerinde toplanmıştır.

Tablo.1: Görüşmecilerin Demografik Özellikleri³

Görüşmeci Adı/Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Görüşme Tarihi
Görüşmeci 1	Erkek	49	2 Temmuz 2018
Görüşmeci 2	Erkek	72	2 Temmuz 2018
Görüşmeci 3	Kadın	40	2 Temmuz 2018
Görüşmeci 4	Erkek	57	2 Temmuz 2018
Görüşmeci 5	Erkek	51	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 6	Erkek	74	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 7	Kadın	41	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 8	Kadın	40	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 9	Kadın	43	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 10	Kadın	54	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 11	Kadın	50	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 12	Kadın	64	4 Temmuz 2018
Görüşmeci 13	Erkek	66	3 Temmuz 2018

2. GRAMŞİYAN YAKLAŞIM VE HEGEMONYA

Kapitalist toplumların yapısını inceleyerek iktidarın doğasına ilişkin analizler yapan İtalyan Marxist düşünür Antonio Gramsci, analizlerine hegemonya kavramını tanımlayarak başlamıştır (Cox, 2016: 50; Anderson, 1988: 39). Hegemonya kavramına farklı anlamlar yükleyen Gramsci, hegemonyayı hem sermaye sahiplerine karşı işçi ve köylü sınıfının ittifakını vurgulamak hem de ekonomi ve siyaset arasında bağlantı kurarak yönetenler ve yönetilenler arasındaki uzlaşmayı anlatmak için kullanmıştır. Gramsci'nin değindiği diğer bir anlam ise yönetenler adına yönetilen grup üzerinde kültürel ve ahlâki tahakkümün kurulması sürecidir (Okur ve Ongun, 2017: 297). Diğer bir ifade ile Gramsci'ye göre hegemonya, zor ve rıza ile oluşturulan sosyal ve politik bir kontrol tarzıdır (Okur, 2015: 137). Bu bağlamda Gramsci, zor ve rıza; tahakküm ve hegemonya kavramlarının ilişkisine değinir (Yetiş, 2021: 91). Gramsci'nin zor ile kastettiği fiziki güç iken, rıza hâkim sınıfın alt sınıf üzerindeki ahlâki ve kültürel iktisadidir. Gramsci'ye göre devlet halkı yalnızca asker, polis ve kanunlar gibi zor araçları ile kontrol etmez; medya, eğitim, aile ve ideoloji gibi rıza araçlarını da kullanır. Zor araçları devlet tarafından üretilirken; medya, aile, kültür, eğitim, sendikalar gibi rıza araçları sivil toplumda üretilir. Bu nedenle Gramsci, devleti siyasal toplum ve sivil toplumun, hegemonyayı ise zor ve rızanın birleşimi olarak tanımlamıştır (Okur ve Ongur, 2017: 295-297). Bu bağlamda hegemonya sınıf, sivil toplum ve devlet ilişkilerinde zorun yanında rızanın da hâkim olması anlamına gelmektedir (Gramsci, 2014: 283). Hegemonyanın oluşabilmesi ve devamlılığı için hâkim sınıfın çıkarlarının, ahlâki

³ Tabloda yalnızca metin içerisinde atıf verilen görüşmecilerin demografik özelliklerine yer verilmiştir.

ve kültürel değerlerinin alt sınıf tarafından sanki kendi değerleriymiş gibi benimsenmesi ve içselleştirilmesi gerekmektedir. Gramsci'nin hegemonya tanımlamasında gönüllü bir kabul olan rıza baskın olsa da, bu zorun tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez (Okur, 2015: 137).

Gramsci'ye göre hegemonyanın devamlılığı tarihsel blok ile mümkün olacaktır. Gramsci, hâkim grup etrafında yer alan yapıları "tarihsel blok" olarak adlandırır (Okur ve Ongun, 2017: 295-297). Tarihsel blok bir anlamda sosyal güçlerin birbirleriyle olan ilişkilerini sürdürdükleri alandır (Bieler ve Morton, 2004: 90). Tarihsel blokları oluşturan grupların amacı, üretim biçimindeki pozisyonlarından kaynaklanan mevcut konumlarını korumaktır (Joseph, 2003: 125) ve bu sağlamak için de ekonomik ve siyasi düzeyde elverişli şartlara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu süreçte yönetici sınıf, müttefikleri üzerinde hegemonya kazanmak için tavizler vermek zorundadır. Diğer bir deyişle, rızanın sağlanması için hâkim sınıf tarafından, alt sınıfın üretim biçimindeki pozisyonlarından kaynaklanan isteklerinin de dikkate alınması gerekir (Augelli ve Murphy, 1994: 130). Bunun anlamı, hegemonya oluştururken yönetilenlerin çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alınması gerektiğidir.

Gramsci'nin değindiği bir diğer kavram karşı hegemonya kavramıdır. Gramsci, halkın hegemonyaya karşı örgütlenmesini ve bilinçlenerek harekete geçmesini karşı hegemonya kavramı ile açıklamıştır. Gramsci'ye göre ideolojik mücadelenin, entelektüellerin faaliyetlerinin yani hegemonya karşıtlığının olduğu yer sivil toplumdur. Karşı hegemonya için önemli olan diğer bir alan ise tarihsel bloğun olduğu alandır (Bieler ve Morton, 2004: 102). Topluluklar bilinçlenerek, ortak faydada bir araya gelerek, siyasi etkinlikte bulunurlar ve müttefik olabilecekleri durumlar oluştururlar (Augelli ve Murphy, 1994: 129). Anderson'a göre ise devlet, sivil toplumu ve bireyleri özel yaşamları da dâhil olmak üzere düzenlemekte ve denetlemektedir (1988: 27). Böylelikle denetlendiğini düşünen ve hegemonyanın üzerlerinde rıza sağlayamadığı sınıflar, hegemonya karşıtı hareketin içinde yer almaktadırlar.

Gramsci'ye göre hegemonya ve karşı hegemonya oluşturmada organik entelektüellere / aydınlara ihtiyaç duyulmaktadır. Organik aydınlar aracılığıyla zor kullanımı azaltılır ve rızaya dayalı bir toplum oluşturulur. Bu kapsamda aydınlarla halk arasındaki ilişki bir temsil ilişkisidir ve toplumsal yaşamdaki değişim ancak yöneten ve yönetilenler arasında değişim olduğu zaman gerçekleşmektedir (Portelli, 1982: 98). Gramsci, aydınları geleneksel aydınlar ve organik aydınlar olarak ikiye ayırmıştır. Geleneksel aydınlar yani eski tarihsel blok aydınları, devleti ve ticari hayatı organize etmek için egemen sınıf tarafından ortaya konulmuştur (Portelli, 1982: 106). Filozoflar, edebiyatçılar ve

sanatçılar, geleneksel aydın sınıfı içinde yer almaktadırlar (Gramsci, 1986: 315). Geleneksel aydınlarla çatışan organik aydınlar ise yeni tarihsel bloğun aydınlardır (Portelli, 1982: 106) ve yeni ilerici sınıflar için gerekli olan yeni bir toplumsal düzen kurmak için gerekli olan aydın kitesidir (Anderson, 1997: 9). Geleneksel aydınlar ve organik aydınlar arasında etkileşim olabilir ve bu etkileşim siyasi toplumda, kurumlarda ya da partilerde gerçekleşebilir (Portelli, 1982: 113).

Gramsci'ye göre her tarihsel dönemde, o dönemi simgeleyen aydınlar bulunmaktadır (1986: 281). Her üretim biçimine bir sınıf, her sınıfa ise farklı aydın kesimi karşılık gelmektedir (Portelli, 1982: 106). Gramsci (1986: 309), toplumun ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda, toplumu temsil eden aydınlara sahip olduğunu ve toplumdaki her grubun kendi aydınlarının olduğunu savunmuştur (Okur, 2015: 140). Yani kapitalist bir işletme sahibi, kendisiyle birlikte sanayi teknisyenini, kendi ekonomi politik bilginini ortaya çıkarmaktadır (Gramsci, 1986: 309).

Gramsci oluşan bu aydın sınıfına örnek olarak ise kilise adamlarını vermiştir (1986: 311-312). Gramsci'ye göre kilise, eğitim sistemi ve medya gibi kurumlar hegemonik düzen içinde insan davranışlarını etkilemektedir. Aydınların görevi ise temsil ettiği sınıfı hegemonik konuma getirmektir (Portelli, 1982: 102). Gramsci'ye göre aydınlar toplumsal hegemonya memurlarıdır; temel görevleri hegemonya ve egemenliğin uygulanmasıdır (Portelli, 1982: 103). Organik entelektüellerin yetişebileceği en önemli yer ise siyasal partidir. Siyasal partiler toplumsal grupların çıkarlarıyla kendi çıkarlarını birleştirip ulusal çıkar olarak tanımlarlar (Ataay ve Kalfa, 2008: 31). Böylelikle aydınlar yoluyla toplumsal alan yönetici sınıf lehine örgütlenir; yönetici sınıfın hegemonyasının devamlılığı toplumun rızası alınarak sağlanır.

Gramsci, aydın tanımının sınırlarını, aydınların toplumdaki diğer insanlardan nasıl ayırt edilebileceğini araştırmış ve geniş bir aydın tanımı yapmıştır (1986: 313-314). Gramsci bütün insanların aydın olabileceğini, ancak toplumdaki diğer insanlarla aydınların farkının, aydınların mesleğinin toplumdaki işlevi olduğunu belirtmiştir. Her insan mesleğinin dışında bir entelektüel etkinlikte bulunur; yani her insanın bir dünya görüşü vardır ve her insan aydın olabilir ancak her insanın toplumda entelektüel bir işlevi yoktur (Gramsci, 1986: 314-315). Aydınların entelektüel işlevinin yerine getirilmesi ise toplumsal guruplarla oluşturulan ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla olmaktadır (1986: 316).

Gramsci, aydınların toplumda entelektüel işlevinin olduğunu belirtirken bu işlevi ideoloji ile ilişkilendirmiştir. Yönetici sınıfın hegemonyasının

gerçekleştirilmesinde hem siyasal toplumda hem de sivil toplumda sürdürülen kültürel ve ideolojik çabanın önem taşıdığını belirtmiştir (Ataay ve Kalfa, 2008: 30). Gramsci'ye göre sivil toplum bünyesindeki üniversiteler, kiliseler ve medya araçları önemlidir (Kalfa ve Ataay, 2008: 31) çünkü bu araçlar sayesinde yönetici sınıfın hegemonyası kurulur ve sağlamlaştırılır; bu görevi yerine getirmede ise aydınlar yer alır.

Gramsci'ye göre aydınların bir diğer görevi bilgi üretmektir. Aydınlar bilgiyi üreterek, kitleleri eğitme görevini yerine getirirler (Merrington, 1968: 167). Aydınlar bir dünya görüşüne sahip olup, bilinçli davranış sergilerler ve yeni düşünce biçimlerinin geliştirilmesinde rol oynarlar (Gramsci, 1986: 314-315). Böylelikle gerçeğin anlaşılması, bilginin edinilmesi aydınlar aracılığıyla gerçekleşir ve toplum şekil almaya başlar.

Gramsci'ye göre hegemonya belirli bir bilgi yapısının, değerler sisteminin inşası anlamına geldiğinden, hegemonik mücadelenin aydınlar tarafından desteklenmeye ihtiyacı vardır (2014: 335). Gramsci, tam da bu nedenle karşıt tutum benimsemiş olan aydınlara da odaklanılması gerektiğini savunmuştur. Hegemonya karşıtı mücadele içinde yer alan sınıfa bağlı olan aydınlar da sivil toplumda kültürel ve ideolojik mücadele verirler. Yetiş (2002: 51) de aydının siyasal ve toplumsal alandaki önemine değinmiş, bu alandaki olumsuzluklara karşı yürütülen mücadele içinde yer aldıklarını belirtmiştir. Böylelikle aydınlar, ortak bir kimlik oluşturur, sınıfları birbirine bağlar ve örgütlenme için anahtar görevi görürler. Aydınlar, ahlâki ve kültürel değerler yoluyla, dil ile bilgiyi yeniden inşa ederler, rızanın oluşmasında önemli rol oynarlar ve inançları kullanarak hegemonya oluştururlar (Anderson, 1988: 9). Böylelikle hem hegemonik düzen entelektüeller tarafından geliştirilmiş olur (Portelli, 1982: 123), hem de her sınıfın kendi aydınlara sahip olmasıyla hegemonya karşıtı mücadele aydınlar tarafından desteklenmiş olur. Bu sayede aydınlar tarafından yerine getirilen bilgi üretimi ve eğitim, karşı hegemonya oluşturmada önemli rol oynamaktadır (Okur, 2015: 141).

Çalışmada incelenen Çırpılar Hareketi yönetenler adına yönetilen grup üzerinde kültürel ve ahlâki tahakküm temelinde incelenmiştir (Okur ve Ongun, 2017: 297). Bu nedenle çalışmada köylü ve işçi sınıfı ayrıştırması yapılmamıştır. Bu ise çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Çalışmada, Çırpılar Hareketi'nin hegemonya karşıtı bir hareket olduğu savı ile bu hareketin içinde yer alan, karşı hegemonik sınıfa organik olarak bağlı olan aydınların önemine değinilmiştir. Bu çerçevede hareketin aydınların söylemleriyle desteklendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada termik santral karşıtı harekete katılanların bu süreçteki eylemleri ve söylemleri; hegemonya, karşı hegemonya ve organik entelektüeller

kavramlarından faydalanılarak açıklanmıştır. Hegemonyanın oluşmasında ve rıza oluşturmada, fikirlerin kitlelere aktarılmasında söylemin önemli olması nedeniyle harekete katılan aktörlerin söylemleri Gramsci'nin savları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Makalede incelenen Çırpılar Hareketi'nin ortaya çıkmasında ekonomik dönüşümün rolü önemli olduğundan, bir sonraki bölümde Türkiye'de 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan neoliberal ekonomi politikalarına, dünya ekonomisinin Türkiye ekonomisini nasıl etkilediğine ve bu politikaların enerji alanında neden olduğu değişimlere yer verilmiştir.

3. NEOLİBERAL POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜ

Bretton Woods Sistemi⁴ sonrası küresel ekonomide yaşanan dönüşümle birlikte mal, sermaye ve emek sisteminin uluslararasılaştığı yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Milton Friedman ve Friderich Hayek'in görüşleri yaygınlaşmış ve ekonomide devlet müdahalesinin olmadığı serbest ekonomik modele geçilmiştir (Balaam ve Dillman, 2015: 73-74). Neoliberal politikalar, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve iktisadi özgürlükleri ön plana çıkaran ve devlet müdahalesinin olmadığı, aynı zamanda üretimin ve finansın uluslararasılaşmasını içeren bir ekonomiyi temel almıştır.

İngiltere'de Keynesyen politikaların terk edilmesi gerektiğini ve neoliberalizmden başka alternatifin olmadığını savunan Margaret Thatcher (Balaam ve Dillman, 2015: 74), girişimciliği teşvik ederek, yabancı yatırımların önünün açarak ve vergileri azaltarak neoliberal politikaların uygulayıcısı olmuştur. Amerika'da ise Reagan yönetimi, Thatcher ile benzer politikaları uygulamış; vergi indirimleri, faiz oranı artışı ve özelleştirmeler yapılmıştır. Bu kapsamda uygulanan neoliberal politikalarla, postaneler, metrolar, demir yolları ve havaalanları özelleştirilmiştir (George, 2009: 40). Bretton Woods sonrası 1979'da İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de ise Ronald Reagan tarafından uygulamaya konan neoliberal politikalar Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla tüm dünyaya yayılmıştır (Balaam ve Dillman, 2015: 74).

Neoliberal politikalar çerçevesinde sermayenin, üretimin ve emeğin uluslararasılaşması, devlet müdahalesinin azaltılması, özel teşebbüsün ve serbest rekabetin desteklenmesi planlanırken; eğitim, sağlık gibi alanlarda sosyal yardımların sağlanması ve köprü, yol gibi yatırımların kısılması amaçlanmıştır. Ayrıca devletin kârını azaltacak düzenlemelerin ortadan kaldırılması yönünde

⁴ Bretton Woods Sistemi, 1945 yılı sonrasında IMF, Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması tarafından şekillendirilmesi planlanan liberal ekonomik düzeni temsil eden sistemdir (Balaam ve Dilman, 2015: 217-249).

düzenlemeler planlanmıştır (Akalın, 2009: 11-19). Yapılan değişikliklerle ve kurulan yeni kurumlarla uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile mal ve hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımının sağlanması yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeler ile ulus-devletlerin ekonomiye müdahalesi önlenmiş, para ve sermaye hareketleri serbestleştirilmiş ve kamu iktisadi teşebbüsleri özelleştirilmiştir (Sönmez, 2009).

Neoliberal politikalar, 1980'li yıllarda Türkiye'de de uygulanmaya başlanmıştır (Boratav, 2009: 147-148). Türkiye ekonomisi uluslararası sisteme uyum sağlamaya çalışmış, 24 Ocak 1980 Kararları'yla neoliberal dönüşüm başlamıştır (Sönmez, 2009). 24 Ocak Kararları ile esnek döviz kuru, ithalat ve ihracat serbestisi, özelleştirmeler, Türk lirasında devalüasyon, fiyat kontrollerinin ve sübvansiyonların kaldırılması ve ithal ikameci sistemin bırakılması gibi yapısal değişiklikler planlanmıştır (Boratav, 2009: 149). Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalarla ekonomi uluslararası rekabete açılmış, devletin ekonomideki rolü azaltılmaya çalışılmış, yabancı yatırıma olanak sağlanmış, ücretler sınırlandırılmış ve enflasyonun kontrol edilmesi amaçlanmıştır (Sönmez, 2009: 27). İthalatta kotalar kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmış, finansal sisteme serbestleşme getirilmiştir. Bu anlamda vadeli mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılmış, dış ticaret konusunda sanayi ürünleriyle dünya pazarına girmek amaçlanmış, tüketici kredileri yaygınlaştırılmış, hazinenin kamu iktisadi teşebbüslerine olan desteği azaltılmış, tüketim mallarında sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Bu politikalarla yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ve teknoloji olanaklarının artırılması amaçlanmıştır (Boratav, 2009: 151-167).

Neoliberal politikalar kapsamında sağlık, tarım ve tekstil sektöründe özelleştirmeler yapılmış, "yap-işlet-devret" ya da "yap-işlet-sahip ol" yabancı yatırım ortaklığı projeleri yaygınlaşmıştır. Bu politikalar enerji alanında elektrik piyasasında da uygulanmaya başlanmıştır. Elektrik piyasasındaki ilk adım 1984 yılında 3096 sayılı kanunla başlamıştır. Bu kanunla birlikte özel şirketlere elektrik üretme hakkı tanınmıştır. Özel şirketler, kamuya devretmek koşuluyla yap-işlet-devret modelindeki santralleri 99 yıllığına işletebilecek, ya da teknolojisinin yenilenmesi koşuluyla kamuya ait santrallerin işletme hakkını alabilecek duruma getirilmiştir.

Enerji alanında da yap-işlet-devret modeli uygulamaya koyulmuş, 1994 yılında 3996 sayılı kanun ile Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-işlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile şirketlerin yap-işlet-devret modeli çerçevesinde elektrik üretim, dağıtım ve iletim hakkı, maden işletme, baraj, sulama, içme ve kullanma, tabiatı koruma

alanı ve yaban hayatı koruma ve geliştirme sahalarında öngörülen yapı ve tesislerde işletme yapma hakkı verilmiştir. Aynı kanunun 7. maddesi ile şirketlere ve yabancı sermaye sahiplerine 49 yıla kadar işletme hakkı tanınmıştır (Resmi Gazete, 2011). Bu kanun ise enerji sektöründe yatırımcılar için avantaj sağlamıştır (Erensü vd., 2016: 12-13).

1997 yılında çıkarılan kanunla ise özel şirketlerin kamuya devretme şartı olmaksızın elektrik üretebilmesinin önü açılmıştır. Neoliberal politikalar çerçevesinde 1999 yılında Anayasa'nın 3. bölümünün 3. alt başlığında "Kamu Yararı" adı altında geçen devletleştirme ibaresi devletleştirme ve özelleştirme olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikle, yapılması planlanan özelleştirmelere yasal zemin sağlanmış (Erensü vd., 2016: 12-13) ve böylelikle özelleştirmeler neoliberal dönüşümün göstergelerinden biri olmuştur (Kaya, 2014: 33).

2001 yılında ise Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programları, yapısal uyum politikaları uygulanmaya başlanmış ve bu dönemde IMF ve Dünya Bankası politikaları yol gösterici olmuştur (Kaya, 2009: 250-257). Kriz sonrasında yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için özelleştirmelere yer verilmiştir (Kuyucu, 2017: 68-73). Enerji alanında 2001 yılında 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu çıkartılmış ve bu kanun çerçevesinde Elektrik Piyasası Denetleme Kurumu kurulmuştur (Bayramoğlu Özuğurlu, 2009: 287). 2002 yılında 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ile kamu kurumlarının mal ve hizmet alımına olanak sağlanmıştır (Kamu İhale Kurumu, 2002). Bu kanun ile kamu kurumlarının piyasa aktörü gibi davranması sağlanmıştır (Kaya, 2014: 35). 2004 yılında Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Stratejisi Belgesi ile elektrik enerjisi üreten ve dağıtan tesislerin özelleştirilmesine olanak sağlanmıştır.

2004 yılında yapılan diğer bir değişiklik ise kömürün işletilmesine getirilen değişikliktir. 2001 yılına kadar, maden işletme hakkı Türkiye Taşkömürü Kurumu'na ait iken, 2004 yılında değişikliğe gidilmiştir. Kömür havzalarının rödovans usulüyle yani işletme ruhsat sahibinin maden işletme hakkını belirli bir süre ile sınırlı olarak kiralamasının karşılığında her yıl üretilen ton başına kiracının ödemesi gereken kira bedeli olarak işletmesi mümkün hale getirilmiştir (Heinrich Böll Stiftung, 2017). Böylelikle taşkömüründe devletin tekel konumunda olmaması amaçlanmıştır (Kilim, 2010). 2004'te çıkarılan 5177 sayılı Maden Kanunu ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 3344 maden sahasını ihaleye açılmış, böylelikle sit alanları, su havzaları, orman ve tarım alanları ile kıyılarda da maden arama ve işletmeye olanak sağlanmıştır (Dura, 2007).

Enerji alanındaki önemli bir gelişme ise neoliberal politikaların bir getirisi

olan “acele kamulaştırma kararı”nda yapılan değişikliktir. Acele kamulaştırma kararının verilmesi 2004 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile sağlanırken, 2004-2012 yılları arasında bu yetki Enerji Piyasası Denetleme Kurumu’na (EPDK) geçmiştir. Karar verme yetkisi 2012 yılında tekrar Bakanlar Kurulu’na geçmiş olsa da EPDK’nin de kararlarını içerecek şekilde düzenlenmiştir (Kaya, 2014: 14-15). 2012 yılında çıkartılan 6353 sayılı torba yasa ile linyit sahalarının özelleştirilmesine izin verilmiştir (Heinrich Böll Stiftung, 2017). 2013 yılında ise elektrik üretim sürecine ön lisans uygulaması getirilmiş, 6446 sayılı kanun ile rekabet ortamında faaliyet gösteren bir elektrik enerjisi piyasasının oluşturulması amaçlanmıştır (Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu, 2013). 2016 yılında kabul edilen 6719 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu (Resmi Gazete, 2016) ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun teklifi kömür teşviklerini artıracak bir düzenleme olarak yürürlüğe girmiştir. Aynı yasa kapsamında özelleştirme sürecindeki termik santraller, 2019 yılına kadar çevre mevzuatından muaf tutulmuştur (Heinrich Böll Stiftung, 2017). 2019 yılında “Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” termik santrallere filtre takılmasını iki buçuk yıl süreyle erteleyen maddesi çıkartıldıktan sonra kabul edilmiştir (Bianet, 2019). Yapılan bu yeni düzenleme ile şirketlerin çevre ve insan sağlığı ile ilgili tamamlaması gereken yatırımlar 2022 yılına kadar uzatılmıştır.

Enerji alanındaki değişiklikler ve yeni düzenlemeler ile sermaye sahiplerinin önündeki engeller kaldırılmıştır (Özen, 2018). Elektrik enerjisi alanında çıkartılan yasalarla özelleştirilen termik santrallerin ve hidroelektrik santrallerin sayısında artış yaşanmış, 2020 yılı verilerine göre Türkiye’de toplam 42 tane termik santralin kurulumu tamamlanmıştır (Enerji Atlası, 2021). Enerji alanında uygulanan politikalarla birlikte doğal kaynakların sermayenin kullanımına açılması, protestolara ve çevreci hareketlerin oluşmasına neden olmuştur (Özen, 2018: 188). Enerji alanının özelleştirmelere açılmasıyla yaşam alanlarının ellerinden alındığını, bu politikaların çevreye ve insan sağlığına zarar verdiğini savunan çevreci guruplar, uygulanan enerji politikalarına, şirketlere ve termik santrallere karşı duruş sergilemişler ve karşıt hareketler başlatmışlardır. Bu hareketlerden biri de Çırpılar Köyü’ne yapılması planlanan termik santrale karşı ortaya çıkan kömür karşıtı harekettir. Bir sonraki bölümde Türkiye’de enerji alanında uygulanan politikalar sonucunda ortaya çıkan Çırpılar Hareketi incelenmiştir.

4. KÖMÜR KARŞITI ÇIRPILAR HAREKETİ

2015 yılında Çanakkale’nin Yenice ilçesinin Çırpılar Köyü’ne Taşyapı-Taşzemin İnş. Madencilik Enerji Üretim San. ve Tic. A.Ş. tarafından termik

santral kurulması planlanmıştır. Yerli linyitin kullanılacağı Çırpılar Termik Santrali'nin enerji üretimine 1.375.554.136 kwh'lik katkı sağlaması öngörülmüştür (Taşyapı, 2018). Kurulması planlanan termik santral Türkiye'de artan enerji ihtiyacının karşılanması, kaliteli elektrik üretiminin sağlanması ve kaynak çeşitliliğinin artırılması gibi söylemlerle hegemonik güçler tarafından desteklenmiştir. Ancak Çırpılar Termik Santrali'nin insan sağlığına, çevreye ve yöredeki ekonomik etkinliğine zarar vereceği, işsizliğe ve hatta göçe neden olacağı endişesi taşıyan çevreciler ve köylüler termik santral karşıtı tutum takınmışlardır (Görüşmeci 7, Görüşmeci 8, Görüşmeci 9). Kurulması planlanan Çırpılar Termik Santrali'ne karşı direniş 2015 yılında başlamış, çevreci sivil toplum kuruluşlarının da bu oluşuma katılması ile hareket genişlemiştir (Görüşmeci 5). Çalışmada, harekete katılanların söylemleri Gramsci'nin geliştirdiği kavramlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Gramsci, hegemonyanın sağlanmasında zor ve rızanın önemine değinmiştir. Gramsci'nin zor ve rıza unsurlarıyla vurgulamak istediği, hegemonya oluşturulurken hâkim sınıfın etrafındaki gurupların çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alınması gerektiğidir. Bu doğrultuda hegemonik guruplar tarafından ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve istihdam olanaklarının artırılması gibi söylemler kullanılmıştır. Bu hegemonik söylemler yetkililerce sık sık dile getirilmiştir. Örneğin dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Albayrak 2016 yılında termik santrallerin gerekliliğini, “[ö]nümüzdeki on yılda enerji talebinin artması gözle görülür bir gerçek. Tüm bunlarla birlikte Türkiye'nin arzu ettiği büyümeyi yakalaması için ihtiyacı olan enerji alanındaki büyüme hedeflerimizden asla vazgeçmiyoruz” sözleriyle açıklamıştır (Youtube, 2016).

Çırpılar Termik Santrali'nin rezerv çalışmalarını yapan Alman DMT firması ise santrallerle bölgedeki yöre halkına kısa ve uzun vadeli iş imkânı sağlanacağını belirtmiştir (Taşyapı, 2018). Kurulması planlanan termik santral için ÇED firması adına sunum yapan Gücüyener, santralin Türkiye ekonomisine katkı sağlayacağını ve bölgede istihdam yaratacağını “sağlanacak sürekli, güvenilir ve kaliteli elektrik, yabancı yatırımları Türkiye'ye çekerek, ülkenin endüstriyel açıdan gelişmesine katkıda bulunacak; özel sektörde yeni iş alanları oluşturularak kişi başına düşen gelirin artmasında rol oynayacaktır. Projenin inşaat aşamasının 700 kişi, işletme aşamasında 200 kişi çalıştırılacaktır” sözleriyle belirtmiştir (Hürriyet, 2015).

Benzer şekilde 2017 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Albayrak, santrallerin kurulmasını istihdamı ilişkilendirmiş, yapılacak olan termik santrallerin ekonomiye canlılık getireceğini, bölgede istihdam oluşturacağını ve dışa bağımlılığı azaltacağını şu sözlerle açıklamıştır:

Türkiye'nin, sahip olduğu yerli kaynakları çok doğru bir şekilde kullanmasının ekonomik ve cari açıdan, özellikle bölgesel ve yöresel istihdam açısından, ekonominin canlanması açısından da önemli olduğu, enerjide bağımsızlık ve dışa bağımlılığın azaltılması noktasında da yerli kaynakların oranının artmasının önemli olduğu gerçeğinde hakikaten ciddi adımlar attık, atıyoruz (Hürriyet, 2017).

2018 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevinde bulunan Fatih Dönmez ise dünyada üretilen elektriğin %38'inin kömürden karşılandığını, Almanya'da bu oranın %40 olduğunu, dışa bağımlılığı azaltmak için yerli kömürün kullanılması gerektiğini belirtmiştir (Enerji Günlüğü, 2019). Dönmez ayrıca teşvikler ve kanuni değişiklikler ile enerji alanındaki faaliyetlere destek verdiklerini “enerji ve madende ithal bağımlılık sarmalından kurtulmak için politikalarımızı eşgüdüm içinde hayata geçireceğiz. Madencilik barındırdığı yüksek potansiyelle Türkiye için önemli gelir kaynağı ve vatandaşlarımız için büyük bir istihdam kaynağıdır. Devletimizin gerek teşvikler gerekse kanuni değişikliklerle üreticimizin her zaman arkasında olduğunu unutmayın” sözleriyle belirtmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

Taşzemin inşaat yetkilileri, kurulacak olan termik santralin ülkenin endüstriyel açıdan gelişmesine katkıda bulunacağını, yeni iş alanları oluşturacağını ve kişi başına düşen gelirin artacağını belirterek (Hürriyet, 2015) köylüler arasında rıza oluşturmaya çalışmıştır. Santralin yöre halkına iş imkânı sağlayacağını düşünen köylüler santralin kurulmasına rıza gösterirken (Görüşmeci 6), santralin çevreye, sağlığa ve yörenin ekonomik etkinliğine zarar vereceğini düşünenler karşıt söylem oluşturarak hegemonya karşıtı hareketin ortaya çıkmasında rol oynamışlardır. Yılda 3,52 milyon kömür tüketeceği ve 140 adet futbol sahası büyüklüğündeki bir alanı külle kaplayacağı varsayılan termik santral, insan sağlığını, çevreyi ve bölgedeki ekonomik etkinliği olumsuz etkileyecek olması nedeniyle çevrecilerin tepkisini çekmiştir (350Türkiye, 2018). Köylüler ve çevreci dernekler, Çanakkale'de hali hazırda 5 tane termik santral olduğunu ve enerji ihtiyacı için alternatif kaynaklara başvurulması gerektiğini savunmuşlardır (TEMA, 2018). Santralin atıklarının içme suyuna karışabileceği, bölgede sulama sorunu yaşandığı (Görüşmeci 6) ve bölgenin en önemli ürünlerinden biri olan kopya biberi üretimini etkileyebileceği endişesiyle santrale karşı çıkmışlardır (Görüşmeci 2). Çırpılar Termik Santrali yapım aşamasına geçmeden kömür karşıtları önce termik santral karşıtı bir direniş başlatmışlar, kendi içlerinde örgütlenmişler ve çevreci sivil toplum kuruluşlarının desteğini de alarak farkındalık oluşturmaya çalışmışlardır (Görüşmeci 5).

Çanakkale'nin Yenice ilçesinin Çırpılar Köyü'ne yapılması planlanan termik santrale yönelik oluşan karşıt hareket 2015 yılında Kayatepe Köyü eski muhtarı olan Hüseyin Soylu'nun kızı Fatma Soylu'nun, Greenpeace'in sosyal medya hesabında Çırpılar'a bir termik santral yapılacağını haber almasıyla ve Hüseyin Soylu'nun Yenice'nin Çırpılar Köyü'nde yapılan toplantıya katılmasıyla başlamıştır. Bir dönem Yenice ilçesi'ne bağlı köylerin Muhtarlar Birliği Başkanlığı'nı yapmış olan Hüseyin Soylu, "halkın katılımı toplantısı" adıyla düzenlenen toplantıya katılmış ve toplantıda santralin insan sağlığına, çevreye, tarım ve hayvancılığa zarar vereceğini savunarak kömür karşıtı hareketi başlatmıştır (Bagatır, 2018).

Halkın katılım toplantısı sonrasında Soylu'nun çevreci derneklerle görüşmesiyle ivme kazanan kömür karşıtı hareket, STK'ların ve muhtarların ortak bir çalışması ile yürütülmeye çalışılmıştır. Başlattıkları kömür karşıtı eylem çerçevesinde, Hüseyin Soylu ve kızı Fatma Soylu, bölgede 70'e yakın köye giderek, kurulacak olan termik santralin bölgeye olası zararlarını köylülere anlatmışlardır (Bagatır, 2018). Hüseyin Soylu, santralden etkilenecek olan 75 köyün muhtarı ve Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği ile "çekirdek bir toplantı" yapmış (Bagatır, 2018), kurulması planlanan Çırpılar Termik Santrali'ne karşı Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği ile birlikte başlatmış oldukları hareketi genişletmeyi amaçlamıştır.

Kömür karşıtları yapılan ilk toplantıdan yaklaşık on gün sonra, ikinci toplantıyı organize etmiş ve 65 köyün muhtarından termik santrale karşı olduklarına dair imza toplamışlardır. Eylemlerini barışçıl bir şekilde, imza kampanyası düzenleyerek yürüten kömür karşıtları resmi kurumlara dilekçelerini iletmışlerdir (Görüşmeci 5). Böylelikle kömür karşıtları eylemlerine farklı bir boyut kazandırmayı amaçlamışlardır.

2015 yılında imza kampanyaları ve festivaller düzenleyerek, bilgilendirme toplantılarına katılarak, barışçıl bir şekilde sürdürülen kömür karşıtı hareket (Görüşmeci 3), termik santralin insan sağlığına, çevreye ve bölgedeki ekonomik etkinliğe vereceği zararlar nedeniyle hâlen devam etmektedir (Görüşmeci 12). Çırpılar Termik Santrali'ne yönelik kömür karşıtı hareket, Hüseyin Soylu, kızı Fatma Soylu, Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, İda Dayanışma Derneği, TEMA, Ziraat Odası ve Greenpeace ile genişleyerek kitlelere ulaşmıştır (Gündoğan vd., 2018: 43). Harekete katılanlar, eylemlerinin amacının Kazdağları'nı savunmanın yanı sıra yaşamı savunmak olduğunu, termik santrale karşı birleşeceklerini ve kazanacaklarını belirtmişlerdir (Görüşmeci 2). Eylemlerini yöredeki evleri gezip, termik santralin zararlarını anlatarak, bilgilendirme toplantıları ve imza kampanyaları düzenleyerek, İDK

toplantılarında sunumlar yaparak gerçekleştirmişlerdir (Görüşmeci 5). Harekete katılanlar, Facebook gibi internet sitelerini kullanarak ve sivil toplum kuruluşlarının internet sitelerinden duyurular yaparak örgütlenmişler, “Çanakkale’de Kömüre Yer Yok”, “Kömürden Kurtul”, “Kazdağlarına Ses Ol Nefes Ol”, “Kömür Üzer”, “Diren Kazdağları” sloganlarıyla eylemlerini gerçekleştirmişlerdir (Dermenci, 2016).

Kömür karşıtları, söylemlerinde kurulması planlanan santralin insan sağlığına ve çevreye olan zararlarına yer verirken, uygulanan politikalara karşı olduklarını da belirtmişlerdir. Çırpılar Hareketi’ne katılanların hâkim sınıf tarafından uygulanan politikalara ve hâkim söyleme karşı olmaları, harekete katılanları hegemonya karşıtı gruplar olarak değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu hegemonya karşıtı hareketin etkili olmasında bilginin ve değerlerin inşasında etkin bir rol üstlenen organik aydınlar etkili olmuştur. Organik aydınların söylemlerinde insan sağlığı, çevre ve ekonomik etkinlik temasının ön plana çıkması nedeniyle hareket üç ana tema altında incelenmiştir.

İnsan Sağlığı Teması

Organik aydınların kömür karşıtı harekette öne çıkardığı ana temalardan biri insan sağlığı temasıdır. Termik santralin insan sağlığına zarar verecek olması kömür karşıtlığının oluşmasının nedenlerinden biridir (Görüşmeci 2). Termik santrallerden salınan kükürt dioksitin, partikül maddenin, ağır metal ve radyoaktivitenin; felç, akciğer kanseri, kalp ve solunum yolu hastalıklarına hatta erken ölümlere yol açması (TEMA, 2017), kömür karşıtlarının santrale karşı olmalarının nedenleri arasında yer almaktadır. Kömür karşıtı harekette önemli rol oynayan, eylemlere katılan ve santralin insan sağlığına zararlarına değinen Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği Başkanı Süheyla Doğan, verdikleri mücadelenin Hüseyin Soylu’nun isteği üzerine başladığını, ancak hareketin kendi dinamiğiyle örgütlenmesini arzuladıklarını ve harekete hukuki olarak destek verdiklerini ifade etmiştir (Bağatur, 2018). Eylemlerine pankartlar ve dövizler ile katıldıklarını belirten Doğan, şirketlerin yanlış bilgilendirmelerine karşı halkı bilgilendiklerini vurgulamıştır. Şirketlerin bilgilendirme çalışmalarının teknik içerikli olduğunu ve termik santrallerde kullanılan teknolojinin Dünya Bankası ve kredi kuruluşları tarafından desteklenen bir teknoloji olduğunu iddia eden Doğan termik santrallerin insan sağlığına zararlarını ise şu şekilde belirtmiştir:

Kömürlü termik santraller bütün dünyada vazgeçilen projeler arasında yer alıyor. İklim değişikliğine yol açtıkları biliniyor. Ciddi oranda karbon emisyonlarına neden oluyorlar. Bacalardan çıkan partiküllerin insan sağlığını etkilediğini biliyoruz.

Bu partiküller; akciğer hastalıkları, kanser, solunum yetersizliği gibi bir sürü hastalığa neden oluyor. Etrafındaki bitki örtüsünü ve toprağı ciddi oranda etkiliyor. Tarım yapılamaz hale geliyor. Ağaçların üzerine dökülen uçucu küller nedeniyle ağaçlar nefes alamıyor. İçme suyu kaynaklarını, göletleri ve dereleri kirletiyor (Bagatır, 2018).

İda Dayanışma Derneği'nden Hicri Nalbant ise termik santrallerin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine şu şekilde değinmiştir:

Meralar, baca gazlarından oluşacak asit yağmurları sonucunda tüm tarım ürünleri, ormanlar ciddi şekilde etkilenecek. Yani bölgeyi çok ciddi felaketler bekliyor. Küllerden radon gazı gibi gazlar yayılacak. Bu da başka bir deyişle kanser demek. Ağır metaller etrafa yayılacak, yer altı ve yer üstü suları kirlenecek. Bu santrallerden denizin kenarlarına kuruluyor. Böylece denizdeki ekosistemi de bozacaklar. Ama termik santraller kurulduğu zaman bütün zararlar sadece Yenice ile sınırlı kalmayacak, Edremit, Küçükkuyu, Altınoluk, Akçay gibi birçok yeri de olumsuz etkileyecek. Bu çok ciddi bir felaket dünya kömürden vazgeçerken Türkiye kömürde ısrar ediyor” (Yeşil Gazete, 2017).

Çevreci derneklerden biriyle yapılan görüşmede ise yetkili kişi termik santrallerin insan sağlığına ve bölgeye getireceği zararlara değinmiştir:

Santrallerin baca gazlarından azotoksit, karbonmonoksit, kükürtdioksit gazları çıkacak ve bu gazlar su ile birleştiğinde havada sülfürik asit olarak tarım alanlarının üstüne asit yağacak. Bu yıllarca birike birike bu bölgeyi, canlıların, insanların yaşayamayacağı hale getirecek. Kül depolama alanlarından çevreye radon gazı yayılacak, bu da kanser demek. İnsan sağlığını, ekosistemi olumsuz etkileyecek (Görüşmeci 2).

Görüşme yapılan çevrecilerden biri de “ciğerlerimiz bu havayı soluyacak, evlerin içi ve ürünlerimiz kül olacak” diyerek Çan Termik Santrali'ni örnek göstermiş, Çan'daki köylülerin durumuna değinmiştir (Görüşmeci 4). Nalbant ise kurulması planlanan santralin kanser anlamına geldiğini belirterek, santrale karşı toplumsal bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Kurulması planlanan santrale, insan sağlığına zararları nedeniyle rıza göstermeyen kömür karşıtları, uygulanan enerji politikasını eleştirmiş, maddi gücü elinde bulunduran şirketlere ve yabancı sermayeli yatırıma karşı olduklarını belirtmişlerdir.

Çırpılar Köyü'nde yaşayan emekli ormancı Mehmet Özenç ise Kazdağları'nın insan sağlığı için önemini vurgulamış, santrali tehdit olarak gördüğünü belirtmiştir (Halkın Habercisi, 2017). CHP Milletvekili Bülent Öz de termik santrallerin insan sağlığına olan zararlarına değinmiştir. Çanakkale'deki hava kirliliğinin Dünya Sağlık Örgütü'nün kabul ettiği değerlerin de üzerinde

olduğunu belirterek gelecek ile ilgili endişesini “Türkiye’de kömürlü termik santrallerin yarattığı hava kirliliğine bağlı her yıl 2.876 erken ölüm yaşanmaktadır” sözleriyle dile getirmiştir (Çanakkale Yorum, 2017). İda Dayanışma Derneği’nden İlhan Pirinççiler ise verdikleri mücadeleyi, hangi derneklerle dayanışma içinde olduklarını ve termik santralin sağlığa olan zararlarını anlatırken, ortak değerlerinin önemini vurgulamıştır (Sözcü, 2017).

Mehmet Özenç bölgede kurulu olan Çan Termik Santrali’nin verdiği zararlara değinmiş, termik santrali “hançer” ve “tehdit” olarak nitelendirerek toplumdaki “kömür santralleri iş imkânı yaratıyor” algısını değiştirmeye, toplumu bilinçlendirmeye ve ortak değer yargısı oluşturmaya çalışmıştır. Pirinççiler ise söylemlerinde Kazdağları’nın yalnızca Çanakkale’nin değil, Türkiye’nin değeri olduğunu belirtilerek sorunun sadece yerel değil ulusal da olduğunu vurgulanmıştır. Pirinççiler’in resmi politikayı sorgulayarak ve Kazdağları’nın Türkiye’nin ortak değeri olduğunu belirterek ortak bir bilinç oluşturmaya çalışması, aydınların örgütlenmede anahtar görevi üstlendiğini göstermektedir. Pirinççiler, Yuva Derneği, TEMA, 350Türkiye, Kazdağı Kültürel Varlıkları Koruma Derneği ve İda Dayanışma Derneği olarak dayanışma içinde olduklarını, üç gün süren kampanya sonunda kayda değer destek aldıklarını ifade etmiştir (Halkın Habercisi, 2017).

Çevre Teması

Organik aydınların termik santral karşıtı söylemlerinde öne çıkardıkları savlardan bir diğeri de termik santrallerin çevreye olan zararlarıdır. Termik santrallerin kül yığınlarının çevreye radyoaktif madde yayması, hava kirliliğine, toprağın çoraklaşmasına ve orman alanlarının azalmasına yol açacak olması aydınların vurgu yaptığı konular arasında yer almaktadır. Kömür karşıtları eylemlerini gerçekleştirip, halkı bilinçlendirmeye çalışırken söylemlerinde sıklıkla termik santrallerin çevreye olan zararına değinmişlerdir. İklim ve enerji uzmanı, aktivist Önder Algedik kurulması planlanan termik santral ile ilgili kullanılan resmi söylemi eleştirmektedir. Algedik, kimin doğayı yok edecek, iklimi değiştirecek ve faturayı halka ödetecek bir enerjiye ihtiyacı olduğunu sorgulanmasıyla çok şey öğrenileceğini belirtmiştir. “Enerjiye ihtiyacımız var” söyleminin çöktüğünü belirten Algedik, bu söylemin termik santraller için gerekçe oluşturduğunu ifade etmiştir (Yeşil Gazete, 2017). Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği üyesi Nebile Bayrak ise kömüre karşı olmasının nedenlerini anlatırken santrallerin hava kirliliğine neden olmasına dikkat çekmiştir. Bayrak, temiz kömür söylemi ile kandırılmaya çalışıldıklarını “kömürün hangi şekilde olursa olsun santralde yakıldığı sürece hava kirliliğine ve iklim değişikliğine neden olduğu bilimsel olarak kanıtlanmış durumda. Bizleri

temiz kömür gibi kelimelerle kandıramazlar, artık kömür çağı geçti” sözleriyle ifade etmiştir (Diken, 2015).

Çevre derneklerinden biri ile yapılan görüşmede ise görüşmeci yenilenebilir enerji kaynaklarına geçmenin gerekliliğine ve köylülerin bu konuda bilgilendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Görüşmeci 1). Hicri Nalbant ise, termik santralin çevreye olan zararlarını belirtmiş ve bu bölgeye daha önce yatırım yapıldığını, şimdi ise aynı yere santral yapmanın yanlış olduğunu şu sözlerle anlatmıştır:

Orada yaşayan bütün canlılar, insanlar başta olmak üzere öncelikle de çocukların yaşamı etkilenecek. Termik santraller, kömür yakıtı ile çalışan santrallerdir. Burada da kömür yanacak hem de kalitesiz kömür yanacak. Ayrıca, santraller 5-6 tane göletin bulunduğu alana denk geliyor. Asit yağmurları, hem tarım ürünlerini hem de suları etkileyecek. Tabii bunlarda etkilenen sularda insanlar ve hayvanlar içecek. Burada, yakılan kömürün yüzde 40’ı kadar yani 800 bin ton kül birikecek (Çanakkale Olay, 2018).

Algedik, Bayrak ve Nalbant’ın söylemleri incelendiğinde, çevre temasına yoğunlaştıkları, resmi söylemi sorgulayarak eylemlerini alternatif bir söylem üzerinden bilinçli bir şekilde yürüttükleri görülmektedir. Algedik “enerji ihtiyacımız var” söylemini “çökmüş” bir söylem olarak nitelendirmiştir. Bayrak’ın söylemleri ise hegemonya sağlamada kullanılan rıza unsuruna işaret etmektedir. Bayrak, “kandırılma” sözüyle kömür karşıtı harekette farkındalık ve ortak bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Algedik, Bayrak ve Nalbant’ın söylemleri hâkim sınıf tarafından belli bir düşüncenin benimsetilmeye çalışıldığına dikkat çekmiştir. Aydınlar, hâkim sınıfın değerlerinin yöre halkına benimsetilmeye çalışıldığının bilincinde olarak alternatif bir söylem geliştirmişlerdir.

TEMA Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Deniz Ataç da termik santrallerin olumsuz etkilerine değinen termik santral alanında bulunan göletin köylüler için olduğunu belirtmiştir. Ataç, muhtarların ve yöre halkının santrale karşı olduğunu, bölgenin tarımsal anlamda verimli olduğunu, bu bölgeye sulama için gölet inşa edildiğini ve söz konusu santralin bu göletin suyunu kullanacağını belirtmiştir (TEMA, 2018). Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) Çanakkale Şube Yönetim Kurulu Başkanı Türker Savaş da benzer bir şekilde termik santralin çevreye olan zararlarına dikkat çekmiştir. Savaş, projenin 25 yıl ile sınırlı olabileceğini, havanın, suyun ve toprağın kirleneceğini ifade etmiş, santral ile birlikte tarımın ortadan kalkacağını, tarım alanlarının korunması için mücadele edeceklerini belirtmiştir (TEMA, 2018).

Ekonomik Etkinlik Teması

Aydınların söylemlerinde ön plana çıkan diğer bir konu ise santralin yörenin ekonomik faaliyetini olumsuz etkileyecek olmasıdır. Bölgenin geçim kaynağının tarım, hayvancılık ve turizm olduğunu ifade eden kömür karşıtları göre kurulacak olan termik santral bölge ekonomisini büyük oranda etkileyecektir (Görüşmeci 10, Görüşmeci 11, Görüşmeci 13). Bu konuda Hicri Nalbant termik santralin kurulmaya çalışıldığı bölgenin özel bir bölge olduğunu, bacalardan çıkacak kükürt dioksit gazının sülfürik asitle birlikte tarım ürünlerine zarar vererek yöredeki tarımcılığı etkileyeceğini belirtmiştir (Sağlam, 2018).

Santralde soğutma için yılda 3,5 milyon metreküp suyun kullanılacak olması ve bu suyun tarımda sulama için kullanılan Çırpılar Göleti'nden çekilerek yörenin ekonomik etkinliğine zarar verecek olması kömür karşıtlarının dikkat çektiği konular arasında yer almaktadır (350Türkiye, 2018). Yeşil Yenice Dayanışması'ndan Fatma Soylu da termik santralin ekonomik büyüme getireceğini savunanlara karşı alternatif bir söylem geliştirmiş ve santralin zararlarını şu sözlerle ifade etmiştir:

Binlerce yıllık bir doğa mirasının misafirleri olarak bizler, binlerce yıl sonrasına değer katarak, koruyarak taşıyacağımız bu mirası birkaç misafirin on binlerce yılın yanında kısacık kalan ömrünün vicdanına bırakarak ekonomik bir büyüme ve gelişme sağlanabileceğine inanmamalıyız. Bu ayak sesleri sert bir şekilde duyulan iklim felaketlerine doğru frene basmak yerine gaza basmaktır (Yeşil Öfke, 2018).

Çırpılar'da görüşme yapılan bir köylü ise santral yapılacak olan yerin birçok köyün ortasında bulunduğunu, doğal alanların ellerinden alındığını, ineklerini otlama yerine el konulduğunu ve bölgede bulunan göletteki suyu kullanamadıklarını belirtmiştir (Görüşmeci 6). İda Dayanışma Derneği'nden Pınar Bilir ise termik santrallerin büyük yatırımların uzantısı olduğunu belirtmiş, tarım arazilerinin ve insan yaşamının önemine değinmiştir (Bilir, 2017). Soylu ve Bilir geliştirdikleri alternatif söylemlerde tarım, insan yaşamı, iklim konularında ortak değerler oluşturmaya çalışmışlardır.

Burhaniye Çevre Platformu'ndan Avukat Filiz Sonsuz ise maden şirketlerinin çoğunun yurt dışı kaynaklı olduğunu, uygulanan politikaların maden şirketinin çıkarlarına uygun olduğunu ve bu projenin tarıma zarar vereceğini şu şekilde ifade etmiştir:

Bunların pek çoğu da yurtdışı kaynaklı şirket. Ama tepki çekmemek için birçoğu kendine yerli firma süsü vererek çalışıyor. Doğayı, tarımı, hayvancılığı, insan sağlığını kısacası

tüm ekosistemi yok edecek olan projeden tek karlı çıkan maden şirketi olacak. Vergilendirmeyi bile sadece beyanı üzerinden yapacak olan şirket, söylediği üretimin sadece yüzde 2'sini vergi olarak verecek. Burada dikkat çekici nokta ise beyan kısmı. Yani devletin herhangi bir denetlemesi olmaksızın şirketin üretim anlamında söylediği miktar kabul edilecek (Birgün, 2018).

Ekonomik etkinlik teması altında incelenen ve aydınlar tarafından kullanılan söylemlerden biri de santralin yabancı sermaye ile yapıldığı söylemidir (Görüşmeci 2). Bu bağlamda Bilir ve Sonsuz da söylemlerinde santralin tarıma vereceği zararlara değinmiş ve santrale yabancı sermaye ile yapılıyor olması nedeniyle karşı olduklarını açıkça belirtmişlerdir. Çanakkale'ye yapılması planlanan termik santrallere karşı çıkan İda Dayanışma Derneği de santrallerin vereceği zararlara dikkat çekmiş, bölgede enerji alanında uygulanmaya çalışılan yatırımları şu sözlerle eleştirmiştir:

Tüm Dünya yenilebilir enerji kaynaklarına yönelirken bölgemizde başta rüzgâr ve güneş olmak üzere yenilenebilir ve sonsuz kaynaklara yatırım yapılmamasının sebebi nedir? Bölgemizdeki bu yanlış, çarpık enerji ve sanayi yatırımları başta Bern Sözleşmesi olmak üzere ülkemiz tarafından imzalanmış başka birçok diğer uluslararası sözleşmelere de aykırıdır. Tüm bunların sorumlusu şimdiki idare ve siyasi iktidardır. Başta iktidar milletvekilleri olmak üzere Çanakkale milletvekillerinin hepsinin sorumlulukları vardır (Yeşil Gazete, 2016).

Çanakkale CHP milletvekili Bülent Öz de termik santrallerin zararlarına değinmiş, "Dünya yenilenebilir enerjinin peşinde" diyerek, hegemonya karşıtı harekete destek vermiştir. Öz söylemlerinde, uygulanan politikaları eleştirmiş, Paris İklim Değişikliği Anlaşması'nın önemine, enerji verimliliğine, rüzgâr ve güneş enerjisinin kullanılmasına gerektiğine değinmiştir (Gazete Değişim, 2017). Öz, "vazgeçilmiş enerji" söylemiyle, termik santrallerin artık kullanılmamaya çalışıldığını vurgulayarak uygulanan politikaları sorgulamıştır.

Gramsci'nin iktidarın doğasına yönelik yaptığı analizler gibi, kömür karşıtları da bu üç karşı hegemonik söylemle mevcut enerji politikalarını sorgulamışlardır. Gramsci'nin organik entelektüeller olarak adlandırdığı aydınlar ortak bir kimlik (Cox, 2016: 58) ve söylem oluşturarak örgütlenmede önemli bir rol üstlenmişlerdir. Önceden termik santral projesini destekleyen köylüler, tarım alanlarında kullanılacak olan suyun santralde soğutma için kullanılacağını öğrendiklerinde, santral karşıtı tavır almışlardır (Görüşmeci 6). Aydınlar termik santralin zararları konusunda hegemon güçler tarafından kabul ettirilmeye çalışılan algıyı, bölgenin ekonomik etkinliğine zarar verecek söylemleriyle değiştirmeye çalışmış, karşı hegemonya oluşmasında rol oynamışlardır.

2015 yılında başlayan kömür karşıtı harekete katılanlar, eylemlerine devam edip farkındalık oluşturmaya ve santralin sağlığa, çevreye ve ekonomiye zararlı olduğunu anlatmaya çalışmışlardır (Görüşmeci 2, Görüşmeci 12). Kömür karşıtları Facebook, Twitter gibi sosyal medya araçlarını kullanarak örgütlenmekte ve eylemlerini barışçıl şekilde sürdürmektedirler (Görüşmeci 5). Harekete katılanların, resmi söyleme karşı geliştirdikleri alternatif söylem, hegemonya karşıtı hareketin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Bu makalede, ortak değerler oluşturup, sınıfları birbirine bağlamada ve karşı hegemonyanın oluşmasında aydınların görev aldığı yaklaşımı ön plana çıkarılmış ve ortaya çıkan kömür karşıtı hareket hegemonya karşıtı hareket olarak değerlendirilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Çırpılar Termik Santrali'ne karşı başlatılan kömür karşıtı harekette rol alan organik entelektüellerin / aydınların rolünü incelemiştir. Çalışmada incelenen kömür karşıtı hareket, Gramsci'nin hegemonya, karşı hegemonya, zor ve rıza kavramları çerçevesinde değerlendirilirken, hareketin politik-ekonomi boyutu ön plana çıkarılmıştır. Bu çerçevede aydınların bilgiyi ve değerleri kullanarak, neoliberal politikalarla yaygınlaşan termik santrallere karşı ortak bilinci inşa ettiği ileri sürülmüştür. Neoliberal politikaların enerji alanında uygulanmasıyla doğal kaynaklar sermaye sahiplerinin kullanımına açılmış; bu durum protestolara ve çevre hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur. Aydınlar ise oluşan çevre hareketine inşa ettikleri değerlerle yön vermiştir. Bu kapsamda aydınların kullandıkları söylemler ele alınmış, kömür karşıtı hareket insan sağlığı, çevre ve ekonomik etkinlik olmak üzere üç tema altında incelenmiş ve hegemonya karşıtı harekette aydınların oynadıkları rolün önemi ortaya konulmuştur. Kömür karşıtı hareket, eski bir muhtar olan Hüseyin Soylu tarafından başlatılmış ve sivil toplum kuruluşları harekete dâhil olmuştur. Yörede yaşayan köylülerin katılımı ile harekete ivme kazandırılması amaçlanmıştır. Hüseyin Soylu'nun köydeki evleri gezip, termik santralin zararlarını anlatması, Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği'nin ve İda Dayanışma Derneği'nin harekete dâhil olması hareketin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aktivistler eylemlerini gerçekleştirirken söylemlerinde insan sağlığı, çevre, ekonomik etkinlik ve yaşam alanı gibi ortak değerlere değinmişlerdir. Böylelikle aydınlar, dili kullanarak ortak değerler oluşturarak örgütlenme sürecinde ve Gramsci'nin belirttiği hegemonya karşıtı hareketi oluşturmada rol almıştır.

Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri Çırpılar Hareketi'nin hegemonya karşıtı hareket olduğudur. Hegemonyanın, zor ve rıza ile

oluşturulan sosyal ve politik bir kontrol tarzı olduğu ve sınıf, sivil toplum ve devlet ilişkilerinde zorun yanında rızanın hâkim olduğu savından yola çıkarak, çalışmada incelenen hareket, hegemonya karşıtı hareket olarak ele alınmıştır. Kurulması planlanan santrale rıza göstermeyenler devlet tarafından desteklenen enerji politikalarına, gücü elinde tutan yönetici sınıfa, hegemonik söyleme ve hâkim politikaya karşı olmaları nedeniyle Gramşiyen perspektiften analiz edilmiştir.

Çalışmada ulaşılan bulgulardan biri de harekete katılanların hegemonik söyleme alternatif söylem geliştirdiğidir. Zira hegemonya karşıtı harekete katılanlar hâkim söyleme yönelik geliştirdikleri karşı söylemlerle ortak değerler oluşturmuş, neoliberal politikalarla desteklenen enerji politikalarına, bu politikaları destekleyenlere ve uygulayıcısı olan şirketlere karşı direniş başlatmışlardır. Harekette yöre halkı, sivil toplum kuruluşları ve köylüler tarafından oluşturulan platform üyeleri, muhalefet partisinin milletvekilleri, avukatlar, doktorlar ve öğrenciler eylemlerinde yabancı yatırımcıya ve neoliberal politikalara karşı olduklarını ortaya koymuşlar, alternatif olarak güneş ve rüzgâr enerjisini savunmuşlardır. Bu kapsamda ortaya çıkan hareketin ortak kültürel değerleri, sosyal ilişkileri ve ortak bilinci yansıttığını söylemek mümkündür.

Araştırma sonucunda elde edilen diğer bir bulgu ise hareketin aydınlarının farklı sosyal grupları bir araya getirerek hegemonya karşıtı söylemleri ile hareketin genişlemesini sağladığıdır. Çırpılar Hareketi'nde aydınlar olarak platform üyeleri, dernekler, yazarlar, avukatlar ve milletvekilleri hareketin genişlemesinde aktif rol üstlenmiştir. Aydınlar, insan sağlığı, çevre ve ekonomik etkinlik temalarını ön plana çıkararak, ortak değerler oluşturarak örgütlenme sürecinde ve Gramsci'nin belirttiği hegemonya karşıtı hareketi oluşturmada kilit rol oynamışlardır. Mevcut yazında çevreci hareketlerin salt ekolojik yönüne vurgu yapılmış olması ise, aydınların rolünü inceleyen bu çalışmanın sonraki araştırmalar için yol gösterici niteliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret, Murat Arsel ve Bengi Akbulut (2019), "Neoliberal Developmentalism, Authoritarian Populism and Extrativism in the Countryside: The Soma Mining Disaster in Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, 46 (3): 514-536.

Akalın, Selçuk (2009), "Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not",

Akalın, Gülsüm ve Selçuk Akalın (Der.), Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık): 9-21.

Akbulut, Bengi (2014), “Neither Poor Nor Rich But Malcontent: An Anatomy of Contemporary Environmentalisms”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1): 9-24.

Aksu, Cemil (2016), “Derelerin Özgürlüğünden Yaşamın Özgürleştirilmesine: HES Karşısı Kitle Hareketlerinin Politik Ufku Üzerine Bir Deneme”, Erensü, Sinan, Cemil Aksu ve Erdem Evren (Der.), Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler (İstanbul: İletişim Yayınları): 395-427.

Algedik, Önder (2017), “Enerji ihtiyacı Söylemi Çöktü”, <https://yesilgazete.org/blog/2017/02/28/enerji-ihciyaci-soylemi-coktu-onder-algedik/> (08.11.2018).

Anderson, Perry (1988), Gramsci Hegemonya Doğu\Batı Sorunu ve Strateji (İstanbul: Alan Yayıncılık) (Çev. Tarık Günersel).

Arsel, Murat, Bengi Akbulut ve Fikret Adaman (2015), “Environmentalism of the Malcontent: Anatomy of an Anti-Coal Power Plant Struggle in Turkey”, The Journal of Peasant Studies, 42 (2): 371-395.

Ataay Faruk ve Ceren Kalfa (2008), “Modern Prens’ten Post Modern Prens’e: Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine”, Akdeniz İİBF Dergisi, 15: 26-49.

Ataay Faruk ve Ceren Kalfa (2009), “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, Mütevellioğlu, Nergis ve Sinan Sönmez (Der.), Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 303-329.

Augelli, Enrico ve Craig Murphy (1994), “Gramsci and International Relations: A General Perspective with Examples from Recent US Policy toward the Third World”, Smith, Steve (Der.), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, (New York: Cambridge Üniversitesi Yayınları): 127-147.

Avcı, Duygu, Fikret Adaman ve Begüm Özkaynak (2010), “Ekolojik Paylaşım Dayalı İhtilafalarda Destek ve Direniş Söylemleri: Kazdağı Örneği”, Toplum ve Bilim Dergisi, 119: 141-159.

Aygün, Banu ve Bilge Kağan Şakacı (2013), “Türkiye’de Çevreye Doğrudan Odaklı Çevreci Hareketler ve Çevresel Yaklaşımlar Üzerine Bir Deneme”, International Congress of Asian and North African Studies, 1: 139-162.

Bagatır, Bulut (2018) “Çanakkale’nin Termik Santral ile Sınava: Kaz Dağları Yaşam Mücadelesini Kazanabilecek Mi?”, <http://ekoik.com/2018/06/18/canakkalenin-termik-santral-ile-sinavi-kaz-daglari-yasam-mucadelesini-kazanabilecek-mi/> (18.06.2018).

Balaam, David N. ve Bradford Dillman (2015), Uluslararası Ekonomi Politığe Giriş (Ankara: Adres Yayınları) (Çev. Nasuh Uslu).

Balkan Şahin, Sevgi ve Marella Bodur Ün (2021), “Counter-hegemonic Struggle and the Framing Practices of the Anti-nuclear Platform in Turkey (2002–2018)”, *Environment and Planning C: Politics and Space*. Online First. <https://doi.org/10.1177/23996544211000342>

Bayramoğlu Özüğurlu, Sonay (2009), “Türkiye’de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Populizmden Piyasa Despotizmine”, Mütevellioğlu, Nergis ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 261-297.

Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet- Devter Modeli Çerçevesinde Yapıtırılması Hakkında Kanun (1994), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3996.pdf> (14.05.2019).

Bianet (2019), “Torba Yasa Termik Santral Filtre Düzenlemesi Çıkarılarak Kabul Edildi”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/216750-torba-yasa-termik-santral-filtre-duzenlemesi-cikarilarak-kabul-edildi> (27.09.2020).

Bieler, Andreas ve David Morton (2004), “A Critical Theory Route To Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, *Capital & Class*, 28 (85): 85-113.

Bilir, Pınar (2017), “Çanakkale İşgal Altında”, *Yeşil Gazete*, <https://yesilgazete.org/blog/2017/12/15/canakkale-isgal-altinda-pinar-bilir/> (20.08.2018).

Birgün (2018), “Dosya: Edremit Körfezi Nasıl Yok Ediliyor? Kazdağları'nın İmdat Çılgılığı”, <https://www.birgun.net/haber-detay/dosya-edremit-korfezi-nasil-yok-ediliyor-kazdaglari-nin-imdat-cigli-224233.html> (02.08.2018).

Bodur Ün, Marella ve Kasım Timur (2016), “Kolektif Siyasal Şiddet ve İslami Toplumsal Hareket Analizi: Hamas örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (2): 565-597.

Boratav, Korkut (2009), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2008* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları).

Castells, Manuel (1997), *The Power of Identity*, Vol. 2, *The Information Age: Economy, Society and Culture* (Oxford: Blackwell).

Change (2017), “Çanakkale’ye Sahip Çık”, <https://www.change.org/p/%C3%A7anakkale-ye-sahip-%C3%A7%C4%B1k-csbgovtr> (05.09.2017).

Cox, Robert ve Timothy Sinclair (2016), *Dünya Düzenine Yaklaşımlar* (İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık) (Çev. Emrah Çınar ve Semih Çelik).

Çanakkale Yorum (2017), “Bülent Öz: Şehitler diyarı Çanakkale, termik diyarı Çanakkale olmasın!”, <http://www.canakkaleyorum.com/bulent-oz-sehitler-diyari-canakkale-termik-diyari-canakkale-olmasin/> (20.08.2018).

Çayır, Kenan (1999), “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”, Çayır, Kenan (Der.), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar* (İstanbul: Kaknüs Yayınları): 13-32.

Dermenci, Güneş (2016), “İda, Termik santrallere karşı buluştu: Kaz Dağları’na Ses Ol, Nefes Ol!”, *Yeşil Gazete*, <https://yesilgazete.org/blog/2016/06/06/ida-termik-santrallere-karsi-bulustu-kaz-daglarina-ses-ol-nefes-ol/> (02.10.2018).

Diken (2015), “Uzmanlar Uyardı: Kaz Dağları’nda Planlanan Termik Santraller Nefes Aldırmayacak”, <http://diken.com.tr/uzmanlar-uyardi-kaz-daglarinda-planlanan-termik-santraller-nefes-aldirmayacak/> (08.11.2018).

Diken (2016), “Kazdağları’na Termik Santrale Karşı Eylem: Çocuklarımız İçin Mücadele Veriyoruz”, <http://www.diken.com.tr/kazdaglarina-termik-santral-projesine-karsi-eylem-cocuklarimiz-icin-mucadele-veriyoruz/> (22.10.2018).

Dura, Cihan (2007), “Sömürgeci Kaz Dağları’nda”, <http://www.cihandura.com/tr/makale/SOMURGECI-KAZ-DAGLARI-NDA-539>. (20.10.2018).

Enerji Atlası (2021), “Kömür ve Linyit Yakıtlı Termik Santraller”, <https://www.enerjiatlası.com/komur/> (5.02.2021).

Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu (2013), *Elektrik Piyasası Kanunu*, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6446.doc (2.09.2018).

Enerji Günlüğü (2019), “Fatih Dönmez: Yerli kömürü sonuna kadar kullanacağız”, <https://enerjigunlugu.net/icerik/30828/fatih-donmez-yerli-komuru-sonuna-kadar-kullanacagiz.html> (12.03.2019).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2004), “Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Strateji Belgesi”, <http://www.solar->

santral.com/menuis/starteji_belgesi_ypk_2004_03154450.pdf (12.10.2018).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2018), “İthal Kömürlü Termik Santrallerde Yerli Kömür Dönemi”, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=349> (20.03.2019).

Erensü, Sinan, Cemil Aksu ve Erdem Evren (2016), “Giriş: Yeğın Sular Daim Engine Akar”, Erensü, Sinan, Cemil Aksu ve Erdem Evren (Der.), Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler (İstanbul: İletişim Yayınları): 9-36.

Eryılmaz, Çağrı ve Fatmagül Akman (2016), “Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin’de Maden Karşıtı Direniş”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25: 17-33.

George, Susan (2009), “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”, Akalın, Gülsüm ve Selçuk Akalın (Der.), Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi (İstanbul: Kalkedon Yayınları): 33-47.

Gezen, Burak ve Mustafa Suiçmez (2017), “Kazdağları’nda Termik Santral Endişesi”, Halkın Habercisi, <http://www.halkinhabercisi.com/kazdaglarinda-termik-santral-endisesi> (22.10.2018).

Gramsci, Antonio (1984), Modern Prens (Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık) (Çev. Esin Pars).

Gramsci, Antonio (1986), Hapishane Defterleri Seçmeler (İstanbul: Onur Yayınları) (Çev. Kenan Somer).

Gramsci, Antonio (2014), Hapishane Defterleri (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Adnan Cemgil).

Gazete Değişim (2015), “Çevreciler Tepkili, Köylü Memnun”, <http://gazetedegisim.com/cevreciler-tepkili-koylu-memnun> (22.10.2018).

Gündoğan, Arif Cem, Nevra Yaraç ve Osman Bulut Bagatır (2018), “Linyit Yanmaz Yakar”, <http://ekoik.com/arsiv/linyit%20raporu%20biten.pdf> (08.10.2019).

Halkın Habercisi (2017), “Kazdağları’nda Termik Santral Endişesi”, <http://www.halkinhabercisi.com/kazdaglarinda-termik-santral-endisesi> (1.02.2018).

Hamsici, Mahmut (2012), Dereler ve İsyancılar (Ankara: Nota Bene Yayınları).

Heinrich Böll Stiftung (2017), “Kömür Atlası”, <https://tr.boell.org/tr/2017/05/30/komur-atlasi> (12.10.2018).

Hürriyet (2015), “Yenice Çırpılar Köyü Termik Santral ÇED Toplantısı Yapıldı”, <http://www.hurriyet.com.tr/yenice-cirpilar-koyu-termik-santral-ced-toplantisi-yapildi-37133695> (05.09.2018).

Hürriyet (2017), “Bakan az önce açıkladı! Tüm uyarıları yaptık”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakan-az-once-acikladi-tum-uyarilari-yaptik-40547973> (22.10.2018).

Joseph, Jonathan (2003), “Two Types Of Hegemony Structural Hegemony And Hegemonic Projects”, Joseph, Jonathan (Der.), *Hegemony: A Realist Analysis* (London: Routledge): 125-145.

Kamu İhale Kurumu (2002), Kamu İhale Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4734.pdf> (11.06.2018).

Karriem, Abdulrazack (2009), “The Rise and Transformation of the Brazilian Landless Movement into a Counter Hegemonic Political Actor: A Gramscian Analysis”, *Geoforum*, 40: 316-325.

Kaya, Alp Yücel (2014), “Piyasanın Görünmez Eli: Enerji Piyasası Kurulu Acele Kamulaştırma Kararları (2004-2012)”, *Kampfplatz Dergisi*, 2 (5):13-45.

Kaya, Raşit (2009), “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri”, Mütevellioğlu, Nergis ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 235-257.

Kilim, Esra (2010), “Madencilik Sektöründe Taşeronlaştırma Ve Özelleştirme Yöntemi: Rödövens”, <http://sendika63.org/2010/03/madencilik-sektorunde-taseronlastirma-ve-ozellestirme-yontemi-rodovans-esra-erguzeloglu-kilim-esrakilim-blogcu-com-41292/> (12.10.2018).

Kuyucu, Tuna (2017), “Two Crises, Two Trajectories: The Impact of 2001 and 2008 Economic Crises on Urban Governance in Turkey”, Adaman, Fikret, Murat Arsel ve Bengi Akbulut (Der.), *Neoliberal Turkey and Its Discontent* (London: I.B.Tauris): 68-83.

Lamont, Christopher (2015), *Research Methods in International Relations* (London: Sage).

Melucci, Alberto (1985), “The Symbolic Challenge of Contemporary Social Movements”, *Social Research*, 52 (4): 789-816.

Melucci, Alberto (1996), *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age* (Cambridge: Cambridge University Press).

Mermer, Ayşegül (2016), Yeni Sosyal Hareketler Bağlamında Bergama Mücadelesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Merrington, John (1968), "Theory and Practice in Gramsci's Marxism", The Social Register, 5: 145-176.

Offe, Claus (1985), "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", Social Research, 52 (4): 817-868.

Okur, Mehmet Akif (2015), "Eleştirel Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine", Uluslararası İlişkiler, 12 (46): 131-151.

Okur, Mehmet Akif ve Hakan Övünç Ongur (2017), "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori", Gözen, Ramazan (Der.), Uluslararası İlişkiler Teorileri (İstanbul: İletişim Yayınları): 291-322.

Özen, Hayriye (2018), "Yerellik-Popülerlik Ekseninde Türkiye'de Çevre Mücadeleleri", Alternatif Politika, 10 (2): 181-209.

Portelli, Hugues (1982), Gramsci ve Tarihsel Blok (Ankara: Savaş Yayınları) (Çev. Kenan Somer).

Réseau Sortir du Nucléaire (2021), "Je soutens le Réseau Sortir du Nucléaire", <https://www.sortirdunucleaire.org/Soutenez-nous> (1.3.2021).

Resmi Gazete (2011), "3996 Bazı Yaptırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun Uygulama Usul ve Esaslarına İlişkin Karar", <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110611M1-11.htm> (24.2.2021).

Resmi Gazete (2016), "Elektrik Piyasası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160617-1.htm> (24.2.2021).

Sağlam, Baykal (2018), "Çırpılar Termik Santrali Tepki Çekiyor", Çanakkale Olay, <http://canakkaleolay.com/Cirpilar-Termik-Santrali-tepki-cekiyor--43760> (22.10.2018).

Sayım, Ferhat (2019), Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Tez Yazım Yöntemleri (Ankara: Seçkin Yayıncılık).

Sevgi, Hüseyin ve Serhat Özgökçeler (2016), "Cerrattepe: As an Explanandum of the Common Faith", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (45): 501-507.

Sklair, Leslie (2001), *The Transnational Capitalist Class* (Oxford: Blackwell).

Sönmez, Sinan (2009), “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, Mütevellioğlu, Nergis ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 25-63.

Sözcü (2017), “Kazdağları’nda Termik Santral Endişesi: Bir Hançer Gibi”, <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/kazdaglarinda-termik-santral-endisesi-1624587/> (11.03.2021).

Taşyapı (2018), “Çanakkale Yenice- Çırpılar Termik Santrali”, <http://www.tasyapi.com/tr/canakkale-yenice-cirpilar-termik-santrali-09468> (24.08.2018).

TEMA (2017), “Çanakkale’nin Havası Bozulmasın”, http://tema.org.tr/web_14966-2_1/entitalfocus.aspx?primary_id=1682&target=categorical1&type=2&detail=single (19.08.2018).

TEMA (2018), “Kazdağı’nda Planlanan Termik Santralin Çed Kararı Mahkemeye Taşındı”, http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitalfocus.aspx?primary_id=2035&type=2&target=categorical1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra= (03.07.2018).

Touraine, Alain (1985), “An Introduction to the Study of Social Movements”, *Social Research*, 52 (4): 749-787.

350Türkiye (2018), “Kazdağlarında planlanan termik santralin çed kararı mahkemeye taşındı”, <https://350turkiye.org/kazdaginda-planlanan-termi%cc%87k-santralin-ced-karari-mahkemeye-tasindi/> (24.08.2018).

Ural, Ayhan ve İbrahim Kılıç (2013), *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Detay Yayıncılık).

Ünlütürk, Çağla (2006), *Sendikal Hareket ve Çevre Sorunları: Türkiye’de Sendikaların Çevre Politikaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yeşil Ekonomi (2019), “Ellinci Madde Kabul Edildi”, <https://yesilekonomi.com/50inci-madde-kabul-edildi/> (27.09.2020).

Yeşil Gazete (2016), “Çanakkale Karabiga’ya Yeni Termik Santral Tehdidi”, <https://yesilgazete.org/blog/2016/01/06/canakkale-karabigaya-yeni-termik-santral-tehdidi/> (22.10.2018).

Yeşil Gazete (2017), “Biga, Lapseki, Yenice, Çan, Gelibolu ve Ezine: Çanakkale'nin Termik Santral Haritası”, <https://yesilgazete.org/blog/2017/05/04/biga-lapseki-yenice-can-gelibolu-ve-ezine-canakkalenin-termik-santral-haritasi/> (20.10.2018).

Yeşil Öfke (2018), “Kazdağı'ndan Kül Dağına”, <https://yesilofke.com/guncel/kazdagindan-kul-dagina-canakkale-direniyor/> (20.08.2018).

Yetiş, Mehmet (2002), “Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model”, *Praksis*, 8: 51-90.

Yetiş, Mehmet (2021), “Hegemonya”, Atılgan, Gökhan ve Atilla Aytakin (Der.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (İstanbul: Yordam Yayınları): 89-100.

Youtube (2016), “Bakan Berat Albayrak'tan Termik Santral Açıklaması” [video dosyası], <https://www.youtube.com/watch?v=tZ6w0WIrvaM> (20.08.2018).

Yurdakul, Işıl Kabakçı (2013), “Evren ve Örneklem”, Kurt, Adile Aşkı (Der.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları): 75-91.

**SOSYALİST DEVRİMDEN ÖNCE “ZORUNLU UĞRAK”:
MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM HAREKETİNİN
AŞAMALI DEVRİM STRATEJİSİNDE KEMALİZM VE
ORDU**

**“COMPULSORY MOMENT” BEFORE SOCIALIST
REVOLUTION: KEMALISM AND MILITARY IN THE
GRADUAL REVOLUTION STRATEGY OF THE
NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION
MOVEMENT**

Süleyman Çağrı GÜZEL*

ÖZ

Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi, 1960’lı yıllarda dinamizmini artıran sosyalist gruplar içinde gerek teorik gerekse pratik bakımdan Türk solunu en çok etkileyen akımlardan biridir. Türkiye Komünist Partisi’nin (TKP) aşamalı devrim geleneğini 1960’lara taşıyan ve sosyalist devrimden önce mutlaka bir “demokratik devrim” yapılmasının zorunlu olduğunu savunan bu akım, “bilimsel sosyalizm”in determinist bakış açısını sahiplenir. Bu bağlamda Türkiye’nin yarı feodal bir tarihsel aşamada bulunduğu hükmeder ve Kemalist devrimin tamamlanması gerektiğini savunur. MDD’nin devrim stratejisinin en önemli unsurlarından biri asker-sivil aydın zümredir. Nitekim MDD’cilere göre Kemalizm’in mirasçısı olan söz konusu zümre, işçi sınıfının yeterli bilinç düzeyine ulaşamadığı ve milli burjuvazinin gelişmediği Türkiye’de, çıkarı emperyalizme karşı olan sınıflarla ittifak halinde ülkeyi emperyalist

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniv., İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, s-cagriguzel@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0509-3424>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 22.12.2020
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 03.03.2021

sistemden koparacak bir devrimi gerçekleştirebilir. İşçi sınıfından daha çok ordunun “vesayet” gücüne dayanan bu strateji, çoğu kez sol içinde Kemalizm’in gölgesinde kalmakla ve cuntacılıkla itham edilmiştir. Buna karşın MDD’cilere göre Türkiye’nin bulunduğu tarihsel – toplumsal aşama bilimsel sosyalizm ışığında tahlil edildiğinde esas Marksist tutum, “işbirlikçi sermaye” ve “feodal mütegalibe” dışındaki tüm sınıfların topyekun mücadele ederek sosyalizmden bir önceki aşamaya geçilmesi için tek cephede birleşmesidir. Ancak buradaki özgücü eğilim Kemalist geleneğe ve orduya biçilen merkezi roldür. Çalışmanın amacı MDD hareketinin, aşamalı devrim stratejisinde Kemalizm ve orduya verdiği merkezi rolü teori ve pratik açısından değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Demokratik Devrim, Kemalizm, Asker-Sivil Aydın Zümre, Sosyalizm, Aşamalı Devrim.

ABSTRACT

The National Democratic Revolution (NDR) Movement is one of the most influential movements that affected the Turkish left both theoretically and practically among the socialist groups which increased its dynamism in the 1960s. This movement, which carries the TKP's tradition of gradual revolution to the 1960s and argues that a "democratic revolution" must be carried out before the socialist revolution in this direction, has the determinist perspective of "scientific socialism". In this context, it argues that Turkey is at a semi-feudal historical stage and advocates that the Kemalist revolution should be completed. One of the most significant elements of NDR's "revolutionary strategy" is the military-civilian intellectual group. As a matter of fact, the group of the heir of Kemalism can carry out a revolution that will tear the country away from the imperialist system in Turkey, where the working class has not reached sufficient level of consciousness and the national bourgeoisie has not developed according to the supporters of NDR. This strategy, which relies more on the "tutelage" power of the army than the working class, has often been accused of being overshadowed by Kemalism and juntaism within the left. However, when the historical-social stage in which Turkey is located is analysed in the light of scientific socialism, the main Marxist attitude is that all classes

except collaborative capital and feudal tyrants are united on one front in order to start the stage before socialism by fighting all the way, according to the supporters of NDR. Yet, the specific tendency here is the central role which is cut for the Kemalist tradition and the army. The purpose of the study is to evaluate the central role assigned to Kemalism and the military in terms of theory and practice in the strategy of the gradual revolution of NDR movement.

Keywords: National Democratic Revolution, Kemalism, Military-Civilian Intellectual Group, Marxism-Leninism, Gradual Revolution.

GİRİŞ

Türkiye’de solun en yaygın eleştirildiği bağlamlardan biri onun Kemalizm ve ordu ile olan ilişkisidir. Bu çerçevede Türk solunun sınıf mücadelesine dayanan sosyalizmden daha çok “cuntacı ve baskıcı” resmi ideolojiyi benimsediği; sırtını işçi ya da köylü sınıfına değil, militarist bir “devlet zorbalığına” dayadığı iddia edilmiştir. Sola dair bu yaklaşım, Türkiye’de “liberalleşme/demokratikleşme” eğilimlerinin olduğu 2000’li yılların başında daha güçlü bir şekilde ifade edilmeye başlamıştır. Ne var ki eleştirilenler artık sosyalizm iddiasında olan Marksistler değil, yeni dünya düzeninin hegemonyası karşısında varoluşsal bir kaygı hisseden ve ulus devlete tutunan “eski solculardır.” Ulusalçılık olarak adlandırılan bu akım, Soğuk Savaş’ın bittiği ve sol hareketin dünya siyaseti üzerindeki gücünü yitirdiği bir ortamda ordunun gücünü ve Kemalist restorasyonu neoliberalizm karşısında ayakta kalmanın yegane yolu ve nihai hedef olarak görmüştür. Ancak sosyalizmin kapitalizm karşısında güçlü bir alternatif olduğu Soğuk Savaş koşullarında Türkiye solunun Kemalizm’i ve ordu vesayetini esas amaç olarak gördüğü söylenemez.

1960 darbesinin ardından Kemalist devrimi tamamlamak ve sosyalizme giden yolu açmak için ordu ile ittifak arayışına giren iki hareket vardır. Bunlar MDD hareketi ve Yön-Devrim hareketidir. Söz konusu hareketlerin Kemalist geçmiş ve onun taşıyıcısı olan ordu üzerinden bir siyasal tasavvur geliştirmelerinin iki temel dinamiği olduğu söylenebilir. Birincisi MDD ve Yön’ün de dahil olduğu Türk solunun, 27 Mayıs 1960 darbesi ve o darbenin getirdiği 1961 Anayasası ile birlikte nispi bir özgürlük ortamına kavuşmasıdır. Gerçekten de sol, bu “milattan” sonra üniversitelerde, sendikalarda ve siyasette örgütlenerek Türkiye sathında önemli bir güç elde etmiştir. İkincisi MDD ve Yön’ün Türkiye toplumu üzerine yaptıkları sınıfsal tahlillerdir. Bu tahlillere göre Türkiye henüz kapitalist aşamaya

geçmiş ve kendi milli burjuvazisini oluşturmuş bağımsız bir ülke değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin sosyalist devrim aşamasına geçebilmesi için öncelikle “demokratik devrimini” gerçekleştirmesi gerekir. Söz konusu devrimin öncülüğünü yapacak olanlar da henüz sınıf bilinci kazanmamış işçi sınıfı değil, asker-sivil aydın zümredir. Bu durum çoğu zaman solun kendisini Kemalizm'e eklemeyerek onun paternalist ve hegemonyacı gücünü aşamadığına yönelik eleştirilere neden olmuştur. Örneğin Hasan Bülent Kahraman'a göre ordunun siyasal-toplumsal alandaki varlığı ve işlevi Türkiye'de solun oluşumunda çok büyük rol oynamıştır; dolayısıyla Türk solunun bilinçdışını oluşturan öğeler Marksist kavramlara değil, doğrudan doğruya ordu ve Kemalizm'e dayanmaktadır (Kahraman, 2011: 44-45). Kahraman, Türk solunun Marksizm'le ilişki kurmadığını; bunun yerine onu bir *praksis*'e dönüştüren Stalinizm, Maoizm ve Troçkizm gibi modelleri rehber edindiğini belirtmiştir (Kahraman, 2011: 75). Ancak bu eleştiri, aynı zamanda Ekim Devrimi ve sonrasındaki devrimci hareketlerin hemen hiçbirinde “pür Marksist bir teorik reçetenin” uygulanmadığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Nitekim hem ulusal hem de uluslararası koşullar Marksizm'in pratiğini etkilemiş ve hiçbir sol hareket bu pratiklerden azade kalamamıştır. Bununla birlikte askeri darbe beklentisinin sosyalizme bağdaşmayacağına, Türk solunun işçi sınıfıyla bir bağ kurmak yerine sınıfsal bir karşılığı olmayan ordu – gençlik üzerine yoğunlaştığına, Kemalist milliyetçiliğin savunusunu yaptığına ve resmi ideolojinin belirlenimi altında kaldığına yönelik eleştiriler (Ulus, 2016; Aydın, 1998; Sayın, 2014; Kahraman, 2011; Bora, 2017; Doğan, 2011) başta MDD olmak üzere 1960'larda neşet eden ve 1970'lerde etkisini sürdüren birçok sol harekete yöneltilmektedir.

MDD hareketi, TKP geleneğinden gelen ve temel ideolojik formasyonunu aşamalı devrim stratejisi üzerine bina etmiş olan bir “eski tüfeğin”¹; yani Mihri Belli'nin önderliğinde kurulmuş ve Türkiye'de son derece etkili olmuş sol akımlardan biridir. “Sosyalist Türkiye” yerine “tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye” şiarını benimseyen MDD, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) anti tezi olarak ortaya çıkmış ve demokratik devrimi savunmanın bilimsel sosyalizmin bir gereği olduğunu iddia etmiştir. Mihri Belli'nin Yön dergisinde çerçevesini çizdiği, Türk Solu ve Aydınlik Sosyalist Dergi'de “olgunlaştırdığı” MDD tezi, süreç içerisinde Türkiye'deki sol gençlik hareketini etkileyerek parlamento dışında örgütlenen aktif kitlenin ideolojik kaynağı haline gelmiştir. Ancak sol gençlik hareketi zamanla Belli'yi pasifist olmakla itham ederek silahlı mücadeleye yönelmiştir. Aynı şekilde Aydınlik Sosyalist Dergi içinde de bir kopuş yaşanmış

¹ Mihri Belli'nin Yön dergisinde MDD tezini tanıttığı makalesinde “E. Tüfekçi” mahlasını kullanması tesadüf değildir. Belli, TKP geleneğinin taşıyıcısı olan isimlerden biridir ve eski sol mirasın temsilcisi olarak ortaya çıkmak istemiştir.

ve Perinçek grubu Mao'cu bir izleği takip ederek Proleter Devrimci Aydınlik dergisini çıkarmaya başlamıştır.

Hareket içinde kopuşlar yaşansa da MDD tezinin ana çerçevesini oluşturan aşamalı devrim stratejisi ve Kemalizm'in taşıyıcısı olan asker-sivil aydın zümrenin demokratik devrim sürecindeki önemi, ayrılan gruplar tarafından da genellikle yadsınmamıştır. Çalışmamızda MDD tezi aşamalı devrim stratejisi çerçevesinde değerlendirilirken; Belli'nin ortaya koyduğu ana teorik çerçeve esas alınacaktır; yani daha sonra hareketten kopup farklı fraksiyonlara bölünen gruplar bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Türk solunun Kemalizm'in gölgesinde kaldığı ve onu aşamadığına dair eleştirilerin dayandığı en önemli varsayımlardan biri kurucu ideolojinin baskın karakteridir. Gerçekten de Kemalizm'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olması, onun siyasal alanda bir meşruiyet unsuru haline gelerek hegemonik bir konuma yerleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla hemen her siyasi akım, –Kemalizm'e karşı olanlar bile– kendi “yasallığını” tahkim etmek için en azından söylem bazında onunla uzlaşma çabası içerisine girmiştir. Sonuçta Cumhuriyet tarihi boyunca Kemalizm'le bir çeşit *modus vivendi* kurmayan bir düşünce akımının varlığını sürdürebilmesi hemen hemen imkansızdır (Belge, 2009: 30). Buna karşın solun kurucu ideoloji ile ittifakını bir meşruiyet kazanma çabası olarak yorumlamamak gerekir. Nitekim bu ilişki kendileri açısından “bilimsel sosyalizmin” aşamalarına uygun bir metottur ve Türkiye'nin mevcut şartlarında “feodal kalıntılardan” kurtulmanın anahtarıdır. Aşamalı devrim anlayışı yerine doğrudan sosyalist devrimi savunan TİP dahi –“emperyalist sistem”den ordu önderliğinde bir kopuş beklemese bile– Kemalist değerleri ön plana çıkaran bir politik tutum benimsemiştir. TİP dışında kalan MDD ve Yön hareketleri ise demokratik devrim stratejisini yani sosyalizme aşamalı olarak geçişi savunmuşlardır (Ulus, 2016: 17). Bu bağlamda öncelikli hedef demokratik devrimi gerçekleştirmektir ve bunun yolu da Kemalist devrimi tamamlamaktan geçer. Ancak Yön hareketi, MDD'den farklı olarak sosyalizmi Kemalizm ve milliyetçiliğe eklemiştir; yani asıl olan Kemalizm'in sol bir ekonomik modelle revize edilerek yeniden ihya edilmesidir. MDD içinse durum bundan farklıdır. Nitekim MDD Kemalizm'i, kendi sosyalist anlayışına eklemiştir (Doğan, 2011: 141). Dolayısıyla Yön hareketi için ana hedefin sol bir Kemalist düzen olduğu; MDD hareketinin ise Kemalizm'i ve bu ideolojinin taşıyıcısı olarak gördüğü asker-sivil aydın zümreyi “araçsallaştırarak”, sosyalizme ulaşmak için bir geçiş aşaması / zorunlu bir aşama olarak gördüğü demokratik devrim sürecinde en önde gelen devrimci güçlerden biri haline getirmek istediği söylenebilir. Bu bağlamda sosyalist bir perspektife sahip olduğunu düşündüğümüz MDD hareketinin kurucu ideoloji ve onun temsilcisi olan ordu ile ilişkisinin, tarihsel

süreçte Türk solunun Kemalizm'e bakışı noktasında aydınlatıcı bir çerçeve sunabileceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte çalışmamızda MDD'nin aşamalı devrim stratejisinin Marksist – Leninist teorideki dayanakları tartışılmaya çalışılacaktır.

1. AŞAMALI DEVRİM STRATEJİSİNİN TEORİK ARKA PLANI

Hegel Diyalektiğini “Ayakları Üzerine Oturtmak”: Tarihsel Materyalizm

Aşamalı devrim stratejisinin en temel dayanağı kuşkusuz “bilimsel sosyalizm” ve onun aşamalarını determinist bir biçimde ortaya koyan Karl Marx'tır. Marx her şeyden önce tarihsel materyalizm çerçevesinde bir toplumsal tahlil yapmış ve sosyalist devrime ulaşmak için yaşanması gereken sosyo-ekonomik aşamaları ifade etmiştir. Bu bağlamda Marx'ın Hegel idealizmini eleştirip onu “aşarak” diyalektik materyalist bir bakış açısıyla tarihi ve toplumu yeniden yorumladığını söylemek mümkündür.

Marx'a göre yaşamı belirleyen bilinç değildir; aksine bilinci belirleyen yaşamdır (Marx ve Engels, 2013a: 35). Bu bakış açısı, Hegel'in maddi dünyayı insan oğlunun bilincinin bir ürünü olarak gören yaklaşımının tam tersidir. Nitekim Marx'a göre Hegel maddi dünyayı bilince bağladığı ve başlangıç noktası olarak fikirler dünyasını aldığı için diyalektiğini yanlış bir temel üzerine oturtmuştur. Hegel düşünceye bağımsız bir özne rolü vererek maddi dünyayı fikirler dünyasının bir ürünü olarak görürken, Marx düşünceyi maddi dünyanın insan aklındaki yansıması olarak görür. Marx, diyalektiği materyalist felsefeyle buluşturarak Hegel'in felsefesini realist bir temel üzerine oturttuğunu ifade etmiştir. Nitekim ona göre Hegel'de diyalektik baş aşağı durmaktadır ve onun mistik kabuğunun içindeki rasyonel özü bulmak için ayakları üzerine oturtulması gerekir (Marx, 2003: 27).

Hegel diyalektiğini “ayakları üzerine oturtan” Marx'ın tarihi ve toplumu yorumlayışı onun materyalist dünya görüşünün bir yansımasıdır. Marx, her döneme ait üretim biçiminin aynı zamanda o döneme ait sınıfsal yapıları ve dolayısıyla toplumsal ilişkilerin niteliğini belirlediğini savunur. İnsanların fikirleri ve tasavvurları, aralarındaki maddi temaslarla şekillenir. Bir toplumun siyasal, ahlaki, hukuki, dini, metafizik dilinde karşılığını bulan zihinsel üretimleri de bu maddi ilişkiler belirler (Marx ve Engels, 2013a: 34). Dolayısıyla alt yapı şeklinde kavramsallaştırılan üretim biçimine bağlı üretim ilişkileri üst yapıyı; yani dini, düşünsel, sanatsal üretimleri ya da hukuki ve siyasi düzeni belirleyen asli unsurdur.

Marx'a göre tarihsel – toplumsal spektrum üzerinde yer alan aşamalar düzenli ve deterministik bir şekilde ilerler. Dolayısıyla her yeni toplumsal düzen bir öncekinden daha ileri bir aşamayı temsil eder. Nitekim Marx, kabile mülkiyetinden başlayarak antik mülkiyet, feodal ve burjuva mülkiyet biçimlerinin birbirini takip ettiğini ve tarihin akışı içerisinde komünizme ulaşmanın mukadder olduğunu savunmuştur. “Mülkiyet biçimi” kavramı fiilen ekonomik toplum biçimi kavramını içermektedir.²

Marx'a göre ilk mülkiyet biçimi henüz karmaşık üretim süreçlerinin ortaya çıkmadığı kabile mülkiyetidir. İnsanlık bu aşamada avcılık, hayvancılık, balıkçılık yapmakta ya da en iyi ihtimalle toprağı işleyerek geçinmektedir. Yapılan işler için karmaşık süreçler gerekmediğinden toplum içerisindeki iş bölümü aile içinde mevcut bulunan iş bölümünün biraz daha genişletilmesinden ibarettir. Dolayısıyla bu dönemdeki toplumsal yapı; kabile reisleri, kabile üyeleri ve kölelerden müteşekkil bir sınıfsal durumu yansıtır (Marx ve Engels, 2013a: 31). Bu aşama ilkel komünizm (*primitive communism*) olarak adlandırılır; çünkü özel mülkiyetin ortaya çıkmadığı bir çağda hiyerarşik keskin bir toplumsal sınıf yapısı ve sermaye birikimi oluşmamıştır.

İkinci mülkiyet biçimi ve toplumsal aşama, kabilelerin anlaşarak ya da fetihler sonucunda bir kent içinde birleştikleri antik komün ve devlet mülkiyetidir. Bu toplumsal aşamada özel mülkiyetin komün mülkiyete bağlı olarak geliştiği görülmektedir. Özgür yurttaşlar kölelerine kolektif olarak sahiptirler ve yalnızca bu sebeple dahi komün mülkiyet biçimine bağlıdırlar. Ancak bu toplumda öncelikle taşınabilir daha sonra da taşınamaz mülklerle birlikte özel mülkiyet gelişmeye başlamıştır. İş bölümünün gelişmeye başladığı bu toplumda sınıf çelişkileri daha belirgin hale gelmiştir. Şehir ile kırsal ve sanayi ile deniz ticareti arasındaki karşıtlık daha o dönemde görülmeye başlamıştır. Yurttaşlar ile köleler arasındaki sınıfsal münasebetler artık bütünüyle gelişmiş durumdadır (Marx ve Engels, 2013a: 32).

Üçüncü aşama feodal mülkiyet biçimidir. Bu mülkiyet biçimi ve toplum yapısının oluşumu, barbarların Roma imparatorluğuna yönelik istilaları sonucunda başlamıştır. Böylece kentteki ticari yaşam ve üretim durma noktasına gelmiş, kırdan başlayan yeni bir mülkiyet biçimi gelişmiştir. Bu yeni toplumsal düzende kölelerin yerini toprak sahibi soyluların iktidarı altında çalışan serfler almıştır. Kırsal büyük toprak sahibi soyluların egemenliği varken; kentte de lonca

² Ayrıntılı bilgi için Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kaleme alınan “Alman ideolojisi” adlı eser için yazdığı önsöz incelenebilir. Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels (2013a), Alman ideolojisi (İstanbul: Evrensel Basım Yayın) (Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez).

mülkiyeti; yani zanaatkarların feodal örgütlenmesi vardır. Kırdakine benzer bir hiyerarşi zamanla kentlerde ortaya çıkmış ve usta-çırak ilişkisinde görünür hale gelmiştir. Böylece, feodal dönem boyunca mülkiyet bir taraftan serf emeğini tahakküm altına alan toprak mülkiyetine, diğer taraftan kendi küçük sermayesiyle kalfaların emeğini boyunduruğu altına alan bireyin kişisel emeğine dayanmaktaydı (Marx ve Engels, 2013a: 33).

Dördüncü aşama ise kapitalist mülkiyet biçimi ve onun yarattığı toplumsal düzendir. Bu toplum düzenini yaratan devrimci sınıf “feodalizmin yıkıntıları” arasından yükselen burjuvazidir. Burjuvazi tarihsel olarak devrimci bir rol oynamış ve tüm kırsal – ataerkil ilişkileri sonlandırarak çapraşık feodal ilişkileri acımasızca kesip atmıştır (Marx ve Engels, 2013b: 52). Dinsel ve soylu azınlığın tahakkümünü yıkan burjuvazi, serbest ticareti hakim kılarak üretim araçlarının / sermayenin sahibi olmuş ve bunu geçinmek için emeğini satmak zorunda olan proletaryanın (işçi sınıfı) ürettiği artı değere el koyarak gerçekleştirmiştir.

Burjuva devrimiyle birlikte tarihsel olarak bir merhale daha atlanmış ve sosyalist devrim öncesi yaşanması “elzem” olan kapitalist evreye girilmiştir. Dolayısıyla Marksist perspektiften bakıldığında burjuva demokratik devrimler feodalizme göre ilerici bir toplumsal yapı oluşturur. Tarihin ve toplumun düzenli bir evrimsel süreç içerisinde kaçınılmaz bir yöne doğru ilerlediğini savlayan bu yaklaşım için burjuva devrimi ve onun getirdiği kapitalist toplum düzeni aynı zamanda sosyalizme geçiş için gerekli koşulları oluşturur. Burjuva çağı, sınıf karşıtlıklarını yalınlaştırarak toplumun giderek kutuplaşan iki kampa ayrılmasını (burjuvazi – proletarya) sağlamıştır. Bu yalınlaşma ve kutuplaşma işçi sınıfının ileride yapacağı devrimin zeminini hazırlayan en önemli olgulardan biridir; çünkü sanayi geliştikçe işçi sınıfı büyük yığınlar halinde bir araya gelir ve gücünün farkına varır (Marx ve Engels, 2013b: 59).

Marx ve Engels’e göre devrime giden “kestirme bir yol” yoktur. Nitekim işçi sınıfının oluşumunu ve olgunlaşmasını sağlayan burjuva çağı henüz tam olarak hüküm sürmeden ortaya çıkan sosyalist hareketler, Marx ve Engels tarafından “ütopyacı ve gerici” olarak görülmüştür; çünkü işçi sınıfının kurtuluşunun ekonomik koşulları henüz oluşmamıştır. Sınıf çelişkilerinin gelişmesi sanayinin gelişmesi ile paraleldir. Dolayısıyla Saint Simon, Fourier, Owen ve Chartist’ler komünist manifestoda “ütöpik sosyalistler” olarak tanımlanmışlardır (Marx ve Engels, 2013b: 86-89).

Marx ve Engels, burjuvanın henüz egemen olmadığı Almanya’da Fransız sosyalist literatürüne dayanarak yapılan bir burjuva karşıtlığının da gerici olduğunu savunmuştur. Nitekim Alman aydınları bu literatürle tanıştıklarında Fransa’da tam bir burjuva iktidarından bahsedilebilirken; Almanya’da

burjuvazinin feodal mutlakiyete karşı savaşı henüz yeni başlamıştı (Marx ve Engels, 2013b: 81). Dolayısıyla burjuvazinin mutlakiyeti ve feodal ilişkileri yıkıp yerine temsili hükümet, burjuva rekabeti, burjuva hukuku, burjuva basın özgürlüğü ve burjuva eşitliğini ikame etmeye çalışmasına karşı çıkmayı gericilik olarak gördüler. Alman sosyalizminin yükselmesi için modern burjuva toplumunun ve değerlerinin egemenliği bir gereklilikti. Proletarya ilk safhada düşmanlarıyla değil, “düşmanlarının düşmanlarıyla”; yani mutlak monarşinin kalıntıları, toprak sahipleri, sanayici olmayan burjuvalar ve küçük burjuvalarla savaşmalıydı (Marx ve Engels, 2013b: 59).

Son olarak Marx’ın tarihsel toplumsal spektrumunda ayrı bir ekonomik zümre olarak tarif edilmese de MDD hareketinin “asker-sivil aydın zümre” olarak adlandırdığı ve Türkiye’nin milli demokratik devriminde öncü bir rol attığı kitleden bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim MDD tezinin öncü ismi Mihri Belli, Yön dergisinde E. Tüfekçi müstearıyla yazdığı yazıda asker-sivil aydın zümreyi özel olarak ele almanın teoriye aykırı olmadığını ortaya koymak için Marx’ın *Louis Bonaparte’ın XVIII Brumaire’i* adlı eserine referans vermiştir. Belli, Marx’ın bu kitle üzerinde önemle durulması gerektiğini işaret ettiğini belirtmiştir (Belli, 1966: 10).

Marx, Louis Bonaparte’ın gücünden bahsederken onun arkasındaki “devasa” askeri – bürokratik yapının altını çizer. Yürütme gücü, bir milyonluk ordu ve yarım milyonluk memur ordusuna sahiptir ve bu yapı mutlak monarşi hüküm sürerken feodalizmin yıkılışını hızlandıran bir unsur olarak oluşmuştur. Orta Çağ’da çarpışan ve sınırı belli olmayan “yetkiler”, bir fabrikadaki iş bölümü gibi düzene sokulmuş ve merkezileştirilmiştir. Tüm yerel güçleri bertaraf ederek ulusun burjuva çıkarları temelinde birliğini ön gören Birinci Fransız Devrimi, mutlak monarşiden devraldığı merkezileşmeyi tamamlamayı ve hükümet gücünün kapsamı ile birlikte Marx’ın deyişiyle “yamak kadrosunu” genişletmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda askerlerin ve memurların feodal aşamadan çıkış sürecinde ve Marksist terminoloji ile ifade edecek olursak “modern burjuva devletin” oluşumunda önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Marx aynı bürokratik yapıya yönelik olarak “Fransız toplumunun bedenini ağtabaka gibi sararak gözeneklerini tıkayan korkunç asalak gövde” tanımlamasını da yapmıştır (Marx, 2016: 160).

Elbette bu tanımlama Marx’ın ön gördüğü toplumsal gelişim sürecinde burjuva demokratik devrimini tam olarak gerçekleştirmiş olan 19. yüzyıl Fransa’sı için geçerlidir; yani henüz feodal ilişkilerden kurtulamamış olan toplumlarda “memurlar zümresi” demokratik devrim sürecini hızlandırabilir. Yine de Marx’ın bu zümreye demokratik devrim yolunda öncü bir rol vermediği, tali bir unsur

olarak baktığı ve sınıf ilişkilerini değiştirecek temel bir kategori olarak görmediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Belli'nin Türkiye'nin "tarihsel koşulları" dolayısıyla demokratik devrimde öncülüğü burjuvazi yerine asker-sivil aydın zümreden beklemesi, onu bu zümreye dair teorik dayanak bulma arayışına itmiş olabilir.

Lenin'in "Demokratik Devrim" Anlayışı ve Emperyalizm

Marksizm'in 20. yüzyıldaki en önde gelen kuramcılarında ve uygulayıcılarında biri kuşkusuz V. İ. Lenin'dir. Lenin teorik olarak aşamalı devrim stratejisine bağlı kalmış ve feodal tahakkümün olduğu bir düzende burjuva demokratik devrimlerin tarihi ve toplumu ileri götürdüğünü savunmuştur. Lenin "*Ulusların Kaderlerini Kendilerinin Tayin Hakkı*" adlı eserinde ezilen ulusların bazı koşullarda bağımsızlığını savunsa da genel ilke olarak burjuva kapitalist sistemin örgütleniş biçimi olan ulus devleti ileri bir aşama olarak görmüştür. Ona göre ulusal hareketler kapitalist topluma geçiş sürecinde kaçınılmazdır ve Marksistler ulusal hareketlerin meşruiyetini kabul etmektedir. Nitekim halkın feodalizmden kurtulması için ulusal egemenlik adına vereceği mücadele ileridir (Lenin, 2012: 21). Lenin'e göre kapitalizmin kuralı ulus devlettir. Çok uluslu devletler ise geriliği temsil eder ya da istisnadır. Kapitalizmin gelişimi için en uygun koşulları ulus devlet sağlamaktadır (Lenin, 2012: 49).

Lenin aşamalı devrim stratejisine bağlı olarak demokratik devrim sürecinin mutlaka yaşanması gerektiğini daha kapsamlı bir şekilde "*Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*" adlı eserinde ele almıştır. Ancak bu süreçte proletaryanın pasif bir şekilde öncülüğü burjuvaziye bırakmaması ve cumhuriyet için savaşması gerektiğini de ifade etmiştir. Proletarya bu savaşımı gerçekleştirirken köylülüğü de yanına almalıdır. Köylülük küçük burjuva unsurları ile birlikte çok sayıda yarı proleterleri de kapsar (Lenin, 2003a: 95). Bu bağlamda MDD'cilerin Lenin'in söz konusu eserinde ortaya koyduğu stratejiyi benimsediğini söylemek mümkündür. Nitekim feodal güçlere karşı tüm halkın bir cephe etrafında birleşerek hareket etmesi ve sosyalist devrimden önce demokratik devrimin zorunlu bir aşama olarak görülmesi bu çalışmaya dayanmaktadır (Ulus, 2016: 216).

Lenin'e göre demokratik devrim, feodal yapıyı ve monarşi düzenini tamamıyla ortadan kaldıran ve sosyalist devrime zemin hazırlayan bir toplumsal harekettir. Marksistler Rusya'da gerçekleşmesi hedeflenen devrimin burjuva niteliğine inanmışlardır. Bu devrimle birlikte kapitalizm Avrupa'daki biçimiyle Rusya'da yayılacak ve burjuvazinin yönetimine imkan verecektir. Lenin doğrudan sosyalizme geçmeyi hedefleyen "sosyalist devrimcileri" eleştirmiş, onların meta

üretimini ve kapitalizmin gelişme yasalarının özünü bilmediklerini ve dolayısıyla demokratik devrimin gerekliliğini kavrayamadıklarını savunmuştur (Lenin, 2003a: 42). Bu çerçevede MDD'cilerin de sosyalist devrimi savunan TİP'e aynı gerekçelerle karşı çıktığını söylemek mümkündür. MDD'ye göre işçi sınıfının öncülüğünde bir sosyalist devrimde ısrar eden TİP, Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel şartları kavrayamamakta ve bilimsel sosyalizme uygun bir politika geliştirememekteydi. TİP'in benimsediği bu strateji, zaten zayıf olan işçi sınıfını iyice tecrit etmekten ve devrimi belirsiz bir geleceğe ertelemekten başka bir işe yaramıyordu (Şener, 2015: 18).

MDD her ne kadar sosyalist devrim yerine öncelikle demokratik devrimi savunuyor olsa da; burjuvaziye devrimci bir rol atfetmemiştir. Nitekim MDD hareketinin sembol ismi Mihri Belli'ye göre burjuvazi geçmişte demokratik devrime öncülük etmiş bir sınıftır; ancak "devrimci barutunu" tüketmiştir ve artık herhangi bir devrime öncülük etmesi söz konusu olamaz. Bu bağlamda "Burjuva Demokratik Devrim" yerine "Milli Demokratik Devrim" kavramsallaştırması daha uygun bir seçimdir (Belli, 2015: 210-212). Belli'nin çizdiği bu çerçevede Türkiye özelinde yaptığı tahlillerden bağımsız değildir. Belli tarihsel olarak Türkiye'de devrime öncülük edebilecek bağımsız bir burjuva sınıfının gelişmediğini düşünmekte ve ilerici hamlelerin "küçük burjuva aydın bürokratlar" tarafından yapıldığını savunmaktadır (Belli, 1962: 10). Belli'ye göre Tanzimat'tan bu yana süregelen modernleşme hareketinin vardığı son aşama Kemalizm'dir ve yenileşme itkisi hep asker-sivil aydın zümreden gelmiştir.

MDD'nin, burjuvazinin "devrimci barutunu" tükettiğine dair çıkarımı esasında Lenin'in emperyalizm teorisi ile ilişkilidir. Emperyalizmi kapitalizmin tekeli aşaması olarak nitelendiren Lenin, bu evrede mücadelenin farklı koşullar altında yürütülebileceğini savunmuştur. Demokratik devrimin burjuvazi önderliğinde gerçekleştirileceğine dair Marksist yaklaşım, emperyalist aşamada değişikliğe uğramıştır. Nitekim kapitalizmin eşitsiz gelişiminin ve tekellerin yarattığı yeni düzende ekonomik otarşi ortadan kalkmış ve milli ekonomiler dünya ekonomisine tabi kılınmıştır (Lenin, 2003b). Lenin bu bağlamda burjuvazi ve işçi sınıfının tam anlamıyla ortaya çıkmadığı doğu ülkelerinin de "dünya yazgısı" çizilirken önemli bir rol oynayabileceğine işaret etmiştir (Lenin, 1993: 319). Dolayısıyla emperyalist aşamada burjuvazinin devrimci rolü ortadan kalkmış olur. Bu aşamada tarihsel olarak devrimci vasfını yitiren burjuvazi, ilerici değil gerici bir sınıftır (Bank, 2019: 582).

"Asker-sivil aydın zümrenin" Türkiye'deki karşılığı Kemalizm'i içselleştirmiş ve "karşı devrim" saflarındaki toplumsal kesimler (işbirlikçi sermaye ve feodal mütegalibe) karşısında "ilerici" bir anlayışı temsil eden küçük burjuva

unsurlarıdır. MDD'ye göre bu zümrenin en kutsal görevi gerçek bir demokrasi ve kalkınmayı hedefleyen köklü reformları başlatarak gerici cepheye karşı durmaktır (Belli, 1962: 2). Zinde güçler Tanzimat'tan bu yana ülkeyi modernleşmeye doğru götüren, "Orta Çağ kurumlarını" tedricen ortadan kaldırmayı hedeflemiş ve son halkası Kemalizm olan bir geleneğin mirasçısı olarak demokratik devrimi gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Asker-sivil aydın zümre, Kemalizm'in ulusçu ve antiemperyalist ilkelerinin Türkiye'de sosyal adaletin gerçekleştirilmesiyle sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve köklü alt yapı dönüşümlerini gerçekleştirmenin bugününün Kemalist politikasının bir gereği olduğunu kavramıştır (Belli, 1966: 11).

MDD hareketinin öncüsü Belli, demokratik devrimin bir gereklilik olduğunu vurgulamak için Lenin'i referans göstermiştir. Lenin, köylünün tümüyle birlikte yürüdükleri sürece devrimlerinin demokratik devrim olduğunu söylemektedir. O, demokratik devrimi gerekli bir aşama olarak görmekte, bu süreci "ateşe atarak yakmayı" ve ortadan kaldırmayı düşünmediklerini ifade etmektedir (Lenin'den aktaran Belli, 1967: 4). Belli, demokratik devrimin gerekliliğini anlatmak için Lenin'in "iki Taktik" adlı eserinden de alıntı yapmaktadır. Lenin'e göre Rusya'nın iktisadi gelişme düzeyi ve işçi sınıfının bilinç seviyesi proletaryanın tam anlamıyla kurtuluşunu imkansız kılmaktadır. Ancak en "kalın kafalılar" devrimin burjuva kökenlerini göz ardı ederler. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi bu doğrultuda III. Kongresinde aldığı kararla sosyalist devrimi gerçekleştirmek için iktidarın ele geçirilmesi gerektiğini salık veren anarşist ve saçma fikirleri bir tarafa itmektedir (Lenin'den aktaran Belli, 1967: 4). Dolayısıyla yüzyılın başından beri sosyalizme yönelmiş Rusya'da diğer yerlerde olduğu gibi devrim bazı aşamalardan geçmiştir. Buna karşın Belli, demokratik devrimin geçmişte burjuvazinin görevi sayıldığını, bugün ise bu görevin "emekçi sınıflara" düştüğünü belirtmiştir. Belli'nin emekçi sınıflar diyerek kastettiği şehir ve köy emekçisi, şehir ve köy küçük burjuvazisi ve asker-sivil aydın zümredir. Bu kesimler birbirine omuz vererek tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye için savaşmalıdır (Belli, 1967: 4).

TKP Geleneğinde Aşamalı Devrim ve Kemalizm

MDD hareketi, TKP geleneğini sürdüren ve ideolojik formasyonunu bu parti içerisinden almış olan Mihri Belli öncülüğünde kurulmuştur. Dolayısıyla Belli'nin, TKP'nin Türkiye devrimi için belirlediği stratejiyi 1960'lı yıllara taşıdığı ve Kemalizm ile birlikte ordunun devrim içindeki rolünü bu strateji çerçevesinde kurguladığı söylenebilir. TKP'nin devrim için benimsediği yol Komintern ve SSCB'nin politikalarından bağımsız değildir. Söz konusu partinin SSCB çizgisine yönelmesi son derece doğaldır. Nitekim Türkiye'deki sosyalistler milli mücadele sürecinde zayıf olsalar da SSCB'nin bu mücadelede Türkiye'ye verdiği destek

sayesinde yasal olarak faaliyet gösterebilmişlerdir (Lipovsky, 1992: 94). Böylece Türk siyasal hayatı boyunca genellikle gayri meşru bir zeminde konumlandırılan sosyalistler milli mücadele döneminde legal bir hareket hüviyetini kazanmışlardır. TKP lideri Mustafa Suphi'nin de milli mücadeleyi ve Kemalistleri desteklediği açıktır. Nitekim Suphi Türkiye'deki başkaldırıyı emperyalizmle mücadele olarak görmektedir. Ona göre Anadolu'daki milli hareketin “müşterek düşman” tarafından yenilgiye uğratılmasını engellemek için “mutaassıp milliyetçilere” dahi yardım etmek tarihi bir vazifedir (Çetinkaya ve Doğan, 2014: 289). Suphi, milli hareketin bastırılması ve iktidarın yeniden Avrupa ve İngiliz emperyalizminin himayesinde olan sultana verilmesi halinde içtimai hareketin gerileyeceğini ve bu durumun en fazla Sovyet Rusya'yı üzeceğini belirtmiştir. Buna karşın Mustafa Kemal Atatürk'ün Suphi ve arkadaşlarını öldürttüğüne dair ciddi şüpheler SSCB açısından ciddi bir sorun oluşturmamıştır (Claudin, 1975: 250-252).

Mustafa Suphi'nin ardından TKP'nin başına geçen Şefik Hüsnü Moskova'ya bağlı kalmaya devam etmiş ve Stalin çizgisine yönelmiştir. Stalin'in “tek ülkede sosyalizm” şiarını benimsemesi, Avrupa'daki komünist partileri tek birleşik cephe politikasına yönlendirmiştir. TKP bu doğrultuda Kemalist devrimi feodal düzenin tasfiyesi için olumlu görmüş ve desteklemiştir. Bazı dönemlerde Komintern'in tutumuna bağlı olarak TKP'nin Kemalizm ile ilgili stratejileri değişse de genel çerçevede işçi sınıfının gelişmediği ve “yarı feodal” bir ülke olarak nitelendirdikleri Türkiye'de demokratik bir devrimi tamamlamanın en pratik yolunu Kemalizm'i desteklemek olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda TKP'nin benimsediği politika “*burjuva devriminin kazanımları için iktidara destek, burjuva devriminin ilerletilmesi için iktidara muhalefet*” şeklinde özetlenebilir (Şener, 2015: 63). TKP'nin bu politikası yalnızca SSCB çizgisi ile sürdürdüğü organik uyumla açıklanamaz. Nitekim tarihsel materyalizm çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi yapısı doğrudan sosyalizme geçiş koşullarına haiz değildir. Şefik Hüsnü'ye göre Türkiye'deki sınıf bilincinin eksikliği toplumsal sınıfların tam anlamıyla ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu bağlamda TKP'nin Kemalistlere yönelik bakış açısını üç temel dinamiğin etkilediği söylenebilir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin henüz yarı feodal bir aşamada görülmesi, ikincisi SSCB ve Komintern'in geri kalmış ülkelerde ulusal devrimci özellikler taşıyan burjuva demokratik hareketleri desteklemesi, üçüncüsü ise Kemalistlerin öncülük ettiği milli mücadelenin kazanılmasıdır. Hüsnü'ye göre yeni kurulmakta olan hükümet “büyük bir ileri adımdır” ve bu hükümeti tutucu, gelenekçi saldırılara karşı korumak bir görevdir (Çetinkaya ve Doğan, 2014: 293). TKP'nin süreç içerisinde siyasal tutumunu çok fazla değiştirdiği söylenemez. Parti'nin genel politikası; içinde milli burjuvazinin, kitle örgütlerinin, sendikaların ve gençlik örgütlerinin bulunduğu “ilerici güçleri” ulusal demokratik cephe stratejisi doğrultusunda

emperyalizme karşı birleştirmektir. Bu bağlamda Kemalizm'i ve CHP içindeki "ilerici unsurları" desteklediği ve doğrudan bir sosyalist devrimi hedeflemediğini söylemek mümkündür.

MDD hareketinin kurucusu Belli'nin aşamalı devrim stratejisini savunması ve bu çerçevede Kemalizm'e temel bir rol biçmesi, ideolojik alt yapısını TKP içerisinde oluşturmasıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim 1942 yılı sonlarında Parti'nin merkez komitesine giren Belli, zaman içerisinde TKP Genel Sekreteri Zeki Baştımar ile partinin lideri konumunda bulunan Şefik Hüsni arasındaki ihtilafa Hüsni'nün tarafında yer almış ve kendisini bir grup "yoldaşı" ile birlikte TKP'nin "aktif politbürosu" olarak ilan etmiştir. Hatta bu noktada Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) desteğiyle TKP Dış Büro'nun başına geçen Zeki Baştımar'ı tanımamış ve SSCB ile köprüleri atmıştır (Atılğan, 2014: 550). Bu ihtilaf sonucunda Belli, kendi hareketini örgütlemeye çalışmış ve TKP'den miras aldığı "ulusal cephe" stratejisini yeni bir bağlama oturmuştur. Dolayısıyla Belli'nin Türkiye sosyalist hareketinin başlangıçtan itibaren savunduğu aşamalı devrim modelinden beslendiği söylenebilir. Nitekim kendisi de MDD tezlerinin, Türkiye'de Marksist hareketin 1920'lerden beri savunduğu programın günün koşullarına uyarlanmış ve bir ölçüde geliştirilmiş şekli olduğunu ifade etmiştir (Belli, 1988: 2144-2145). Bu bağlamda öteden beri Kemalist iktidarla olumlu bir ilişki kuran ve bu iktidarın Türkiye'deki demokratik devrimin tamamlanması noktasında önemli bir rol oynayacağını düşünen geleneksel TKP politikası ile paralel bir yaklaşıma sahiptir. Ancak TKP geleneği Cumhuriyet'in kurucularının gittiği yolu genel olarak desteklese de Kemalizm'e ve onun taşıyıcısı olan zümreye stratejik bir konum atfetmemiştir. MDD hareketi ise Kemalizm'i asker-sivil aydın zümrenin ideolojisi olarak tanımlamış ve TKP geleneğinden farklı olarak bu zümreye demokratik devrim yolunda stratejik bir yer vermiştir. Dolayısıyla kendi sosyalistliğini de asker-sivil aydın zümrenin makul bulabileceği bir şekilde dile getirmiştir (Atılğan, 2014: 566).

2. MDD HAREKETİNE GÖRE TÜRKİYE TOPLUMUNUN YAPISI VE ASKER-SİVİL AYDIN ZÜMRE

MDD hareketi, aşamalı devrim stratejisi çerçevesinde "bilimsel sosyalizme" uygun ve Türkiye şartlarını gözeten gerçekçi bir devrimci programa sahip olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu hareketin TİP'e yönelik en büyük eleştirisi de bu partinin Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullarını kavrayamaması ve bu yüzden bilimsel sosyalizme aykırı bir şekilde hareket ederek demokratik devrim yerine sosyalist devrimi savunmasıdır. Nitekim MDD'cilere göre Türkiye'nin "tarihsel materyalizm spektrumu"ndaki konumu henüz doğrudan bir sosyalist devrimi örgütlemeye uygun değildir. Bu bağlamda Türkiye

Cumhuriyeti'ni yarı feodal ve emperyalizme bağımlı, çarpık bir kapitalist düzen olarak tanımlamışlardır (Kaçmazoğlu, 2000: 142).

MDD tezine göre Türkiye, Batılı ülkeler gibi tam anlamıyla kapitalistleşmiş ve emperyalizmin tahakkümünden kurtulmuş bir ülke olmadığı için henüz bağımsızlığını tam olarak kazanamamış ve asgari düzeyde bir burjuva demokratik düzeni dahi tesis edememiştir. Tarihsel ve sosyo-ekonomik koşullarla doğrudan bağlantılı olan bu durum, sosyalizm yolunda öncelikli olarak “demokratik bir devrimin” gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla devrimcilerin önündeki ilk görev feodal kalıntıları temizlemek ve “milli bir demokrasi” tesis etmek için işbirlikçi sermaye ve feodal mütegalibe dışındaki tüm toplumsal sınıfları tek cephede birleştirmektir. Mihri Belli, Yön dergisinde Mehmet Doğu müstearıyla yazdığı ve okuyucu mektubu olarak yayınlanan yazısında bağımsızlık ve demokrasi uğruna verilecek olan savaşın bir avuç sömürücü dışında bütün Türk milletinin savaşı olduğunu belirtmiştir (Belli, 1962: 2).

MDD hareketinin doğrudan bir sosyalist devrimi desteklememesi Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısına dair çıkarımlarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Türk toplumunun hangi gelişme aşamasında olduğu ve önündeki devrimci adımın mahiyeti son derece önemlidir (Belli, 1966: 10). MDD perspektifinden değerlendirildiğinde Türkiye'de feodal unsurlar ve komprador burjuvazi emperyalizmle iş birliği içinde Türk halkını sömürmektedir.

MDD'ye göre feodal ağalık düzeni ülkedeki en geri toplum biçimine karşılık gelmektedir. Bu düzen üzerinden köylüyü boyunduruğu altına alan sınıf, statükonun devamından yana olduğu için Türkiye'nin demokratik ve bağımsız bir rotaya girmesini istemez; çünkü bilinçli ve özgür vatandaşların oluşturduğu gerçek bir ulus devlette feodal düzen varlığını sürdüremez. Dolayısıyla feodal mütegalibe Türk halkının ulus haline gelmesine ve özgür vatandaşlardan müteşekkil demokratik bir ülke olmasına karşıdır. Feodal ağalık düzeni demokratik devrime karşı olduğu için emperyalizm ile üzeri örtülü bir ittifak içindedir. Feodal ilişkilerin 1960'lar Türkiye'sindeki durumu ise Belli'ye göre “kalıntı” olmaktan çok ötedir. Nitekim “Filipin demokrasiciliği”³ şartlarında Türkiye toprağından “feodalizm fişkırmaktadır” (Belli, 2015: 226).

³ “Filipin demokrasiciliği” tabiri Türkiye'de parlamenter sistemi küçümsemek için kullanılmıştır. Nitekim MDD hareketine göre çok partili hayata geçiş ve sonrasındaki siyasi gelişmeler -1960 askeri darbesi hariç- gerçek bir karşı devrimdir. Dolayısıyla Türkiye'deki cari sistem burjuva demokrasisi görünümünde olsa dahi esasında yarı feodal bir düzendir.

MDD'ye göre Türkiye'de demokratik devrimin karşısında olan diğer sınıf kompradorlardır.⁴ Bu sınıf gelişmiş ülkelerde üretilen sanayi mallarının ithalatçısı olduğu gibi ülkedeki işlenmemiş tarım ürünü ve maden cevherlerinin de ihraççısıdır. Emperyalizme doğrudan bağımlı olan kompradorlar Türkiye'de tüm iç ve dış ticaret ile birlikte kredi kaynakları ve milli sanayiye baskı altında tutabilmekte ve feodal mütegalibe ile beraber ülke ekonomisine hükmetmektedir (Belli, 1966: 10).

Söz konusu iki toplumsal sınıf karşısında yer alan kesimler MDD tarafından “devrimci güçler” olarak tanımlanmıştır. Devrimci güçlerin içinde şehir ve köy proletaryası, yarı proleterler, yoksul köylülük, küçük burjuvazi ve asker-sivil aydın zümre yer almaktadır. Proletarya, tarihsel olarak en devrimci sınıf olmasına rağmen Türkiye gibi yarı feodal ve emperyalizme bağımlı bir ülkede gerekli politik bilinci elde edememiştir. Sanayi işçilerinin çoğu köyle bağlantılarını devam ettirmekte ve yarı köylü vasıflarını sürdürmektedir (Belli, 2015: 230). Dolayısıyla işçi sınıfı, devrimci potansiyelini harekete geçirememekte ve Adalet Partisi gibi “sistem partilerine” oy vermektedir.⁵ Yoksul köylü sınıf ve yarı proleterler ise köy ile kent yaşam koşullarının arasında kent lehine çok büyük bir fark olması sebebiyle devrimci saflarda yer almaktan uzaktır. Köylüler kırsalda derin bir yoksulluk içinde yaşamakta ve hayatlarını son derece iptidai şartlar altında sürdürmektedir. Dolayısıyla kentlere göçüp proleter saflarına katıldıklarında elde ettikleri yeni yaşam standartlarını eskisine nispetle çok daha iyi bulmaktadırlar. Sonuç olarak yoksul köylülükten şehir işçiliğine geçen bir kişi kısa vadede devrimci bilinçlenme açısından bir ilerleme değil, gerileme kaydetmektedir (Belli, 2015: 240).

Belli, Marksist Leninist ideolojiyi içselleştirmiş bir sosyalist olarak sosyalizme geçişin muhakkak işçi sınıfı önderliğinde gerçekleşeceğini düşünmektedir. Ancak ona göre demokratik devrim sürecinde öncülük tartışması yapılmamalıdır. Belli, öncülüğü açıkça asker-sivil aydın zümreye vermese de demokratik devrim sürecinde bu zümreden ve onun ideolojisi olan Kemalizm'den beklentisi son derece yüksektir. Nitekim Türkiye'nin sosyalizme yönelmesinin dahi Kemalistler eliyle gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir. Belli, geniş Kemalist çevrelerin sosyalizmi benimseyeceğini ve böylelikle mücadelenin

⁴ Mihri Belli Yön dergisinde E. Tüfekçi imzasıyla yayınladığı “Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?” adlı makalesinde “komprador” terimini kullansa da bu makalenin genişletilmiş hali olan “*Milli Demokratik Devrim*” broşüründe komprador yerine işbirlikçi sermaye ifadesinin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre komprador, sömürgecilere bağlı liman burjuvazisi anlamına gelmektedir ve çağımızın derinleşen sömürü ortamında kapsayıcı bir tanımlama değildir (Belli, 2015: 223).

⁵ Belli, her şeye rağmen Türkiye'deki en örgütlü sınıfın işçi sınıfı olduğunu söylese de; demokratik devrim yolunda esas ön plana çıkardığı toplumsal kesim asker-sivil aydın zümredir.

sosyalistlerin öncülüğünde gerçekleşeceğini savunmaktadır (Belli, 1969: 16). Bu noktada Kemalizm'i benimseyen ve "devrimci" bir potansiyele sahip olan asker-sivil aydın zümrenin demokratik devrim sürecindeki rolü son derece önemlidir.

MDD hareketine göre asker-sivil aydın zümre küçük burjuvazinin en bilinçli kolunu oluşturmaktadır. Söz konusu zümre Tanzimat'tan bu yana güçlü bir geleneğin taşıyıcısıdır ve devlet mekanizması içerisinde kilit noktaları elinde tutmaktadır. Bu bağlamda tarihsel olarak taşıdığı misyon komprador ve ağa ittifakı ile uzlaşmasını engeller. Ayrıca asker-sivil aydın zümrenin maddi açıdan da komprador-ağa ittifakı ile uzlaşma imkanı yoktur. Çünkü Türkiye'de nimetler sınırlıdır ve hakim sınıflar statükonun devamını arzuladıkları için üretimin artmasını istemezler.

MDD hareketinin öncüsü Belli, asker-sivil aydın zümrenin tarihsel bakımdan taşıdığı misyon ve geleneği ifade ederken Çanakkale Savaşı ve İstiklal Savaşı'ndan örnekler vermiştir. Çanakkale Savaşı'nda İngiltere ve Fransa gibi dönemin iki güçlü emperyalist devleti karşısında vatan toprağını savunan ordu, birçok kayıp vermesine rağmen bu cephede düşmanı yenmiştir. Belli'ye göre bu zaferin en tayin edici unsuru kuşkusuz Türk subayıdır. İstiklal savaşında ise ilk kez bir doğu ulusu milli bağımsızlığı uğruna emperyalistlere karşı savaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştır (Belli, 1966: 11). Emperyalizme karşı gösterilen bu mücadele diğer milli kurtuluş hareketlerine de ilham kaynağı olmuştur. Belli'ye göre böyle bir mirasın taşıyıcısı olan Türk ordusu, manevi açıdan asla emperyalizmin işbirlikçileriyle uzlaşamaz. Ordunun tarihsel olarak taşıdığı ilerici ve bağımsızlıkçı gelenek, halkını ezen ve tarihinde hiçbir zaman yabancı bir düşmana karşı savaşmamış olan Güney Amerika peyklerindeki ordular gibi emperyalizmin rotasına girmesini engeller. Bununla birlikte Amerika'nın Türk subayı ile Türk halkı arasında özellikle maddi bir uçurum yaratma gayreti de boşunadır; çünkü Türk ordusu asla bir Yunan ordusu gibi kendi halkına düşmanlık eden bir orduya dönüştürülemez. Asker-sivil aydın zümre, tüm tarihi inkar etmedikçe böyle bir durumu asla kabullenmeyecektir (Belli, 1966: 11).

Belli, asker-sivil aydın zümre içerisinde bürokratları, öğrenci gençliği, henüz burjuvalaşmamış meslek erbabını ve az çok eğitim almış çoğunluğu görse de esas vurguladığı potansiyel devrimci güç ordudur. Nitekim asker-sivil aydın zümrenin bağımsızlıkçı geleneğinden bahsederken verdiği örnekler Çanakkale Savaşı, İstiklal Savaşı, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 hareketi, Atatürk devrimi ve 27 Mayıs müdahalesidir (Belli, 1966; Belli, 2015). Bu tarihsel olayların hepsinde ordu başat aktördür. Bununla birlikte MDD'nin yayın organı olan Türk Solu dergisinin oldukça milliyetçi bir tonda "emperyalizme karşı birleşme" çağrısı yapmasının ardından kurulan Devrimci Güç Birliği'nin yönetim komitesi başkanlığına eski

Milli Birlik Komitesi üyesi tabii senatör Kadri Kaplan'ın getirilmesi, MDD stratejisi içerisinde ordunun merkezi konumunu göstermektedir.⁶

MDD'nin asker-sivil aydın zümreyi demokratik devrim sürecinde konumlandığı “kritik mevzi” hem aşamalı devrim stratejisinin teorik izliğine uygun olma iddiasındadır; hem de Türkiye'nin tarihsel koşulları içinde ancak bu zümrenin etkisiyle bir demokratik devrimin gerçekleştirilebileceği inancını yansıtmaktadır. Türkiye'nin yarı feodal yapısı ve emperyalizmin etkisi altında olması; ekonomisinin, eğitim kurumlarının, demokrasisinin ve parlamentarizminin gerçek bir “milli demokrasideki” gibi temayüz etmesini engellemektedir. Sömürge ya da yarı sömürge ülkelerde ana çelişki emperyalizm ile geniş halk kitleleri arasındadır ve bu durum milli demokratik devrimi zorunlu kılmaktadır (Aktolga, 1967: 5). Dolayısıyla öncelikli devrimci hedef “tam bağımsız ve demokratik bir Türkiye'dir” (Kahraman, 1968: 3). Ancak MDD perspektifinden bakıldığında bu devrim emperyalist aşamada “devrimci barutunu” tüketen burjuvaziden beklenemez. Bununla birlikte Türkiye zaten yarı feodal düzenin hüküm sürdüğü bir ülke olduğu için gerçek anlamda bir burjuva sınıfı ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla asker-sivil aydın zümre, emperyalizmle ve feodal ilişkilerle bağların kesin bir şekilde koparılacağı demokratik devrim sürecinin potansiyeli en yüksek aktördür. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi MDD'ye göre söz konusu zümre küçük burjuvazinin en bilinçli ve öncü müfrezesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki şehir ve köy küçük burjuvazisinin sınıf ideolojisi “muzaffer ordunun komutanları olan” devrimci küçük burjuva demokratlar tarafından temsil edilmektedir (Erdost, 1970: 248).

3. MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM YOLUNDA “İŞLEVSEL” BİR İDEOLOJİ: KEMALİZM

TKP geleneğinden gelen ve bu geleneğin aşamalı devrim perspektifini benimseyen Türkiye sosyalistlerinin Kemalizm'e atfettikleri nitelik onun antiemperyalist ve bağımsızlıkçı bir “küçük burjuva ideolojisi” olmasıdır. Gerçekten de Tanzimat'tan başlayan modernleşme serüveni, asker-sivil bürokratik zümre ile aydınların önderliğinde bir “milli uyanış” haline gelmiş ve nihayetinde İstiklal Savaşı sürecinde ulusal kurtuluşçu bir forma bürünerek Kemalizm adı altında yeni bir Cumhuriyet yaratmıştır. MDD'cilerin işçi sınıfından ve onun ideolojisi olan sosyalizmden çok Kemalizm'e tutunmaları, onu

⁶ Türk Solu dergisinde tüm millici güçlerin emperyalizm ve ortaklarına karşı birleşmeleri gerektiği, bu güçlerin dağınıklığının giderilmesiyle birlikte tam bağımsız ve demokratik Türkiye'nin kurulmasına hiçbir kuvvetin engel olamayacağı ifade edilmiştir (Türk Solu, 1968a: 1). Mihri Belli ise aynı dergide yayımlanan yazısında şahsi sebeplerle ya da küçük siyasi hesaplarla, “oyun bozanlık” ederek Güçbirliği'ne katılmayan kimselerin faşizme özenen işbirlikçi çevrelerin ekmeğine yağ süreceğini belirtmiştir (Belli, 1968a: 1).

henüz tamamlanamamış; ancak sosyalist evreye geçmek için tamamlanması elzem bir demokratik devrim sürecinin ideolojisi olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim MDD hareketine göre Türkiye’de Kemalist devrimden sonra bir karşı devrim olmuş ve ülke bağımsızlık rotasından saparak emperyalizmin güdümüne girmiştir. Bu bağlamda 1930’ların Türkiye’sinin sosyalizme bugünün Türkiye’sinden çok daha yakın olduğunu söylemek mümkündür (Belli, 1969: 12). Karşı devrimle birlikte yaşanan “geriye gidiş”, ancak Kemalist düzenin gerçek bir demokratik devrimle yeniden tesis edilmesiyle son bulacaktır.

MDD’nin tasavvur ettiği Kemalizm, onun antiemperyalist ve bağımsızlıkçı yönüne vurgu yapar. MDD’cilere göre “gerici sınıfların” Kemalizm’e sahip çıkar gibi görünmelerinin amacı emperyalizmle olan işbirliklerini maskeleyerek ve avantajlı konumlarını sürdürmektedir. Bu bağlamda MDD hareketi, kendi müstakil yayın organı olan Türk Solu dergisinin ilk sayısında Fransız İhtilali’nin “radikal devrimcisi” Jean Paul Marat ile Atatürk arasında bir analogi kurmuştur. Marat devrim sırasında diğer jakobenlere göre daha solda olan ve devrim bağlamında görece “radikal” görüşleri savunan biridir ve bu tutumu nedeniyle “gerici güçler” tarafından öldürülür. Ancak Fransa’da jakobenleri devirip Robespierre ve arkadaşlarını giyotine gönderen “karşı devrimciler” bir süre Marat’ya sahip çıkmış; onun büstlerini ve resimlerini Paris’in dört bir yanında sergilemişlerdir. Böylece Thermidor gerici hareketi bir süreliğine halka karşı kendini gizleyebilmiştir (Türk Solu, 1967: 3). Dergiye göre 1960’ların Türkiye’sindeki durum da bundan farklı değildir. Nitekim sınıf çıkarları Türkiye’nin bağımlı bir ülke olmasından yana olan işbirlikçi sermaye ve feodal ağa “Atatürk’ün izinde” olduğunu iddia etmektedir. Oysa Atatürk, çağdaş tarihte ilk başarılı milli bağımsızlık savaşını veren bir liderdir ve ona ancak emperyalizme karşı duranlar sahip çıkabilirler (Türk Solu, 1967: 3).

Dergiye göre Atatürk’ün iktidardayken tek amacı demokratik devrimi gerçekleştirmek olmuştur. Bu devrim ise ancak emperyalizme ve onun ülke içindeki işbirlikçilerine karşı yapılır. Kemalist politika da zaten “genel çizgileriyle” işbirlikçi sermaye ve feodal mütegalibeyi karşısına almıştır (Türk Solu, 1967: 3). Burada “genel çizgileriyle” ifadesi MDD’nin Kemalizm’e bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Sosyalist bir perspektife sahip olan MDD’ciler Kemalizm’i demokratik devrim yolundaki en önemli unsurlardan biri olarak görseler de onun bir takım “eksikliklerini” asker-sivil aydın zümrenin makul bulabileceği bir üslupla dile getirmişlerdir. Nitekim dergiye göre Kemalist reform hareketinin üst yapıda kaldığı, feodalizmle yalnızca ideolojik alanda mücadeleyle yetindiği ve Kemalist iktidarların ekonomi politikalarının her zaman tutarlı olmadığı iddia edilebilir (Türk Solu: 1967: 3). Ancak bu eleştiriler, asker-sivil aydın zümreyi arkasına

almayı hedefleyen MDD'ciler tarafından çoğunlukla “yumuşatılmıştır.” Bu bağlamda Kemalistlerin bilinçli olarak ülke bağımsızlığına asla zarar vermeyeceğinin altı çizilmiş ve Atatürk dönemindeki serbest teşebbüsçü yaklaşımlar, emperyalizme karşı güçlü bir milli burjuvazi yaratma politikası ve “iyi niyetli bir çaba” olarak değerlendirilmiştir (Türk Solu, 1967: 3).

MDD hareketi, Atatürk dönemine yönelik yaptığı “sosyalist eleştiriyi” esasında küçük burjuvazinin sınıfsal özelliklerine dayandırmaktadır. MDD'ye göre küçük burjuvazi sınıfsal konumu gereği “zikzaklara” eğilimli ve tutarlı ideolojiye sahip olmayan bir sınıftır (Belli, 1969: 13-14). Dolayısıyla İstiklal Savaşı'nı kazanıp emperyalist işgali geri püskürten Kemalistler, küçük burjuvazinin en bilinçli kolu olsalar dahi kararsız bir politik izleği takip etmişlerdir. Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi askeri açıdan başarıyla sonuçlandırılmış; ancak dönemin asker-sivil aydınları Belli'nin deyimiyile “büyük ve tarihi hatalar” işlemişlerdir. Nitekim emperyalist sistemle bağları koparmadan kapitalist yoldan kalkınmanın mümkün olabileceğini düşünmüşler ve bir milli burjuvazi yaratma çabasına girmişlerdir. Belli'ye göre yaratılmak istenen milli burjuvazi sonuç olarak emperyalizmin kucağına düşmüş ve bunun bedelini Türk milleti ile birlikte ülkenin kurucu kadrosu da ödemiştir (Belli, 1968b: 5).

MDD hareketine göre Kemalizm'in taşıyıcısı olan küçük burjuva kökenli zümrenin “kararsız politik tutumu” 27 Mayıs müdahalesi sonrasında da yaşanmıştır. Demokrat Parti (DP) iktidarındaki enflasyonist politikalar ile birlikte yaşanan ekonomik dar boğaz ve tüm muhalefet kanallarının ortadan kaldırılması Kemalist geleneğe bağlı küçük burjuva bürokrasisinin tepkisini çekmiştir. Emperyalizmin ağır sömürü şartları altında ekonomik olarak zor durumda kalan toplum kesimleri karşısında iktidarını sürdürmek isteyen DP, “dinci ve gerici” yapılara destek vermiş ve Kemalizm'in laik-milli çizgisine karşı giderek daha cüretkar bir tutum göstermeye başlamıştır (Aydınlık Sosyalist Dergi, 1968: 24). Bütün bu gelişmeler sonucunda Kemalist ideolojinin mirasını taşıyan asker-sivil küçük burjuva bürokrasisi DP iktidarına son vermiştir. Ancak küçük burjuva bürokrasisi her ne kadar Kemalizm'in reformcu-milliyetçi karakterini taşısa da; yine sınıf konumu gereği kararlı bir politikayı sürdürememiştir. Söz konusu zümre 1961'den sonra şehir ve köy proletaryası ile ittifak kuramadığı ve bu yönde cesur adımlar atmadığı için emperyalizme ve feodaliteye karşı devrimci bir mücadeleye girişememiştir (Aydınlık Sosyalist Dergi, 1968: 24).

MDD'cilere göre tüm bunlara rağmen 27 Mayıs, Kemalist geleneğin gücünü ve potansiyelini gösteren bir harekettir. 27 Mayısçıların getirdiği yeni anayasa sosyalistlere “baskı ve tehdit” altında da olsa örgütlenme olanağı tanımıştır. Böylece Türkiye'de egemen ittifak ile milli demokratik güçler arasında bir denge

kurulmuştur ve bu dengenin kimin lehine döneceği mücadele sürecinde belli olacaktır.

MDD hareketi, her ne kadar Kemalizm'e ve onu benimseyen zümreye yönelik sosyalist bir bakış açısıyla bazı "eleştiriler" yöneltse de bu eleştiriler Kemalizm'in milli demokratik devrim yolundaki önemine ve potansiyeline yönelik inancı sarsan bir üsluptan uzaktır ve zaten bunu amaçlamaz. MDD'cilerin Kemalizm ile ilgili eleştirileri, Marksist-Leninist teorinin deterministik sınıfsal tahlilleri çerçevesinde yapılmış "yapısal eleştirilerdir." Yani Kemalizm bir küçük burjuva hareketi olduğu için "kararsız politik tutum" ve "zikzaklar" onun sınıf konumu gereğidir. Dolayısıyla MDD hareketinin Kemalizm'e yönelik olarak eleştiriden ziyade kendi inandıkları teorik perspektiften tarihsel bir durum tespiti yaptığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte MDD'ye göre emperyalizm karşıtlığı, bağımsızlık, ulusçuluk ve laiklik geleneğinin taşıyıcısı da yine Kemalizm ve onun getirdiği değerlerdir. Nitekim başta işçi sınıfı olmak üzere Türkiye toplumunda çıkarı emperyalizmle uyuşmayan tüm sınıfların bir araya gelerek yapacağı milli demokratik devrim, Kemalist devrimin tamamlanmasından başka bir şey değildir. Demokratik devrimin en öncelikli şartı emperyalistleri Atatürk'ün önderliğinde yaptığımız gibi ülkeden kovmaktır (Türk Solu, 1968b: 6).

Kemalizm'in MDD açısından önemi ve tarihsel konumu, onun sosyalizmden bir önceki aşamanın hazırlayıcısı olmasından kaynaklanmaktadır. Kemalizm'in ön gördüğü siyasal, kültürel ve ekonomik süreç; eğer bir "karşı devrimle" geriye götürülmemiş olsaydı, bugün demokratik devrimini tamamlamış modern bir ulus olarak sosyalist devrimin hazırlıkları mümkün olabilirdi. Dolayısıyla Belli'ye göre bugünün Kemalistlerinin yarının potansiyel sosyalistleri olabilmesi mümkündür. Bu bağlamda Belli, Kemalizm'le sosyalizm arasında aşılabilir duvarların olmadığını savunmuştur (Belli, 1969: 14).

MDD'cilere göre devrimci bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasının mümkün olmadığı emperyalizm çağında Türkiye'yi demokratik devrim rotasına sokabilecek en önemli unsurlardan biri, Tanzimat'tan bu yana sürdürülen ilerlemeci, laik ve milliyetçi geleneğin son halkası olan Kemalist ideoloji ve onun taşıyıcısı olan asker-sivil aydın zümredir. Demokratik devrim sürecinde işçi sınıfının ideolojisi olan sosyalizm ile asker-sivil aydın zümrenin ideolojisi olan Kemalizm güç birliği ile hareket etmek durumundadır. Kemalizm'in taşıyıcısı olan asker-sivil aydın zümrenin sınıf konumu gereği kimi zaman sağa, kimi zaman sola kayışını engellemenin en önemli yolu ise başta proletarya olmak üzere çıkarı emperyalizmle uyuşmayan tüm toplumsal sınıfların bir araya gelerek milli demokratik devrim yolunda "güç birliği" ile ilerlemesidir. Şehir ve köy proletaryasının geniş çevrelerini temsil eden sosyalistlerle, küçük burjuvazinin

geniş çevrelerini temsil eden Kemalistler birleştiği gün mesele hallolmuştur (Belli, 1969: 17).

4. SONUÇ

MDD tezinin en çok eleştirildiği bağlam onun sınıfsal yaklaşımı bir kenara bırakarak mücadele çerçevesini “emperyalizme karşı vatanseverler” şeklinde çizmesidir (Somay, 2014: 658). Özellikle Belli'nin, sosyalizmden daha çok Kemalizm'i ön plana çıkarması ve işçi sınıfı yerine asker-sivil aydın zümreyi –ki bu zümre içerisinde asıl vurgulanmak istenen ordudur– harekete geçirmeye çalışması yalnızca TİP tarafından değil, MDD'nin ana izleğinden kopup silahlı mücadeleye girişen bazı gruplar tarafından da “darbe kuyrukçuluğu” olarak görülmüştür. Günümüzde de Belli ve MDD'ye yönelik sol cenahtan gelen eleştiriler; onun cuntacı, milliyetçi, Kemalist bir tutum sergilediği; teoride ve pratikte Marksist bir stratejiyi takip etmediği yönündedir. Diğer taraftan Belli'nin de sol içindeki muarızlarını konumlandığı politik çerçeve kendisine yöneltilen “suçlamaların” optik bir yansıması gibidir. Nitekim o da MDD tezinin dışında hareket edenleri, “bilimsel sosyalizmden sapan oportünistler” veya “sol gevezeler” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda 1960'ların sol içindeki en önemli teorik tartışmasının sosyalist devrim - demokratik devrim tartışması olduğunu söylemek mümkündür.

MDD tezi, Marksizm'in ontolojisine içkin olan determinist bakış açısının izlerini taşır. Marx'ın ortaya koyduğu ve tarihsel materyalizm olarak adlandırılan teorik çerçevede, tarihin ve toplumun “lineer bir şekilde” tek bir yöne doğru ilerlediği varsayılmaktadır. Bu determinist tarihsel perspektife göre toplumlar devrimsel süreçlerde kendi iradelerine bağlı olmayan zorunlu aşamalardan geçmek zorundadırlar. Bir üretim tarzından, daha ileri bir üretim tarzına geçişle atlanan bu aşamalar, adeta toplumsal ilerleyişin yasalarıdır ve ritmik bir evrimsel süreç içerisinde birbirini takip ederler. Bu bağlamda Belli, MDD tezini ortaya koyarken Türkiye toplumunun hangi gelişme aşamasında olduğunu sorgulamıştır. Ona göre Türkiye ulusal bağımsızlığını tam anlamıyla sağlayamamış, güçlü bir milli burjuvazisi olmayan, emperyalizmin tahakkümü altında bulunan ve halen feodal unsurların etkin olduğu bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'nin tarihsel gelişim aşamasındaki konumu doğrudan bir sosyalist devrime imkan vermemektedir. Sosyalist devrimden önce gerçekleştirilmesi gereken ve Türkiye toplumunu sosyalizmden önceki aşamaya taşıyacak olan devrim “milli demokratik devrimdir.” Bu yaklaşım Marksizm'in düz çizgisel ve determinist anlayışının doğrudan bir yansımasıdır. MDD hareketine göre TİP başta olmak üzere doğrudan sosyalist devrimi savunanlar Marksist bir tutum sergilememekte ve

bilimsel sosyalizme aykırı hareket etmektedirler. MDD perspektifinden bakıldığında TİP'in izlediği yol “anakronik” bir politik tutumun ifadesidir.

MDD tezinin stratejik olarak benimsediği yöntem ise Lenin'in görüşlerine dayanmaktadır. Lenin'in “*Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*” adlı eserini referans alan bu stratejiye göre işçi sınıfının küçük burjuvazi ve çok sayıda yarı proleterleri de kapsayan köylülüğü yanına alarak demokratik devrim için mücadele etmesi gerekir. Feodal kalıntılara ve monarşiye karşı yapılacak bu mücadele, yalnızca tek bir sınıfa dayanmayacak, çıkarı demokratik devrimden yana olan tüm sınıfları bir araya getirecektir. Bununla birlikte işçi sınıfının bu mücadeledeki önderliği, burjuvazinin devrim yolundaki “yalpalamalarını” engelleyecek ve onun istikrarını sağlayacaktır.

Tüm milli güçlerin tek bir cephede savaşım vermesi ve sosyalizmden önce mutlaka demokratik devrimin gerçekleştirilmesi fikri esas olarak bu esere dayanmaktadır. Ancak işçi sınıfı önderliği MDD tezinde amorf bir hal almıştır. Nitekim Belli'nin ortaya koyduğu teorik çerçevede retorik olarak bir işçi sınıfı önderliğinden bahsedilse bile; verili koşullarda esas potansiyel güç asker-sivil aydın zümre olarak görülmektedir. Bu zümre içerisinde de bizzat Belli tarafından verilen tarihsel örneklerle (1908 hareketi, Çanakkale Savaşı, İstiklal Savaşı, Atatürk Devrimi ve 27 Mayıs) en önemli unsurun ordu olduğu anlaşılmaktadır.

MDD hareketi, asker-sivil aydın zümreyi küçük burjuvazinin en bilinçli ve öncü müfrezesi olarak tanımlamaktadır. Bu bilinci de esasında Marksizm'e aykırı bir biçimde “manevi” unsurlarla temellendirmektedir. Nitekim Belli, her ne kadar asker-sivil aydın zümrenin maddi çıkarlarının emperyalizmle uyuşmayacağını ifade etse de esas vurguladığı şey Tanzimat'tan bu yana devam eden “bağımsızlıkçı ve antiemperyalist” gelenektir. Belli bu noktada hiç sapmadığını iddia ettiği materyalist izlekten ayrılır; ancak pratik bir sonucu hedeflediği açıktır. Öncelikle Türkiye'nin “yarı feodal” toplumsal aşamasında devrimci tutumu benimseyecek olan bir milli burjuvazi yoktur. Bununla birlikte böyle bir burjuvazi olsa dahi emperyalist aşamada (kapitalizmin tekelci aşaması) burjuvaziden devrimci bir sınıf olarak söz edilemez. İşçi sınıfı ise kırsal ile bağlantılarını devam ettirdiği, bilinç düzeyinin ve örgütlülüğünün yeteri düzeyde olmadığı bir tarihsel aşamada demokratik devrime önderlik edebilecek seviyede değildir. Dolayısıyla MDD tezi; pragmatik bir tutumla Kemalizm'i ve onun taşıyıcısı olduğuna inandığı asker-sivil aydın zümreyi ön plana çıkarır. Sonuçta MDD'ye göre demokratik devrimin değerleri olan ulusçuluk, laiklik, cumhuriyet ve bağımsızlık; Kemalist geleneğe içkindir. Ayrıca bu gelenek emperyalizme karşı savaş vermiş “millici” bir duruşa sahiptir. Bu pragmatik yaklaşım, gerçekçi bir devrim stratejisi

için Kemalizm ve asker-sivil aydın zümreden yararlandığı ölçüde, “Marksizm’in biliminden” uzaklaştır.

Tüm bu değerlendirmelere rağmen çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi sosyalist devrimci hareketlerin hemen hiçbirinde “pür Marksist bir teorik reçete” uygulanmamıştır. Dolayısıyla MDD hareketinin, Kemalizm ve asker-sivil aydın zümreye biçtiği öncü role dayanarak sosyalist bir hareket olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Nitekim MDD tezi açıkça aşamalı devrim stratejisi çerçevesinde Türkiye’nin önündeki basamağın sosyalist devrim değil milli demokratik devrim olduğunu söylemiştir. Bu devrimi gerçekleştirmek için de demokratik devrimin değerlerini taşıdığına inandığı; bununla birlikte söz konusu devrimi gerçekleştirme yolunda en yüksek potansiyele sahip olduğunu düşündüğü Kemalist geleneğe tutunmuştur. Bu politik tutum bütünüyle MDD hareketinin tarih çarkının daima ileriye doğru döndüğüne dair kesin inancından kaynaklanmaktadır. Türkiye için bugünün devrimci ideolojisi Kemalizm ise yarının ideolojisi sosyalizmdir. Yine bugünün devrimci sınıfı asker-sivil aydın zümre ise yarının Türkiye’sinin devrimci sınıfı proletarya olacaktır. Bu bağlamda MDD’nin Kemalizm ve onun taşıyıcısı olan zümreyi sosyalist devrimin önünü açacak olan “milli demokratik devrim” yolunda araçsallaştırdığı ve nihai hedefinin Yön hareketinin amaçladığı gibi sol bir Kemalist düzen değil, sosyalist bir düzen olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aktolga, Münir (1967), “Milli Demokratik Devrim”, Türk Solu, 7.

Atılğan, Gökhan (2014), “Mihri Belli”, Gültekingil, Murat ve Bora, Tanıl (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol, Cilt 8 (İstanbul: İletişim Yayınları): 548-570.

Aydın, Suavi (1998), “Millî Demokratik Devrim”den “Ulusal Sol” a Türk Solunda Özgücü Eğilim”, Toplum ve Bilim, 78: 59-91.

Aydınlık Sosyalist Dergi (1968), “Dünya Türkiye ve Devrimci Mücadele”, 1: 1-31.

Bank, Rasim Berker (2019), “Ekim Devrimi’nin Düşünsel Etkisi ve 1960’dan 1970’e Türkiye Solu’nun İktidar Mücadelesinde Farklı Kuramsal Açılımlar”, Alternatif Politika, 11 (3): 556-588.

Belge, Murat (2009), “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, Gültekingil, Murat ve Bora, Tanıl (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt 2 (İstanbul: İletişim Yayınları): 29-43.

Belli, Mihri (1967), “Devrimci Şiar Meselesi”, Türk Solu, 5: 4-5.

Belli, Mihri (1968a), “Ya Güç Birliği, Ya Faşizm !”, Türk Solu, 24.

Belli, Mihri (1968b), Türkiye’nin Devrim Stratejisi, Türk Solu, 9: 4-5.

Belli, Mihri (1969), “Türkiye’de Karşı Devrim”, Türk Solu, (64): 12-24.

Belli, Mihri (1988), “Milli Demokratik Devrim”, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 7 (İstanbul: İletişim Yayınları): 2144–2145.

Belli, Mihri (2015), “Milli Demokratik Devrim”, Türkmen, Emir Ali (Der.), Türkiye Sosyalist Solu Kitabı I (Ankara: Dipnot Yayınları): 199-262.

Belli, Mihri [E. Tüfekçi] (1966), “Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?”, Yön, (175): 10-11.

Belli, Mihri [Mehmet Doğu] (1962), “Sosyalizm Tartışmaları”, Yön, 48.

Bora, Tanıl (2017), Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler (İstanbul: İletişim Yayınları).

Claudin, Fernando (1975), The Communist Movement: From Comintern to Cominform (Londra: Penguin).

Çetinkaya, Doğan Y. ve M. Görkem Doğan (2014), “TKP’nin Sosyalizmi”, Gültekingil, Murat ve Bora, Tanıl (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol, Cilt 8 (İstanbul: İletişim Yayınları): 275-338.

Doğan, Erkan (2011), “Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçiliğe Eklemlenmek”, Türk Sosyalizminin Eleştirisi, Doğu Batı, 15 (59): 135-155.

Erdost, Muzaffer (1970), “Devrimde Küçük-Burjuvazinin Yeri”, Aydınlik Sosyalist Dergi, 16: 248-265.

Kaçmazoğlu, Bayram H. (2000), 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri (İstanbul: Birey Yayıncılık).

Kahraman, Hasan Bülent (2011), “Türk Solunun Çıkmaz Sokağı: Kemalizm (Ordu) İlişkisi”, Türk Sosyalizminin Eleştirisi, Doğu Batı, 15 (59): 35-76.

Kahraman, Suphi (1968), “Türk Solu ve Milli Demokratik Devrim”, Türk Solu, 53.

Lenin, Vladimir Ilyich (1993), Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Yurdakul Fincancı).

Lenin, Vladimir Ilyich (2003a), Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği (Eriş Yayınları) (Çev. Muzaffer Ardos).

Lenin, Vladimir Ilyich (2003b), Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması (Eriş Yayınları) (Çev. Cemal Süreyya).

Lenin, Vladimir Ilyich (2012), Ulusların Kaderlerini Kendilerinin Tayin Hakkı (İstanbul: Agora Kitaplığı) (Çev. Ferit Burak Aydar).

Lipovksi, Igor P. (1992), The Socialist Movement in Turkey: 1960-1980 (Leiden: E. J. Brill)

Marx, Karl (2003), Kapital I (Ankara: Eriş yayınları) (Çev. Alaattin Bilgi).

Marx, Karl (2016), Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Tanıl Bora).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2013a), Alman İdeolojisi (İstanbul: Evrensel Basım Yayın) (Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2013b), Komünist Manifesto (İstanbul: Can Yayınları) (Çev. Celal Üster ve Nur Deriş).

Sayın, Mahir (2014), "Milliyetçilik ve Demokrasi Arasında Sol Düşünce", Gültekingil, Murat ve Bora, Tanıl (Der.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol, Cilt 8 (İstanbul: İletişim Yayınları): 578-584.

Somay, Bülent (2014), "Türkiye Solunun Kemalizmle İmtihanı" Gültekingil, Murat ve Bora, Tanıl (Der.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol, Cilt 8 (İstanbul: İletişim Yayınları): 647-658.

Şener, Mustafa (2015), Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve Tıp (İstanbul: Yordam Kitap).

Türk Solu (1967), "Atatürk ve Atatürkçülük", 1.

Türk Solu (1968a), "Emperyalizm ve Ortaklarına Karşı Güç Birliği", 22.

Türk Solu (1968b), "Sosyalist Literatürde Terimler – Kavramlar: Demokratik Devrim", 20.

Ulus, Özgür Mutlu (2016), Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971) (İstanbul: İletişim Yayınları).

**WEIMAR CUMHURİYETİ'NDE ALMANYA SOSYAL
DEMOKRAT PARTİSİ – ALMANYA KOMÜNİST
PARTİSİ İKİLİĞİNİN NASYONAL SOSYALİST ALMAN
İŞÇİ PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİNDEKİ ROLÜ**

**THE ROLE OF THE SOCIAL DEMOCRATIC PARTY OF
GERMANY – COMMUNIST PARTY OF GERMANY
DUALITY IN THE RISE OF THE NATIONAL
SOCIALIST GERMAN WORKERS' PARTY IN THE
WEIMAR REPUBLIC**

Ufuk S. YÜKSEL*

ÖZ

Bu çalışmada, Weimar Cumhuriyeti'nde Almanya Sosyal Demokrat Partisi (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD*) ve Almanya Komünist Partisi (*Kommunistische Partei Deutschlands-KPD*) arasındaki karşıtlığın, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei-NSDAP*) yükselişi üzerindeki etkilerini subjektif koşullar merkezinde sorgulamak ve bu partilerin iç dinamiklerinden hareketle NSDAP'nin seslendiği seçmen kitlesinin sınıfsal yapısını analiz etmek hedeflenmektedir. Bu analizde büyük oranda Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine odaklanılacak, kökeni 1918 Kasım ve 1919 Ocak Devrimleri'ne dayanan SPD-KPD ayrışması bu partilerin kurumsal yapısından hareketle tartışılacaktır. Bu sorgulamada, NSDAP'nin yükselişinde öznenin eylemine dayalı koşulların etkilerini öne çıkaran bir Nazizm analizi

* Arş. Gör., Altınbaş Üniv., Uluslararası İlişkiler Bölümü; Doktora öğrencisi, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (Siyasal), ufuk.yuksel@altinbas.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3791-7173>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 19.12.2020
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 24.05.2021

geliştiren Wilhelm Reich'in kuramsal pozisyonu temel alınmıştır. "KPD'nin liderliğini devraldığı 1919 Ocak ayaklanmalarının, SPD'nin isyancılar aleyhine Alman Ordusu (*Reichswehr*) ve büyük sermayeyle uzlaşması nedeniyle bastırılması, Weimar Cumhuriyeti'nde siyasi açıdan bir kırılma noktası olmuş ve bu süreç NSDAP'nin yükseleceği siyasal zemini hazırlamıştır" tezi bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nazizm, Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD), Almanya Komünist Partisi (KPD), Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP), Weimar Cumhuriyeti.

ABSTRACT

In this study, it is intended to question the effects of antagonism between the Social Democratic Party of Germany (SPD) and the Communist Party of Germany (KPD) on the rise of the National Socialist German Workers' Party (NSDAP) within the framework of subjective conditions in the Weimar Republic and to evaluate the class structure of the supporters to whom the NSDAP addresses, based on the internal dynamics of these parties. This analysis will mainly concentrate on the founding period of the Weimar Republic, and the SPD-KPD split, which originates from the 1918 November and 1919 January Revolutions, will be discussed with reference to the institutional structure of these parties. Theoretically, this examination is based on the position of Wilhelm Reich, who developed a Nazism analysis that highlights the effects of conditions based on the action of the subject on the rise of the NSDAP. The thesis "the suppression of the January 1919 rebellions, when the KPD took over the leadership, due to the SPD's reconciliation with the Reichswehr and big capital against the rebels was a political breaking point in the Weimar Republic and this process set the political ground on which the NSDAP will rise" is the focus of this study.

Keywords: Nazism, Social Democratic Party of Germany (SPD), Communist Party of Germany (KPD), National Socialist German Workers' Party (NSDAP), Weimar Republic.

GİRİŞ

İki savaş arası dönemde Almanya Sosyal Demokrat Partisi (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD*) ve Almanya Komünist Partisi (*Kommunistische Partei Deutschlands-KPD*) arasındaki ideolojik ayrışmalar, Nazi hareketinin yükselişine neden olan subjektif koşulların şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu çalışmada 1918 Kasım ve 1919 Ocak Devrimleri özelinde, SPD ve KPD arasındaki karşıtlığın Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei-NSDAP*) yükselişi üzerindeki etkilerini çözümlenmek hedeflenmektedir. Bu partilerin sınıfsal tabanlarının, örgütlenme stratejilerinin ve propaganda tekniklerinin analizi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmanın iki temel argümanı vardır. Birincisi, “Weimar Cumhuriyeti’nde 1919 Ocak Devrimi’nin travmatik etkileri nedeniyle SPD ve KPD arasında yaşanan kopuş, birleşik bir cephe hareketinin kurulmasını önleyerek sivil toplum alanında Nazi hareketinin nüfuzunu artırmıştır” tezine dayanmaktadır. İkincisi, “SPD ve KPD arasındaki sınıfsal bölünme, NSDAP’nin alt ve alt orta sınıflara sızmasını kolaylaştırarak seçim performansını olumlu yönde etkilemiştir” çıkarımından hareket etmektedir. Çalışmanın birinci boyutunda, bu iki argümandan yola çıkılarak SPD ve KPD arasındaki karşıtlığın tarihsel ve ideolojik kökenleri sorgulanacak ve bu partilerin NSDAP’ye karşı geliştirdiği stratejiler değerlendirilecektir. İkinci boyutta ise SPD, KPD ve NSDAP’nin seçim performansları ve bu partilere bağlı toplumsal örgütlerin kitleselleşme düzeyi analiz edilerek bu stratejilerin başarısı test edilecektir. Bu doğrultuda, SPD-KPD ayrışmasının Nazi hareketinin yükselişine neden olan subjektif koşulların oluşumundaki rolünü sorgulamak hedeflenmektedir. Bu sorgulamadaki temel analiz birimleri SPD, KPD ve NSDAP olurken, bu partilerin içsel dinamikleri de incelemenin kapsamına dahil edilmiştir. Bu incelemenin sınırlarının belirlenmesinde Wilhelm Reich’in praxis kuramı belirleyici olacaktır.

SPD-KPD ayrışmasında, 1918 Kasım ve 1919 Ocak Devrimleri tarihsel açıdan belirleyici unsurlar olmuştur. NSDAP’nin kuruluşundan yaklaşık bir yıl önce gerçekleşen bu olaylar, Almanya siyasetinde devrimci siyaset açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle, Almanya’da dört yıl boyunca statüko güçleri ile devrimci gruplar arasında dondurulan iktidar mücadelesi tekrar ateşlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu büyük yıkım, savaştan sonra yaşanan iktisadi çöküş ve Bolşevik Devrimi’nin Almanya’daki sol devrimci gruplarda uyandırdığı kıvılcım, 1918

Kasım ve 1919 Ocak Devrimleri'ne giden süreci hazırlamıştır. 1919 Ocak Devrimi'nin başarısız olması, NSDAP'nin iktidara gelmesine neden olan sürecin başlangıcındaki en önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur. Alman Genel Kurmayı'nın doğrudan müdahalesiyle, Müttefik Kuvvetleri'nin ise dolaylı desteğiyle sert biçimde bastırılan Ocak Devrimi, Almanya'da yakın gelecekte sosyalist bir devrimin gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldırarak nasyonalist hareketlerin önünü açmıştır (Taylor, 2005: 215).

Reich (1998), NSDAP'nin iktidara geliş sürecinde sosyal demokrat siyasetin eylemsizliğinin büyük etkisi olduğuna vurgu yapar. Bu yaklaşım, birçok kritik noktada SPD'nin yeterince kararlı durmadığı için kazandığı mevzileri NSDAP'ye terk etmek zorunda kaldığına dikkat çekmektedir. 1920'li yıllardan itibaren reformist bir program benimseyen SPD üst yönetimi, *Reichstag*'da Merkez Parti'yle (*Deutsche Zentrumspartei-Zentrum*) birlikte parlamenter rejimin devamlılığını savunan en önemli iki güç odağından birisi haline gelmiştir. SPD ve Zentrum'un, NSDAP'ye karşı stratejik pozisyonu "kötünün iyisi"ni desteklemek olmuştur (Daycock, 1980: 187; Bois, 2015). Bu dönemde SPD'nin üst yönetimi, NSDAP'yi henüz ciddi bir tehdit unsuru olarak görmemektedir. Partinin merkez komitesinde, Weimar Cumhuriyeti'nin kurumsal mekanizmalarının ve partinin orduyla kurduğu ittifakın, NSDAP'nin yükselişini durduracağı algısı egemendir (Gluckstein, 2013). Buna karşılık KPD'nin politikalarının şekillenmesinde dış siyasette Sovyet dış politikasının öncelikleri belirleyici olurken, iç siyasette KPD'yi işçi sınıfının ana temsilcisi haline getirmek hedeflenmiştir. KPD, Nazizm'le mücadelede paramiliter örgütlenmelerden darbeci eğilimlere uzanan radikal stratejilerden yola çıkmıştır. Buna karşılık SPD, diğer partilerle ve bürokratik aygıtlarla ittifak ilişkilerine dayanan, konjonktüre göre Hindenburg, Papen ve Schleicher gibi muhafazakâr siyasetçilerin desteklenebildiği tutucu bir stratejiyle hareket etmiştir (Daycock, 1980: 186-187).

SPD ve KPD'nin Nazi hareketine karşı geliştirdiği propaganda stratejilerinin analizi, bu çalışmada önemli bir başvuru noktasıdır. Bu değerlendirmede, NSDAP'nin seçim performansı verilerinden ve seçmen kitlesinin sınıfsal analizinden yararlanılacaktır. Sınıf analizinden hareketle, SPD-KPD ayrışmasının iki ayrı boyutta NSDAP'nin güç kazanmasında etkili olduğuna dikkat çekilecektir. Birinci boyutta, SPD ve KPD arasında yaşanan ayrışma, birleşik bir cephe hareketinin kurulmasını önleyerek NSDAP'ye karşı etkili bir strateji geliştirilmesini engellemiştir. İkinci boyutta ise bu ayrışma, NSDAP'nin alt ve alt orta sınıflar üzerinde nüfuzunu artırmasını kolaylaştırarak kararsız seçmen kitlesinin NSDAP'ye yönelmesinde etkili olmuştur.

NSDAP'nin siyasi programının özünü sosyal, politik ve kültürel yaşamı bütün boyutlarıyla kontrol etmeyi hedefleyen bir toplum tasavvuru oluşturmaktadır. NSDAP'nin programını dönemin diğer muhafazakar-nasyonalist partilerinden ayıran temel unsur, toplumu totaliter aygıtların yardımıyla radikal biçimde yeniden örgütlemeyi hedefleyen bir vizyona dayanmasıdır. Herbert Marcuse (2004: 9), Üçüncü Reich'in rasyonel organizasyon şemasıyla totaliter baskı aygıtlarının bir arada bulunuşunun çarpıcı bir örneği olduğuna dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Üçüncü Reich, teknokratik bir devlet yapısına dayanmaktadır. Bu kurumsal yapıda halkın refahı ikinci planda yer alırken, örgütlenmiş devletçi kapitalizm anlayışıyla üretim kapasitesini en üst seviyeye çıkarmak hedeflenmiştir. Bu yapıda devlet ve halk arasındaki ayırım ortadan kaldırılmış, güç siyasi aygıtlardan parti elitlerine transfer edilmiştir (Marcuse, 2004: 70). Toplumun geri kalanı üzerinde sınırsız erke sahip olan parti elitleri, iktidarı tehdit eden tüm güç odaklarını şiddetle yıldırarak statükoyu korumaya çalışırlar. Nazi ideolojisine göre modern toplum, eşit olmayan yeteneklere sahip sosyal gruplar ve bireyler arasındaki rekabete dayanmaktadır. Bu toplum tasavvurunda ancak en acımasız ve etkili yöntemlere başvurabilenler ayakta kalabilir (Marcuse, 2004: 73). Nasyonal sosyalizmin özünü oluşturan bu modele göre, Üçüncü Reich'in ayakta kalabilmesi iç ve dış düşmanlarını acımasızca yok etme gücüne bağlıdır. Nazi hareketinin en irrasyonel sloganlarında dahi devletin üretim kapasitesini ve organizasyon kabiliyetini artırmayı hedefleyen rasyonel bir program gizlidir. (Marcuse, 2004: 77-78).

Marcuse, Nazi devlet yapılanmasını teknolojik rasyonalitenin en uç örneklerinden biri olarak değerlendirirken, Reich Nazizm'in daha çok irrasyonel boyutuna ve kitle psikolojisi üzerindeki ideolojik etkilerine yoğunlaşmıştır. Reich'in (1946) faşizm tartışmalarına özgün katkısı, siyasi partilerin içsel dinamiklerine odaklanarak faşizmin yükselişini etkileyen subjektif koşulların ve buna paralel olarak otoriter kişilik yapısının analizini gerçekleştirmesi olmuştur. Onun analizinde faşizm, toplumsal tabakalara, sivil topluma, kısacası yaşamın her alanına nüfuz eden hastalıklı bir görüngüdür (Reich, 1979: 10). Reich'in geleneksel faşizm yaklaşımlarına yönelttiği temel eleştiri, faşizmin siyasi bir partinin ideolojisi ya da Alman-İtalyan emperyalizminin ortaya çıkardığı karşı devrimci bir hareket olarak ele alınmasının eksik oluşudur. Reich'a göre bir ideoloji, ancak kitlelerin bilişsel algılarını değiştirebilirse devrimci bir güç kazanabilir (Brinton, 1975). "SPD-KPD ayrışması" Reich'ın Nazizm'le ilgili erken dönem çalışmalarının ana temalarından birisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada SPD-KPD ikiliği üzerinden gerçekleştirilen Nazizm analizinde Reich'ın kuramsal araçlarından yararlanmışır. *Faşizmin*

Kitle Ruhu Anlayışı ve Başlı Dertte İnsanlar' da; bu partilerin örgütsel dinamiklerinin ve propaganda stratejilerinin kapsamlı bir analizini gerçekleştiren Reich, günümüzde de güncelliğini koruyan bir faşizm kuramı geliştirmiştir.

Bu doğrultuda, birinci kısımda çalışmanın kuramsal çerçevesi ve metodolojisi ele alınacaktır. İkinci kısımda SPD-KPD ikiliğinin 19. yüzyılın ikinci yarısına dayanan sınıfsal temelleri sorgulanacaktır. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda SPD içindeki revizyonizm tartışmalarıyla başlayan ideolojik ayrışmalar ve SPD-KPD ikiliğinin NSDAP'nin yükselişi üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Beşinci ve altıncı kısımlarda Nazi hareketine karşı SPD ve KPD'nin uyguladığı stratejilerin sonuçları değerlendirilecek ve Nazi hegemonyasının konsolidasyonu için gerekli siyasi zemini hazırlayan subjektif koşullar analiz edilecektir. Sonuç kısmında ise çalışmanın temel argümanları sınanarak, Herbert Marcuse'nin yaklaşımlarından hareketle totaliter rejimlerle mücadele olanakları kısaca tartışılacaktır.

1. METODOLOJİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Faşizm çalışmalarında bugüne dek iki temel yöntem ön plana çıkmıştır: Tümevarımsal-gözlemsel ve tümdengelimsel-soyut yöntem (Iordachi, 2019: 42). Tümevarımsal faşizm çalışmaları, iki savaş arası dönemden başlayarak görgül vaka çalışmalarına dayandırılırken, tümdengelimsel yöntemi temel alan çalışmalarda kapsayıcı bir faşizm tanımı geliştirerek bir model oluşturma çabası görülür. Bu çalışmada, tarihsel karşılaştırmalarda tümevarımsal yönetime öncelikli olarak başvurulmuştur. Teorik boyuttaki analizlerde ise kapsayıcı bir faşizm kuramı geliştirmeyi hedefleyen tümdengelimsel faşizm modellerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın hedefi, iki yöntemden de güçlü olduğu alanlarda yararlanılarak; görgül bulguların teori üzerinde, teorik modellerin ise görgül bulguların yorumlanması üzerindeki karşılıklı etkilerini bir araya getiren eklektik bir faşizm analizi geliştirmektir. Metodolojik açıdan bu pozisyon, bu çalışmanın temel çıkış noktası olan Reich'in ve Frankfurt Okulu'nun faşizm kuramlarıyla uyusmaktadır.

Ernst Nolte'nin faşizmi karşıtlıklar üzerinden tanımlayan (anti-komünizm, anti-liberalizm, anti-muhafazakârlık) yaklaşımına göre faşizm; “parti-ordu ve Führer liderliğinde totaliter rejime geçmeyi hedefleyen bir ideoloji” olarak değerlendirilir (Wodak ve Richardson, 2015; Iordachi, 2019). Karşılaştırmalı faşizm çalışmalarındaki genel konsensüsü yansıtan tanıma göre ise faşizm; “Aydınlanma düşüncesi üzerinde yükselen sisteme karşı, anti-komünist, irrasyonel öğelerden beslenen, yeni bir medeniyet inşa etme hedefi olan, orta sınıfın başkaldırısı” olarak tanımlanır (Iordachi, 2019). Bu genel tanımı,

psikanalizin bulgularını kullanarak zenginleştiren ve faşizmi egemen paradigmanın biçimlendirdiği otoriteren kişilik yapısının ideolojisi olarak analiz eden teorik yaklaşımların öncüsü ise Frankfurt Okulu kuramcıları olmuştur (Fromm, 2013; Kellner, 1989; Marcuse, 2000; Reich, 1946, 2013).

Faşizm üzerine gerçekleştirilen ilk çalışmalardan olan ve Frankfurt Okulu'nun faşizm yaklaşımlarını da doğrudan etkilemiş *Faşizmin Kitle Ruhunu Anlayışı (Die Massenpsychologie des Faschismus)* isimli kitabında Reich, Nazizm'i faşizmin Almanya'ya özgü bir formu olarak kavramsallaştırmıştır (Slater, 1998). Reich (1998), Marksist politik ekonominin sınıf analizini ve Freudcu psikanalitik kuramın kategorilerini kabul etmekle birlikte propaganda aygıtları, örgütlenme stratejileri ve sosyo-psikolojik toplumsal dinamikler üzerine kapsamlı analizler gerçekleştirerek faşizm çalışmalarının kapsamını genişletmiştir. Reich, geç dönem faşizm çalışmalarında psikanalize politik ekonomi karşısında üstünlük veren bir yaklaşımı benimsemiştir. Reich'in ve Frankfurt Okulu kuramcılarının faşizm çalışmalarında sosyo-psikolojik toplumsal dinamiklere yönelmelerinin nedeni, faşizmin yükselişini etkileyen sınıfsal dinamikleri ve subjektif koşulları inceleyerek özgürleşimci bir praksis kuramı geliştirme çabası olmuştur. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesinin ve temel argümanlarının belirlenmesinde metodolojik açıdan bu perspektif temel alınmıştır.

Reich, özellikle erken dönem faşizm çalışmalarında Marksist sınıf çatışması analizinin faşizmin anlaşılmasında önemli yaklaşımlar sunduğunu kabul etmektedir. Ancak onu ortodoks Marksist tezlerden ayırıştıran nokta, faşizmin bir kişilik yapısı ve karşı devrimci bir paradigma olarak kavranışıdır (Davies ve Lynch, 2005: 68). Reich'in analizinde faşist düşüncenin izleri, otoriter rejimlerin baskı aygıtlarına ve klasik burjuva aile yapısının etkilerine dek sürülür (McLaughlin, 1996: 252). Reich, egemen ideolojinin öznenin kişilik yapısında sabitlendiğini ve bireylerin psikik yapısı değiştirilmeden bu ideolojiyi yeniden üreten döngünün kırılmayacağını savunmuştur (D'Aloia, 2005; Laclau, 1977: 79; Neill, 1975: 38).

2. TARİHSEL ARKA PLAN

Almanya siyasetinde sosyal demokrasinin ve Nazi ideolojisinin gelişimi, 19. yüzyılın sınıfsal dinamiklerinden ve Almanya'da kapitalizmin kendine özgü gelişiminden doğrudan etkilenmiştir. 19. yüzyılın başlangıcında, devletin merkezi iktidarının güçlenmesi burjuvazinin yükselişinin de başlangıcı olmuştur. 19. yüzyılda eski gücünü kaybeden seçkinler, iktidarı tek başlarına kontrol etme gücüne artık sahip olmadıklarından merkezi otoritenin lehine belli alanlardan çekilmişlerdir. 1815-1848 periyodu, burjuvazinin yükseliş dönemi olarak kabul edilebilir. Bu süreçte sivil toplumun yeniden düzenlenmesi, anayasal reformlar

ve merkezi otorite eliyle gerçekleştirilen değişiklikler burjuvazinin gücünü artırmasına hizmet etmiştir (Kocka ve Mitchell, 2015: 27). 1848-1870 döneminde aristokrasi görel olarak güç kaybetmeye başlasa da soyluların ayrıcalıkları Fransa ve İngiltere’de olduğu düzeyde kısıtlanmamış ve reformlar Prusya bürokrasisi tarafından tepeden inme biçimde gerçekleştirilmiştir (Kocka ve Mitchell, 2015: 28).

Almanya’da 1848 Devrimi’nin başarısızlığa uğramasında temel etken, işçi sınıfıyla burjuvazi arasında ittifakın gerçekleşmemesi ve Alman burjuvazisinin soylularla uzlaşmayı tercih edişi olmuştur (Marx, 2010). Marksist tarih okumaları, Alman burjuvazisinin bu tavrını tarihsel görevlerine ihanet edişi olarak yorumlamaktadır (Marx, 2010; Mooers, 1997: 172). Engels, 19. yüzyılın Alman devletini, toplum burjuvalaşırken siyasi boyutta feodal unsurların hegemonik etkilerinin devam ettiği çarpık bir yapılaşma olarak değerlendirir (Mooers, 1997: 166). 19. yüzyılda Alman burjuvazisi, soyluların imtiyazlarını sosyal devrimle ortadan kaldırmak yerine, reformlar yoluyla aşamalı olarak gerçekleşecek bir dönüşümü tercih etmiştir.

İkinci Reich’in eleştirel tarih yazınına göre, burjuvazinin aristokrasiyle uzlaşması burjuva devrimini yavaşlatmış, aristokrasinin imtiyazlarının Birinci Dünya Savaşı sonlarına dek korunmasına neden olmuştur (Kocka ve Mitchell, 2015: 38; Mooers, 1997: 128). Blackbourn ve Eley (1984: 160), Alman burjuvazisinin başarılarından çok hezimetleriyle göze çarptığına dikkat çeker. Alman burjuvazisi, siyasi ve ekonomik hedeflerine tabandan gerçekleşen hareketler yoluyla değil, devletin tepeden gerçekleştirdiği reformlar aracılığıyla kavuşmuştur. Bu nedenle iktisadi boyuttaki gücü oranında siyasi alanda temsili mümkün olmamıştır. 1871’de Almanya’da nüfusun %63’ü kırsalda yaşarken, iş gücünün %45’i tarım alanında yoğunlaşmıştı. 1907’de yapılan sayımlara göre ise şehirde yaşayan nüfusun oranının %60’a, endüstri ve zanaat alanında çalışan işçilerin sayısının ise 6,9 milyondan 11,3 milyona yükseldiği görülmektedir (Childers, 1983: 21). Nüfusun sanayi şehirlerinde yoğunlaşması ve SPD’nin doğal seçmen tabanını oluşturan işçi sınıfının genişlemesiyle, Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesindeki periyotta SPD İkinci Reich’in en güçlü siyasi partisi haline gelmiştir.

1875’te Ferdinand Lassalle’ın liderliğindeki Genel Alman İşçi Birliği (*Allgemeiner Deutscher Arbeiter-Verein-ADAV*) ile Wilhelm Liebknecht ve August Bebel’in liderliğini yürüttüğü Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands-SDAP*) birleşmesiyle kurulan SPD, 1889’da İkinci Enternasyonal’in kuruluşuyla birlikte uluslararası düzlemde sosyalist partilerin lideri haline gelmiştir (Sacks, 2017). Partinin Bismarck

döneminde statükoyu tehdit eden bir unsur olarak algılanması, 1878-1890 arası dönemde faaliyetlerinin yasaklanması sonucunu doğursa da SPD bu süreçten güçlenerek çıkmıştır (Kieran, 2004: 33; Sacks, 2017). 1890'da %19,7 oy oranına sahip olan parti, Birinci Dünya Savaşı öncesi gerçekleşen son seçimde %34,8 oy oranına ulaşmıştır (Childers, 1983: 22).

1914'te SPD'nin toplam üye sayısı 1.085.905'e ulaşırken, 1912 seçimlerinde parti 4.250.000 oy toplamıştır (Broué, 2005: 43). Partinin işçi sınıfı üzerindeki hegemonik etkisinde; Birinci Dünya Savaşı öncesi, toplam üye sayısı yaklaşık 2 milyona, yıllık geliri ise 88 milyon marka ulaşan SPD yanlısı sendikalar önemli rol oynamıştır. 1891'de anti-sosyalist yasanın kaldırılmasıyla Marksizm partinin resmi doktrini olarak kabul edilmiş ve parti Serbest Sendikaları bir araya getiren bir çatı oluşumu haline gelmiştir (Childers, 1983: 21). Sendikalarla kurulan organik ilişkiler aracılığıyla kültürel boyutta güçlü bir yapılanmaya gidilmiş; kadın örgütlerine, gençlik derneklerine, kütüphanelere, yayın kuruluşlarına, sosyal organizasyonlara yayılan etkili bir propaganda ağı geliştirilmiştir (Broué, 2005: 44; Larson, 2017). SPD'nin gittikçe güçlenen işçi hareketleri üzerindeki sarsılmaz nüfuzu, partinin karşıtları tarafından SPD'nin egemen iktidarı devirmeyi hedefleyen bir parti (*Umsturzpartei*) olarak algılanmasına neden olmuştur (Larson, 2017).

3. REVİZYONİZM TARTIŞMALARI VE ALMANYA SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ'NDEKİ İDEOLOJİK AYRIŞMALAR

SPD içindeki ideolojik ayrışmalar, 19. yüzyıl sonlarında Eduard Bernstein'in başlattığı revizyonizm tartışmalarıyla başlar (Lee, 2005: 4). Revizyonizm tartışmaları, ortodoks Marksist kliğin üstünlüğüyle sonuçlansa da siyasi pratikte revizyonist prensipler 20. yüzyılın başlarından itibaren parti içinde gittikçe daha fazla ağırlık kazanmaya başlamıştır (Fowkes, 1984: 3). Birinci Dünya Savaşı döneminde revizyonizme yakın olan grupların partinin üst yönetimi üzerinde kontrolü sağlaması; partinin bölünmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde parti içindeki ikilik; sosyal devrim ve sosyalizmi merkezine alan azami programı savunan grupla, reformist bir yönelimle kapitalizmle uyumlu biçimde partinin varlığını sürdürmeyi hedefleyen asgari programı savunan grup arasındaki çatışmaya dayanmaktadır (Broué, 2005: 46).

Bernstein'in "revizyonizm" tezleri, kapitalizmin son 20 yıldaki gelişiminin ve uluslararası düzeydeki iktisadi genişlemenin, Marksizm'in karşıtlıkların keskinleşmesinden beslenen devrimci stratejisini geçersizleştirdiği tezlerinden yola çıkar (Broué, 2005: 46-47; Larson, 2017). Bernstein'in yaklaşımına göre kapitalizm, yeni iktisadi koşullara kendini uyarlamayı başarmış ve kapitalizmin

kaçınılmaz şekilde çökeceğini savunan tezler geçersizleşmiştir. Revizyonizm devrimci prensiplerin yerine reformizmi koyarken, işçi sınıfının burjuvazinin unsurlarıyla iş birliği içinde olduğu parlamenter sisteme dayalı bir demokrasi anlayışını önermektedir.

SPD'nin sol kanadının önde gelen kuramcılarında olan Rosa Luxemburg, Bernstein'in revizyonizmine 1899'da yayımladığı "Sozialreform oder Revolution?" başlıklı makaleyle karşılık vermiştir (Chen, 2015: 78). Luxemburg'un (1999) bu makaledeki yaklaşımına göre, devrim ve reformun bir arada olanaklılığı mümkünse de kapitalizm ve demokrasinin birlikteliği olanaksızdır ve doğası gereği reformizm yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Luxemburg'a göre, finans-kapital tarafından domine edilen küresel iktisadi sistemde ulus devletler, uluslararası şirketlerin bir aygıtı haline gelerek otonom özelliklerini kaybetmişlerdir (Ypi, 2019). Bu yoruma göre, Bernstein'in ulusal parlamentolara egemen olma stratejisine dayanan reformist vizyonu, sistem içinde gerekli dönüşümleri gerçekleştirme potansiyelinden uzaktır. KPD'nin SPD'den ayrışmasında partinin merkez komitesini revizyonist çizgiye kaymakla suçlamasının etkisi büyüktür. Her ne kadar Dresden Kongresi'nde partinin şef teorisyeni Karl Kautsky anti-revizyonist bir pozisyon alsada ikinci Enternasyonal'in dağılmasına ve KPD'nin kuruluşuna yol açan tartışmalarda Kautsky'nin ve partinin resmî ideolojik pozisyonunun revizyonist çizgiye yaklaşması etkili olmuştur (Post, 2019).

Revizyonizmin ve reformist stratejilerin partiye nüfuzunda etkili olan temel unsurlardan birisi de SPD'nin sendikalarla olan organik ilişkisi olmuştur. Sendikalar üzerinde nüfuzu güçlü olan işçi aristokrasisi, Zinoviev'in yorumuyla, statükonun devamlılığını kendi çıkarları için daha uygun görmüş ve statüko yanlısı ılımlı kanadın güç kazanmasında etkili olmuştur (Broué, 2005: 51). 1905'te Serbest Sendikaların (*Freie Gewerkschaften*) toplam geliri, SPD'nin gelirinin 50 katına, 25 milyon marka ulaşmıştır (Larson, 2017). Serbest Sendikalar, etkinliklerini grevlerin organizasyonu ile sınırlamamış; işçi dayanışma fonlarının oluşturulması, medya aygıtlarının finanse edilmesi ve sosyal etkinliklerin planlanması gibi alanlarda etkin rol almışlardır. Serbest Sendikaların gittikçe artan nüfuzu, bürokratik alanın genişlemesine yol açmış, lider kadrosunun niceliği 1902'de 100'den, 1914'te 2000 seviyelerine ulaşmıştır (Larson, 2017). Serbest Sendikalar içinde oluşan bu bürokratik yapı, sahip olduğu imtiyazların etkisiyle gittikçe Bernstein'in revizyonist çizgisine daha çok yaklaşmış, partinin devrimci ideallerini yadsıyarak, reformizmi ve istikrarı ön plana çıkaran politikaları desteklemiştir.

1913'te Friedrich Ebert'in parti liderliğine yükselmesi, SPD'de ortodoks Marksist çizginin aleyhine reformist kanadın ağırlık kazanmasının sonucu olarak değerlendirilebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında partinin sol kanadı savaş karşıtı bir pozisyon alırken, SPD'nin merkez grubu hükümet yanlısı bir pozisyon almış ve bu durum parti içinde bir dönüm noktası olmuştur. 2 Ağustos 1914'te Serbest Sendikaların, 3 Ağustos 1914'te ise SPD'nin parlamenter grubunun Almanya'nın savaş mücadelesini destekleme kararı alması parti içinde büyük bir kriz yaratmıştır (Fowkes, 1984: 8). Savaş kredilerinin onaylanması için yapılan oylamada 78'e 14'lük üstünlükle partinin merkez grubu baskın çıkmış; içlerinde Hugo Haase, Karl Liebknecht gibi liderlerin olduğu muhalifler partinin bütünlüğünü koruma adına, kamuoyu önünde kararı onaylamak durumunda kalmışlardır. Medyanın savaş yanlısı propagandasının çok baskın olduğu ve militarist dürtülerin güçlendiği bu evrede, SPD içindeki savaş karşıtı anti-revizyonist grup kamuoyu nezdinde yeterince etkili olamamıştır. Bu dönemdeki fikir ayrılıkları, 1914'te Spartaküs Birliği (*Spartakusbund*), 1917'de ise Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin (*Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschland-USPD*) kurulmasına yol açarak SPD'nin bölünme sürecini başlatmıştır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, Avrupa'daki sosyalist partilerin büyük kısmının enternasyonalist duruşlarını terk ederek ulusal hükümetleri destekleme kararı almaları, ikinci Enternasyonal'in fiili olarak dağılmasına neden olmuştur. 1914 Eylül'ünde Bolşevik Merkez Komitesi, savaş yanlısı partileri oportünizmle suçlayarak Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşu için çağrı yapmıştır (Broué, 2005: 84). Bu geçiş döneminde, SPD içindeki bir siyasi grup olan *Spartakusbund*, Üçüncü Enternasyonal çizgisinde pozisyon almıştır. SPD'nin sendikalar ve işçi sınıfı üzerindeki hegemonik gücü nedeniyle, bu dönemde Luxemburg tarafından her şeye rağmen partide kalınmasının gerekli olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte SPD Merkez Komitesi, hükümetle olan yakın ilişkilerinin de etkisiyle muhalif kanadı partiden ayrılmaya zorlama siyasetini benimsemiştir. Parti içindeki muhalif kanadın, yaptırımlar yoluyla Merkez Komite tarafından ayrılmaya zorlanması sonucunda, 1917'de Gotha'da gerçekleşen kongreyle USPD resmen kurulmuştur (Broué, 2005: 108). Kitlesele bir grup olmamakla birlikte, sokak eylemlerinde liderlik misyonunu üstlenen radikal Devrimci İşyeri Temsilcileri (*Revolutionäre Obleute*) grubunun USPD'yi desteklemesi, partinin kuruluş sürecinden itibaren sendikalar üzerindeki nüfuzunu güçlendiren başlıca etkenlerden olmuştur (Mommsen, 1996: 43). Ayrışma süreci, USPD'nin kurucu kadroları tarafından önceden planlanmamış, parti içindeki çelişkilerin çözülmemesi noktaya gelmesiyle gerçekleşmiştir (Broué, 2005: 109). Bu süreçte Spartakistler, kitlesele bir grup olmamakla birlikte, içlerinde Liebknecht,

Luxemburg gibi önemli liderleri barındırmaları nedeniyle dikkate değer bir güçtür ve yeni bir parti kurmak yerine USPD'ye entegre olma kararı almışlardır.

SPD'nin bölünmesi, sadece liderler ve parlamento düzeyinde gerçekleşmemiş; partinin yerel örgütlerine, sendikalara, belediye meclislerine dek uzanan bir ayrışma yaşanmıştır. Parti üyelerinin yaklaşık 170.000'i mevcut yapı içinde kalmaya devam ederken, partinin lider kadrosunun öne çıkan birçok isminin de aralarında olduğu 120.000 civarı üye USPD'ye geçmiştir. Luxemburg ve Liebknecht gibi radikal solu temsil eden liderlerle birlikte, Haase, Ledebour, Hilferding, Kautsky, hatta revizyonist çizgideki Bernstein de USPD'ye geçenler arasındadır (Broué, 2005: 108). Kautsky ve Bernstein gibi liderlerin de aralarında bulunduğu USPD'nin ılımlı kanadı, Erfurt Programı'nın temel prensiplerini kabul etmekle birlikte Bolşevik Devrimi'nin bir rol modeli olarak alınmasına karşı çıkmışlardır. Kautsky ve Lenin (2002) arasında, teorik boyutta devam eden tartışmalar, USPD'nin daha kuruluş sürecinde ideolojik açıdan iki gruba ayrılmasına neden olmuştur. Bu durum, *Spartakusbund*'la SPD'nin merkez grubu arasında yaşanan çatışmaların USPD'ye de taşınmasına yol açmıştır. Savaş koşulları ve hükümetin baskıya dayalı politikaları, USPD'nin kuruluş sürecinde propaganda araçlarını etkili bir şekilde kullanmasını engellemiştir (Mommsen, 1996: 43). Bununla birlikte partinin, Spartakistlerin temsil ettiği radikal sol çizgiden Bernstein'in revizyonizmine dek uzanan, siyasi yelpazesi çok geniş bir grubu içerdiği görülmektedir. Güçlü liderlik organizasyonu, savaşın hemen bitiminde USPD'yi SPD ile birlikte Almanya siyasetinin en önemli siyasi güç odaklarından birisi haline getirmiştir.

4. 1918 KASIM VE 1919 OCAK DEVRİMLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın son evrelerinde, Alman Ordusu'nun kurmaylarının savaşın sürdürülemez olduğu şeklinde verdiği raporlar, Almanya'yı statükoyu koruyacak bir barış anlaşması arayışına itmiştir. Bu dönemde, Wilson Prensipleri merkezinde, ABD aracılığıyla gerçekleştirilecek bir barış anlaşmasının, görece olarak Almanya açısından daha kazançlı olacağı düşünülmekteydi. Ancak Wilson Hükümeti'nin diplomatik pozisyonu gereği böyle bir anlaşma, rejim değişikliğini ve II. Wilhelm'in tahttan feragatini gerektirmekteydi. Bolşevik Devrimi'nin ve sendikaların etkileri nedeniyle tabandan bir devrim talebinin yükselmesi ve ordunun mağlubiyetin sorumluluğunu sivil bürokratlara yüklemek istemesi; iktidarın SPD'ye kaymasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Ludendorff ve Hindenburg, tabandan gelecek bir sosyal devrimin ancak tepeden inme bir devrimle önlenebileceğini savunmuşlar ve iktidarın demokrasi yanlısı politikacılara teslim edilmesinde ısrarcı olmuşlardır (Fowkes, 1984: 14). Ludendorff ve Hindenburg, iktidarın

Baden Prensi Max'ın liderliğini yürüteceği anayasal bir hükümete teslim edilmesini tavsiye etmişlerdir. Bu dönüşümün, Başkan Wilson'la Almanya'ya görel olarak daha az zarar verecek bir anlaşmanın müzakeresinde etkili olacağını düşünmüşlerdir (Lee, 2005: 2).

28 Ekim 1918'de gerçekleştirilen reformlarla, ikinci Reich'in anayasal temelleri dönüştürülmüş ve şansölye Almanya Parlamentosu'na (*Reichstag*) karşı sorumlu kılınmıştır (Lee, 2005: 3). Ancak askeri ve sivil bürokrasinin “yukarıdan devrim” projesini uygulama amacıyla kurulan geçiş hükümeti, 1918 Kasım ayaklanmalarıyla kitle üzerindeki kontrolünü yitirmiştir. Başkan Wilson'ın Almanya'nın koşulsuz teslim olmasında direktmesi, tabandan Kayzer'in tahttan feragati için gelen baskılar ve donanmanın başlattığı isyanlar hükümetin otoritesini sarsmıştır. Bu olaylar, göreve gelmesinden altı hafta sonra Prens Max Hükümeti'nin iktidarı Ebert liderliğindeki Çoğunluk Sosyal Demokrat Partisi'ne (*Mehrheitsozialdemokratische Partei Deutschlands-MSPD*) teslim ederek görevden çekilmesine neden olmuştur (Lee, 2005: 3-4; Larson, 2018). Bu süreçte Ebert'in başkanlık pozisyonunda olduğu MSPD yönetimi, Kayzer'in iktidardan feragati konusunda ısrarcı olmamakla birlikte işçi sınıfının ekonomik şartlarını ve sosyal pozisyonunu iyileştirmeyi hedefleyen reformist bir programı desteklemiştir (Fowkes, 1984: 3). 9 Kasım 1918'de sivil ayaklanmalar tepe noktasına ulaşmış ve partinin önde gelen liderlerinden Scheidemann, Ebert'e danışmadan, kitlesel gösterilerin etkisiyle spontane bir biçimde cumhuriyeti ilan etmiştir. Eş zamanlı olarak Liebknecht sosyalist cumhuriyetin kurulduğunu duyurmuştur. Bunu MSPD ve USPD'den üçer üyenin dahil olduğu, altı kişiden oluşan Halk Temsilcileri Konseyi'nin (*Rat der Volksbeauftragten*) kuruluşu izlemiştir (Lee, 2005: 16).

1918 Kasım Devrimi'yle kurulan resmi hükümetin yanında ortaya çıkan bir diğer güç odağı, Sovyetler Birliği modelini örnek alan işçi ve Asker Konseyleri olmuştur (Burleigh, 2013: 72). Almanya'nın her yanına yayılan bu konseyler, ikili bir yapı ortaya çıkararak sosyal bir devrimin gerçekleşmesi ihtimalini doğurmuştur (Fowkes, 1984: 17). Statüko güçleri ve Alman Ordusu'nun kurmayları, bu geçiş sürecinde konseylerin varlığını tehdit olarak gördükleri için MSPD'yle ittifaka girmişlerdir. Buna karşılık; Spartakistler, USPD'nin sol kanadı ve Devrimci İşyeri Temsilcileri (*Revolutionäre Obleute*) devrimin ikinci aşamasına geçişi savunmuşlardır. 10 Kasım 1918'de ordu kurmaylarına telgraf çeken Mareşal Hindenburg, Alman Ordusu Genel Kurmayı'nın, Almanya'nın Bolşevizasyonunun önlenmesi için MSPD'yle ittifaka girme kararı aldığını bildirmiştir (Broué, 2005: 198). Bürokrasinin ve ordunun bu ittifakı MSPD'yle gerçekleştirme nedeni, sistem partilerinin MSPD düzeyinde kitlelere nüfuz etme gücüne sahip olmaması ve konseylerin

tasfiyesinin ancak MSPD iktidarında mümkün olabileceğinin düşünülmesidir. MSPD lideri Ebert'in statükoda bir değişime gitmeyeceğini ve bürokratların görevlerinde kalmaya devam edeceğini bildirmesi, MSPD'nin Kasım Devrimi'nin etkilerini sınırlama ve bir sosyal devrimin gerçekleşmesini önleme girişimi olarak yorumlanabilir (Broué, 2005: 198).

1918 Kasım Devrimi'yle birlikte Almanya'da siyasi boyutta bir rejim değişikliği yaşanırken, KPD, USPD ve bu partilere yakın sendikaların devrimin ikinci aşamasına geçiş için harekete geçme eğilimi güçlenmeye başlamıştır. Bu durumun büyük sermaye ve büyük burjuvazi tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanması, statüko güçlerinin MSPD'nin sendikalar üzerindeki nüfuzundan yararlanarak İşçi ve Asker Konseyleri'nin tasfiyesine yönelik politikalar geliştirmelerine neden olmuştur (Lee, 2005: 5). MSPD ve MSPD yanlısı sendika liderleri, kuruluşundan itibaren İşçi ve Asker Konseyleri'ni şüpheyle karşılamışlar; konseylerin tabandan gelen demokrasi talebini kabul etmemişlerdir (Mommsen, 1996: 46). Bu geçiş döneminde MSPD, MSPD yanlısı sendikalar ve eski rejimin temsilcisi olan statüko güçleri; İşçi ve Asker Konseyleri'nin yükselişini durdurma amacıyla iş birliği içine girmişlerdir. Bu evrede, ılımlı sosyal demokratlar ve muhafazakâr siyasi gruplar, konseyleri 1918 Kasım Devrimi'nin bir kalıntısı ve Almanya'nın Bolşevizasyonunu gerçekleştirmeyi hedefleyen radikal unsurlar olarak görmektedir. Konseylerin etkisini bastırmak için Alman Genel Kurmayı'nın bazı liderleri tarafından ordunun kullanılması düşünülse de hem savaş sonrası terhis edilen askerler nedeniyle ordunun yapısının böyle bir müdahaleye izin vermeyecek kadar dağınık olması hem de Müttefik Kuvvetler'le diplomatik müzakereler öncesi devletin otoriter görünümünün yumuşatılmak istenmesi bunu engellemiştir. Bu nedenle sivil ve askeri bürokrasi, MSPD'yle gerçekleştirilen iş birliğinin sağladığı nüfuzdan yararlanarak, aşamalı şekilde konseylerin tasfiyesini hedefleyen bir strateji geliştirmiştir.

MSPD'nin statüko yanlısı pozisyonuna karşılık; USPD, radikal sol gruplar ve Devrimci İşyeri Temsilcileri (*Revolutionäre Obleute*) konseyleri destekleyen bir pozisyon almışlardır. İşçi ve Asker Konseyleri devrimin ikinci aşamasına geçilmesine yönelik; halk ordusunun oluşturulması, belli sanayilerin kamulaştırılması, feodal hakların maddi düzeyde ortadan kaldırılması yönünde taleplerde bulunmuştur. Bu durum, geçiş hükümetinin en üst yönetim organı olan MSPD ve USPD liderliğindeki Halk Temsilcileri Konseyi içinde fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Konseylerin etkisini bastırmak için Ebert'in direktifiyle Savaş Bakanlığı'nın isyancılara karşı güç kullanması, USPD'nin hükümetten ayrılmasına yol açmıştır (Fowkes, 1984: 24). Bunu 3 Ocak 1919'da USPD'nin Prusya Hükümeti'nden istifası izlemiştir, Prusya ve Reich'ta iktidarın

kontrolü tümüyle Alman Ordusu (*Reichswehr*) tarafından desteklenen MSPD yönetimine geçmiştir (Fowkes, 1984: 24).

Bu geçiş döneminde radikal sol çevrelerde, Almanya'nın zayıflayan bürokrasisi ve dağıtılan ordusu nedeniyle Rusya'da olduğu gibi devrimin objektif koşullarının meydana geldiği algısı egemendir. Ancak 1919 Ocak Devrimi iki nedenle başarısızlığa uğramıştır. Birinci etken, Almanya'da devrimci mücadelenin liderliğini yürüten siyasi grupların Bolşevikler kadar organize ve örgütlü olmayışlarıdır. İsyan hareketlerinin birbirinden kopuk ve spontane şekilde gelişmesi, sendikaların MSPD ve USPD-KPD ayrışması nedeniyle isyanlara katılmakta tereddüt edişleri ve USPD'nin lider kadrosu içindeki fikir ayrılıkları devrimin tam potansiyeline ulaşmasını engelleyen unsurlar olmuştur. İkinci etken ise iktidarda bulunan MSPD'nin, sivil ve askeri bürokrasiyle uzlaşarak isyanların bastırılmasına neden oluşudur. Uluslararası boyutta ise Müttefik Kuvvetler'in, Almanya'da Sovyetler Birliği yanlısı bir hükümetin kurulmasını desteklememesi, MSPD'nin konumunu güçlendiren temel etkenler arasında kabul edilebilir.

1919 Ocak isyanları, USPD ve KPD liderliğinde planlı olarak gerçekleşmemiştir. Kitlenin spontane eylemleriyle gelişen süreç, bazı kamu binalarının ve yayın organlarının işgaliyle geri döndürülemez bir noktaya varmıştır (Mommsen, 1996: 55). Spartakistlerin Bolşeviklerden farklı olarak, kitlelerin devrimci coşkusunu ve demokratik eylemlerini dizginleyeceği düşüncesiyle partinin merkezi rolünü reddetmesi, bu sürecin sistematik olarak yönlendirilmesini engellemiştir (Neumann vd., 2013). 8 Ocak 1919'da hükümetin resmi bildiriyle, Spartakistler ve isyancılar sokağa terör ve anarşi getirmekle itham edilmiş, "karar anının yakında olduğu" ilan edilmiştir (Fowkes, 1984: 25). Radikal solun bu bildiriye karşılığı genel grev ve silahlanma çağrısı olmuş, KPD'nin paramiliter kuvvetlerinden silahlı direniş çağrısı gelmiştir. Bu gelişmelere karşılık, Kasım Devrimi'ni destekleyen donanma kuvvetlerinin bu sefer tarafsız kalacağını bildirmesi ve sendikaların sosyal demokrasi içindeki bir mücadele olarak algıladıkları bu süreçte taraf olmak istememeleri, hareketin tam potansiyeline ulaşmasını engellemiştir.

İsyanlar, bir halk hareketi olarak Berlin'de başlamış, tahmin edilenin de ötesinde bir kitleselliğe ulaştıktan sonra KPD ve USPD'nin sol kanadı tarafından sahiplenilmiştir (Mommsen, 1996: 55). KPD'nin bu sürece yönelik bir hazırlığı olmamasına karşın, parti liderleri kitlenin devrimci dalgasının karşısında yer almak istemedikleri için harekete destek verme kararı almışlardır. Rosa Luxemburg'un ölümünden önce yayımlanan makalesi, KPD'nin lider kadrolarının, devrim başarısız olsa dahi uzun vadede bu deneyimin Almanya'da

devrimi ortaya çıkaracak koşulların oluşmasına katkı sağlayacağı düşüncesinde olduklarını göstermektedir. 12 Ocak itibarıyla, Gustav Noske'nin yönlendirdiği paramiliter gruplar (*Freikorps*) işgal edilen binaların tamamını geri almış; 15 Ocak'ta ise Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in *Freikorps* tarafından infazı gerçekleştirilmiştir. A. J. P. Taylor (2005: 228), Ocak Devrimi sonrası KPD'nin sol siyasette önemli bir nüfuza sahip olan iki liderini kaybetmesiyle partinin Üçüncü Enternasyonal'in etkisine girmesinin önünün açıldığına dikkat çekmekte ve bundan sonraki dönemde parti politikalarının belirlenmesinde Sovyetler Birliği'nin dış politika hedeflerinin belirleyici olduğu çıkarımını yapmaktadır.

Komintern ile KPD arasında iletişimi sağlayan, döneminin önde gelen liderlerinden Karl Radek'in analizine göre, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda Alman Devrimi'nin başarısızlığının nedeni kitlelere yüklenemez. Bu durumu Rusya'yla yaptığı karşılaştırmalar üzerinden analiz eden Radek, Almanya'da Bolşeviklerin liderlik misyonunu üstlenecek öncü bir partinin olmamasını temel sorun olarak addeder (Broué, 2005: 317). Almanya'da sol siyasetin parçalı yapısı, sosyal demokrat sendika liderlerinin devrimci siyasete mesafeli duruşu ve KPD'nin kitleler üzerinde güçlü nüfuza sahip olmaması, Ocak Devrimi'nin belli bir amaca yönlendirilmesini önlemiştir. Kitlenin spontane şekilde gelişen eylemleri, merkezi bir liderlik tarafından kontrol edilemediği için Almanya'nın farklı bölgelerine yayılan birbirinden kopuk hareketlerin başarıları ancak geçici olabilmiştir (Bahçe, 2010: 7). Sonuç olarak MSPD ve Alman Ordusu arasında kurulan ittifakın, büyük sermayenin maddi desteğiyle oluşturulan ve büyük oranda terhis edilen askerlerden meydana getirilen paramiliter güçlerle (*Freikorps*) devrimi sert bir şekilde bastırması mümkün olmuştur. Radek'in dikkat çektiği bir diğer nokta ise Rusya'da burjuvazinin Alman burjuvazisine kıyasla çok daha zayıf bir konumda oluşudur (Broué, 2005: 317). Alman burjuvazisinin karşı devrimci güçlerle kurduğu ittifak, 1919'un ilk yarısı boyunca Almanya'da şiddetli bir iç savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Bu etkenlerden yola çıkarak Radek, Almanya'da devrimin Rusya'ya kıyasla daha uzun bir mücadeleye dayanması gerektiğini savunmuş, objektif ve subjektif koşulların oluşması için zamana ihtiyaç olduğu çıkarımını yapmıştır (Broué, 2005: 317).

MSPD'nin bu süreçte statüko güçleriyle ittifak etmesi, Almanya'da 1933'e dek devam edecek olan SPD-KPD ikiliğine neden olmuş, iki parti arasındaki çelişkiler NSDAP'ye karşı birleşik bir cephe hareketinin oluşturulmasını önlemiştir. 1919 Ocak Devrimi sonrası *Freikorps*; sırasıyla Brunswick, Saksonya ve Bavyera'daki devrimci hareketleri bastırmıştır (Taylor, 2005: 215). Bu periyotta komünist medya yasaklanmış, KPD Merkez Komitesi (KPD-Zentrale) Berlin'den ayrılmak zorunda kalmış, devrim yanlısı propaganda araçları

kısıtlanmıştır (Fowkes, 1984: 30). Devrim hareketlerinin bastırılmasıyla işçi ve Asker Konseyleri tasfiye edilmiş, merkezi iktidarın konsolidasyonu sağlanmıştır. NSDAP'nin kurucu kadrolarının bir bölümü, Ocak Devrimi'ni bastıran *Freikorps* içinden çıkmış ve bu yapılanmanın pratikleri Fırtına Birlikleri'nin (*Sturmabteilung-SA*) kurulması için rol modeli oluşturmuştur.

Ocak Devrimi'nin bastırılmasının hemen ardından, iktidarın meşruiyetini sağlamak için genel seçimler düzenlenmiştir. 19 Ocak 1919'da gerçekleşen seçimlerde MSPD %37,9 oy oranına ulaşırken, USPD'nin oy oranı %7,6 olmuştur (Mommsen, 1996: 57). USPD'nin MSPD'ye kıyasla geride kalmasında, seçimin savaşın bitiminden hemen sonra gerçekleşmesinin ve devam eden sivil savaş nedeniyle USPD'nin yeterince organize olamamasının etkileri büyüktür. 6 Haziran 1920'de gerçekleşen seçimlerde, USPD oy oranını %18'e yükseltirken MSPD'nin oy oranının %21,6'ya düşmesi, sosyal demokrasi tabanının bu süreçte iki parti arasında yaklaşık olarak eşit biçimde dağıldığını göstermektedir (Mommsen, 1996: 57). Bu dönemde, yeni kurulan KPD içinde seçime katılım konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Sivil darbe yanlısı kliğin itirazlarına rağmen, KPD Merkez Komitesi'nin inisiyatifiyle seçime katılan KPD'nin oy oranı %1,7 olmuştur. Sol partiler arasındaki bu ayrışma, çalışmanın birinci argümanının da işaret ettiği gibi, NSDAP'ye karşı birleşik bir cephe hareketinin kurulmasını engelleyen temel unsur olmuştur. 1930'lara doğru radikal milliyetçi grupların konsolidasyonunu sağlayan NSDAP, solun parçalı yapısı nedeniyle iktidara gelme sürecinde önemli bir avantaj elde etmiştir.

Ocak Devrimi'nin MSPD'nin sivil ve askeri bürokrasiyle yaptığı iş birliğiyle bastırılması sonucu, USPD içinde KPD'nin pozisyonuna daha yakın olan sosyal devrim yanlısı grupla ılımlı kanat arasında ideolojik bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Komintern'in ikinci Kongresi'ne katılımında bulunan USPD delegeleri, Sovyetler Birliği tarafından USPD'nin Komintern'e katılım koşulu olarak belirlenen 21 maddenin kabulü konusunda fikir birliğine varamamışlardır. İlerleyen süreçte bu tartışmalar, USPD'nin tabanına yayılan ideolojik bir bölünmeye neden olmuştur (Fowkes, 1984: 53). Komintern'in belirlediği 21 madde USPD Kongresi'nde oylanmış, 237 üye Komintern'e katılım lehinde oy kullanırken, 156 üye kriterlerin kabulüne karşı çıkmıştır (Fowkes, 1984: 53). Bu durum parti içindeki Komintern yanlısı çoğunluk grubunun; USPD adıyla devam etmesi, yeni parti kurması ya da KPD'ye katılması gibi üç farklı seçenek ortaya çıkarırken, Komintern'in de yönlendirmesiyle karar KPD'ye katılım yönünde olmuştur.

Partinin yönetim kadrolarında yaşanan bölünme tabanda da karşılık bulmuş, USPD'nin sol kanadında yer alan yaklaşık 400.000 üye KPD'ye katılma

kararı alırken, geriye kalan 300.000 civarı üye partide kalmaya devam etmiş, 200.000'e yakın üye ise siyasi faaliyetlerini sonlandırmıştır (Fowkes, 1984: 53). Partide kalmayı seçen azınlık grubu, 1922'de *Reichstag*'da MSPD'yle ortak çalışma grubu oluşturarak birleşme kararı almış ve MSPD'nin adı SPD olarak değiştirilmiştir. Kitlesele tabanını ve siyasi kadrolarını kaybeden USPD, 1922 sonrası seçimlerde oy oranı %1'in altından kalan marjinal bir parti haline gelmiştir. 4-7 Aralık 1920 tarihlerinde KPD'nin "Birleşme Kongresi" olarak adlandırılan Altıncı Kongresi'nde USPD'nin sol kanadıyla KPD'nin birleşmesi tamamlanmıştır. Partinin yönetim organına, 349 delegenin USPD'den, 136 delegenin ise KPD'den seçilmesi kararı alınmıştır (Fowkes, 1984: 56). Kitlesele düzeyde USPD'nin ağırlığı bu dağılımın çok üzerinde olmakla birlikte KPD'nin teorik açıdan etkili figürlere sahip olması, Komintern'le doğrudan kurduğu ilişki ve birleşmenin KPD üzerinden gerçekleşmesi, bu geçiş döneminde KPD kadrolarının parti içinde siyasi temsilinin üzerinde bir ağırlığa sahip olmasında belirleyici unsurlar olmuştur.

5. ALMANYA SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ VE ALMANYA KOMÜNİST PARTİSİ'NİN NAZİZM'LE MÜCADELE STRATEJİLERİ

USPD'nin siyasi kadrolarının MSPD ve KPD arasında bölünmesi, 1920'lerde Almanya'da sol siyasetin en önemli iki güç odağını SPD (USPD'nin ılımlı kanadının katılımıyla MSPD tekrar SPD adını almıştır) ve KPD haline getirmiştir. 1919 Ocak Devrimi'nin iktidar aygıtlarının kontrolünü elinde bulunduran MSPD'nin desteğiyle bastırılmasının uyandırdığı travmatik etkiler, 1933'e dek devam eden SPD-KPD ikiliğine yol açmıştır. İki parti arasındaki antagonizm, Nazizm'e karşı birleşik bir cephe hareketinin kurulmasını engelleyerek NSDAP'nin iktidar yürüyüşünün önünü açan temel etkenlerden olmuştur.

7. Komintern Kongresi'nde Georgi Dimitrov (1989), faşizme karşı mücadelede "birleşik cephe" tezini ortaya atmıştır. Dimitrov'a göre, kapitalizmin saldırgan ve yıkıcı olduğu bu evrede sosyalistlerle demokrat-liberal grupların bir araya geldiği birleşik cephele kurularak tüm muhalif unsurların güç birliği yapması sağlanmalıydı (Dobkowski ve Wallimann, 1989). Dimitrov'un yaklaşımı, barışçıl yöntemlerle ve parlamenter sistemin araçlarıyla işçi sınıfının çıkarlarının savunulabileceğini ileri süren sosyal demokrat tezleri mahkûm etmektedir. Dimitrov (1989: 118), SPD'nin yatıştırma politikasıyla burjuvaziye temsil eden siyasi partilerle uzlaşmasının ve parlamenter sistem içinde verdiği tavizlerin, işçi sınıfını düş kırıklığına uğratarak Nazi hareketinin önünü açtığını savunmuştur.

SPD'nin lider kadrosuyla KPD Merkez Komitesi arasında kökeni 1919 Ocak Devrimi'ne dayanan uzlaşmaz karşıtlık, yönetim kademesi düzeyinde "birleşik cephe" siyasetinin uygulanmasına izin vermemiştir. Bu nedenle KPD, faşizme karşı mücadelede "tabandan birleşik cephe" çağrısıyla SPD'nin kitlesel tabanına seslenme stratejisini benimsemiştir (Daycock, 1980: 188). SPD üyelerinin büyük kısmı, KPD'nin tabandan birleşik cephe çağrısına mesafeli yaklaşmış, KPD'nin faşist saldırılara karşı fabrikaları savunma çağrısına destek vermemiştir (Daycock, 1980: 78). KPD'den ayrılan Heinrich Brandler ve August Thalheimer'ın liderliğinde kurulan Almanya Komünist Partisi-Muhalefet'in (*Kommunistische Partei Deutschlands (Opposition)-KPO*) programına göre, faşizmin yükselişi ancak işçi sınıfının genel taarruzuyla durdurulabilir (Bois, 2015). Böyle bir girişimin gerçekleşmesi, bütün işçi sınıfı partilerinin iş birliğiyle oluşturulacak birleşik bir cephe hareketinin kurulmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte KPD'nin, SPD'nin zayıflatılmasını öncelikli hedef haline getiren "sosyal faşizm" tezini benimsemesi ve SPD'nin anti-Sovyetçi pozisyonunu sürdürmesi, iki parti arasında ittifak kurulmasını olanaksızlaştırmıştır (Daycock, 1980: 187). Sosyal Demokrat işçilerin KPD'nin tabandan birleşik cephe çağrısına beklenen karşılığı vermemesi, bu stratejinin ancak partilerin yönetim organları düzeyinde kurulacak bir birleşik cepheyle başarıya ulaşabileceğini göstermiştir (Bois, 2015).

SPD'nin kitlesel tabanının faşizmle mücadelede statükocu bir pozisyon almasında, SPD ve sendika liderlerinin reformist yaklaşımları etkili olmuştur. Almanya'da işçi sınıfının pasif duruşunun bir diğer nedeni olarak 1918 Kasım ve 1919 Ocak Devrimleri'nde yaşanan hezimetin uyandırdığı travmalar gösterilebilir. 1920-1933 arası dönemde, SPD'nin sendikaların yönetim organları üzerindeki kontrolünün etkisiyle işçi sınıfının desteği ağırlıklı olarak SPD'ye yönelmiştir (Gluckstein, 2013). KPD'nin kitlesel tabanını ise sendikalar üzerinde nüfuzunu artırma çabalarının etkili olmaması nedeniyle büyük oranda çalışmayan nüfus oluşturmuştur. 1927'de KPD üyelerinin yaklaşık üçte birini işsizler oluşturmaktaydı (Daycock, 1980: 153). Bu oran, 1929 Bunalımı sonrası daha da yükselirken, 1932 sonbaharında, parti üyelerinin sadece %11'i maaşlı işçilerden oluşmaktaydı (Bois, 2015). KPD'nin radikal programı sıkı bir parti disiplininin uygulanmasını gerektirmekteydi. Buna karşılık partinin kitlesel tabanını oluşturan işsizlerin düzensiz çalışma pratikleri nedeniyle yönlendirilmesinde ve eyleme geçirilmesinde yaşanan zorluklar, partinin en büyük handikaplarından birisini oluşturmuştur.

SPD'nin tutucu politikaları, 1932 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde Hitler'e karşı Hindenburg'un desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Hindenburg liderliğinde örgütlenen sivil ve askeri bürokrasinin 1933'te şansöyeliğe Hitler'i getirmek konusunda uzlaşması, NSDAP'nin iktidara gelişinde belirleyici

olmuştur. 1934'te Hindenburg'un ölümüyle; şansöyelik ve başkanlık mevkilerinin birleştirilerek Hitler'e diktatörlük yetkilerinin verilmesinin öne açılmıştır (The Austin Statesman/The Austin American-Statesman 1934). Sonuç olarak NSDAP'nin iktidara gelişinde, son aşamada sivil ve askeri bürokrasinin onayı belirleyici rol oynarken, SPD'nin bürokrasiyle iş birliğine dayanan stratejisi başarısız olmuştur.

SPD'nin dış politikasının katı anti-Sovyetçi pozisyonuna karşılık, NSDAP'nin Versailles düzenini kuran devletlere karşı tutumunu sürdürmesi; SPD'yi Sovyet dış politikası açısından daha öncelikli bir tehdit haline getirmiştir. Temmuz 1925'te KPD'nin 10. Kongresi'nde gerçekleşen oylamada partinin yapısal açıdan Bolşevizasyonu onaylanmıştır. Bu durum partinin politikalarının Sovyetler Birliği tarafından yönlendirilen KPD Merkez Komitesi tarafından biçimlendirilmesine neden olmuş, partinin kontrolü Sovyet politikalarına yakın duran Ernst Thälmann ve taraftarlarının kontrolüne geçmiştir (Korsch, 2012). Bu dönüşüm, KPD'nin politikalarının şekillenmesinde Sovyet dış politikasının önceliklerinin belirleyici bir rol oynaması sonucunu doğurmuş ve KPD'nin Almanya'nın iç siyasi dinamiklerine göre hareket etmesini engellemiştir.

Komintern'le doğrudan temaslarının da yardımıyla KPD içinde güç kazanan ve partinin resmi yayın organı olan *Die Rote Fahne*'nin baş editörlüğünü yürüten Heinz Neumann, partinin radikal sol politikalarının şekillenmesinde ve paramiliter örgütlerin organizasyonunda önemli bir rol üstlenmiştir (Ward, 1981). 1930-1931 döneminden itibaren Stalin'le ve parti lideri Thälmann'la fikir ayrılıkları yaşamaya başlayan Heinz Neumann, KPD'nin ve Komintern'in Nazi tehdidini yeterince önemsemediğini düşünmeye başlamış ve Nazizm'le mücadelede radikal yöntemlerin savunucusu haline gelmiştir (Daycock, 1980: 250). Heinz Neumann'ın yaklaşımına göre, Nazizm'in propaganda aygıtlarının sınırlandırılması için nasyonalist öğeleri de içeren halk devrimi (*Volksrevolution*) siyasetiyle NSDAP'nin kitlesel tabanının zayıflatılması sağlanmalıdır (Daycock, 1980: 250). KPD Merkez Komitesi ve Komintern ise bu dönemde Nazi hareketinin yükselişini kapitalizmin içinde bulunduğu çöküşün son aşaması olarak değerlendirmiş, NSDAP iktidara gelse dahi bu konumda kalıcı olamayacağını, olası bir Nazi iktidarının devrimin gerçekleşmesine yardımcı olacağını savunmuşlardır. KPD lideri Thälmann'ın yaklaşımına göre, Nazizm'in zaferi sistem içinde yarattığı istikrarsızlıklarla devrimin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını kolaylaştırabilirdi. Thälmann, yıkılmakta olan Weimar Cumhuriyeti'ni kurtarmanın KPD'nin öncelikli hedefi olamayacağını savunmuştur (Lee, 2005: 25).

Sivil ve askeri bürokrasi içinde önemli bir desteğe sahip olan NSDAP'den farklı olarak KPD; partinin radikal eğilimleriyle kitle içindeki daha ılımlı çevreler arasında köprü kurmakta zorlanmıştır (Lee, 2005: 108). Bu durum, KPD'nin NSDAP düzeyinde bir kitle partisi haline gelmesini önlemiş, parti "birleşik cephe" siyasetinin uygulanma sürecinde müttefik bulamamıştır. Temmuz 1932'de ve Ocak 1933'te KPD tarafından yapılan genel grev çağrısı Sosyal Demokrat sendikalar nezdinde karşılık bulmamıştır (Daycock, 1980: 298). Nazi Propaganda Bakanı Joseph Goebbels bu dönemi analiz ettiği günlüğünde, "kızıkların kırılma noktasında direnmeyi tercih etmeyerek yenildiklerine ve bir daha buna benzer bir fırsata sahip olmayacaklarına" dikkat çekmektedir (Bois, 2015). Sosyal Demokratların, NSDAP'nin iktidara geliş sürecindeki eylemsizliği, iki savaş arası dönemin kaotik atmosferinde kitlelerin belirsizlikten yorulmasının sonucu olarak değerlendirilebilir. Weimar Cumhuriyeti'nde 1930'dan itibaren etkileri daha da güçlü hissedilen parlamenter kilitlenme, 1929 Bunalımı'nın neden olduğu ekonomik istikrarsızlık ve artan işsizlik oranları, iktidarın NSDAP'ye doğru kaydığı dönemde beklenen sınıfsal reaksiyonların ortaya çıkmasını önlemiştir.

Tablo.1: 1928-1932 Dönemi Arası NSDAP, SPD ve KPD'nin Oy Oranları (Bois, 2015)

	20 Mayıs 1928	14 Eylül 1930	31 Temmuz 1932	6 Kasım 1932
NSDAP	%2,8	%18,3	%37,3	%33,1
SPD	%29,8	%24,5	%21,6	%20,4
KPD	%10,6	%13,1	%14,3	%16,9

1928'den itibaren Nazi hareketinin işçi sınıfı partilerine yönelik şiddet eylemlerini artırması ve NSDAP'ye bağlı paramiliter örgütlerin güçlenmesi; KPD'nin Nazizm'e karşı mücadelede silahlı yöntemlere yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde solun parçalı yapısı devam ederken, özellikle 1920'lerin ikinci yarısından itibaren NSDAP'nin aşırı milliyetçi grupları, halk (*Völkisch*) hareketlerini ve milliyetçi yerel örgütleri birleştirmede başarılı olduğu görülmektedir (Kershaw, 2004: 251). 1932'de komünistlerle, NSDAP'nin paramiliter yapılanması olan SA (*Sturmabteilung*) arasında gerçekleşen sokak çatışmalarında 99 kişi ölmüş, 125 kişi yaralanmıştır (Gluckstein, 2013). Weimar Cumhuriyeti'nde NSDAP'nin yükselişine karşı en sert direnci gösteren siyasi parti KPD olmuştur. Bununla birlikte, bu dönemde SPD'nin Nazizm'e karşı mücadelenin parlamenter rejimin araçlarıyla sürdürülmesi konusunda ısrarcı olduğu, anti-Nazi duvar yazılamalarına bile yasalara aykırı olduğu düşüncesiyle karşı çıktığı görülmektedir. "Tabandan birleşik cephe" stratejisi doğrultusunda

KPD; paramiliter komünist organizasyonlarının [Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği (*Roter Frontkämpferbund-RFB*) ve Faşizme Karşı Mücadele Birliği (*Kampfbund gegen den Faschismus-KgdF*)] kitlesel gücünü artırmak için SPD ve NSDAP tabanına seslenen ikili bir strateji geliştirmiştir. Bu süreçte NSDAP'nin sosyalist eğilimleri güçlü olan paramiliter SA yapılanmasına sızarak NSDAP'nin örgütsel bütünlüğünü bozmak ve bu yapılanma içinde çözümlere yol açarak taraftar kazanmak hedeflenmiştir (Brown, 2013: 249). KPD, bu periyotta SA içinde özel hücreler oluşturarak, SA üyelerinin bulunduğu sosyal ortamlarda Hitler'i ve Nazizm'i itibarsızlaştırmaya yönelik propaganda bültenlerini dolaşıma sokma stratejisini izlemiştir.

Ocak 1933'te NSDAP'nin iktidara gelmesiyle başlayan süreç, Komintern'in ve KPD Merkez Komitesi'nin beklentileri doğrultusunda gerçekleşmemiştir. *Reichstag* Yangını'nı izleyen dönemde siyasi açıdan sistematik bir temizlik süreci başlatılarak içinde demokrat ve merkeze yakın üyelerin de bulunduğu *Reichsbanner* organizasyonunun mülkiyetlerine el konulmuş, KPD yasa dışı ilan edilmiştir. Bu eylemleri diğer partilerin lağvedilmesi ve tek partili rejime geçiş süreci izlemiştir (Daycock, 294; *The Austin Statesman/The Austin American-Statesman*, 1933a). Bu dönemde toplumsal hafızada en çok iz bırakan ritüellerden birisi de şehir meydanlarında yasaklı kitapların topluca yakılması olmuştur (*The Austin Statesman/The Austin American-Statesman*, 1933b). Parti kadrolarının yeraltına çekilmek zorunda kalmasının da etkisiyle, KPD Merkez Komitesi tarafından bilinçli şekilde üyeler SA'ya katılmaları için yönlendirilmiş, Nazi hareketini içeriden çökertmek hedeflenmiştir. Ocak 1933 sonrası SA'ya olan katılımların önemli bir kesimini eski KPD üyeleri ya da parti sempatizanları oluşturmaktadır. 1934'te SA'nın lider kadrolarının tasfiyesiyle sonuçlanan Uzun Bıçaklar Gecesi'nin planlanmasında; SA içindeki sosyalist ağırlığın NSDAP'nin merkez yönetiminin kontrol edemeyeceği düzeyde güçlenmesi ve SA tarafından gerçekleştirilecek bir darbenin Alman Ordusu ve parti yönetimi tarafından ihtimal dahilinde görülmesi önemli rol oynamıştır (Britannica, 2020).

6. SUBJEKTİF KOŞULLARIN NASYONAL SOSYALİST ALMAN İŞÇİ PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Finchelstein'in (2017) yorumuyla faşist hareketler; kısa vadeli hedeflerle uzun vadeli bir programı birleştirmeyi hedefleyen bir stratejiyle hareket etmektedir. Faşist ideologlar, "ırk," "halk," "imparatorluk," ve "mitik geçmiş" üzerine olan idealleri, güncel siyasetin dinamiklerine göre yeniden yorumlama ve siyasi pratikle birleştirme misyonunu yüklenirler. İki savaş arası dönemin belirsiz atmosferinde NSDAP; pagan ritüelleri, Orta Çağ tutuculuğunu ve emperyalist politikaları bir araya getirerek kitlesel bir karşı devrim hareketi

örgütlemeyi başarmış ve kendi ideolojik aygıtlarını oluşturmuştur (Marcuse, 2004). Almanya'da sınıflar arasındaki ilişki biçimlerini yeniden düzenleyecek bir sosyal devrimin gecikmesi ve 1933'e dek devam eden SPD ve KPD arasındaki ayrışma, bu durumun ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

NSDAP'nin yükseldiği siyasal zemini incelerken, Reich (1979) iki temel etkenin önemli rol oynadığına dikkat çeker. Birinci etken, parlamenter rejimin toplumsal tabakalarda uyandırdığı düş kırıklığıdır; ikinci etken ise Alman burjuvazisinin statükocu duruşudur. Thomson (1990: 666) Almanya'da ulusalcı hareketlerin sosyal demokrasiye karşı siyasi üstünlük kazanmaya başladığı dönemin başlangıcı olarak 1926 yılını işaret eder. SPD, 1920'ler boyunca Almanya siyasetinin en güçlü unsurlarından biri olmakla birlikte *Reichstag*'da salt çoğunluğu sağlayamamış, koalisyon hükümetleriyle iktidara gelmiştir (Thomson, 1990: 665). Bu durum, SPD Merkez Komitesi'nin partinin ana tezlerinden tavizler vermesine ve yaklaşmakta olan Nazizm tehdidinde parlamenter rejimin dinamikleriyle cevap verilebileceği yanılgısına düşmesine neden olmuştur. SPD'nin iktidarda olduğu süre boyunca geliştirdiği politikalar, işçi ve köylü sınıfının beklentilerine cevap verememiştir. Parlamenter yapıdaki istikrarsızlığın ekonomik krizin nedenlerinden biri olarak algılanmasının da etkisiyle bu dönem boyunca muhalefette yer alan NSDAP'nin siyasi pozisyonu güçlenmiştir. 1933 seçimlerinde NSDAP, alt ve alt orta sınıflardan da oy almayı başararak Sosyal Demokratların seçmen tabanını bölmüştür (Reich, 1979: 111). NSDAP'nin 1929 Bunalımı sonrası kısa sürede bir kitle partisine dönüşmesinde, döneminin nüfuzlu medya patronlarından olan Alfred Hugenberg'in doğrudan desteği de önemli rol oynamıştır (Fulda, 2009: 2). Bu dönemde Hugenberg'in gazetelerinde, NSDAP'nin Young Planı aleyhtarı söylemlerine ve Hitler'in demeçlerine yer verilmesi, partinin kamuoyunda tanınmasını sağlamıştır. Bu alandaki araştırmalar, 1929-1930 döneminde NSDAP'nin medyadaki görünürlüğünün artmasının, partinin seçim performansını doğrudan etkilediğini göstermektedir (Fulda, 2009: 2).

NSDAP, 1928'de 800.000, 1930'da 6,4 milyon, 1932'de 13 milyon, 1933 Ocak ayında ise 17 milyon oy almıştır (Reich, 1979: 46). 1930'da alınan 6,4 milyon oyun yaklaşık 3 milyonu çalışanlara aittir. Bu 3 milyonluk oyun %60-%70'i memur, %30-%40'ı ise işçi oyu olarak hesaplanmaktadır. Oy oranında belirgin bir artışın gerçekleştiği 1929-1932 periyodu, Büyük Bunalım'ın etkileri nedeniyle Almanya'da ekonomik çöküşün yaşandığı bir dönemdir. Karl Radek'in yorumuyla, Nazi hareketi bu ekonomik krizin ortasında yükselen bir adacık gibi birdenbire belirmiştir (Reich, 1979: 46). 1929 Bunalımı'nın Almanya ekonomisi üzerindeki etkileri sarsıcı olmuştur. 1932 yılında milli gelir, 1929'daki seviyesinden %39 daha azken; işsiz sayısı 1929'da 1,3 milyondan 1931'de 4,3

milyona, 1933'te ise 6 milyona ulaşmıştır (Lee, 2005: 101). Bu bunalımın toplum üzerindeki etkileri sosyo-psikolojik açıdan yıkıcı olmuş ve NSDAP hem işsiz kesimden hem de belirli düzeyde işçi sınıfı tabanından destek almayı başarmıştır. Ocak 1931 ve Ocak 1932 arası dönemde, üye sayısını 100.000 seviyesinden 300.000'lere çıkararak SA'nın üyelerinin yaklaşık %60-70'ini işsiz kesim oluşturmuştur (Daycock, 195). SPD liderliğinde, işçi sınıfının sosyal devrim umutlarının gerçekleşmemesi nedeniyle sosyal değişim talebi olan seçmen, aşamalı olarak NSDAP ve KPD'ye yönelmeye başlamıştır (Bois, 2015).

NSDAP'nin kitle partisine dönüşmesinde, Alman toplumunun Versailles Antlaşması sonrası güçlenen nasyonalist eğilimlerine ve psikolojik travmalarına seslenerek partinin vizyonunu bir sosyal devrim vaadini içerecek şekilde yansıtması etkili olmuştur. Bu noktada; idealize edilmiş formuyla özgürleşimci nasyonalizmle motivasyon kaynakları şiddet ve nefret duyguları olan, "ötekileştirme" ve "aşağılık duygusu" gibi negatif bilişsel fenomenlerden beslenen nasyonalizm anlayışı arasında bir ayrıma gitmek etkili bir bakış açısı sunabilir (Arısan, 2019: 3; Kohn, 1965). Savaşın post-travmatik etkileriyle yüzleşen ve uluslararası düzlemde ötekileştirilen Alman toplumunda nasyonalist eğilimler, emperyalizmin hegemonik bir aracı olarak kullanımına örnek teşkil edecek biçimde negatif duygulardan beslenerek şekillenmiştir.

Kasım 1934'ten itibaren Nazi hareketi, parti merkezinin yönlendirmesiyle üyelerini seferber ederek, "aşağıdan baskı uygulama" stratejisini izlemiştir. Devletin baskı aygıtlarının kontrolsüzce kullanımı, Yahudi nüfusunu marjinalleştirmiş ve antisemitizm ideolojisi Üçüncü Reich'in geneline yayılmaya başlamıştır (Kulka ve Jäckel, 2010; Lüdtke, 2000: 79). İlk etapta bu uygulamalar partinin radikal üyelerinin eylemlerine dayalıyken, zaman içinde devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. 8 Ağustos 1942'de, Dünya Yahudi Kongresi (*World Jewish Congress-WJC*) başkanı Gerhart Riegner'in İngiltere ve ABD'nin diplomatik temsilcilerine ilettiği raporda, Hitler ve kurmaylarının yaklaşık üç buçuk ila dört milyon Yahudi'yi infaz etme planını gündemlerine aldıkları paylaşılmıştır (Matthäus, 2019: 1).

NSDAP'nin 1929'dan itibaren oylarını belirgin biçimde artırmasında; 19. yüzyıldaki halk (*Völkisch*) hareketleriyle kendisini özdeşleştirerek Alman toplumunun içinde bulunduğu kültürel krizden çıkışı "yeni düzen" mottosuna dayanan bir programla çözüme iddiasında oluşu önemli rol oynamıştır (Kamanetsky, 1972: 216). Alman Romantizmi felsefesinin, modernizme ve değişime saldıran vizyonu, radikal muhafazakâr hareketler için önemli bir referans noktası olmuştur (Lougee, 1959: 644). Alman Romantizmi'nin yükseldiği dönem, Alman ulusal birliğinin kurulması için taleplerin güçlendiği

bir periyoda denk düşmektedir (Anderson, 1941: 313). Bu durum Alman Romantizmi etkisindeki felsefi ve sanatsal üretimlerin, Alman milliyetçiliği propagandasıyla dönem dönem iç içe geçmesi sonucunu doğurmuştur. Nazi hareketi, ırk kuramının ideolojik kökenlerini 19. yüzyılın ikinci yarısındaki radikal milliyetçi gruplara dayandırmıştır. Bununla birlikte, fütürist ve modernist değerler sahiplenilerek geçmişe olan özlemle teknolojiye olan bağlılığın iç içe geçtiği, farklı dönemlerin değerlerini bir araya getiren bir felsefe benimsenmiştir (Clark, 2015: 186).

Hitler'in (1998) *Kavgam*'da özellikle vurgu yaptığı nokta, ulusalcı ve liberal burjuva partilerinin hantal yapıları nedeniyle Marksist hareketlere karşı ayakta kalmalarının olanaksız olduğudur. Bu farkındalık, NSDAP tarafından sosyal demokrat ve komünist partilerle özdeşleşmiş bazı propaganda yöntemlerinin içselleştirilmesine neden olmuştur (Neumann, 2009; Reich, 1979). Bu benzerliğin izlerini, Nazi bayrağının ortaya çıkışında görmek mümkündür. Hitler, bayrağın kırmızı rengini partinin sosyal politikalarından aldığını, beyazın Alman ulusalcılığını temsil ettiğini, gamalı haçın ise Aryan ırkının askeri mücadelesini simgelediğini dile getirir (Shirer, 2011; Reich, 1979). Reich'in (1979) analiziyle, bayrağın arka planında kırmızının kullanılmasının nedeni, dönemin devrimci hareketlerinin enerjisinden pay alarak sosyalizme yakın tabakalarda bir koşullanma yaratma amacı taşımasıdır.

Nazi hareketi, bir yandan burjuvaziyi ve işçi sınıfını büyük sermayedarlardan koruma sözü verirken, bir yandan da büyük sermayeye Almanya'yı yeniden emperyal bir güce dönüştürme vaadinde bulunmuştur (Reich, 1979: 342). Bu durum, NSDAP tarafından ideolojiye işlevsel bir rol yüklendiğini ve partinin iktisadi ve politik araçları pragmatik bir düzlemde kullanma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Shirer, 2011; Paxton, 1998: 7). Bel (2006: 22), 1930'lu yıllarda Nazi iktidarının kamu harcamalarını artırırken, bir yandan da sistematik biçimde özelleştirmeye gittiğini ileri sürer. Bu politikaların amacı, Bel'in (2006) yorumuyla, büyük sermayenin desteğini almak ve Alman savaş ekonomisinin silahlanma harcamalarını finanse etmektir. Bu dönemde, büyük sermayenin NSDAP'ye bakışı ikili bir pozisyona sahiptir (Shirer, 2011). Büyük sermayenin bir kesimi, sosyal devrim ihtimalini ortadan kaldıracığı ve Alman emperyalizminin yeni pazarlara ulaşma idealini gerçekleştireceği düşüncesiyle partiye destek verirken; diğer kesimi ise NSDAP'nin yükselişine karşı şüpheli yaklaşmıştır. NSDAP'nin iktidara gelişiyle birlikte, büyük sermayenin desteğini konsolide etme hedefiyle parti tarafından devlet kontrolündeki kritik bazı sektörlerin özelleştirilmesi süreci başlamıştır. NSDAP tarafından bu politikalar hükümetle büyük sermaye arasında bir ittifakın kurulması için araç olarak kullanılmıştır (Bel, 2006: 18). NSDAP'nin bu

politikaları, Gilpin'in (2012) milliyetçi ekonomilere ilişkin tezleriyle uyuşmaktadır. Milliyetçi ekonomiler, askeri gücün sanayileşmeyle doğrudan ilişkili oluşu nedeniyle bu alana özel olarak eğilmektedir (Gilpin, 2012). NSDAP iktidarının ilk dönemlerinden itibaren sanayileşmeye büyük önem verilmiş, insan gücünü artırmak için modern kölelerden oluşan milyonlarca kişilik bir çalışan ordusu oluşturulmuş, büyük sanayicilerle yakın ilişkiler kurulmuştur.

Weimar Cumhuriyeti'nde, büyük sermaye sınıfının uluslararası düzlemde siyasi ve iktisadi ilişkileri, kendi çıkarları doğrultusunda yeniden biçimlendirmek için güçlü bir eğilimi bulunuyordu. Almanya'ya yeni yaşam sahaları kazandırmaya dayanan yaşam alanı (*Lebensraum*) stratejisiyle Nazi hareketi, büyük sermayedarların desteğini kazanmayı başarmıştır (Baranowski, 2000: 1169; Kühnl ve Rabinbach, 1975: 47). 1929 Bunalımı sonrası yükselen işsizlik oranları ve yaşanan ekonomik çöküşün etkisiyle, işsiz kesimin bir kısmının da ekonomik vaatlerle Nazi hareketinin saflarına çekilmesi mümkün olmuştur. Lee (2005: 6), Nazi ideolojisinin ilk dönemlerinde bazı sosyalist öğeler barındırdığını ve söylem düzeyinde de olsa alt tabakaların desteğinin kazanılması için sosyalist argümanlara başvurulduğunu dile getirmektedir.

NSDAP'yi destekleyen kitlenin demografik yapısı incelendiğinde sınıfsal açıdan en büyük desteğin orta sınıftan geldiği görülmektedir. Yaş aralığına bakıldığında ise Nazi hareketinin en çok gençlik içinde taban bulduğu ve bu kesimin NSDAP'nin mitinglerine aktif katılımında bulunduğu gözlenmiştir. NSDAP'nin sınıfsal temellerine ilişkin yapılan metodolojik araştırmalar; partinin seçmen prototipini küçük burjuva, Protestan, genç ve kırsal nüfusun oluşturduğunu göstermektedir (Childers, 1983: 4). Bu bulgulardan hareketle Seymour Martin Lipset, ideal tip Nazi seçmeninin Protestan, orta sınıfın serbest çalışan kesimine mensup, nüfusun yoğun olmadığı bir bölgede yaşayan ve büyük sermayeye şiddetle karşıt bir pozisyonda olduğu çıkarımını yapmaktadır (Childers, 1983: 4).

Reich'in (1979: 104) analizine göre, faşizm proletaryaya lümpen proletarya ve işçi sınıfı aristokrasisi olmak üzere iki yerden sızar. SPD'nin, sendika liderlerinin de etkisiyle statükocu-reformist çizgiye sürüklenmesinde işçi sınıfı aristokrasisinin etkisi gözlenmektedir. Özellikle 1930'lardan itibaren KPD ve SPD kökenli işçilerin SA'ya olan katılımlarında görülen artış ise lümpen proletaryanın etkisi olarak değerlendirilebilir. Proletaryanın SA saflarına katılımında, Reich'in (1979: 138) yorumuyla, işçi sınıfının henüz gelişmiş sınıf bilincine sahip olmaması ve kişilik yapılarında devrimci özlemlerle otoriter eğilimlerin bir arada bulunuşu etkili olmuştur. Toplumun içinde bulunduğu iktisadi dinamiklerin, siyasi bilince yansımaları zaman almaktadır. Bu

perspektiften bakıldığında 1929 Bunalımı sonrası Almanya’da sosyal devrim için objektif koşullar oluşmuş bulunmakla birlikte kitlelerin yönelimi faşizme doğru olmuştur. Buradan hareketle Reich (1979: 52) iktisadi koşullarla kişilik yapısının iki ayrı düzlemde incelenmesi gerektiğini savunmakta ve iktisadi bulguları doğrudan kişilik yapısının dinamiklerine uyarılmanın sonuç vermeyeceğini dile getirmektedir.

7. SONUÇ

1920’li yılların Avrupa’sında sosyal demokrat partilerle komünist partiler arasında yaşanan ideolojik ayrışmada, kökeni 1919 Ocak Devrimi’ne dayanan SPD-KPD ikiliğinin yol açtığı travmaların etkisi büyüktür. Almanya’da Birinci Dünya Savaşı sonrası beklenen sosyalist devrimin gerçekleşmemesi, radikal ulusalcı grupların ortaya çıkışı için elverişli bir ortam hazırlamış ve Nazi hareketinin yükseldiği siyasi zeminin oluşumunda belirleyici olmuştur (Sauer, 1967: 420; Carr, 1968: 26). NSDAP, Almanya’da burjuvazi ve seçkinler arasındaki uzlaşmanın sonucu olarak karşı devrimci bir cephe hareketi şeklinde ortaya çıkmıştır. SPD’nin sivil ve askeri bürokrasiyle kurduğu ittifak ve Nazizm’e karşı mücadeledeki pasif duruşu, Nazi hareketinin iktidar yürüyüşünün önündeki yapısal engelleri ortadan kaldırmıştır (Reich, 1979). Bu çalışmanın temel argümanları bağlamında gerçekleştirilen tartışmalar; SPD-KPD ikiliğinin Nazizm’e karşı birleşik bir cephe hareketinin kurulmasını engelleyerek ve Nazi hareketinin alt ve alt orta sınıflara sızmasını kolaylaştırarak NSDAP’nin kitlesel taban kazanmasında etkili olduğunu göstermektedir. NSDAP’ye bağlı toplumsal örgütlerin sınıfsal tabanları ve NSDAP’nin seçim performansları üzerinden gerçekleştirilen analizler, NSDAP’nin kitleselleşmesinde solun çok parçalı yapısının önemli rol oynadığına işaret etmektedir.

Reich, iki savaş arası dönemin Almanya’sında halkın sosyal devrim talebine rağmen Nazi hareketine yönelmesinde iki etkenin belirleyici olduğunu düşünmektedir. Birinci etken, halk yığınlarının tabandan gerçekleştirilecek bir devrim yerine tepeden inme bir dönüşümü tercih etmesidir. İkinci etken, kitleler nezdinde sol partilerin uzun vadeli siyasi hedeflerine kıyasla Nazi hareketinin “Versailles’in zincirlerini kırma” ve Almanya’ya eski konumunu geri kazandırma” hedeflerinin daha net ve anlaşılır bulunmasıdır (Reich, 1998: 162). Reich (1998: 162), Temmuz 1931’den itibaren “komünistlerin umutlarının büyük oranda kırıldığına ve psikolojik üstünlüğün Nazi hareketine geçtiğine” dikkat çekmektedir. Reich’in yorumuyla, işçi partilerinin yıkılışının temel nedenlerinden birisi de toplumun irrasyonel güdülerden beslenen taleplerine karşılık verememeleri ve faşist ideolojiyi ortaya çıkaran kültürel etmenleri analiz etmede başarısız olmalarıdır. 1918 Kasım ve 1919 Ocak Devrimleri’nin beklenen

toplumsal dönüşümü gerçekleştirememesi ve SPD'nin reformist politikaları, kitlelerin beklentileriyle SPD'nin siyasi uygulamaları arasındaki mesafenin gittikçe açılmasına neden olmuştur. Bu durum, NSDAP'nin anti-parlamenter bir rejimi olumlayan propagandasının etkisini artıran temel unsurlardandır.

1919'da KPD'nin ve Devrimci İşyeri Temsilcileri (*Revolutionäre Obleute*) grubunun öncülüğünü yaptığı Ocak Devrimi'nin başarıya ulaşamaması ve SPD-KPD arasında 1933'e dek devam eden ideolojik çatışmalar Nazi iktidarına giden yolu açmıştır. Sosyal Demokratlar, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki süreçte, ideolojik boyutta büyük bir açmazın içine düşmüşlerdir. Partinin devrimci ideolojisi, SPD'nin liberal ve reformist gruplarla doğrudan birleşmesinin önünde bir engel olarak dururken, siyasi pratikte devrimci prensiplerin terk edilmiş olması 1918 Kasım ve 1919 Ocak Devrimi dönemlerinde partinin kitlelerin devrimci taleplerine karşılık vermesini engellemiştir (Taylor, 2005: 177). SPD'nin temel tezlerinden uzaklaşması, işçi sınıfı mücadelesinin ikiye bölünmesine yol açarak Nazi hareketine karşı güçlü bir birleşik cephe hareketinin kurulmasını önlemiştir. Alman bürokrasisi ve Alman Ordusu içindeki Nazi hareketini destekleyen unsurlar, totaliter rejime geçişi kolaylaştıran subjektif koşulların şekillenmesinde belirleyici olmuşlardır. Nazi hareketi, iktidara gelmeden önceki süreçte sınıf çatışmasına dair gerçek duruşunu gizlemiş, etkili propaganda yöntemleriyle destekçilerinin ilgisini iktisadi boyuttan psikolojik alanlara yönlendirmeyi başarmıştır. Özellikle 1929 Bunalımı sonrası süreçte NSDAP, ulusalcı ve muhafazakâr partileri bünyesinde birleştirmede başarılı olurken; SPD-KPD ayrışması Nazizm'e karşı merkez partileri de içeren bir blokun oluşturulmasını önlemiştir.

Büyük sermaye ve muhafazakâr çevreler tarafından Nazi hareketinin öncelikli olarak iç muhalefeti bastırması, ikinci aşamada ise Almanya'nın yeni pazarlara ve sömürgelere ulaşma siyasetini gerçekleştirmesi beklenmiştir. 1929 Bunalımı'nın etkisiyle oluşan siyasi konjonktür, görünürde sistem karşıtı bir hareket olarak Nazi hareketinin popülaritesini artırmıştır. Reich'in (1979) yaklaşımıyla NSDAP, karşı devrimci bir ideolojiyi benimseyen, yöntem olarak ise devrimci örgütlerin davranış modelini örnek alan bir yapıdır. Bu durum, NSDAP'nin sınıf mücadelesindeki gerçek safını gizlemesine yardımcı olmuş, partinin parlamenter sistemden hayal kırıklığına uğramış işçi sınıfının ulusalcılığa daha yakın tabakalarını kazanmasına yardım etmiştir. 1930 öncesi dönemde partinin resmi ideolojisi devrimci sosyalist elementlerle nasyonalist öğelerin bir karışımı olarak değerlendirilebilir. NSDAP'nin bir iktidar alternatifi haline geldiği 1930'dan itibaren ise Hitler'in büyük sermayeye yaklaşarak partideki sosyalist öğeleri tasfiye sürecini başlattığı görülmektedir (Daycock, 1980: 53). NSDAP iktidara geldiğinde, parti programında yer alan sosyal devrim

vaadi gerçekleştirilmemiş, devletin bürokratik aygıtları partinin merkezi yönetimi çevresinde yeniden örgütlenirken, kapitalist üretim ilişkileri eski formunda korunmuştur.

Reich'a (1979: 392) göre parlamenter rejim yanlılarının temel yanılışı, kitlelerin özgür yaşama ve demokrasiye hazır olduklarını düşünmeleridir. Bu nedenle, iktidarda oldukları dönemde kitleleri demokrasiye hazırlama fırsatını kullanamamışlardır. 1929 Bunalımı'nın etkisiyle parlamenter rejime güven sarsıldığında ise tekrar bu fırsatı ele geçirme şansını yitirmişlerdir. Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarında NSDAP ve KPD yükselirken merkez partilerinin yaşadığı çöküş, Alman toplumunun demokrasiye olan güvenini yitirilişinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Reich (1979: 24), ortodoks Marksist teorinin sınıf bilincini proletaryayla özdeşleştiren yaklaşımını doğru bulmamış; küçük burjuvazinin entelektüellerle ve proletaryayla karşı karşıya getirilmesini eleştirmiştir. Reich, burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki antagonizmi reddederek, bu karşıtlığın yerine "gerici" ve "devrimci" ayrımını koymuştur. Reich'ın tezlerine göre anti-faşist bloka katılabilecek sınıfsal unsurların parçalanması, faşizmin Avrupa'da zafere ulaşmasında belirleyici olmuştur. Reich (1979: 40) faşizme yönelişin sadece küçük burjuvaziye özgü olmadığını, işçi sınıfının kayda değer bir kısmının da bu dalgaya kapıldığına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte faşizmin iktidara gelişinde en büyük pay, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle yoksullaşan halk kitleleridir (Reich, 1979: 42). Reich'ın sınıflar arasındaki antagonizmi reddeden yorumunun 1950'lerden itibaren Marcuse tarafından da benimsendiği görülmektedir.

"Totaliter bir ideoloji olarak faşizm" kavramsallaştırmasından hareket eden Marcuse'nin (1991) tezlerine göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası, faşizmin yöntemleri kapitalizm tarafından rasyonelleştirilerek içerilmiş ve "tek boyutlu insan" ortaya çıkmıştır. "Tek boyutlu insan" gerçek ihtiyaçlarını tespit etme gücünden yoksundur, sistem tarafından dayatılan değerler sistemine uyum sağlamaya çalışarak var olur (Marcuse, 1991). "Tek boyutlu insan" düşüncesi, totaliter rejim ve faşist özne arasındaki sosyo-psikolojik dinamiklerin kapsamlı analizinden doğmuştur. Marcuse (2005) devrimci bilincin gelişimini engelleyen etmenleri değerlendirerek, faşizmin kitlelerce kabul edilmesinin öznel nedenlerini tespit etmeye çalışmaktadır. Buradan yola çıkarak, içinde bulunulan çağın totaliter devletler üretmemekle birlikte "totaliter bir çağ" olduğu yargısına varmaktadır.

Marcuse'nin (1972) analizine göre faşizmin geri dönüşü, 1930'ların faşist devletinin birebir geri dönüşü şeklinde olmayacaktır. Liberal bir demokrasi örneği olan ABD'de kapitalizmin ulaştığı seviye, bir rejim değişikliği durumunda

ekonomik ve teknik kaynakların Nazi Almanyası'nın çok daha ötesinde seferber edilmesini sağlayarak faşizmin daha ileri evrelere ulaşılabilmesini mümkün kılmaktadır (Marcuse, 1972). Marcuse'nin tezlerine göre, liberal demokrasi egemen sınıfların kendilerini güvende hissettiklerinde destekledikleri bir yönetim biçimiyken, faşizm bu güvencenin yok olduğu evrede destek bulmaya başlamaktadır. Marcuse (1972), İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan siyasi dönüşümleri bu endişenin bir göstergesi olarak yorumlamakta ve proto-faşist sendromun belirmesi için subjektif koşulların oluşmaya başladığını düşünmektedir.

Marcuse'ye göre, Reich faşizmin kökenini bireyin biyolojik güdülerinin baskılanmasında görmekte haklıdır (Kellner, 1984: 183). Ancak bu çelişkileri çözmeyi hedefleyen devrimci bir hareket, Marcuse'nin (1972) yorumuyla, ancak belirli bir usallık üzerinden yönlendirilen politik bir güçle başarı kazanabilir. *Eros and Civilization*'da (*Eros ve Uygarlık*) Marcuse, faşist ideolojinin kültürel boyutta bir paradigma değişikliği ve yeni bir moralite anlayışı gerektiren devrimci aktiviteyle mağlup edilebileceğini dile getirmiştir (Neill, 1975: 40). Marcuse'nin (1991) yaklaşımıyla, faşizme ait ideolojik unsurları rasyonelleştiren bir sistem içerisindeki çelişkilerin aşılabilmesi ancak toplum tarafından en çok dışlanan kesimlerin, aydınlanmış entelektüel gruplarla ve öğrenci hareketleriyle ittifak kurmasıyla mümkündür. Bu ekseninde Marcuse, faşizmle mücadelede kültürel çalışmalara ve sivil toplum alanındaki girişimlere büyük önem atfetmekte ve özneye önemli bir sorumluluk yüklemektedir. İki savaş arası dönemin Almanyası üzerine gerçekleştirilen incelemeler, NSDAP'nin yükselişinde subjektif koşulların kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir. Nazi hareketinin yükselişinde etkili olan subjektif koşulların analizi, sistemi dönüştürmeyi hedefleyen özgürleşimci bir praksisin olanaklarını gözden geçirme adına çağımızda da önemini korumaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Anderson, Eugene N. (1941), "German Romanticism as an Ideology of Cultural Crisis", *Journal of the History of Ideas*, 2 (3): 301-317.

Arısan, Mehmet (2019), "Violence as a Means of Nation-Building: The Case of the Balkans (1890–1913)", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 39 (3): 395-410.

Bahçe, Serdal (2010), "Faşist Cordon Sanitaire ve Avrupa Karanlığı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri, No. 109 (Ankara: A.Ü. SBF Matbaası).

Baranowski, Shelley (2000), "Nazism and Polarization: The Left and the Third Reich", *The Historical Journal*, 43 (4): 1157-1172.

Bel, Germa (2006), "Against the Mainstream: Nazi Privatization in 1930s Germany", <http://www.ub.edu/graap/nazi.pdf> (27.02.2019).

Blackbourn, David ve Geoff Eley (1984), *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford: Oxford University Press).

Bois, Marcel (2015), "Hitler Wasn't Inevitable", *Jacobinmag*, <https://jacobinmag.com/2015/11/nuremberg-trials-hitler-goebbels-himmler-german-communist-social-democrats> (03.04.2019).

Brinton, Maurice (1975), "The Irrational in Politics", <https://www.marxists.org/archive/brinton/1970/irrational-politics.htm> (10.09.2019).

Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020), "Night of the Long Knives", <https://www.britannica.com/event/Night-of-the-Long-Knives> (14.03.2021).

Broué, Pierre (2005), *The German Revolution 1917-1923* (Leiden: Brill).

Brown, Scott Timothy (2013), "The SA in the Radical Imagination of the Long Weimar Republic", *Central European History*, 46 (2): 238-274.

Burleigh, Michael (2013), *The Third Reich: A New History* (London: Pan Books).

Carr, Edward H. (1968), *Nationalism and After* (London: Palgrave Macmillan).

Chen, Miaofen (2015), "From Class to Freedom – Rosa Luxemburg on Revolutionary Spontaneity and Socialist Democracy", *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 101 (1): 75-86.

Childers, Thomas (1983), *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press).

Clark, Christopher (2015), "Time of the Nazis: Past and Present in the Third Reich", *Geschichte und Gesellschaft. Sonderheft, Vol. 25, Obsession der Gegenwart: Zeit im 20. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht): 156-187.

D'Aloia, Alessandro (2005), "Marxism and Psychoanalysis - Notes on Wilhelm Reich's Life and Works" <https://www.marxist.com/marxism-psychoanalysis-wilhelm-reich.htm> (02.03.2021).

Davies, Peter ve Derek Lynch (2005), *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right*, Taylor & Francis e-Library (New York: Routledge).

Daycock, Davis William (1980), *The KPD and the NSDAP: A Study of the Relationship between Political Extremes in Weimar Germany, 1923-1933*, Unpublished Doctoral Dissertation, The London School of Economics and Political Science (London: University of London).

Dimitrov, Georgi (1989), *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (Ankara: Ekim) (Çev. Ali Özer).

Dobkowski, Michael N. ve Isidor Wallimann (1989), *Radical Perspectives on the Rise of Fascism in Germany, 1919-1945* (New York: Monthly Review Press).

Finchelstein, Federico (2017), *From Fascism to Populism in History* (Oakland: University of California Press).

Fowkes, Ben (1984), *Communism in Germany under the Weimar Republic* (London: Macmillan).

Fromm, Erich (2013), *Escape From Freedom* (New York: Open Road Media).

Fulda, Bernhard (2009), *Press and Politics in the Weimar Republic* (Oxford: Oxford University Press).

Gilpin, Robert (2012), *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası* (Ankara: Kripto) (Çev. Murat Duran, S. Oktay ve Ceyhan G. Polat).

Gluckstein, Donny (2013), "Lessons of Defeat: German Communists and the Rise of Hitler, *Socialist Review*", <http://socialistreview.org.uk/378/lessons-defeat-german-communists-and-rise-hitler> (17.10.2019).

Hitler, Adolf (1998), *Mein Kampf* (Boston: Houghton Mifflin Company) (Çev. Ralph Manheim).

Iordachi, Constantin (2019), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (İstanbul: İletişim).

Kamanetsky, Christa (1972), "Political Distortion of Philosophical Concepts: A Case History- Nazism and the Romantic Movement", *Metaphilosophy*, 3 (3): 198-218.

Kellner, Douglas (1984), *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism* (London: Macmillan).

Kellner, Douglas (1989), *Critical Theory, Marxism and Modernity* (Cambridge: Polity Press).

Kershaw, Ian (2004), "Hitler and the Uniqueness of Nazism", *Journal of Contemporary History*, 39 (2): 239-254.

Kieran, Allen (2004), *Max Weber: A Critical Introduction* (London: Pluto Press).

Kocka, Jürgen ve Allan Mitchell (2015), 19. Yüzyıl Avrupa'sında Burjuva Toplumunu (İstanbul: İletişim) (Çev. Uygur Kocabaşoğlu).

Kohn, Hans (1965), *Nationalism: Its Meaning and History* (Malabar: Krieger Publishing Company).

Korsch, Karl (2012), *Marxism and Philosophy* (London: Verso).

Kulka, Otto Dov ve Eberhard Jäckel (2010), *The Jews in the Secret Nazi Reports on Popular Opinion in Germany, 1933-1945* (New Haven: Yale University Press).

Kühnl, Reinhard ve Anson G. Rabinbach (1975), "Problems of a Theory of German Fascism: A Critique of the Dominant Interpretations", *New German Critique*, 4: 26-50.

Laclau, Ernesto (1977), *Politics and Ideology in Marxist Theory* (London: NLB).

Larson, Sean (2017), "The Rise and Fall of the Second International", *Jacobinmag*, <https://jacobinmag.com/2017/07/second-international-bernstein-rosa-luxemburg-unions-world-war> (14.02.2019).

Larson, Sean (2018), "Red Flags Over Germany", *Jacobinmag*, <https://jacobinmag.com/2018/11/german-revolution-centennial-rosa-luxemburg-social-democrats> (08.06.2020).

Lenin, Vladimir (2002), *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, V. I. Lenin Internet Archive.

Lougee, Robert W. (1959), "German Romanticism and Political Thought", *The Review of Politics*, 21 (4): 631-645.

Luxemburg, Rosa (1999), "Conquest of Political Power", *Reform or Revolution, Rosa Luxemburg Internet Archive*, <https://marxists.org/archive/luxemburg/1900/reform-revolution/ch08.htm> (04.10.2020).

Lüdtke, Alf (2000), "People Working: 'Everyday Life and German Fascism'", *History Workshop Journal*, 50: 74-92.

Marcuse, Herbert (1972), *Counter-Revolution and Revolt* (Boston: Beacon Press).

Marcuse, Herbert (1991), *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (Boston: Beacon Press).

Marcuse, Herbert (2000), *Reason and Revolution* (Abingdon: Routledge).

Marcuse, Herbert (2004), *Technology, War and Fascism* (London: Routledge).

Marcuse, Herbert (2005), *Eros and Civilization* (Abingdon: Routledge).

Marx, Karl (2010), *The Revolutions of 1848* (London: Verso).

Matthäus, Jürgen (2019), *Predicting the Holocaust: Jewish Organizations Report from Geneva on the Emergence of the “Final Solution” 1939–1942* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers).

McLaughlin, Neil (1996), “Nazism, Nationalism, and the Sociology of Emotions: Escape from Freedom Revisited”, *Sociological Theory*, 14 (3): 241-261.

Mommsen, Hans (1996), *The Rise and Fall of Weimar Democracy* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press).

Mooers, Colin (1997), *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu* (Ankara: Dost) (Çev. Bahadır Sina Şener).

Neill, R. B. (1975): “Character, Society, & The Politics of Hope: A Comparative Look at the Theories of Wilhelm Reich, Erich Fromm, and Herbert Marcuse”, *Humboldt Journal of Social Relations*, 2 (2): 36-48.

Neumann, Franz (2009), *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (Chicago: Ivan R. Dee).

Neumann, Franz, Herbert Marcuse ve Otto Kirchheimer (2013), *Secret Reports on Nazi Germany* (Princeton: Princeton University Press).

Paxton, Robert O. (1998), “The Five Stages of Fascism”, *The Journal of Modern History*, 70 (1): 1-23.

Post, Charlie (2019), “The “Best” of Karl Kautsky Isn't Good Enough”, *Jacobinmag*, <https://jacobinmag.com/2019/03/karl-kautsky-socialist-strategy-german-revolution> (10.01.2020).

Reich, Wilhelm (1946), *The Mass Psychology of Fascism* (New York: Orgon Institute Press).

Reich, Wilhelm (1979), Faşizmin Kitle Ruhunu Anlayışı (İstanbul: Payel) (Çev. Bertan Onaran).

Reich, Wilhelm (1998), Başlı Dertte İnsanlar (İstanbul: Payel) (Çev. Bertan Onaran).

Reich, Wilhelm (2004), American Odyssey, Letters and Journals, 1940-1947 (New York: Farrar, Straus and Giroux).

Reich, Wilhelm (2013), Character Analysis (New York: Farrar, Straus and Giroux).

Sacks, Adam J. (2017), "When Social Democracy Was Vibrant", Jacobinmag, <https://jacobinmag.com/2017/11/german-social-democratic-party-second-international-culture> (02.08.2020).

Sauer, Wolfgang (1967), "National Socialism: Totalitarianism or Fascism?", The American Historical Review, 73 (2): 404-424.

Shirer, William L. (2011), The Rise and Fall of the Third Reich (New York: RosettaBooks).

Slater, Phil (1998), Frankfurt Okulu (İstanbul: Kabalıcı) (Çev. Ahmet Özden).

Taylor, A. J. P. (2005), The Course of German History (London: Routledge).

The Austin Statesman/The Austin American-Statesman (1933), "Marxism Dealt Hard Nazi Blow", <https://newspapers.ushmm.org/article/45357> (07.02.2021).

The Austin Statesman/The Austin American-Statesman (1933), "Making Bonfires of the Printed Word", <https://newspapers.ushmm.org/article/45359> (14.02.2021).

The Austin Statesman/The Austin American-Statesman (1934), "Hitler Seizes Full German Control As President Dies", <https://newspapers.ushmm.org/article/45450> (17.02.2021).

Ward, James J. (1981), "'Smash the Fascists...'" German Communist Efforts to Counter the Nazis, 1930-31", Central European History, 14 (1): 30-62.

Wodak, Ruth ve John E. Richardson (2015), Analysing Fascist Discourse (Abingdon: Routledge).

Ypi, Lea (2019), "From Reform to Revolution", Jacobinmag, <https://www.jacobinmag.com/2019/01/reform-revolution-rosa-luxemburg-socialism-democracy> (12.11.2020).

**TRUMP YÖNETİMİNİN DIŞ POLİTİKA ARACI
OLARAK EKONOMİK YAPTIRIM UYGULAMALARI:
İRAN VE VENEZUELA ÖRNEĞİ**

**ECONOMIC SANCTION IMPLEMENTATIONS AS A
FOREIGN POLICY TOOL BY THE TRUMP
ADMINISTRATION: THE CASES OF IRAN AND
VENEZUELA**

Furkan YAŞAR*

ÖZ

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Doğu Bloku'ndaki çözümler sonucu, neoliberal ekonomik ilişkiler savaş tehdidinin yerine geçerek dış politika yapımında farklı araçlar kullanılmaya başlandı. Devletlerin revizyonist tavrı ve savaşın kazanan ve kaybeden taraflar için büyük maddi külfet olması nedeniyle, ekonomik yaptırımlar bir dış politika aracı olarak daha cazip hale geldi. Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Başkan Donald Trump yönetimindeki ekonomik yaptırım uygulamaları ve sonuçları tartışılmaktadır. Başkanlık kararnameleleri ile İran ve Venezuela'ya yönelik uygulanan yaptırımlarda kısa ve uzun vadede elde edilen fayda veya zararların neler olduğu incelenmektedir. Örneklerle incelendiğinde, Trump yönetiminin yaptırım politikasının doğru planlanıp sonuçlarının düzgün hesaplanmadığı ve hedef ülkeleri uluslararası arenada izole ettiği görülmektedir. Uzun vadeli yaptırımların ABD ile müttefikleri arasında görüş ayrılıklarına sebep olmakta, hedef ülkelerde direnç mekanizmaları oluşturmakta, toplumda ise açlık ve göç gibi

* Yüksek Lisans öğrencisi, Eötvös Lorand Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Budapeşte, furkanyasar@student.elte.hu, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0968-3525>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 14.12.2020
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 07.03.2021

insani ve bölgesel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kısa vadeli ve doğru planlanmış ekonomik yaptırımların hedeflenen amaca ulaşmakta daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trump Yönetimi, Dış Politika, Ekonomik Yaptırım, İran, Venezuela.

ABSTRACT

By the end of the Cold War, as a result of the dissolution in the Eastern Bloc, neoliberal economic relations replaced the threat of war and different tools began to be used in the foreign policy making process. The revisionist attitude of the states and the serious calculation of the costs of war for both winners and losers made economic sanctions more attractive as a foreign policy tool. In this study, economic sanction practices and consequences of the United States are discussed during President Donald Trump administration. Executive orders and sanctions imposed on Iran and Venezuela cases are examined in terms of short and long-term benefit or losses. Having looked through the cases, it is seen that the Trump administration's sanction policy is not well-planned and has not calculated the results neatly and isolated the target countries in the international arena. Long term economic sanctions cause severance of relationships among the United States and its allies, lead to the emergence of resistance mechanisms at the target countries, result in humanitarian and regional crises such as hunger and migration. Short-term and well-planned economic sanctions are more effective in achieving the desired result.

Keywords: Trump Administration, Foreign Policy, Economic Sanction, Iran, Venezuela.

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), II. Dünya Savaşı'nda sahip olduğu coğrafi avantajı sayesinde ekonomik açıdan Avrupa ülkelerine göre daha az etkilenmiştir. Savaş sonrasındaki dünyanın yeniden inşa edilmesi ve savaşın yıkıcı etkilerini derinden hisseden Avrupa'daki pek çok ülkeye ABD tarafından Truman doktrini ve Marshall yardımları kapsamında mali destek sağlandı. II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasına müteakiben başlayan Soğuk Savaş'ta, Batı Bloku'nun

liberal ve kapitalist anlayışına karşı Doğu Bloku'nun komünizm ideolojisi arasındaki rekabet iki kutuplu dünya sistemi olarak tanımlandı. Bu süreç içerisinde ABD'nin dış politika yaklaşımı siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal anlamda çevreleme ve caydırıcılık üzerine kuruluydu.

ABD çeşitli dönemlerde farklı dış politika araçları kullanmıştır. 2000'lerin başı itibariyle Başkan George W. Bush döneminde askeri müdahaleler dış politikada önemli bir araçtı. Başkan Barack Obama, aksi bir siyasi eğilimle savaş ve çatışmadan mümkün olduğunca kaçınarak diplomasi ve diyalogu ön plana çıkardı. Bu siyasi eğilimin neticesinde Obama'nın yoğun uğraşları sonucu İslam Devrimi (1979) sonrasında bozulan ABD-İran ilişkilerinde müzakere edilecek seviyeye gelindi. Barack Obama'nın 17 Ocak 2016 tarihinde Beyaz Saray'da yaptığı konuşmasında *“Nükleer antlaşma konusunda müttefiklerimiz ve ortaklarımızla birlikte İran ile anlaştık. İran nükleer bombayı elde etmeye çalışmayacak. Ortadoğu bölgesi, ABD ve dünya daha güvenli hale gelecektir. Daha önce de söylediğim gibi, nükleer anlaşma hiçbir zaman İran ile olan görüş ayrılıklarımızın tamamını çözmek için tasarlanmadı. Ancak yine de yıllar sonra ilk defa İran hükümeti ile doğrudan sürdürülebilir bir ilişki kurmak, önemli sorunları çözmeye çalışmak için eşsiz bir fırsat yarattı”* beyanında bulundu (White House, 2016).

Başkan Donald Trump döneminde bir önceki yönetimin yumuşama göstergeleri farklı bir yöne doğru evrildi. “Yeniden büyük Amerika” vizyonu önündeki engellerin aşılması için Trump yönetimi, ekonomik yaptırımları sıkça kullandı ve müzakerelerden kaçınarak bunu bir zorlayıcı diplomasi aracı olarak gördü. ABD tarafından yaptırım uygulanan ülkelerin bu tür bir zorlayıcı mekanizma ile karşı karşıya kalmasının sebebi, ABD'nin uluslararası müesses nizam olarak belirttiği değer ve normların tehdit edilmesi tezi ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, kimi ülkeler çeşitli hedefler doğrultusunda yaptırımlarla çevrelenerek hareket alanları daraltılmaya çalışılmaktadır. Hareket alanları daraltılan hükümetler, iç dinamiklerin harekete geçmesiyle halkın içerisinde oluşacak huzursuzluklara yanıt vermek için, ya politikalarında değişikliğe zorlanmakta ya da hedef alınan iktidarlara karşı muhalif kanatların güçlenmesiyle iktidar değişikliği hedeflenmektedir. ABD'nin savunduğu normlar ve ekonomik yaptırımların hedefleri, bu makalede detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Dış politika oluşturulmasında ve uygulanmasında savaşlar oldukça maliyetli araçlardır. Savaş, kazanan ve kaybeden tarafları sosyoekonomik açıdan derinden etkilemektedir. Günümüzde gelişen teknoloji ve bilgiye erişim kanallarının çeşitliliği ile medya ve sivil toplum kuruluşlarının baskısı sayesinde karar vericiler konvansiyonel silahlı çatışmalara girmekten çekinmektedirler (Yavaş, 2006: 3). Bu sebeple devletler veya uluslararası kurumlar dış politikada kullanılan araçları

diplomatik kanalların açık tutulması koşuluyla yaptırımlar çerçevesinde sürdürmektedirler. Bu çalışmada, ABD özelinde dış politika yapımında caydırıcı araç olarak en sık tercih edilen ekonomik yaptırımlar incelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Başkan Trump'ın ekonomik yaptırımları dış politika aracı olarak kullanmasının sebep-sonuç ilişkileri içinde ve kavramsal bağlamda değerlendirerek literatüre katkı sağlamaktır. Ayrıca ekonomik yaptırımların kullanılmasında yeni olguların ve yaklaşımların neler olabileceğine dair geleceğe ışık tutmaktır. Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve çizilmekte daha sonra ABD'nin İran ve Venezuela yaptırımları ve ABD'nin Başkanlık Kararnameleri üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Kısa ve Uzun vadeli ekonomik yaptırım uygulamalarının hedef ülkelerde yaptırım uygulayıcı devlete karşı geliştirdiği direnç mekanizmaları incelenmektedir. Bu çalışmada, aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır: 1) Ekonomik yaptırımların etkileri, maliyetleri ve sonuçları nelerdir? 2) Dış politika düzeyinde ekonomik yaptırımlar zorlayıcı diplomasi aracı olarak kullanılabilir mi? 3) Ekonomik yaptırımların işlevselliğini artırmak ve hedeflere ulaşmak için ne gereklidir? 4) Trump yönetiminin bu yaklaşımı sonucu olarak ortaya çıkan riskler ve tehditler nelerdir? Çalışmada nitel metodoloji kullanılmaktadır. Birinci bölümde ABD'nin dış politika yapımcılarının davranışları ve temel argümanları üzerinden bir kavramsal çerçeve çizilmektedir. İkinci bölümde Başkan Trump yönetiminin sahadaki tutumu, ekonomik yaptırımlarda hedeflerin belirlenmesi ve uygulamaları üzerinden bir inceleme yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ise İran ve Venezuela örnekleri üzerinden politika analizi yapılmaktadır. Çalışmada iki örnek ülke üzerinden inceleme yapılması politika analizini kolaylaştırmakta ve aynı tutumların benzer sonuçları olduğunu göstermektedir.

1. ABD'NİN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI VE EKONOMİK YAPTIRIM KAVRAMI

Yaptırımlar, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti ve II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler (BM) tarafından savaşların önlenmesi açısından önemli bir araç olarak görülmüştür. Ekonomik yaptırımlar, BM Güvenlik Konseyi (BMGK) kararları, devletler veya Avrupa Birliği (AB) gibi ulus-üstü aktörler tarafından özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, terörizmin finansal kaynaklarının kesilmesi, insan kaçakçılığı vb. konularda uygulanmıştır. Devletler milli çıkarları doğrultusunda hedef ülkenin politikasını değiştirme veya yönlendirme, rejim değişikliği, askeri hedefler gibi hususlarda yaptırım uygulamaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD küresel egemen güç olmasıyla bu yaptırımları tek taraflı uygulayabilme kabiliyeti kazandı. Özellikle küresel siyasetin temel aktörü olan

ABD gibi bir ülke yaptırım uyguladığında diğer devletleri bu konuda cesaretlendirmekte veya bu yaptırımlara dahil olmaya zorlayabilmektedir. Egemen devletlere yönelik yaptırım uygulamaları ABD Başkanlarının en çok tercih ettiği zorlayıcı diploması aracı olduğunu söyleyebiliriz. ABD dış politikasındaki araçlar incelendiğinde ekonomik maliyetler göz önüne alınarak vekaleten savaş yöntemi ve yaptırımlar kullanışlı araçlar olarak değerlendirilmektedir (Erol, 2019).

Terminolojik anlamda ekonomik yaptırım Makio Miyagawa'nın tanımıyla; *"ekonomik kapasitenin, devlet, uluslararası örgüt veya bu tür aktörlerden oluşan bir grup tarafından bir uluslararası aktör veya bir grup aktöre karşı (a) belirli bir kuralı ihlal ettiği için cezalandırmak (b) yaptırım uygulayan ülkenin önemli gördüğü bir kuralın ihlal edilmesini önlemek amacıyla uygulanmaktadır"* (Miyagawa, 1992: 7) Diğer bir ifadeyle ekonomik yaptırım; ambargo, kota koyma, belirli ithalat ve ihracat kalemlerinde sınırlama, gümrük tarifeleri getirme, dış yardımların kesilmesi, borçlanma, para veya varlıkların dondurulması ve yabancı yatırımların engellenmesi gibi araçlar vasıtasıyla hedef ülkenin ticari faaliyetlerinin sınırlandırılmasıdır (Rennack ve Shuey, 1998: 2; Masters, 2019). Ekonomik yaptırımlar ile hedef ülkenin ve onunla ittifak içerisinde olan devletlerin davranışlarını değiştirmek ve bazı politik adımların atılması noktasında baskıcı bir araç olarak kullanılmaktadır (Arı, 2013: 441-443; Miyagawa, 1992: 16). James Barber ekonomik yaptırımları "siyasi hedefe yönelik ekonomik önlemler" olarak tanımlamaktadır. Yani iktisadi yollarla belirli siyasi amaçlara ulaşmak için ekonomik yaptırımlar uygulanır. Ekonomik yaptırımların uygulanabilirlik açısından birtakım zorlukları bulunmaktadır. Barber ekonomik yaptırımları üç kategori altında incelemektedir. Birincisi hedef ülkenin davranışları, ikincisi yaptırım uygulayan ülkenin pozisyonu ve saygınlığı ve üçüncüsü ise uluslararası sistemin yapısı ve davranışı üzerinedir (Barber, 1979: 367). Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika adlı kitabında ekonomik yaptırım koşullarını şu şekilde açıklamaktadır (Arı, 2013: 450-458):

- i. Çok taraflı bağımlılığın artması,
- ii. Kullanılan araçların ve stratejilerin uygun olması,
- iii. Uluslararası iş birliğine gereksinim duyulması,
- iv. Yaptırım uygulayan devletin büyük devlet olması,
- v. Ulusal ve uluslararası piyasaların kontrol edebilme yetkinliği,
- vi. Ulusal ve uluslararası kamuoyu desteği koşullarının sağlanmasına bağlıdır.

Hedef ülkeler yaptırım ile karşılaştıklarında savaş zamanına benzer direniş ruhu psikolojisinde bir iklim yaratarak yaptırımlara direnme eğilimi gösterirler. Bu direniş yaptırım uygulayan ülkenin pozisyonu ve argümanını test eder. Şayet uluslararası sistemde yaptırım kabul görmezse beklenen sonuçlara ulaşılamayabilir (Barber, 1979: 370-383). Bazı düşünürler ekonomik yaptırımların

sonucunda “bayrak etrafında toplanma etkisi” doğuracağını hedef ülkelerin dış müdahalelere karşı milliyetçilik ve iç siyasi bütünlüğü oluşturmak amacıyla medya ve muhalefeti kısıtlamaya gidebileceği konusunda çekincelerini ifade etmişlerdir. (Eland, 1995: 32; Eyer, 2007: 70-71; Galtung, 1967). Kavramı biraz daha açmak gerekirse, doğru planlanmamış uzun süreli yaptırım uygulanan “hedef ülkelerde” bayrak etrafında toplanma etkisiyle direnç mekanizması olduğu gözlemlenmektedir. Bu dirençle, hedef ülkelerde politika değişikliği istenen alanlarda daha muhafazakâr tutum sergilenmektedir. Bu tür bir direnç mekanizmasının yaygın olarak uluslararası alanda etkili olması, yaptırımların hedefi olacak diğer ülkeler için bir model oluşturabilir. Örneğin İran ve Venezuela örneklerinde, kendi kendine yeten kaynaklara sahip ülkelerin politikalarını değiştirmeleri yönündeki baskıcı diplomasi araçlarının etkinliğinin yetersiz olduğu görülmektedir. İran örneğinde 1980’lerden beri ve Venezuela’ya 2000’lerden itibaren çeşitli yaptırımlar uygulanmasına rağmen rejimlerini hala sürdürmektedirler.

Cooper Drury, ABD başkanlarının ekonomik yaptırımları bir dış politika aracı olarak kullanmasında diğer ülkelerle ilişkileri ve iç siyaset şartları göz önüne alınarak uygulandığını belirtmektedir. Drury, ekonomik yaptırımların Başkan tarafından halkın eylem taleplerinin yatıştırmanın veya genel olarak daha aktif bir başkan imajını çizmenin bir yolu olarak diplomasi ve savaş tercihlerin dışında kullanıldığını ifade etmektedir (Drury, 2005: 71). Uygun bir şekilde tasarlanmış yaptırımlar çok taraflı iş birliğini güçlendirerek hem iç siyasetin taleplerini karşılar hem de dış politika hedeflerine yaklaştırır. Yaptırım uygulanan ülkedeki masumların zarar görmesini engeller ve yaptırım uygulayan ve hedef ülkenin müttefiklerini, işletmelerini ve tüketicilerin kayıplarını en aza indirir. Yaptırım uygulayan ülke, hedef ülkenin gelecek ekonomik performans trendini dikkate alarak piyasada doğacak açığı da iyi hesaplaması gerektiğini ve doğacak riskleri dikkatle hesaplaması gerektiğini bilmelidir. Yine de yaptırım uygulayan ülke, uluslararası ticarete ithalat ve ihracat hareketliliğini kısıtladığı için bu zararların üstesinden gelmeye hazırlıklı olmalıdır (Forrer, 2017: 1-3; Miyawaga, 1992: 66).

Geleneksel yaptırımlar, bir ülkenin vatandaşlarıyla veya bir şirketle ticaret yapılmasını engellemektedir. İkincil yaptırımlar ise üçüncü ülke hükümetlerinin, işletmelerinin ve vatandaşlarının ekonomik faaliyetlerini kısıtlamak için tasarlanmıştır (Masters, 2019). Trump’ın yaptırımları, çoğunlukla ikincil yaptırım kavramı ile değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmanın üçüncü kısmında daha detaylı bahsedildiği üzere, İran’a uygulanan yaptırımların yeniden devreye alınması ve Venezuela’da devlete ait petrol şirketi olan PDVSA (*Petróleos de Venezuela, S.A.*) yönelik yaptırımlar bu kapsamda oluşturulmuştur.

Birinci ve ikinci yaptırım türlerinin devletler üzerindeki yıkıcı etkisinin hedef ülkenin vatandaşlarına büyük bir zarar verdiği gözlemlendiğinde “akıllı yaptırım” kavramı ortaya çıkmıştır (Tostensen ve Bull, 2002: 373-403; Drezner, 2003: 107-110). Bu kavram kapsamında gerçek kişilere, şirketlere, kamu kurumlarına, sivil toplum kuruluşlarına ve diğer tüzel kişiliğe haiz olanlara karşı daha spesifik yaptırım uygulanması imkânı sağlamaktadır. Akıllı yaptırımlar kapsamında doğrudan hedef alınan kişinin, şirketin veya kamu kurumunun; finansal varlıklarını dondurma, ticari işlemlerden menetme, yatırım kısıtlaması konulması, bazı ürünlerin ticaretini kısıtlama (örneğin: silah, elmas, petrol veya hizmet ambargosu), seyahat sınırlaması, diplomatik engelleme ve hava trafiği sınırlandırmaları ile örneklendirilebilir (Eyler, 2007: 60). ABD tarafından akıllı yaptırımlar SDN Listesi (Özel Olarak Belirlenmiş Uluslar ve Engellenen Kişiler Listesi) aracılığıyla Hazine Bakanlığı tarafından uygulanmaktadır (U.S. Department of the Treasury, 2021a).

Ekonomik yaptırımların dış politika aracı olarak etkinliği her ne kadar tartışılrsa da 11 Eylül 2001 tarihindeki terör eylemi sonrasında ABD tarafından sıklıkla başvurulmaktadır. Terör örgütlerinin finansal kaynakları hedef alınarak bu kaynakların kesilmesini ve terör eylemlerinin önlenmesi esas alınmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Hazine Bakanlığı tarafından yürütülen OFAC (Yabancı Varlıkların Kontrolü Ofisi) terör örgütlerinin beslediği ekonomik kaynakları tespit ederek gerek şirketlere gerekse devletlere karşı yaptırım uygulamaktadır (U.S. Department of the Treasury, 2021b). Yalnızca terör örgütlerine karşı değil serbest piyasa, rekabet, sorunsuz ticari faaliyetlerin yürütülmesi, insan hakları ihlallerini önleme, kara para aklama gibi pek çok konu kapsamında yaptırımlar kullanılmaktadır (Eyler, 2007: 77).

ABD’de dış politika yapıcıların davranışlarını ve yeni seçilen başkanların stratejilerini anlamak açısından Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (*National Security Strategy*) önemli kaynaktır. ABD’nin Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanmakta ve Başkan tarafından Kongreye sunulan ulusal güvenlik hedeflerini ve stratejilerinin belirtmektedir. ABD’nin Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi raporlarında ABD’nin kısa ve uzun vadeli ulusal güvenlik politikaları, ekonomi, dış politika, askeri, savunma taahhütlerinden ve kapasitelerinden bahsedilmektedir (Office of the Secretary of Defence, 2021). Bu rapor iki türlü oluşturulur. Birincisi Kongre’deki yüksek güvenlik izni olan yetkililer için, diğeri ise halka açık olarak hazırlanmaktadır. ABD’nin Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ilk defa 1950 yılında Başkan Harry Truman tarafından hazırlanmıştır. 1986 yılından itibaren halka açık olarak yayınlanmaktadır (Doyle, 2007: 624-625).

Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri incelendiğinde Amerika ulusunun refahı ve güvenliği Sovyet tehdidi ve füzelerinden korunmasından geçmekteydi. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ABD'nin küresel hegemonyasını liberal değerler çerçevesinde yürütülmesi üzerine işlemektedir. Dolayısıyla bu değerleri tehdit eden her unsur ABD için doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır. Böyle meydan okumalara yalnızca sert güç ile yanıt verilmesi büyük bir mali külfet doğuracağından küresel güç olmanın neticesinde ekonomik yaptırım hem kullanışlı hem de düşük maliyetli bir araç olarak görülmektedir (Doyle, 2007: 627).

Başkan Trump'ın 2017 yılında yayınladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi incelendiğinde, hangi araçların ulusal çıkarları tehdit etmesi durumunda kullanılabilceği açıkça ifade edilmektedir. Raporda “Ekonomik Diplomasi Aracı” başlığı altında “*ABD'nin görevini uluslararası finansal forumlarda merkezi rolünü sürdürmek, serbest piyasa ekonomisi topluluklarını genişletmek, devletlerin ekonomilerinden gelen tehditlere karşı savunmak, ABD ve uluslararası ekonominin yasadışı aktörler tarafından istismar edilmesini önlemek*” olduğu belirtilmektedir (White House, 2017: 34). Yaptırımlar, kara para aklama, yolsuzlukla mücadele önlemleri ve zorlama eylemleri de dahil olmak üzere ekonomik araçlar vasıtasıyla; düşmanları caydırmak, zorlamak ve kısıtlamanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Aynı raporda, “*Çıkarlarımızı tehdit eden eylemleri değerlerimize aykırı olan devletleri ve liderleri izole etmek için diplomasi, yaptırım ve diğer araçları kullanırız*” ifadesi yer almaktadır (White House, 2017: 34). Bir diğer husus ABD'nin çıkarlarını demokrasi, insan hakları, Amerikan halkının güvenliği ve çıkarları, sınırların korunması ve egemenliğin muhafaza edilmesi ulusal değerler olarak belirtilmektedir.

Trump yönetimi boyunca ekonomik yaptırımlar Amerika'nın hasımlarına karşı tek taraflı fevri bir şekilde kullanıldı. Trump yalnızca Amerika'nın hasımlarıyla fevri politikalar izlememiş müttefikleriyle de bir anda ilişkilerini dondurmuş veya onlarla yapılan anlaşmalardan geri çekilmiştir. Örneğin Başkan Obama'nın son döneminde başarılı girişimleri sonucu oluşturduğu İran Nükleer Anlaşması (*Joint Comprehensive Plan of Action-Kapsamlı Ortak Eylem Planı*) Trump'ın çekilmesi bazı Orta Doğu müttefikleri (İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Kuveyt) dışında hiçbir müttefiki tarafından olumlu karşılanmamıştır. ABD dış politikasında müttefikler ulusal varlığın bir parçası olarak görülmesine rağmen bu tutumlar Trump yönetiminin dış politikadaki radikal değişikliğine referans gösterilmektedir. İş dünyasında gelmesi sebebiyle Trump gerek iç gerekse dış politikada atılması gereken adımları kâr ve zarar bağlamında değerlendirmiştir. Bu nedenle prestijli anlaşmalardan “ABD halkı zarar görüyor” argümanı ile

müttefiklerle olan ilişkilerini zedeleyerek Rusya gibi hasımlarıyla stabil olmayan diyaloglara girerek öngörülemez politikalar izlemiştir.

“Önce Amerika” vizyonunun bir sonucu olarak İran Nükleer Anlaşması, Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması, Paris İklim Anlaşması, NAFTA, Dünya Sağlık Örgütü gibi çok taraflı anlaşmalardan ve uluslararası kurumlardan çekilmesi başta AB olmak üzere pek çok uluslararası aktör tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Hiçbir uluslararası anlaşma, kurum veya birliğin ABD çıkarlarının önüne geçemeyeceğini belirten tutumlar ile dış politikada istikrarsız hedefler ve politikalar izlenmiştir.

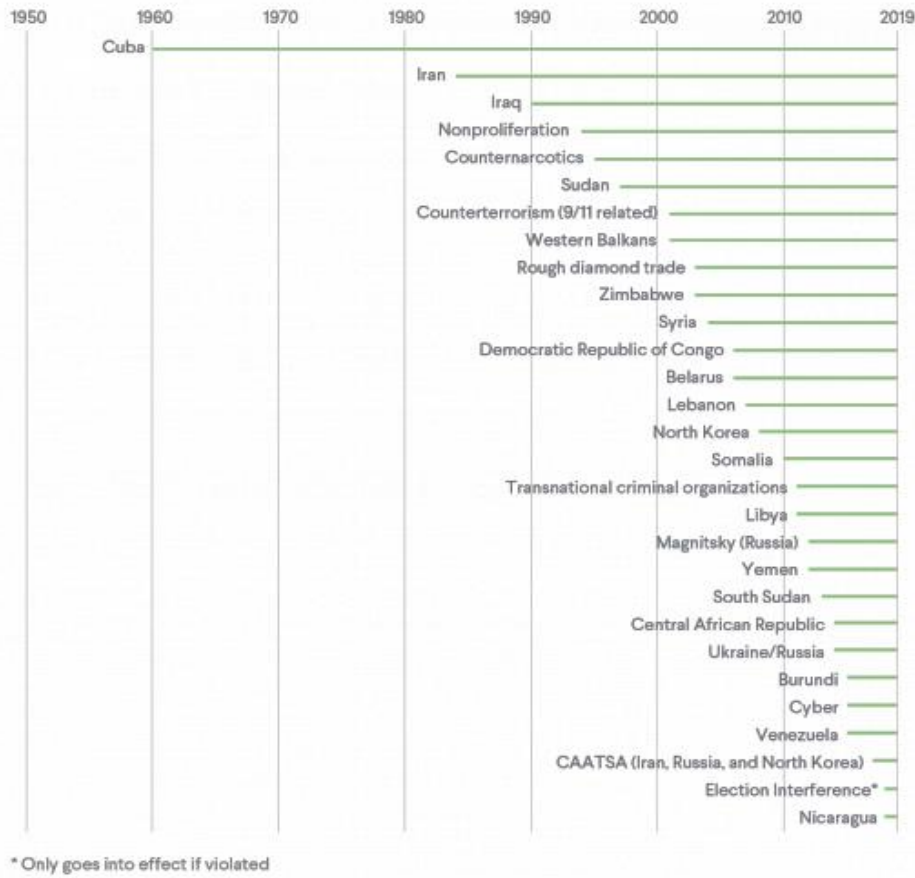
2. ABD TARAFINDAN YAPTIRIMLARIN UYGULANMASI: TRUMP DÖNEMİ

ABD yaptırımını, yürütme veya yasama organları aracılığıyla uygulamaktadır. ABD Başkalarının yaptırım uygulamada geniş yetki alanı bulunmaktadır. Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası kapsamında (*International Emergency Economic Powers*) Kongre'nin ortak kararı ile feshedilmedikçe Başkan ekonomik yaptırım uygulama yetkisine sahiptir. Kongre, Başkan'a yaptırım uygulamasını isteyebilir veya oy çokluğuyla Başkan'ı devreden çıkartarak doğrudan da yaptırım uygulayabilir (Rennack ve Shuey, 1998: 3). Örneğin, Amerika'nın Düşmanlarına Yaptırımlar Aracılığıyla Karşı Koyma Yasası (*America's Adversaries Through Sanctions Act-CAATSA*) ile Temmuz 2017 tarihinde Kongre tarafından ABD seçimlerine müdahale edilmesi iddiasıyla Rusya'ya çeşitli yaptırımlar uygulandı. Trump her ne kadar bu yasayı desteklemese de veto yetkisi olmasına rağmen onaylamak zorunda kaldı. Bunun sebebi, Kongre tarafından yaptırım uygulanması istenen bir hususta Başkanın onay vermediği durumda karar Kongre'ye tekrar iletilir. İlgili tasarının Kongre'den ikinci defa onaylanması durumunda Başkan'ın veto yetkisini aşarak doğrudan uygulanması sağlanır. CAATSA yaptırımları Trump tarafından Rusya'ya yapılan yaptırımların kaldırılması noktasında yetkisini sınırlayan bir yasa özelliği taşımaktadır.

ABD Anayasası tarafından Başkan'a verilen yaptırım uygulama yetkisi ülkelerin egemenliğine ve insan haklarına verdiği zararlar açısından ABD kamuoyunda, akademi ve politikacılar arasında ciddi tartışmalara sebep olmaktadır. Nitekim 12 Şubat 2020 tarihinde Kongre üyesi Ilhan Omar tarafından Başkan'ın tek taraflı yaptırım kullanımını kontrol altına almak için Kongre Yaptırımları Gözetim Yasası (*Congressional Oversight of Sanctions Act-COSA*) taslağı oluşturuldu. Kabul edilmesi durumunda COSA, Ulusal Acil Durum Yasası ve Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasasında bazı değişikliğe gidilmesinin önünü açacaktır. Bu yapılacak kanuni düzenlemeyle Başkan tarafından uygulanacak

yaptırımlar barışı korumak, insan hakları ve uluslararası hukuka uygunluğunun denetlenmesi için Kongre'nin onayına sunulması gerekecek. Omar'ın tasarısıyla yürütme erkinin "Acil Durum Yaptırım Yetkisi"ni kullanabilmesini Başkan'ın beyanı itibariyle 60 gün içerisinde Kongre onayına sunmasını ve her altı ayda bir yenilenmesi için ek onay gerektirerek sıkı bir yasal kontrol mekanizmasının kurulmasını sağlayacaktır (Library of Congress, 2020).

Şekil.1: ABD'nin Yaptırım Programları (Masters, 2019)

Diğer yandan ABD Hazine Bakanlığı'nın OFAC aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve diğer bakanlıkları da dahil ederek yaptırım uygulama yetkisine sahiptir. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı bir yabancı terör örgütünü veya terörizmi destekleyen bir ülkeyi tespit etmesi durumunda yaptırım kararı alabilir (Masters, 2019). Bazı yaptırımlar da gerekli şartlar oluştuğunda otomatik olarak uygulanmaktadır. Örneğin uluslararası terör veya nükleer silahların yayılması gibi konularda Başkan'ın veya Dışişleri Bakanlığı'nın bu durumun meydana geldiğini bildirmesi durumunda yaptırımlar doğrudan otomatik olarak uygulanmaktadır. ABD tarafından 1960-2019 yılları arasında uygulanan yaptırımların listesi, Şekil 1'de gösterilmektedir.

Obama yönetiminin son döneminde müzakerelerin yoğunlaştırıldığı mümkün olan en uygun anlaşmayı sağladıktan sonra ülke dışındaki askeri varlığın azaltılmaya çalışıldığı, uluslararası antlaşmalara ve kurumlara bağlı kalındığı bir dış politika izlenmekteydi. Fakat Trump ABD'nin bu yolda yanlış ilerlediğini NATO gibi uluslararası kuruluşların ABD'nin sırtına yük olduğu, uluslararası antlaşmaların demode olduğu ve ABD'nin varlığını isteyen devletlerin onun askeri giderlerini karşılamak zorunda olduklarını beyan etmiştir. Trump'ın sosyal medyada paylaştığı mesajlarda ve konuşmalarında özellikle 2018-2019 yıllarında demokratik değer ve normlardan uzak devletler ile müzakere edilemeyeceğini onlarla yalnızca mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmekte ve kendinden önceki yönetimi (Obama'nın) bu tür devletlerin lehine faaliyette bulunmakla suçlamaktadır. Bu bağlamda, Başkan Trump açıklamalarında Kuzey Kore, Venezuela ve İran gibi ülkelere savaş açma tehditlerini sıkça dile getirdi. En nihayetinde Trump yönetimi savaşın maliyetlerini göz önüne alamadığı için ekonomik yaptırımları tercih etmek zorunda kaldı.

İsrail başbakanı tarafından İran'a ait gizli nükleer tesislerin ifşa edilmesiyle Trump nükleer antlaşmanın zaten bir felaket olduğunu beyan ederek 8 Mayıs 2018 tarihinde İran Nükleer Anlaşması'ndan tek taraflı çekildi ve yaptırımları yeniden uygulamıştır. Ayrıca OFAC ve SDN Listesi devreye girerek hem geleneksel hem de akıllı yaptırımlar uygulanmaya başlandı. Cooper Drury'nun Ekonomik Yaptırımlar ve Başkanlık Kararları adlı kitabında iç siyasetin Başkan'ın başka bir ülkeye karşı ekonomik yaptırımları kullanma veya değiştirme kararını etkileyen iki temel argüman olduğunu söylemektedir (Drury, 2005: 72-82).

Birincisi, ülke içindeki grupların (lobi, diaspora, medya vb.) yaptırımlardan rant kazanacağından dolayı Başkan'a yaptırımların uygulanması için baskı kurmasıdır. Bu tür bir baskı doğrudan Kongre'de hissedilip talep edilmesine rağmen Başkan'ın karar almasında da büyük bir etkisi bulunmaktadır (Drury, 2005: 72). Yerel gruplar ile Başkan arasındaki bu ilişkinin sonucunda kararlardaki bu etkileşimde bir sorun yoktur. Fakat serbest ticareti benimseyen ABD tarafından uygulanan korumacılık yanlısı politikalar Amerikan dış politikasındaki liberal ekonomi açısından tezatlık oluşturmaktadır. Ekonomik yaptırımlar ise Başkan Trump'ın bu tutumunu örtbas etmektedir. Zira dünyanın en çok petrol rezervi olan ülkesi Venezuela ve geniş gaz ve petrol rezervleriyle İran'ı başka bölgesel güç olmaktan nasıl engelleyebilir? Örneğin Çin'e karşı üretimde fiyat dengesi açısından nasıl hareket edebilir?

İkincisi, belirli endüstrilere verilen ekonomik zarardan kaynaklanan politik maliyetlerden kaçınmak, ekonomik baskının her zaman başkan için politik olarak kabul edilebilir bir seçenek olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Diğer

diplomatik araçlara göre yaptırımlar da bir yerde masraflı araçlardır. Bu sebeple yaptırımlar her zaman kabul edilebilir seçenekler olmayabilir. Drury, liderlerin hasım devletleriyle kabul edilmesi mümkün olmayan seçenekleri masaya koyduğunu ve yaptırımın uygulanması için çaba sarf ederek fayda sağlamaya çalıştığını belirtmektedir (Drury, 2005: 72-73). Bu yaklaşım daha çok Obama döneminde İran ile müzakerelerin yürütülmesinde kullanılmasına rağmen Trump dönemini doğru bir şekilde açıklamamaktadır. Trump tarafından uygulanan yaptırımlardan bir sonuç elde etmek çok mümkün gözükmemektedir. Bu yaptırımların amacı daha çok iç siyaseti bir şekilde bastırmak bir sonraki seçim çalışmalarında belirli grupların desteğini almak olarak kabul okunabilir.

3. İRAN VE VENEZUELA ÖRNEKLERİ

Bu bölümde, İran ve Venezuela ülkeleri üzerinden bir sebep-sonuç ilişkisi kurularak ekonomik yaptırımların etkisi incelenmektedir. İran'ın nükleer silahlanma çabası, bölgesel anlamda başta İsrail ve Arap müttefiklerini tehdit etmektedir. Venezuela'nın Amerika'nın Batı Yarımküre stratejisi tanımlamasına rağmen Latin Amerika'da ABD değer ve normlarını reddeden bir rejimin varlığı Washington açısından ulusal güvenliğe tehdit olarak algılanmaktadır. Bu iki ülke farklı coğrafyalarda ve nispeten muhtelif politikalara sahip olması nedeniyle ABD ile karşı karşıya gelse de, her iki ülkeyle de Trump döneminde yapıcı bir diyalog kurulamadı. Her iki ülkede ABD'nin caydırıcılık ve çevreleme stratejisinin sonucu olarak uluslararası sistemde yalnızlaştırıldı. Bunun yanında, her iki ülkenin de doğal kaynaklara (petrol, doğalgaz, altın, gümüş vb.) bağımlı olduğu unutulmamalıdır.

İran

İran, 1901 yılında ülke içerisinde petrolün ve doğal kaynakların keşfedildiği andan itibaren 1979 yılına kadar, İngiltere ve Rusya arasında egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. 1952'de iktidara gelen Musaddık'ın İran petrolerini millileştirmesi sonucu, ABD'nin desteğiyle ülkede darbe yapılarak Şah Rıza Pehlevi iktidara getirildi. 1979 yılında gerçekleştirilen İran İslam Devrimi ABD'ye karşı gösterdiği tutumlar sebebiyle uluslararası ilişkilerde "öteki" haline geldi. ABD büyükelçiliği baskını ile elçilik çalışanlarından 52 kişinin 444 gün boyunca mahkûm edilmesi İran'ın uluslararası aktörlerce dışlanmasına sebep oldu (Küçük, 2019; Nakanishi, 2015: 26). Beraberinde 1980-1988 yılları arasında meydana gelen İran-İrak Savaşı ile ekonomi alarm vererek, psikolojik olarak İran halkının yıpranmasına neden oldu.

Pehlevi Hanedanı döneminde oluşturulan güçlü petrol endüstrisi ile tarım sektörü bir hayli gelişmiş ve ülkede faal halde çeşitli özel girişimlere izin verilmişti.

Hem İslam Devrimi hem de uzunca bir süre devam eden İran-İrak Savaşı neticesinde bu özel işletmelerin tamamı kamuya devredildi. Olağanüstü dönemlerden geçen İran'ın ihracatının en önemli ihracat ürünü ham petrol ve petrokimya ürünlerinden oluşmaktadır. İran'ın ekonomik olarak başlıca problemleri: ihracatın doğal kaynaklara dayanması, hızlı büyüyen nüfus baskısı, enflasyon ve işsizliğin artması, yaygın yoksulluk, gereksiz büyüklükteki kamu sektörü, BM, ABD ve AB yaptırımları İran ekonomisinin büyük sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD, İran İslam Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu sistemin ABD'nin ulusal çıkarlarını ne ölçüde tehdit ettiğini ABD Başkanlarından George Bush, Barack Obama ve Donald Trump'ın Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri incelendiğinde açıkça görülmektedir. Uluslararası ticaretin ve ekonominin yürütülmesinde motor görevi gören ABD bu durumdan kendi önlemlerini alırken küresel çaptaki etkinliğiyle İran üzerinde ciddi bir baskı gücü oluşturmaktadır (Nakanishi, 2015: 26). Gerçek şu ki ABD İran'a karşı tam bir ambargo uyguladığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarda İran ile iş yapan devletler ve firmaları engellemek, İran menşeli ürünlerin ithalatını yasaklamak, finansal kurumlarla herhangi bir faaliyeti önlemek gibi ağır uygulamaları bulunmaktadır.

Başkan Obama son döneminde ABD'nin rakip ülkeleriyle sürdürdüğü çekişmeleri müzakere etmeye çalıştı. İran ile nükleer programını sonlandırması karşılığında radikal bir karar alarak P5+1 (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya) arasında 14 Temmuz 2015 tarihinde Nükleer Antlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre (Nakanishi, 2015: 33-36; Ticaret Bakanlığı, 2019);

- i. İran %5'i geçmemek üzere uranyum zenginleştirmesine izin verilmesi,
- ii. %20'ye kadar gerçekleştirmiş olduğu uranyum zenginleştirmesini düşürmesi,
- iii. Natanz ve Fordo tesislerinde yeni uranyum zenginleştirme yapılmaması,
- iv. Uluslararası Atom Enerji Kurulu (IAEA) tarafında sürekli denetlenmesi,
- v. Anlaşmanın yürürlüğe gireceği tarihten itibaren altı ay boyunca yeni yaptırımların uygulanmaması,
- vi. Havayolları şirketlerinin ihtiyacı olan yedek parça, uçak bakım, onarım ve ürünlerin temini noktasındaki yaptırımların dondurulması,
- vii. Gıda, ilaç ve tıbbi cihaz ithalatının kolaylaştırılması sağlandı.

Dönemin medya servisleri takip edildiğinde hem bölgede İran'ın komşularıyla hem de AB ve diğer uluslararası örgütlerde ciddi bir yumuşama havası hissedilmiştir. Süreç taraflar arasında titiz bir şekilde yürütülse de ABD Savunma Bakanlığı tarafından ciddi rahatsızlıklar dile getirildi. Bu süreçte İran Devrim Muhafızları'na yönelik ambargo devam etti, İran'ın taahhütlerinin yerine

getirmesi için belirli bir süre verildi ve anlaşmaya uyulmaması durumunda yaptırımların yeniden yürürlüğe gireceği kararlaştırıldı (BBC, 2015).

Trump yönetimi seçimlerden sonra göreve başladığında ABD’de İran’a yönelik iki farklı görüş ortaya çıktı. Bunlardan birisi İsrail lobisinin de desteğiyle İran ile yapılan anlaşmanın yanlış bir adım olduğu; ikincisi ise İran ile müzakereler sürdürülerek aşamalı olarak küresel sisteme entegre edilmesidir. Her iki görüşün okumasında da İran’ın bir şekilde Orta Doğu bölgesindeki Arap devletlerinin ve İsrail’in çıkarlarına karşı tutumlarını önlemektir.

Donald Trump seçildikten sonra başta nükleer anlaşma olarak pek çok konuda Obama yönetimini suçlayarak Amerika’nın çıkarlarına hizmet etmediğini ve politikalarında “Önce Amerika” vizyonu doğrultusunda dış politikayı yeniden inşa edilmesi gerektiğini belirtti. Bir pragmatik lider olan Trump, 8 Mayıs 2018 tarihinde İran ve P5+1 ülkeleri arasında varılan nükleer anlaşmadan çekildiğini beyan etti. Beyaz Saray’dan yapılan açıklamada (White House, 2018):

“2015 yılında yapılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı İran anlaşması, ABD ve müttefiklerini İran’ın nükleer silah elde etmesinden koruyacaktı. Gerçek şu ki bu anlaşma İran’ın uranyum zenginleşmesine ve zaman içinde nükleer güç olmasına sebep olacaktır. Bu anlaşma ile İran’a yönelik ekonomik yaptırımlar kaldırılarak çok zayıf bir limite indirilmiştir. ... Bugün İran rejiminin yalanını geçtiğimiz hafta İsrail tarafından yayınlanan bir belge ile İran rejiminin tarihi nükleer silahlanma çalışmalarının devam ettiğini ortaya koymuştur”.

Trump’ın bahsettiği belgeler, İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu tarafından canlı yayında gerçekleştirilen sunumda İran’ın nükleer anlaşma vesilesiyle nükleer kapasitesini arttırdığını göstermekteydi. Netanyahu yaptığı sunumda, İran’ın Abedah şehrinde bilinmeyen bir uranyum madeni çalışması yürütüldüğünü tespit eden bir istihbaratı kamuoyuna açıkladı (Landau, 2019). Bu gelişmelerin akabinde, İran’a geçici olarak kaldırılan yaptırımlar yenileriyle birlikte tekrar devreye alındı. Tablo 1’de, Trump tarafından uygulanan Başkanlık yürütme kararnamesi (*executive order*) ile yürürlüğe giren İran yaptırımlarına yer verilmektedir.

Tablo.1: Trump Dönemi İran’a Uygulanan Yaptırımlar (Office of the Federal Register, t.y.)

Yaptırım Yasası	Yaptırım Sonucu
Başkanlık Kararnamesi 13846	6 Ağustos 2018 tarihi itibarıyla İran ile yapılan Nükleer Anlaşma olarak bilinen Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ndan 8 Mayıs 2018 tarihinde çekildiğini beyan ederek işbu anlaşma sebebiyle kaldırılan bütün yaptırımların yeniden uygulanması kararı alındı.

Başkanlık Kararnamesi 13871	8 Mayıs 2019 tarihi itibariyle İran'ın kıtalararası balistik füzeleri ve nükleer silahlanma politikalarının devam etmesi üzerine demir, çelik, alüminyum ve bakır sektörlerine ait ürünlerin ve bunlarla ilişkili diğer ürün ve hizmetler ile ilgili işlemleri engelleyen yaptırımlar uygulandı.
Başkanlık Kararnamesi 13876	24 Haziran 2019 tarihi itibariyle ABD, İran'ın uyguladığı politikalar ve ABD tarafından algılanan tehditler karşısında İran'ın Dini Liderlik Makamı ve bununla ilişkili kurum, şirket ve kişiler ile ilgili yaptırımlar uygulandı.
Başkanlık Kararnamesi 13902	10 Ocak 2020 tarihi itibariyle İran'ın inşaat, maden, imalat ve tekstil sektörleri ile ilgili olarak ek yaptırımlar uygulandı.

Yaptırımların yeniden uygulanmasıyla İran ile petrol ithal eden Türkiye, Çin, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Hindistan, İtalya ve Yunanistan'a altı ay süre içerisinde yaptırımlardan muaf tutuldu. Bu sürecin neticesi olarak petrol ithal etmek isteyen bu ülkeler yaptırım sonuçlarından etkilenmeyeceği bildirildi. Yaptırımların yeniden uygulanması sonrasında İran'ın para birimi riyal, dolar karşısında yüzde 146 değer kaybetti. IMF (Uluslararası Para Fonu) ise, İran'ın enflasyondan %52,1' oranında artış beklediğini ifade etti (Dursun, 2020).

Trump'ın bu şekilde anlaşmadan ayrılması İran'da ılımlı bir siyaset izleyen Hasan Ruhani'nin ülkedeki muhafazakârlar tarafından Amerika'nın sözüne güvenilerek hayalci dış politika yapımındaki eleştiriler ile hükümeti zor duruma soktu. Yaptırımların yeniden uygulanması sonrasında İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani tarafından sıkça AB ile ticaretin geliştirilmesine devam edilmesi gerekliliği vurgulandı. Avrupa Birliği tarafından Ocak 2019 tarihinde İngiltere, Almanya ve Fransa'nın öncülüğünde ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları aşacak bir takas mekanizması üzerinde çalışmalar başlatıldı. INSTEX (Ticareti Destekleme Enstrümanı) adlı bu mekanizma ile ABD doları ve SWIFT (Dünya Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Derneği) kullanımı dışında takas sağlayarak AB şirketlerini yaptırımlardan etkilenmemesi planlandı (European External Action Service, 2021). Fakat Peugeot, Total, Siemens, British Airways, Airbus, Maersk gibi Avrupalı firmalar İran ile birkaç ayda geliştirdikleri ilişkilerden vazgeçerek aktivitelerini durdurma kararı aldılar. AB tarafından firmaların bir şekilde güvence alınması sözü verilse de ABD ile ticari aktivitelerini zor duruma sokmak istemeyen firmalar İran pazarından çekildi.

Trump'ın bu tutumu hiç şüphesiz bölgede İsrail, BAE, Suudi Arabistan ve Kuveyt dışında hiçbir ülkenin işine yaramadı. Başta Türkiye gibi sınır devletlerin ve Avrupa Birliği ülkelerinin yeni pazarlara açılarak ticareti geliştirme noktasında zararlı sonuçlar doğurdu. İran'ın nükleer silah edinme tavrında bir değişiklik olmadı aksine yeniden bu yöne yönelmesinin önü açıldı.

Venezuela

Dünyanın en geniş petrol rezervlerine ve maden yataklarına sahip olan Venezuela, ABD'nin tanımladığı “Batı Yarımküre”de bulunan bir Latin Amerika ülkesidir. Hugo Chavez tarafından 1998 yılında gerçekleştirilen darbeye kadar ABD ile iyi ilişkilere sahip olan ender Latin Amerika ülkelerinden birisiydi. 1998 seçimlerinden %57 oyla galip çıkan Chavez, iktidara gelmesiyle elitlerin elindeki petrolü Venezuela petrol şirketi PDVSA'yı (Petróleos de Venezuela S.A.) millileştirerek halk gözünde kahraman ve karizmatik bir lider konumuna geldi (Çin, 2019: 14-15). 2002 yılında başarısız bir darbe girişimi sonrası ABD-Venezuela arasındaki ilişkiler tamamen koptu. Hugo Chavez'in 2013'te hayatını kaybetmesinden sonra, yerine Nicolas Maduro seçimlerden galip gelerek liderlik koltuğuna oturdu (Demirel, 2020: 49-55).

Nicolas Maduro'da Bolivarcı devrimci Chavez ile birlikte siyaset yapmış ve onun yolunda yürümeyi tercih eden bir siyasetçidir. Nisan 2013 tarihinde gerçekleşen Venezuela seçimlerinde, oyların %50,6'sını alarak yeni devlet başkanı olarak seçildi. Mayıs 2018 tarihinde yapılan seçimlerde ise, seçime katılım oranı %46 olmasına rağmen %67 oy alarak yeniden seçildi (Çin, 2019: 22-23). Petrol fiyatlarının 2014 yılında düşmesiyle ekonomik olarak zor duruma giren Venezuela yoksulluğun artması sebebiyle muhalefet tarafından ciddi protestolara sahne olmaya başladı. Ülke en sıkıntılı süreci 2017 yılının başında enflasyonun %400 üzerine çıkmasıyla yaşadı (Antonopoulos ve Cottle, 2018: 53). 24 Ağustos 2017 yılında başkanlık kararnamesi ile uygulanan ekonomik yaptırım ülkede yüksek enflasyona sebep oldu. Ülkedeki muhalefet seçimlere hile karıştığını iddia ederek erken seçim talebinde bulunmaktadır. Juan Guaido muhalefetin oluşturduğu Ulusal Meclis başkanlığına gelmesiyle erken seçime kadar devlet başkanı olduğunu beyan etti. ABD, AB ve birçok Latin Amerika ülkesi Venezuela ülkesinin devlet başkanı olarak Juan Guaido'yu tanıdıklarını açıkladılar (Weisbrot ve Sachs, 2019: 301; Buxton, 2019: 14; Demirel, 2020: 56-57).

2014 yılından beri Obama ve Trump yönetimi, Maduro dahil olmak üzere Venezuela'daki kilit isimlere bireysel yaptırım uygulamayı sürdürmektedir (Antonopoulos ve Cottle, 2018: 57-58; Demirel, 2020: 64). ABD, Kasım 2017 tarihinde Venezuela devlet kurumu olan PDVSA adlı şirkete borç verilmesini önleyen bir yaptırımı devreye aldı. Bu kapsamda PDVSA'ya ait 7 Milyar \$ değerindeki varlık donduruldu ve Amerikalıların ticaret yapması yasaklandı (Weisbrot ve Sachs, 2019: 309; IISS, 2019: 7). Venezuela ekonomik olarak petrol ihracatına bağımlılığı sebebiyle ekonomik yaptırımlardan büyük ölçüde etkilendi. Venezuela'nın petrol ihracatındaki sıkıntılar bu şekilde devam etmesi durumunda çıkarılan petrolü daha fazla muhafaza edecek deposu kalmayacağı için bazı

kuyuları kapatmak zorunda kalacağı belirtildi. 2013-2016 yılları arasında ABD'nin Venezuela'dan ithal ettiği ham petrol günlük 800.000 bin varildi. 2019 Ocak ayında 631.000 varile, şubat ayında 289.000 varile, mart ayı içerisinde 69.000 varile ve mayıs ayı itibarıyla hiçbir petrol ithalatı gerçekleştirilmemiştir. (IISS, 2019: 7). İstatistiklerin gösterdiği üzere maalesef Başkan Trump yaptırımlarla yalnızca ABD ve Venezuela arasındaki enerji ihtiyaçlarını değil bölgesel entegrasyonu zedeleyip enerjiye güvenli ve ucuz erişiminde önünde engel teşkil etmektedir.

Forrer'e göre, yaptırım uygulayan ülke hedef ülkenin gelecek ekonomik performansının iyi değerlendirilerek piyasanın başka bir yöne doğru yer değiştirme riskini iyi hesaplaması gerektiğini belirtmektedir (Forrer, 2017: 3). Bu ölçünün Trump döneminde dikkate alınmadığı görülmektedir. Nitekim ağır yaptırımlara rağmen Venezuela tamamen dış dünya ile izole değildir. Rusya, Çin, Hindistan, İspanya ve İran gibi ülkeler Maduro hükümetini desteklemesinin yanı sıra petrol ithalatını sürdürmektedir. Örneğin İspanya PDVSA'dan aldığı ham petrolü rafine ederek takas yoluyla ticaretini sürdürmektedir. PDVSA Lizbon'daki ofisini Moskova'ya taşıyarak iki ülke arasındaki iş birliğini artırmaya çalışmaktadır. Rusya ve Çin tarafından verilen nakdi borçlar Venezuela'nın ham petrolüyle takas edilmektedir (IISS, 2019: 8).

Venezuela hükümeti için zor ekonomik koşullara rağmen, şu ana kadar yaptırımların Maduro'yu görev bıraktırmaya zorlayacağına dair çok az işaret olduğu söylenebilir. ABD tarafından Maduro'ya karşı ocak ayındaki yaptırımların açıklamasından sonraki günlerde yönetimin düşmesinin beklenmesine rağmen Venezuela silahlı kuvvetleri tarafından bir darbe girişimi gerçekleşmedi. Juan Guaido ve takipçileri, Maduro'nun artık meşru bir cumhurbaşkanı olmadığını savunarak Venezuela rejimini özgür ve adil seçimler yapma çağrısında bulunmaktadır. Ülkedeki muhalefet tarafından Maduro'nun seçim sonuçlarını defalarca manipüle ettiği ve gücü korumak için diğer antidemokratik davranışlarda bulunduğu belirtilmektedir (IISS, 2019: 8).

Venezuela'ya yönelik politikasının etkinliğini göstermeye kararlı olan Trump yönetimi, diğer devletler üzerindeki yaptırımlara uyma baskısını artırdı. Örneğin, Hindistan kısa süre önce Trump yönetiminin diplomatik çabaları neticesinde Venezuela'ya benzin ihraç etmeyi ve ham petrol ithalatını azaltmayı kabul etti (Demirel, 2020: 64). Washington, İran ile olan politikasında olduğu gibi Venezuela ile yapılan tüm petrol ticaretini ABD cezalarına tabi tutacak resmi ikincil yaptırımları da uygulamaya aldı. Buna ek olarak, Trump, Küba'ya daha ağır yaptırımlar uygulayarak ABD vatandaşlarının Küba'ya seyahatini daha da kısıtladı ve Venezuela petrolünün Küba'ya ihracatını engelledi. Bu, Küba'nın

Venezuela'ya askeri istihbarat sağlaması konusunda cesaretini kırmayı amaçlıyor, ancak Küba'nın desteğini durdurması pek olası görülmemektedir (IISS, 2019: 9).

ABD Tarafından doğrudan uygulanan yaptırımların listesi Dışişleri Bakanlığı web sayfasında detaylıca belirtilmektedir. Tablo 2’de Trump tarafından Başkanlık Kararnamesi ile uygulanan yaptırımlar listelenmiştir.

Tablo.2: Trump Dönemi Venezuela’ya Uygulanan Yaptırımlar (Office of the Federal Register, t.y.)

Yaptırım Yasası	Yaptırım Sonucu
Başkanlık Kararnamesi 13808	24 Ağustos 2017 tarihi itibarıyla hükümetin insan hakları ihlali, artan insani kriz, gayri meşru Kurucu Meclis oluşturularak seçimle gelen demokratik Ulusal Meclisin gaspından dolayı Başkan Trump tarafından Venezuela hükümetine ait birimlerin Merkez Bankası ve PDVSA’nın ABD finans piyasasına erişimi engellendi.
Başkanlık Kararnamesi 13827	19 Mart 2018’de Venezuela hükümetinin dijital para, madeni para düzenlemesini içeren işlemleri yasaklandı.
Başkanlık Kararnamesi 13835	21 Mayıs 2018 tarihi itibarıyla ABD’de bulunan kişilerin herhangi bir finansal işlem ile Venezuela Hükümetiyle borçlanması, borç ödemesi ve Venezuela Hükümetinin %50’den fazla sahipliği ile ilgili satış, transfer veya tahsis edilmesi yasaklandı.
Başkanlık Kararnamesi 13850	1 Kasım 2018 tarihi itibarıyla bazı varlıkların (altın sektörü gibi) yönetimi, Venezuela Hükümetinin yolsuzluğu ve programı ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak işlem yapılması kapsamında Hazine Bakanlığının belirlediği Maduro hükümetindeki isimlere yaptırım uygulandı.
Başkanlık Kararnamesi 13857	25 Ocak 2019 tarihi itibarıyla uygulamaya girerek Geçici Başkan Juan Guaido ile Maduro rejimini birbirinden ayırmaktadır. Yaptırımların odağı yalnızca Maduro rejimi ve ona bağlı şirketler, birimler ve onun için çalışan kişilerden oluşmaktadır.
Başkanlık Kararnamesi 13884	Ağustos 2019’da Trump tarafından Maduro hükümetine ait ABD’deki varlıklar donduruldu. Maduro hükümetini destekleyen kişilerin ABD vatandaşı olmayanlar için vize kısıtlaması getirildi.
Hazine Bakanlığı Yaptırımı 18 Şubat 2020	Cenevre merkezli Rosneft Trading S.A. adlı Rusya’nın Rosneft Petrol Şirketinin alt kuruluşuna Maduro Hükümetine yardımdan dolayı ABD’nin petrol yaptırımını delmesi üzere yaptırım uygulandı.

Tablo 2’de belirtilen alanlarda uygulanan yaptırımlar neticesinde ülkede temel ihtiyaç malzemelerine ulaşmakta dahi güçlük çekilmektedir. Özellikle sağlık ve gıda gibi temel ürünlere ulaşmaktaki zorluklar adete Venezuela halkını açlığa ve sefaletle mahkum etmektedir (Weisbrot ve Sachs, 2019: 312; Demirel, 2020: 65). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin hazırladığı rapora göre 4 milyon Venezuelalı 6 Haziran 2019 tarihi itibarıyla ülkesini terk ederek Kolombiya, Peru, Şili, Arjantin, Ekvador ve Brezilya’ya göç etmiştir (The UN Refugee Agency, 2019).

4. SONUÇ

Başkan Donald Trump döneminde Barack Obama'nın müzakereye açık ve çok taraflı politikalarından büyük ölçüde vazgeçildi. Başkan Trump, Obama döneminin siyasi tutumlarını ağır bir şekilde eleştirerek "Önce Amerika" vizyonuyla dış politikayı yeniden değerlendirmeye çalıştı. İran Nükleer Anlaşması, Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması, Paris İklim Anlaşması, NAFTA gibi pek çok uluslararası antlaşmadan çekilmesi ABD'nin Soğuk Savaş döneminden beri ciddi ilişkiler geliştirdiği müttefikleri ile arasına mesafe koymasına neden oldu ve uluslararası topluluk tarafından da sevilmeyen bir lider olarak akıllarda yer etti. AB'nin İran'a karşı yaptırımlardan INSTEX gibi mekanizmaların geliştirilmesi ABD dolarını ve onun oluşturduğu sisteme alternatif aranması şeklinde okunmaktadır.

ABD'nin uyguladığı yaptırımlar ile ülkelerin egemenliğine müdahale olduğu algısı uyanmaktadır. Özellikle demokrasi ve insan hakları kavramlarının söylem olarak kullanılarak yaptırım uygulanan ülkelerin insani durumları, artan yoksulluk ve açlık sınırına yaklaşan halkları huzursuz etmektedir. İlgili ülkeler arasındaki meseleler, serbest ticaretin önünde büyük bir engel oluşturmakta ve özellikle çok uluslu şirketlerin yeni pazarlarını kısıtlamıştır.

Bu çalışmada bahsedildiği üzere yaptırım araçları ulus devletlerin egemenliğine karşı tehdit oluşturmaktadır. Yaptırım araçlarının özellikle Birleşmiş Milletler gibi organizasyonlar aracılığıyla işletilmesi bir yerde akıllı yaptırım aracı işletilerek uygulanması kabul edilebilirdir. Ekonomik yaptırımların uygulanmasında mutlaka bir stratejik hedef beklenmesi gerekmektedir. Şekil 1'de belirtilen ABD'nin yaptırım uygulamasında pek çok ülke nükleer deneme yapmaya veya demokratik olmayan rejimlerini sürdürmeye devam etmektedir. Sonuçları doğru hesaplanmayan ve siyasi iktidarı pas geçerek iç savaş çıkması için çaba sarf etmek ülkeleri daha izole bir hale getirmektedir. Mevcut iktidarlar ile yumuşak bir atmosfer oluşturularak yeniden müzakerelerin başlanması önemlidir.

ABD'nin İran ile olan münasebetlerinde daimi olarak İsrail lehine tavırlar sergilemesi ne yazık ki bölgenin istikrarını engelleyecek tehditler oluşturmaktadır. Oysa İran'daki hali hazırda yönetimde olan Hasan Ruhani ılımlı bir siyaset izlemekte ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Bu vesile ile ticari ilişkilerin arttığı bir dönemde hükümetlerin bu ilişkileri ve çıkarları tehlikeye atacak tavırlardan uzak durmaları beklenir.

Venezuela ile ilişkilerde ise ABD ihtiyacı olan petrolün büyük bir çoğunluğunu uluslararası sisteme entegre edilmesini engellemektedir. Nitekim Venezuela petrol ihracatının yarısından fazlasını son yaptırımlardan öncesine

kadar ABD'ye ihraç etmekteydi. Yaptırımların uygulanmasıyla Venezuela ekonomisinin içinde bulunduğu bu zor zamanlardan en çok etkilenen halk oldu. Bu dönemde halk tarafından protestolar arttı ve petrol fiyatlarının düşmesiyle de ne yazık ki Venezuela halkı kendine daha uygun yaşam alanlarına göç etmek zorunda bırakıldı. Dolayısıyla Trump yönetimi tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar maalesef kaos yaratarak ve sonucu hesaplanmamış adımlar ile bu kaosu derinleştirdi.

Nitekim bu davranışların sonucu olarak yaptırım uygulanan ülkelerde bayrak etrafından toplanma etkisi görülmektedir. Direnç mekanizması bu kapsamda ilgili egemen ülkelerin sistemde var olabilmesi için hayati bir önem taşıyan pozitif bir anlama sahiptir. Bu çalışmada incelenen İran ve Venezuela örneğiyle ekonomik yaptırımlar uzun süre uygulanmaya devam edildiği sürece ABD kendi müttefiklerine yabancılaşmakla kalmayıp bu devletlerde de belirli ölçülerde direnç oluşmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Antonopoulos, Paul ve Drew Cottle (2018), “Venezuela’s 2017 Crisis: A Failed Bolivarian Experiment or a Legitimate Claim of US Imperialism?”, *Critique*, 46 (1): 49-64.

Arı, Tayyar (2013), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (İstanbul: MKM Marmara Kitap ve Merkezi Yayınları).

BBC (2015), “Obama: Dünyanın yüzde 99'u İran'la nükleer anlaşmayı destekliyor”, https://bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150715_iran_obama (21.02.2021).

Buxton, Julia (2019), “Continuity and change in Venezuela’s Bolivarian Revolution”, *Third World Quarterly*, 41 (8): 1371-1387.

Çin, Gökhan (2019), “Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika’daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti’nde Yaşanan Kriz”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8: 1-38.

Demirel, Ege (2020), “Dış Müdahale Olgusu Kapsamında ABD-Venezuela ilişkileri”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 15 (53): 36-76.

Doyle, Richard B. (2007), “The U.S. National Security Strategy: Policy, Process, Problems”, *Public Administration Review*, 67 (4): 624-629.

Drezner, Daniel W (2003), “How Smart are Smart Sanctions?”, *International Studies Review*, 5 (1): 107-110.

Drury, A. Cooper (2005), *Economic Sanctions and Presidential Decisions: Models of Political Rationality* (US: Palgrave Macmillian).

Dursun, Ahmet (2020), “İran ekonomisi ABD yaptırımları ve koronavirüs kışkacında”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ekonomisi-abd-yaptirimlari-ve-koronavirus-kiskacinda-/1832189> (05.11.2020).

Eland, Ivan (1995), “Economic Sanctions as Tools of Foreign Policy”, Cortright, David ve George A. Lopez (Der.), *Economic Sanctions: Panacea or Peacebuilding in a Post-Cold War World?* (New York, Routledge): 29-42.

Erol, Mehmet Seyfettin (2019), “ABD siyaset değil yaptırım üretiyor.” <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-siyaset-degil-yaptirim-uretiyor/1687618> (09.11.2020)

European External Action Service (2021), https://eeas.europa.eu/delegations/iran/2281/iran-and-eu_en (26.02.2021).

Eyler, Robert (2007), *Economic Sanctions: International Policy and Political Economy at Work* (New York, Macmillan).

Forrer, John (2017), *Aligning Economic Sanctions*, Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/aligning-economic-sanctions> (20.10.2020).

Galtung, Johan (1967), “On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia”, *World Politics*, 19 (3): 378-416.

IISS (2019), *Venezuela Under Sanctions* (Der. Benjamin Rhode), *Strategic Comment*, 25 (5): 7-9.

James, Barber (1979), “Economic Sanctions As a Policy Instrument”, *International Affairs – Royal Institute of International Affairs*, 55 (3): 367-387.

Küçük, Bahtiyar (2019), “ABD-İran ilişkilerini 40 Yıl Önce Koparan Rehine Krizinin Yaşandığı Elçilik Binası Bugün Ne Durumda?”, <https://tr.euronews.com/2019/11/04/abd-iran-iliskilerini-40-yil-once-koparan-baskinin-yapildig-buyukelcilik-binas-bugun-ne-du> (27.10.2020).

Landau, Noa (2019), “Netanyahu Reveals ‘Nuclear R&D Site’ in Iran; Rivals Slam ‘Electioneering’”, <https://www.haaretz.com/israel-news/netanyahu-israel-revealed-another-iranian-site-for-development-of-nuclear-weapons-1.7823507> (27.10.2020).

Library of Congress (2020), Congressional Oversight of Sanctions Act, H.R.5879, 116th Congress (Washington).

Masters, Jonathan (2019), “What Are Economic Sanctions?”, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/backgrounder/what-are-economic-sanctions> (19.10.2020).

Miyagawa, Makio (1992), Do Economic Sanctions Work? (London: Palgrave Macmillan).

Nakanishi, Hisae, (2015), The Construction of the Sanctions Regime Against Iran: Political Dimensions of Unilateralism”, Marossi, Ali Z. ve Marisa R. Bassett (Der.), Economic Sanctions under International Law: Unilateralism, Multilateralism, Legitimacy, and Consequences (The Hague: Springer): 23-43.

Office of the Federal Register (t.y.), <https://www.federalregister.gov/presidential-documents/executive-orders> (20.02.2021).

Office of the Secretary of Defence (2021), <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/> (20.02.2021).

Rennack, Dianne E. ve Robert D. Shuey (1998), Economic Sanctions to Achieve U.S. Foreign Policy Goals: Discussion and Guide to Current Law, (Washington: Library of Congress, Congressional Research Service).

The UN Refugee Agency (2019), <https://unhcr.org/news/press/2019/6/5cfa2a4a4/refugees-migrants-venezuela-top-4-million-unhcr-iom.html> (16.11.2020).

Ticaret Bakanlığı (2019), Tahran Ticaret Müşavirliği İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili (Tahran).

Tostensen, Arne ve Beate Bull (2002), “Are Smart Sanctions Feasible?” World Politics, 54 (3): 373-403.

U.S. Department of the Treasury (2021a), <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/specially-designated-nationals-and-blocked-persons-list-sdn-human-readable-lists> (20.02.2021).

U.S. Department of the Treasury (2021b), <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information> (20.02.2021).

Yavaş, Umut (2006), Yeni Dünya Düzeninde Ekonomik Yapıların Stratejik Kullanımı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü).

Weisbrot, Mark ve Jeffrey Sachs (2019), “Punishing Civilians: U.S. Sanctions on Venezuela”, Challenge, 62 (5): 299-321.

White House (2016), Statement by the President on Iran (Washington DC), <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/01/17/statement-president-iran> (11.09.2020).

White House (2017), National Security Strategy of the United States of America (Washington DC).

White House (2018), Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/> (27.09.2020).

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593